Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

PÅ DANSK FRIHEDS GRUND

(Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd 1940-1945)

Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie

GYLDENDAL

HENRIK S. NISSEN OG HENNING POULSEN

PÅ DANSK FRIHEDS GRUND

Dansk Ungdomssamvirke og
De ældres Råd 1940-1945

GYLDENDAL

Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie

PÅ DANSK FRIHEDS GRUND

Dansk Ungdomssamvirke og
De ældres Råd 1940–1945

AF HENRIK S. NISSEN OG
HENNING POULSEN

GYLDENDAL
1963

Udarbejdet med støtte
af Undervisningsministeriet,
Ministeriet for kulturelle anliggender
og Carlsbergfondet

TILSYN:
JØRGEN HÆSTRUP OG
ROAR SKOVMAND

På dansk Friheds Grund er sat med
Linotype Times og trykt i
S. L. Møllers Bogtrykkeri, København
© 1963 by Udgiverselskab for
Danmarks nyeste Historie, Copenhagen
Printed in Denmark.

FORORD

Efter forslag af statskonsulent, dr. Roar Skovmand vedtog Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie 19. september 1959 at lade udarbejde et værk om De ældres Råd og Dansk Ungdomssamvirke. Arbejdet blev overdraget cand. mag. Henrik S. Nissen og cand. mag. Henning Poulsen, og som tilsynsførende valgtes dr. Jørgen Hæstrup og dr. Skovmand. Til indsamling af materiale modtog selskabet 1960 en bevilling gennem Undervisningsministeriet, og Statens almindelige Videnskabsfond bevilgede som lån to båndoptagere. Allerede fra 1961 blev arbejdet imidlertid et led i den undersøgelse af besættelsestidens historie, som selskabet dette år begyndte med nuværende rigsarkivar, dr. Johan Hvidtfeldt og dr. Jørgen Hæstrup som videnskabelige ledere, og nærværende bog er altså det første publicerede resultat af denne undersøgelse.

Planen om en almindelig undersøgelse af besættelsestidens historie blev vedtaget af selskabet 19. december 1960. Den er vokset ud af dr. Bernt Hjejles forslag om indsamling af materiale til belysning af politikernes virksomhed under besættelsen: blandt dem der har udformet planen bør vi her med taknemlighed mindes dr. Lis Jacobsen, som i sine sidste år ofrede en stor del af sin uudtømmelige energi og varme interesse på selskabet. Gennem Undervisningsministeriet – senere gennem Ministeriet for kulturelle anliggender – og fra Carlsbergfondet blev de fornødne, betydelige midler tilvejebragt. Af uvurderlig betydning har det desuden været, at selskabet ved daværende statsminister Viggo Kampmanns mellemkomst 9. juni 1961 opnåede en kgl. resolution ifølge hvilken »samtlige statens arkiver – med de undtagelser, som de enkelte ministre måtte anse for nødvendige til varetagelse af statens sikkerhed og tilbørlig diskretion over for enkeltpersoner« blev stillet til rådighed for undersøgelsen. Vi udtaler en varm tak for den støtte, der således er ydet os, og for den tillid man derigennem har vist selskabet. Vi takker også alle de mange, hvis mundtlige og skriftlige oplysninger har muliggjort denne bog.

Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie.

FORFATTERNES FORORD

Ideen til dette arbejde blev i efteråret 1959 forelagt forfatterne af dr. Roar Skovmand, og da undersøgelsen påbegyndtes i foråret 1960, påtog dr. Skovmand og dr. Jørgen Hæstrup sig hvervet som tilsynsførende. Såvel under indsamlingen af materialet som under udarbejdelsen af manuskriptet har det for forfatterne været en bestandig kilde til inspiration og samtidig en betryggelse at arbejde under så kyndige og erfarne historikeres vejledning. Derfor retter vi vor varmeste tak til dr. Skovmand og dr. Hæstrup for den utrættelige interesse, de har vist vort arbejde.

Udgiverselskabet for Danmarks nyeste Historie skylder vi tak, ikke blot fordi det vovede at betro opgaven til så uprøvede kræfter, men også for de ideelle arbejdsbetingelser, det har givet os på selskabets kontor under dr. Georg Ronas daglige ledelse.

Vi retter desuden vor tak til alle, som beredvilligt stillede private arkiver og ikke mindst værdifuld erindring til vor disposition. Denne beredvillighed har været en afgørende forudsætning for bogens tilblivelse.

Henrik S. Nissen. *Henning Poulsen.*

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning 9
Kildematerialet 10
1. Status i et besat land 19
2. Dansk Ungdomssamvirke 36
3. De ældres Råd 50
4. Den politiske samling 71
5. Antiparlamentarisme og genrejsere .. 83
6. Præsentation i utide 94
7. De unge og de ældre 104
8. Ja og nej til samarbejdet 112
9. Hal Koch 129
10. Over hele landet 148
11. Den folkelige front 163
12. Antikominternpagten 176
13. Forsvarsagitation og sammenhold .. 190
14. Lederhøjskolen 204
15. Det danske styre – den danske sag .. 217
16. Ministeriet Scavenius 231
17. Valget marts 1943 243
18. Ordenes forpligtelse 254
19. Efter 29. august 275
20. Opgørets time 284
Noter 296
Litteratur 323
Arkivfortegnelse 324
Personregister 326

INDLEDNING

Denne bog vil forsøge at give en skildring af opbygningen og udviklingen af den folkelige front mod nazismen, sådan som denne frontdannelse kom til udtryk i samarbejdet mellem de fleste danske ungdomsforeninger i Dansk Ungdomssamvirke. Sideløbende vil det arbejde blive behandlet, der på samme linje under navnet De ældres Råd fik betydning både som selvstændig organisation, væsentligst i grundtvigske kredse, og som støtteorganisation for ungdomssamvirket. Begge organisationer havde som led i den åndelige kamp mod nazificering betydning for, at de antidemokratiske strømninger under den anden verdenskrig ikke fik nogen nævneværdig succes i Danmark.

Det vil ikke dermed blive hævdet, at Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd var de afgørende, endsige de eneste, faktorer i den demokratiske og nationale frontdannelse; men de to organisationer vil blive betragtet som dele af og som udtryk for den demokratiske og nationale bevægelse, som i tiden efter den 9. april 1940 skabtes i det danske folk.

Det er da også hermed sagt, at bogen ikke i synderlig grad behandler det organisatoriske eller det traditionelle oplysningsarbejde. Der er i højere grad lagt vægt på at give et bidrag til belysning af tidens problematik. De skiftende stemninger og den offentlige opinion kommer klarere til udtryk i Dansk Ungdomssamvirke end i de politiske partiers vælgerforeninger, fordi ungdomssamvirket, skønt det opfattede sig som en del af den folkelige baggrund for samarbejdspolitikken, dog stod væsentlig friere i sin kritik af regeringen og partierne, end vælgerforeningerne gjorde.

Politisk er skildringen af det nationale og antinazistiske arbejde begrænset gennem valget af de her behandlede organisationer, idet de begge fra starten i 1940 havde tilknytning til de 5 samarbejdende partier. Geografisk har opgaven også sin begrænsning, idet Sønderjylland havde sit eget meget betydelige nationale organisationsnet, Danske Samfund, som det på grund af den delvis forskellige baggrund nord og syd for Kongeåen ikke er fundet

hensigtsmæssigt at behandle sideløbende med det nationale arbejde i det øvrige land.

Kildematerialet

Dansk Ungdomssamvirkes centrale arkiv, indeholdende korrespondance og forhandlingsprotokoller, er gået tabt, uden at tidspunktet eller de nærmere omstændigheder herved kan afgøres med sikkerhed. Det eneste tiloversblevne herfra er et enkelt læg med korrespondance vedrørende lederskolen, som findes på Krogerup Højskole.

Savnet af dette vigtige dokumentmateriale har bevirket, at andre foreningers, lokale udvalgs og privates arkivmateriale har måttet opspores og beretninger indsamles i et omfang, som ellers ikke ville være fundet rimeligt. Det er på denne måde lykkedes, dels at samle, dels at skabe et materiale, som giver svar på de væsentligste og interessanteste spørgsmål – omend et meget uensartet og tildels problematisk materiale. Nedenstående oversigt skal belyse omfanget og karakteren af de vigtigste kildegrupper. På grund af de specielle vanskeligheder, som knytter sig til beretningerne, er der givet en mere indgående redegørelse for de principper, der er lagt til grund for beretningernes benyttelse ved udarbejdelsen af fremstillingen.

1. Trykt materiale. Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd findes kort omtalt i en række almindelige fremstillinger af besættelsestidens historie samt behandlet i hovedtræk i enkelte artikler i disse og andre værker (se litteraturfortegnelsen). Skønt nogle forfattere havde personligt kendskab til D.U. og De ældres Råd, indeholder artiklerne imidlertid i deres korte form kun lidt erindringsstof og i det hele taget sjældent primært materiale.

De samtidige trykte kilder i form af bøger, pjecer og artikler er til gengæld et meget centralt materiale, idet udgivelser og udsendelser af denne art i sig selv var et vigtigt led i arbejdet. Vigtigst af det benyttede stof er for 1940's vedkommende foreningsbladene, fra januar 1941 D.U.s blad, »Lederbladet«. Det vigtigste kildekritiske spørgsmål i forbindelse med disse kilder knytter sig til den indskrænkede ytringsfrihed. Der bygges her på den opfattelse, at selvom meget ikke blev skrevet og andet kun antydet,

men forstået af læserne, er artiklerne dog i deres positive formuleringer gyldige udtryk for det gældende idegrundlag. Skønt privatbreve rummer friere og mere åbenhjertige meningstilkendegivelser, har artiklerne dog på ét punkt et fortrin, idet de var mere forpligtende og derfor må anses for mere omhyggeligt gennemtænkte.

2. Cirkulæreskrivelser fra D.U. til afdelinger og foreninger. Disse er fundet i lokale og private arkiver i et omfang, så de må anses for at udgøre et i hvert fald omtrent fuldstændigt sæt. Deres indhold er væsentligst praktiske oplysninger til brug i det daglige arbejde og mødereferater formet ud fra samme hensyn som for pressens og Lederbladets vedkommende, d.v.s. stærkt beskårne. Herudover findes enkelte mere væsentlige tilkendegivelser fra den centrale ledelse. Selvom de i reglen betegnes som fortrolige, kan de ikke opfattes som egentlig konfidentielle eller åbenhjertige, da de udsendtes til så stor en kreds. Karakteristisk herfor er, at de aldrig lader indbyrdes afvigende synspunkter i D.U.s ledelse komme til orde, men kun det afklarede resultat. Deres værdi som udtryk for D.U.s synspunkter er den samme som artiklernes.

3. Mødereferater og manuskripter. Officielle protokoller godkendt af mødedeltagerne eksisterer som foran nævnt ikke for D.U.s arbejdsudvalg. Fra august 1944 udsendtes dog til medlemmerne kortfattede, duplikerede referater optaget af D.U.s daværende sekretær, Einar Nielsen. Fra april 1944 findes en samling mere udførlige og personlige referater skrevet af V.U.s repræsentanter til orientering for V.U.s forretningsudvalg. De omfatter møder i arbejdsudvalg, foredragsudvalg, repræsentantskab samt de to møder mellem foreningerne i 1944 om D.U.s fremtid.

D.U.s ordinære repræsentantskabsmøder findes refereret i Lederbladet og i skrivelser til afdelingerne, men med udeladelse af disse møders mere fortrolige sider. Af særlig værdi er to manuskripter til arbejdsudvalgets beretninger på disse møder samt et enkelt privat referat af politiske informationer. Af hvert af de fire ekstraordinære repræsentantskabsmøder nov. 1941, nov. 1942, nov. 1943 og dec. 1943 kendes to af hinanden uafhængige private referater, et enkelt af dem dog kun indirekte gennem et manuskript, hvortil det er blevet benyttet. Fra D.U.s forhistorie har der eksisteret et enkelt samtidigt referat af mødet den 9. maj

1940, som ses at være benyttet af højskoleforstander Johs. Novrup i artiklen »Fri Oplysning« (se litt.fort.), men iøvrigt er ukendt.

Fra De ældres Råds møder findes en række tildels meget udførlige referater skrevet af De ældre Råds sekretær, K. B. Andersen. De fleste stammer fra 1940 og begyndelsen af 1941. De er en hovedkilde til De ældres Råds arbejde og belyser også vigtige sider af D.U.s tidligste historie. Fra møderne i radioen i sommeren 1940 findes kortfattede referater af dav. programsekretær J. Fr. Lawaetz. Nogle af de informationsmøder, der holdtes hos medicinaldirektør Johs. Frandsen, kendes gennem referater skrevet af højskoleforstander Erik B. Nissen.

De private referater er naturligt formet efter referenternes særlige interesser og behov. Således dominerer de på møderne givne politiske informationer, hvis referenten har haft til opgave at videregive disse, mens omvendt indbyrdes brydninger indtager en fremtrædende plads, hvis referenten har taget del i eller følt sig særlig engageret i dem. Kritik må desuden øves overfor unøjagtigheder i gengivelsen af fremsatte synspunkter, ligesom det må tages i betragtning ved vurderingen, at et diskussionsindlæg ofte vil være mindre velovervejet og diplomatisk formet end en artikel.

Manglen på referater af arbejdsudvalgets møder i størstedelen af perioden er i det hele materialets alvorligste svaghed.

4. Knud Geddes dagbog og kalender. Af stor værdi som udtryk for stemninger og synspunkter i D.U.s ledelse er forretningsføreren Knud Geddes dagbog, for det meste ført med dages eller få ugers mellemrum fra sept. 1939 til juli 1943, suppleret med en kontorkalender, hvori notater er indført dag for dag fra 1. jan. til 29. aug. 1943. Heri gives en række førstehåndsoplysninger om begivenheder i ledelsen af D.U. og indtil sommeren 1940 også K.U. Væsentligst er dog de særdeles omfattende betragtninger over tidens problematik, som er af afgørende betydning for forståelsen af, hvad der lå bag D.U.s standpunkt i de enkelte situationer. Så nær D.U.s formand Hal Koch og Gedde stod hinanden, har det været særlig frugtbart at sammenligne Hal Kochs udtalelser udadtil med Geddes overvejelser i dagbogen, en sammenligning der også med god sikkerhed viser, hvor synspunkterne har været personligt prægede.

5. Forhandlingsprotokoller. Vigtigst blandt disse er protokollerne for D.s.U.s sekretariat og for V.U.s forretningsudvalg og hovedbestyrelse. De indeholder enkelte beslutninger vedrørende disse foreningers forhold til D.U. samt en række meddelelser om D.U., der dog ofte er ret ufuldstændigt gengivet.

Fra de lokale udvalg af D.U. kendes ialt 7 forhandlingsprotokoller, som giver værdifuldt stof om det lokale arbejde, men kun indeholder enkelte oplysninger om det landsomfattende arbejde.

Da protokollerne kun sjældent ses at være oplæst og godkendt, må det tages i betragtning, at de er skrevet af sekretærer, der oftest kun havde andenhånds viden om, hvad der foregik i ledelsen af D.U., at altså de fleste protokollater må behandles som andenhånds beretninger.

6. Breve. Kun i få tilfælde kendes breve, hvis udveksling i sig selv har været led i de undersøgte begivenheder. Det meste brevstof må derfor betragtes som udtryk for brevskrivernes synspunkter (jfr. pkt. 1) og som samtidige beretninger.

De vigtigste benyttede breve er en samling rapporter fra De ældres Råds tillidsmænd 1940–42, en brevveksling mellem rejsesekretær Vilh. Nielsen og Knud Gedde fra 1941–42, som belyser D.U.s organisatoriske arbejde, breve mellem Knud Gedde og cand. mag. Ib Koch Olsen 1941–42 om lederskolen samt enkelte breve skrevet af Hal Koch.

Af lignende karakter som brevene er en vandrebog, som i 1940–41 cirkulerede mellem styrelsesmedlemmerne i De danske Ungdomsforeninger, og som bl.a. indeholder en række meddelelser om D.U.s start.

7. Beretninger. Delvis i forbindelse med indsamlingen af arkiver i privatmænds eje er der til brug for denne undersøgelse indsamlet en række beretninger fra folk, der deltog i eller på anden måde havde nær tilknytning til D.U.s eller De ældres Råds arbejde. Denne indsamling begyndte i april 1960 og sluttede i december 1962.

Beretningerne har form af referater af forfatternes interviews med berettterne. Disse referater er skrevet på grundlag af båndoptagelse eller notater fra interviewet. I de fleste tilfælde er de efter redaktionen godkendt af beretterne, en godkendelse, der dog kun

gælder de indeholdte oplysninger, ikke formen, idet den løsere mundtlige fremstilling i ret høj grad er bibeholdt i referaterne. I nogle tilfælde har meddeleren forud for interviewet fået forelagt en række skriftlige spørgsmål; men besvarelsen har overalt været mundtlig. Henvendelse om at afgive beretning er kun rettet til folk, som på væsentlige punkter påregnedes at have førstehåndskendskab til begivenhederne idet – som erfaringen bekræftede – andenhåndsviden efter ca. 20 års forløb i reglen er yderst sparsom og vag.

Beretningernes hovedmængde kan således karakteriseres som førstehånds vidnesbyrd afgivet efter ret lang tids forløb. Tidsintervallets betydning viser sig især derved, at den største og fyldigste del af erindringen som genstand har forhold, som den pågældende selv ikke blot har oplevet, men tillige følt sig personligt eller interessemæssigt engageret i. Eksempelvis erindres en strid i første række af dennes deltagere, i anden række af passivt interesserede, men så at sige aldrig af et vidne, for hvem striden var psykologisk og faktisk uvedkommende. Dette har bevirket, at de fleste og bedste af beretningernes vidnesbyrd gengiver skarpe, men ensidige, måske polemisk formede opfattelser. Beretningernes tendens giver derfor anledning til speciel kritisk opmærksomhed.

Beretningernes pålidelighed har i en række tilfælde ladet sig konstatere ved sammenligning med sikrere kildestof. Denne sammenligning viser generelt, at beretningerne indeholder både mange korrekte erindringer og mange fejl. Derved er presserende kildekritiske problemer blevet rejst, og da den teoretiske undersøgelse af førstehåndsvidnet ikke er ført langt frem m.h.t. erindringen om politiske og andre normale samfundsforhold, har forfatterne i ikke ringe udstrækning set sig nødsaget til at bygge på den beskedne mængde af erfaringer, der er indvundet ved den nævnte sammenligning mellem beretninger og andre, sikrere kilder indenfor denne opgaves rammer. Herunder har enkelte generelle træk, som er fremdraget af psykologer og jurister, kunnet nyttiggøres; men forskellen mellem historikerens og disses arbejdsfelter fremtræder tydeligt i, at den klassiske psykologiske udforskning af hukommelsen bygger på forsøg, hvor vidnerne skal beskrive et dem uvedkommende billede, mens historikerens vidner netop erindrer, fordi de er engagerede. Tilsvarende må juristens opmærksomhed i høj grad være rettet mod den bevidste fordrejelse

af sandheden og mod vidnernes upålidelighed m.h.t. opfattelsen af små enkeltheder, hvad der sjældnere har interesse for historikeren.

Et hovedresultat af beretningernes verificering er, at bevidste forvanskninger ikke kan formodes at spille nogen rolle. Derimod er fremstillingen ofte præget af vidnets sympatier. Hvor dette præg viser tilbage til vidnets holdning i samtiden, altså gengiver hans oprindelige opfattelse af personer og begivenheder, har fremstillingens subjektivitet i sig selv kildeværdi.

Desværre vil der ved enhver beretning være en tilbøjelighed til at give et mere fuldstændigt billede, end den personlige erindring betinger. Hvad man senere har læst og hørt, vil være tilbøjeligt til i hukommelsen at glide sammen med ens egen erindring, så det senere kan være vanskeligt at udskille, hvad der bygger på egen erfaring. Det har dog været til held for de her omhandlede beretninger, at litteraturen om D.U. og De ældres Råd er så sparsom, som tilfældet er. Men gennemlæsning af notater og breve og konferering med andre har i visse tilfælde sat sit præg på fremstillingen.

Den tilstræbte sammenhæng og fuldstændighed betinger en efterrationalisering, som vel er den sene beretnings hovedproblem. Både ved selve opfattelsen og ved den senere erindring udfyldes, hvad man selv har iagttaget, med sandsynlige handlingsled. Således postuleres almindeligt andres motiver og synspunkter på grundlag af det helhedsbillede, man har af de pågældende, og når dele af erindringen er smuldret bort, rekonstrueres den på den måde, at begivenheder, som naturligt kunne begrunde hinanden, sættes i årsagssammenhæng. Den sidste proces lettes ved, at begivenhedernes tidsmæssige placering efter 20 års forløb for det meste er ret usikker.

Netop på grund af efterrationaliseringen har den mundtlige beretningsform foruden sin praktiske også sin kildekritiske begrundelse. Efterrationalisering finder nemlig i høj grad sted ved reproduktion, men ikke i samme grad ved mundtlig som ved skriftlig. I skriftlig fremstilling vil de fleste lægge vægt på en smuk sammenhæng, og der medtages kun, hvad der angiveligt hører med til denne. Herved bortskæres en del måske værdifulde erindringer, og tilbøjeligheden til at konstruere glemte, men for den logiske udvikling nødvendige led i kæden vil være stor. På grund

af den skriftlige beretnings relative kortfattethed kan det være særlig vanskeligt at udskille disse konstruktioner. Den mundtlige fremstilling er gerne betydeligt mere detaljeret og indeholder ofte i sig selv uvæsentlige enkeltheder og biomstændigheder, som kan afsløre forvekslinger, og den vil sjældent være holdt i en stram, sammenhængende form. I almindelighed må det tages i betragtning, at erindringen antager sin faste form i og med de første reproduktioner. Da disse i almindelighed har været mundtlige, vil også senere den mundtlige reproduktion ligne tanken mest, mens omsætning til skriftlig form sker ved en bearbejdning af erindringsstoffet.

Foruden efterrationaliseringen bevirker som nævnt svigtende kronologi ofte fejl i sene beretninger. Til den almindelige mangel på præcision i tidsangivelserne kommer positive fejl, som bl.a. hænger sammen med en tilbøjelighed til at placere begivenheder, som er led i samme udvikling, for tæt på hinanden. Ingen beretning har mere end et begrænset antal kronologiske holdepunkter, i forhold til hvilke de øvrige begivenheder er placeret.

I nær forbindelse med de kronologiske fejl står de saglige forvekslinger, som sker ved, at beslægtede situationer blandes sammen. Da disse optræder ret hyppigt, må det altid undersøges, hvilke forvekslingsmuligheder der har været for det pågældende vidne. Den, der kun har deltaget i et enkelt af en række møder om samme sag, kan vanskeligt forveksle disse. Til gengæld vil han desværre være tilbøjelig til at overvurdere dette ene mødes betydning. Med hensyn til forveksling af personer er det vigtigt, at man lettere bytter om på personer, man kun har et flygtigt kendskab til, end på folk man kender godt.

Erindringens pålidelighed er afhængig af karakteren af dens objekt. Komplicerede begivenheder, hvor mange kræfter har gjort sig gældende, og standpunkter har skiftet, erindres vanskeligt og med store fejlmuligheder. Det samme kan være tilfældet for episoder, som ikke fik blivende betydning. En begivenhed huskes jo sikrere, jo mere markant den har været. Hvad der har indebåret en omvæltning over en bred front, som f.eks. selve den tyske besættelse den 9. april, glemmes ikke let, og heller ikke begivenheder, som har været af dramatisk tilsnit eller på anden måde har haft karakter af noget usædvanligt eller enestående. Der er dog stor forskel på, hvor markant en bestemt begivenhed har stået for de enkelte

vidner. Hvad der for én part har været af gennemgribende personlig eller politisk betydning eller blot har rejst muligheder af stor rækkevidde, kan for en anden part have været en ren rutinesag, let at glemme, let at forveksle.

Det følger af ovenstående sondringer, at en generel karakteristik af den ene beretning som mere eller mindre troværdig end den anden ikke lader sig gennemføre. Kritikken af det enkelte vidne må rettes særskilt mod beretningens enkelte oplysninger. Men naturligvis vil prøvelsen af de dele af beretningen, der lader sig verificere, give et almindeligt indtryk af hver beretters erindring. Tvivl vil rejse sig om en bestemt oplysnings rigtighed, hvis beretningen i almindelighed og specielt indenfor samme felt som den pågældende oplysning indeholder mange fejl. Derimod kan der ikke sluttes noget af, at det ene vidne er mere sikker i sin sag end det andet, da dette hovedsagelig er et temperamentsspørgsmål. Mere frugtbart end at anstille en generel kvalitetsbedømmelse af vidnernes hukommelse har det i alt fald i denne undersøgelse været at søge frem mod en differentieret karakteristik af, hvad der har interesseret beretteren, hvad han har forstået at vurdere, og hvorfor han har bevaret sit bestemte udvalg af oplysninger i hukommelsen.

Det sidste spørgsmål, om erindringens årsag, kan ikke altid besvares med sikkerhed, og flere momenter kan gøre sig gældende, uden at deres vægt kan afgøres. Men i mange tilfælde ligger årsagen klar, og da kan man herigennem bestemme, hvad der udgør erindringens kerne, hvilket igen er af kildekritisk betydning, da denne kerne må antages at være mere nøjagtigt erindret end biomstændighederne.

I en anekdote udgøres kernen af pointen eller af den karakteristik af en person eller en situation, den indeholder. En anekdote erindres, fordi den ofte fortælles, og dens form præges af denne fortælling, som i første række skal være morsom eller rammende, kun i anden række sand. En anekdote kan derfor ikke benyttes som kilde til andet end det moment, hvorpå dens eksistensberettigelse har beroet, og med hensyn til dette må det tages i betragtning, at det er det *u*sædvanlige, der leverer stof til anekdoter. Lignende forhold gør sig gældende for andre erindringer, der har haft blivende værdi som fortælling, men hvis objekt iøvrigt ikke har været tillagt større betydning.

Sikrest må erindringen antages at være om forhold, som vidnet allerede i øjeblikket har tillagt alvorlig betydning, og som han har taget stilling til. Erindringens kerneområde vil her være den situation, vidnet befandt sig i, og den holdning han indtog. Det vil have været nødvendigt for ham at danne sig et så rigtigt billede af situationen som muligt, og hans egne argumenter har haft chance for i selve situationen og i påfølgende diskussioner at blive støbt i fast form. Redegørelser overfor andre, som ligeledes havde alvorlig interesse i de pågældende problemer, kan i reglen formodes yderligere at have fæstnet en sådan erindring. Den afgørende forskel på denne art erindringer og de i forrige afsnit omtalte ligger i, at de første er genfortalt som underholdning, de sidste som historisk sandhed med et kerneområde, der, hvis vidnets opfattelse af situationen har været korrekt, rummer det centrale i situationen. Denne egentlige historiske erindring kan i høj grad være tendentiøs, den kan være udsat for tidsforskydning og forveksling og efterrationalisering af biomstændighederne; men dens kerneområde er dog en kilde, der har vægt.

Om beretningernes benyttelse skal det især fremhæves, at deres betydning er større, end det fremgår af noteapparatet. Her er de ikke opført, hvis sikrere kilder har ydet tilstrækkelig sikkerhed, og det fremgår heller ikke, hvilken betydning de har haft som orientering om personlige forhold og andet, som normalt ville være leksikal viden. Mere subjektivt, men derfor ikke uvæsentligt, er det indtryk af den almindelige atmosfære, der har ligget i mange beretninger.

I de fleste tilfælde er beretningerne brugt sammen med samtidigt materiale. I enkelte tilfælde har dette kunnet bekræfte beretningens vidnesbyrd på så at sige alle punkter, uden at dog den præcise sammenhæng findes andre steder end i beretningen (se eksempel kap. 2, s. 40 med note 4); men som regel har det dog været afgørende, at beretningen har kunnet tillægges en selvstændig kildeværdi. Alt i alt skal det konstateres, at det gennem optagelse af beretninger er lykkedes at fremskaffe et virkelig værdifuldt supplement til det samtidige kildemateriale.

1. STATUS I ET BESAT LAND

Den 9. april om aftenen 1940, da rigsdagens to ting i et fællesmøde var samlet i 12 minutter for at påhøre statsminister Staunings erklæring, hvis vigtigste passage var erkendelsen af ansvaret for kapitulationen samme morgen, sluttedes mødet af folketingets 66-årige formand, Hans Rasmussen. Hans tale var kort og meningsfyldt; dens hovedindhold var en anerkendelse af regeringens motiver til at afblæse kamp og bøje sig i protest. Han sluttede: »Sammenhold maa til. Tvedragt maa forsvinde. Nu er det Danmark og Danmark alene, det gælder.«[1]

Folketingsmand Hans Rasmussens ord om sammenhold var ingenlunde – som så ofte, når ordene bruges – tomme fraser. Men havde det danske folk i foråret 1940 forudsætninger for at forstå og realisere sammenhold? Var betingelserne for sammenhold til stede nu efter et lille hundrede års frit forfatningsliv, fyrre års parlamentarisme og 11 år under en socialdemokratisk-radikal regering? Hvilke kulturelle, politiske og økonomiske strømninger havde gjort sig gældende i tiåret før udbruddet af den anden verdenskrig? For det slægtled, der klarest skulle kunne huske tiden mellem 1929 og 1939, »Staunings Danmark«, har de langt voldsommere begivenheder under besættelsen fortrængt erindringen om trediverne. Det der huskes fra tiden før verdenskrigen, det der behandles i de få fremstillinger af perioden, er krisen. Trediverne var depressionens decennium, med lange rækker af arbejdsløse ved kontrolstederne, med landbrugskrise og tvangsauktioner. Trediverne var valutaordningernes årti, hvor liberalismen – forstået som »kræfternes frie spil« og frihandel – rent faktisk blev lagt på hylden, og planøkonomien kom i højsædet gennemført af socialdemokratiske ministre, der næppe havde tænkt sig, at den socialdemokratiske planøkonomi skulle anvendes til hjælp for en nødstedt privatkapitalisme.

Hvis man gør det tankeeksperiment at forestille sig tiåret med den Stauning–Munch'ske regering uden krisen, men med en jævnt fremadskridende økonomisk udvikling, så ville de politiske begivenheder i Europa formodentlig have vakt langt større opmærk-

somhed. Fascismen i Italien, nazismen i Tyskland og det falangistiske oprør i Spanien gik naturligvis ikke upåagtede hen, men det er næppe for meget sagt, at opmærksomheden under krisen i langt højere grad var fanget af priserne på bacon eller arbejdsløshedsprocenten og understøttelsernes størrelse.

Men lige så vel som depressionen, de store arbejdsløshedstal og middelklassens vanskeligheder var væsentlige faktorer i de antidemokratiske bevægelsers fremmarch i Tyskland og Italien, lige så vel måtte de samme faktorers tilstedeværelse i Danmark i større eller mindre grad påvirke synet på samfundsspørgsmålene. Ikke sådan at forstå, at fascistiske eller nazistiske tanker fandt grobund i ledende kredse i de danske partier, men de politiske ledere måtte være opmærksomme på, at deres vælgere var udsat for disse påvirkninger. Sådanne tendenser måtte i højere grad ramme de vælgere, der traditionelt hørte til Venstre eller Det konservative Folkeparti, alene af den grund, at disse partier var udelukket fra regeringsmagten og tilsyneladende ikke havde store chancer for at ændre denne tingenes tilstand indenfor en overskuelig fremtid, hvis det skulle foregå på normal parlamentarisk vis.

Men også indenfor regeringspartierne måtte der gøre sig strømninger gældende, der kunne synes urovækkende. Det spøgelse, som tilsyneladende ikke lod sig mane i jorden, var arbejdsløsheden, der havde antaget dimensioner, man aldrig tidligere havde kendt. Man havde i Socialdemokratiet vænnet sig til at se hen til Tyskland som det land, der havde skabt den politiske arbejderbevægelse. Nu havde Tyskland simpelt hen afskaffet enhver form for arbejderbevægelse, hvad der ikke kunne synes særligt tillokkende, men det havde samtidigt, som det hed mand og mand imellem, »afskaffet arbejdsløsheden«. Den internationalisme, der lå i forbindelsen med andre landes arbejderbevægelse, havde i årene, indtil socialdemokratiet opnåede regeringsmagten, været bevægelsens stolthed; men den kunne nu lægges til side som værdiløs.

Socialdemokratiet kunne i trediverne med en vis tilfredshed se på de resultater, der var nået. Man kunne pege på, at arbejderne i Danmark – selvom de levede under den stadige trussel om arbejdsløshed – dog stort set havde opretholdt reallønnen overfor de hyppige forsøg, der blev gjort på at »tilpasse lønnen til prisniveauet«. Man kunne med fuld ret pege på en række forbedringer i den sociale forsorg, som var gennemført midt under krisen; men

mest af alt kunne man pege på den styrke, arbejderbevægelsen havde opnået i Danmark. Fra valg til valg satte man stemmetallene i vejret. Det betragtedes efterhånden som noget selvfølgeligt – også af modstanderne – at socialdemokratiet kun kunne gå frem. Det var flere gange blevet betragtet som en sejr for de borgerlige partier, hvis socialdemokratiet var gået mindre frem, end det plejede. Indenfor socialdemokratiet var man overbevist om, at det ikke kunne være anderledes. Hvis blot forfatningen var så demokratisk som muligt, så intet stod i vejen for »Folkeviljen«, så ville socialdemokratiet i kraft af arbejderklassens vækst i forhold til andre grupper i løbet af en kort årrække opnå det absolutte flertal.

Der var i meget vide kredse i trediverne en fortrøstning til det landsfaderlige i Staunings person, og mange af middelstanden havde under indtryk af depressionens farer valgt Stauning fremfor »kaos«, som slagordet lød ved valget i 1935. Der foregik i disse år en vis modificering af socialdemokratiets tone af hensyn til disse nye middelstandsvælgere og fordi partiets traditionelle vælgere ikke længere følte sig som »udbyttede proletarer«. At man med denne modificering risikerede at tabe lidt på den venstre fløj, kunne ikke undre; men i kampen mod det kommunistiske parti, som man helhjertet tog op, kunne der med virkning henvises til, hvad splittelsen af arbejderklassen havde banet vej for i Tyskland.

Det er givet, at socialdemokratiet i nazismen så en afgjort fjende. Stærkt kommer det til orde i Hartvig Frischs bog »Pest over Europa« fra 1933. Alene i den tiltro til parlamentariske former, som beherskede partiet, måtte denne afstandtagen ligge klar; men man var ikke uden påvirkninger fra de militante arbejdsmetoder i politik, som praktiseredes i Tyskland og andre steder. Den meningsudveksling og brydning mellem forskellige synspunkter i kampen om vælgernes gunst, som havde været afgørende i politik, kunne ikke trives, når den blev stillet overfor vold. Hvad enten et korps skabes til at værne om det frie ord eller med det modsatte formål, er dets virkning i realiteten altid, at det frie ord må vige pladsen.

I socialdemokratiet bekæmpede man disse metoder af ærlig vilje, men man kunne ikke undgå at blive påvirket alligevel. Eksemplet sydfra var i sig selv skræmmende nok. Her var frede-

lig politik blevet umuliggjort af vold, og de, der først og mest effektivt havde taget vold i anvendelse, var gået af med sejren. Hvor meget man end benægtede berettigelsen af de militante metoder, kunne man ikke afvise, at de var det eneste effektive våben overfor en modstander, der ikke tog i betænkning at anvende dem. Det gjaldt naturligvis ungdomsbevægelsen, hvor man i D.s.U. som i andre politiske ungdomsorganisationer ikke kunne værge sig mod en vis uniformering. Den kunne tage form af skråremme eller blå bluser, virkningen var den samme – eller rettere, uniformeringen var, uanset hvordan den brugtes, virkning af de samme årsager.

Men voldspolitikkens sejr i det sydlige udland havde også virkninger i den mere ansvarsbevidste del af det socialdemokratiske parti. Det skifte fra en fast overbevisning om afrustningens rigtighed til en mere og mere forsvarsvenlig indstilling, som gav sig tydelige udslag i trediverne, var ikke blot begrundet i, at arbejderne med de forbedrede økonomiske kår nu også havde et fædreland at værne. Omslaget havde også sin baggrund i diktaturernes sejr i Tyskland, Italien og Spanien. Hitler og Mussolini havde begge med større eller mindre åbenhed benyttet sig af vold ved deres magtovertagelse. Socialdemokratiet havde ikke en sådan revolutionær politik behov; tværtimod havde man forlængst taget skridtet fra det revolutionære oppositionsparti til det ansvarlige regeringsparti, der nu lagde an på at blive et bredt folkeligt parti med tilslutning fra alle lag. Denne udvikling måtte da også, når stillingen til de antiparlamentariske bevægelser skulle gøres op, betyde, at socialdemokratiet måtte være at finde i samarbejde med de kræfter, der ønskede at bevare det bestående samfund. Denne indstilling måtte man tage på trods af ideologien, fordi det europæiske barometer i disse år stod på reaktion – eller som det er udtrykt: Europa var undergivet paradokset, konservative revolutioner.

Der var således en efterhånden åbenbar mulighed for samarbejde mellem det socialdemokratiske regeringsparti og en fløj af det konservative parti, repræsenteret af Christmas Møller. Dette samarbejde kunne næppe endnu udstrækkes til de militære spørgsmål, men udviklingen er tydelig i forfatningssagen, som blev rejst igen efter landstingsvalget i september 1936, hvor regeringspartierne, socialdemokratiet og Det radikale Venstre, sammen

vandt flertallet. Samtidig var Det konservative Folkeparti ved at frigøre sig for de sidste rester af det gamle Højres tro på landstinget. For regeringen var afskaffelsen af landstinget ikke i samme grad som tidligere en mærkesag. Det er karakteristisk, at man denne gang ikke valgte at præsentere rigsdagen for et færdigt forslag til en ny grundlov, men brugte den mere sagtmodige vej at nedsætte en forfatningskommission, som oven i købet først kom i arbejde på Christmas Møllers initiativ.

Staunings tale ved fremsættelsen af forslaget i folketinget i november 1936 viser imidlertid, at man i socialdemokratiet var opmærksom på de antiparlamentariske stemninger. Efter en kort redegørelse for, i hvilken retning man havde tænkt sig ændringerne, udtalte Stauning: »Det ved Grundloven af 1915 etablerede Tokammersystem har jo, som alle har erfaret, ikke virket heldigt, og navnlig har det medført en vis Uvilje overfor det parlamentariske System paa Grund af den Forskellighed, der gennem en Række Aar har været mellem Flertallet i Folketing og Landsting ...«.[2] De, der var utilfredse med forskellen mellem de to ting, skal næppe søges i Venstre eller Det konservative Folkeparti. De havde jo indtil 1936 nydt godt af denne forskel. Utilfredsheden må være at finde mellem socialdemokratiets egne vælgere, men her er den ifølge sagens natur vanskeligere at efterspore, fordi partiets linje så afgjort var den demokratiske, parlamentariske. En utålmodighed overfor langsommeligheden i gennemførelsen af reformerne, når man dog nu havde regeringsmagten, er ikke let at spore i partiets presse, men den kan have spillet en betydelig rolle alligevel, og det er formodentlig den, Stauning hentydede til i sin tale.

Disse stemninger var dog næppe farlige for den socialdemokratiske partidisciplin. Der kunne overfor de utålmodige henvises til den ubrudte fremgangslinje for partiet, og navnlig kunne der åbenlyst reklameres med, at den modererende indflydelse fra Det radikale Venstre ikke i lang tid endnu kunne forhindre socialdemokratiet i at gennemføre sin egen politik. Efter valget i 1935, hvor socialdemokratiet var gået næsten 100.000 stemmer frem, manglede det kun 3,9 % i at nå flertallet alene. Der skulle ikke vindes mange stemmer for at nå det absolutte flertal, da man i foråret 1939 var nået til vejs ende med behandlingen af grundlovsændringen og udskrev valg. Sådanne overvejelser var det, der

lå bag Hartvig Frisch's ordførertale, da han lod »dødsklokkerne ringe for det kapitalistiske system«.[3] Forventningerne til valget var høje, og skuffelsen måtte derfor også blive så meget større. Socialdemokratiet gik for første gang tilbage – ikke blot i mandater, men endog ca. 30.000 i stemmetal. Nederlaget var tydeligt, selvom det andet regeringsparti havde haft en lille fremgang.

Regeringen beholdt dog sit flertal og gik derfor videre med grundlovssagen. Under Venstres modstand måtte det blive en prestigesag at gennemføre grundlovsændringen, og der er næppe nogen tvivl om, at det for Stauning også skulle være en manifestation af arbejderbevægelsens sejr, at han satte sit navn under Danmarks nye grundlov. Så meget hårdere ramte da også nederlaget ved folkeafstemningen om grundlovsændringen – ikke blot de partier, der havde sat deres navn ind på sagen, – men også Stauning personligt.

Trediverne sluttede således for socialdemokratiet med et nederlag, men stillingen var langt værre for det andet regeringsparti, Det radikale Venstre. Partiet holdt ganske vist i hovedsagen sin stilling på rigsdagen i disse år og havde i kraft af sin placering som nødvendigt støtteparti i samarbejdet en betydelig indflydelse på sagerne, men de linjer, som partiet havde stukket ud som sin egen politik, blev umuliggjort på det økonomiske område af krisen og på det udenrigspolitiske område af den storpolitiske udvikling hen imod verdenskrigen.

Om dansk udenrigspolitik var der i trediverne ingen afgørende divergenser. Blandt de fire store partier var der enighed om at støtte Folkeforbundet af al magt, så længe det endnu havde mulighed for at fredeliggøre forholdet mellem nationerne, og da dette ikke længere var tilfældet, vendte man tilbage til den rene, om end ikke ligelige neutralitetspolitik, også uden at rigtigheden af dette blev bestridt. Udenrigsminister P. Munch tegnede alligevel overfor befolkningen ene mand Danmarks udenrigspolitik i trediverne, og det blev ham, der måtte gennemføre den stadig større hensyntagen til det nazistiske Tysklands krav. Afstemningerne i Folkeforbundet og senere ikke-angrebs-traktaten med Tyskland var den danske form for »appeasement-politik«. Men den danske udenrigspolitik var ikke stridspunktet, når man fra oppositionspartierne angreb P. Munch og Det radikale Venstre; så meget

stærkere vendte de skytset mod de radikales stilling til forsvaret.

Der var næppe mange, der for alvor ville hævde, at Danmark kunne afvise et angreb, hvor en stormagt satte sin styrke ind på at nedkæmpe dansk modstand. Striden stod på spørgsmålet om muligheden af at styrke neutralitetspolitikken ved at sørge for, at Danmark ikke »lå hen som militært tomrum«. Her var den afgørende divergens, idet Det radikale Venstre mente, at forsvarets opgave måtte indskrænke sig til at afværge tilfældige neutralitetskrænkelser, men overfor et reelt angreb skulle man bøje af; en oprustning ville netop blot forøge faren for angreb.

Denne situation afspejler sig med al ønskelig tydelighed i folketingsbeslutningen af 19. januar 1940,[4] der har været genstand for megen diskussion og mangeartede fortolkninger. Erklæringen, der kort sagde, at landets neutralitet skulle opretholdes, og at de midler, der rådedes over, om fornødent skulle anvendes for at hævde og værne rigets fred og uafhængighed, var ikke ment som nogen forholdsordre for regeringen, selvom den i nogle konservative kredse blev opfattet således. Det faktum, at socialdemokratiet og Det radikale Venstre var med-forslagsstillere i folketinget, betyder ikke, at der her var foretaget nogen forandring i regeringens stillingtagen. »Nationaltidende« fortolkede ganske vist erklæringen som et tilsagn om øget beredskab;[5] men andre blade – også konservative – tog afstand fra denne udlægning.[6] Nærmest den rigtige betydning af erklæringen kom vel Sorø Amtstidende, der opfattede hele affæren som en »næse« til statsministeren på grund af hans defaitistiske nytårstale.[7] Der blev med erklæringen af 19. januar »talt ud af huset«, og det er først på baggrund af begivenhederne den 9. april, at den har fået mulighed for at spille en rolle, som ikke oprindeligt var tiltænkt den.

På en måde kaster debatten om 19. januar-erklæringen alligevel lys over situationen. Det var ikke de konservative politikere, der havde ønsket erklæringen, de havde ladet sig stille tilfreds af en forklaring i det udenrigspolitiske nævn om, at regeringens syn på forsvaret ikke var forandret siden forsvarsministerens tale ved forsvarslovens forelæggelse i 1937.[8] Erklæringen af 19. januar blev provokeret frem af en artikel af oberst Alf Giersing, der i realiteten i lige høj grad angreb regeringen og Det konservative Folkeparti for det manglende forsvarsberedskab.[9]

Når de to store oppositionspartier ikke i 1939–40, hvor re-

geringspartierne efter valgnederlag og krigsudbrud var i defensiven, formåede at udnytte situationen, beroede det på, at hverken Venstre eller Det konservative Folkeparti havde den styrke, der ligger i indre enhed. Og var der blandt rigsdagspolitikerne i hvert af de to partier uenighed om enkelte taktiske og måske også saglige spørgsmål, var der blandt partiernes vælgere ikke blot uenighed, men næsten total forvirring. Til dels beroede denne forvirring på, at vælgerne kom fra så vidt forskellige kredse, men det betød ikke så lidt, at tredivernes krise og uenighed om de rette metoder til at imødegå krisens virkninger havde spaltet dem igen og igen. Hertil kom, at medens der ude i Europa foregik regeringsskifter under tilsidesættelse af parlamentariske former, så syntes netop dette parlamentariske system at udelukke de borgerlige kræfter fra regeringsmagten i en overskuelig fremtid. Selv den ærligste demokratiske, parlamentariske vilje hos de fleste politikere fra de to oppositionspartier blev gang på gang mødt med direkte uvilje og lede blandt vælgerne og i nogle tilfælde også med skepsis hos enkelte af politikerne. Hver for sig havde Venstre og Det konservative Folkeparti deres vanskeligheder at kæmpe med på den demokratiske front.

Vanskelighederne opstod, når man angreb regeringen, der sad i kraft af et utvivlsomt paramentarisk flertal, fordi det i denne agitation var svært samtidig at dæmme op for beundringen for de handlekraftige diktaturstater, hvor »ansvaret kunne placeres«, og »togene var begyndt at gå præcist«, som det til trivialitet blev fremhævet. Man var til en vis grad misundelig på de nye diktaturstater, fordi det var lykkedes dem at »sætte arbejderne på plads« – eller som det også mere idealistisk udtryktes, at man i disse lande havde forståelsen af folkefællesskabets og landsmandsskabets betydning. Men tankerne om disse ting var langt fra afklarede. Man talte i samme åndedrag nedsættende om det parlamentariske system, fordi det var behersket af interessemodsætninger af klassemæssig art, som man fremhævede korporationstanken, der netop gik ud fra disse forskellige økonomiske grupperinger. Arbejdsmarkedets to parter, der i lønkampen mødtes som ligeberettigede forhandlingspartnere, mødtes med ganske andre styrkeforhold på den politiske arena. Den numeriske underlegenhed, der var den konservative bevægelses achilleshæl, trådte tydeligt frem i vreden over »flertalsdiktaturet«. Kunne man imid-

lertid i lovgivningsapparatet få indpasset et organ, dannet efter korporationstanken, hvor de rene interessemodsætninger kunne komme til udtryk på lige fod, ville man have vundet en afgørende sejr over arbejderklassens numeriske overvægt.

Ønsker om forfatningsændringer i korporativ retning var næppe altid tilstrækkelig gennemtænkte. Ofte blev de fremsat af folk med utvivlsom demokratisk opfattelse, ofte af de samme mennesker, som indenfor det konservative parti ivrede for, at partiet skulle opgive den tvivlsomme garanti for en konservativ politik der lå i landstingets bevarelse og den høje valgretsalder. Disse ejendommelige forhold hænger formodentlig sammen med, at det kun var kort tid siden, at partiet var vokset ud af det erklærede antiparlamentariske Højre. Selvom man ikke vedgik arv og gæld efter Højre, var der naturligvis mange, der ikke i løbet af en snes år kunne aflægge deres overbevisning om det parlamentariske systems mangelfuldhed. Selvom så var, måtte der medgå nogen tid, inden konsekvenserne af den nye bekendelse til den almindelige valgrets suverænitet blev trukket tilstrækkelig klart op. Heroverfor stod en fløj, der så forbilledet for partiet i det engelske »Tory-demokrati«. Hvor vidtgående forskellen mellem de to fløje af det konservative parti egentlig var, er næppe blevet erkendt af ret mange, og det er et vidnesbyrd om Christmas Møllers eminente evner som politisk organisator, at det lykkedes ham at holde disse synspunkter indenfor rammerne af et parti.

Tydeligere end i den egentlige rigsdagspolitik kom denne indre fare i Det konservative Folkeparti til syne i partiets ungdomsorganisation. Det kan forekomme banalt endnu en gang at fremhæve de uheldige udslag af påvirkninger sydfra, som gjorde sig kraftigt gældende i Konservativ Ungdom i trediverne. Der er i og for sig på hæderlig vis gjort rede for sagen i K.U.s jubilæumsbog, »Konservativ Ungdom 1904–1944«.[10] Bogen kan i omtalen af disse uheldige sider af bevægelsens historie, som den åbenhjertigt tager afstand fra, ikke undgå en apologetisk nuance, der af og til antager et lidt komisk skær, når man f.eks. undskylder de lange støvler, som organisationens agitationsafdelinger, »Stormtropperne«, yndede at optræde i, med, at det var mere praktisk, »når de unge klæbede plakater op om natten ... at spilde klister på lange støvler ...«.[11] Det er imidlertid uhyggeligt karakteriserende, at det trediverne igennem var disse »S.T.-korps«, der på trods af en

utvivlsom uvilje hos Det konservative Folkepartis formand var organisationens ansigt. Ikke alle formænd, der i denne periode stod i spidsen for K.U., var i deres start egentlig begejstrede for korpsene; men i kraft af den almindelige appel, der lå i disse meget aktive medlemmers fremtræden og under påvirkning af den utvivlsomme effekt, som de udøvede på organisationens medlemstal, var det overordentlig vanskeligt at komme bevægelsens vildskud til livs.

Der var til stadighed to fløje i Konservativ Ungdom. Den ene var i mere eller mindre åben beundring for resultaterne af nazistiske og fascistiske metoder, den anden i skarp opposition herimod. Ejendommeligt nok kan man sige, at begge retninger var præget af erkendelsen af, at politisk indflydelse i Danmark kun kunne vindes ved tilslutning fra en stor del af befolkningen. Uenigheden bestod på det taktiske plan og på det saglige. I taktikken var det spørgsmålet, om de voldsomme demonstrationsformer, uniformeringen og hvad dertil hørte, var en effektiv måde at vinde tilslutning på. På det saglige plan var det egentlig et spørgsmål om indstilling til demokratiet – spørgsmålet om, hvordan folkets vilje skulle komme til udtryk i styrelsen af landets anliggender. Det er klart, at anvendelsen af de sydfra kommende arbejdsmetoder hang sammen med ønsket om en forfatningsændring, hvis art vel kunne diskuteres, men hvis virkning i alle tilfælde ville være omstødelse af det parlamentariske system. Det skulle lidet hjælpe, at Carsten Raft, der stod som organisator af den nye form for politisk aktivitet, flere gange offentligt tog afstand fra nazismen. Når atmosfæren i agitationen var ladet med slagsmål, når uniformerede korps af forskellig partifarve stødte sammen, når K.U.s Stormtropper mødte D.s.U.eres »freundschaft-hilsen« med nazihilsenen, og når parlamentariske arbejdsformer kunne undsiges offentligt i K.U., skulle der en temmelig subtil sondren til, for ikke at anse K.U. for at være et udtryk for den samme bevægelse væk fra demokrati og parlamentarisme, som allerede havde sejret sydpå.

K.U.s programudtalelse fra 1934 pegede i den retning.[12] Man ønskede en forfatningsændring med en »Repræsentation for Nationens aandelige, økonomiske og sociale Kræfter igennem Korporationstankens Indførelse«, samtidig med at statsmagten skulle udvides og folkerepræsentationens magtområde skulle fastlægges

og begrænses. Det var ikke kun de unge hedsporer, der fremsatte ønsker af denne art. De samme tanker blev af konservative politikere fremsat på rigsdagen.[13] Forholdet mellem K.U. og Det konservative Folkeparti var i det hele taget præget af meningsdivergenserne i partiet. Christmas Møller måtte i begyndelsen af trediverne anse partiets ungdomsorganisation som en støtte for sine bestræbelser for at modernisere partiets linje under påvirkninger fra engelsk konservatisme. Derefter, da de fascistisk inspirerede arbejdsformer vandt frem i K.U., måtte han bekæmpe ungdomsorganisationens politiske indflydelse, der nu var en støtte for den udemokratiske fløj af partiet, og endelig fandt K.U. igen i slutningen af trediverne tilbage til Christmas Møllers linje, for så vidt som organisationen i hvert fald støttede ham i grundlovssagen.

K.U. var ikke på noget tidspunkt en nazistisk organisation, det må stå fast; men dens mål kan ikke ganske adskilles fra de midler, den tog i anvendelse i disse år. Man ville, så barokt det nu kan lyde, redde Danmark ved anvendelse af metoder importeret fra det nazistiske Tyskland. Man må i den forbindelse erindre, at hjertesagen for konservatismen var forsvaret, der ikke blev betragtet som et politisk spørgsmål, men havde dogmatisk karakter – var en prøvesten for landsmandsskab. Når rigsdagen ikke sørgede for en udvidelse af forsvaret, kunne man ikke anerkende dens berettigelse til at lede landet. De temmelig mange i K.U., der gik over stregen og hævdede direkte nazistiske sympatier, blev ekskluderet; men man fornærmer vist ingen ved at sige, at det af og til må have været vanskeligt at skelne. Har K.U. nogen ære af sin virksomhed i disse år, må det være den, at bevægelsen utvivlsomt opfangede mange, der ellers var gået over i nazismen.

Uniformering, slagsmål og voldsom følelsesbetonet tale vil vel altid have et vist klientel blandt ungdommelige mennesker; men uden støtte fra mere betydelige kredse har det i Danmark aldrig været i stand til at indtage nogen fremtrædende plads. Det er klart, at de yderliggående kræfter i K.U. ikke ville have haft nogen mulighed for at præge arbejdet i den grad, hvis de uden vaklen var blevet mødt med åbenlys uvilje fra de voksne konservatives side. K.U. havde ikke fået en fordobling af sit medlemstal i løbet af få år (1930: 14.000 – 1934: 30.000) samtidig med indførelsen af de udemokratiske arbejdsformer, hvis der ikke i store kredse

af befolkningen var blevet set på sådanne bevægelser med sympati for ikke at sige forventning.

Meget af det, der ovenfor er sagt om de kredse, der stod Det konservative Folkeparti nær eller direkte var politisk organiseret i dette parti, gjaldt også partiet Venstre og dets vælgerskare. Forskellene er imidlertid ikke mindre iøjnefaldende. For det første havde Venstre en lang tradition som demokratisk parti. Det havde altid protesteret, når socialdemokratiet og Det radikale Venstre monopoliserede sig som »de demokratiske partier«. På den anden side gjorde krisen sig gældende længere i landbruget end i de andre erhverv. Venstre førte i trediverne hele sin politik i tvangsauktionernes skygge og måtte se en række bevægelser vokse frem, hvis tilhængere rekrutteredes i Venstres traditionelle vælgerskare. Jo mere disse bevægelser plæderede for statsindgreb til afhjælpning af landbrugets desperate situation, jo vanskeligere blev det for Venstre at opretholde traditionen som det liberale frihedsparti. Dertil kom, at det stod klart, at skulle der nås resultater med regeringen og folketingets flertal, var vejen en fortsættelse af kanslergadepolitikken.

I vid udstrækning valgte man i Venstre at slå på de samme strenge som disse bevægelser; men for dem var netop det stadigt tilbagevendende tema en opfanatisering af befolkningen mod regeringen Stauning-Munch. Der er næppe noget så dræbende for loyal opposition som den stilling, Venstre måtte indtage i disse år. Pisket frem af de vderliggående, hvis hele teori og til dels praksis var imod Venstres, måtte partiet i stadig voldsommere vendinger angribe en regering, der sad urokkeligt fast i kraft af netop det parlamentariske system, som Venstre havde brugt de første tredive år af sin eksistens på at få indført. Jo kraftigere agitationen førtes mod regeringen Stauning-Munch, jo nærmere lå det at vende vreden fra regeringen over på selve det system, der sikrede den »socialistisk-radikale regering« magten og oven i købet bekræftede denne stilling ved valg efter valg. Da Christian X i 1935 henviste bondetogets deputation til at forhandle med statsministeren, vakte det vrede i den tusindtallige forsamling på Amalienborg slotsplads. Kongens handlemåde var ubestrideligt parlamentarisk korrekt, hvad der for organisatorerne af bondetoget ikke kan have været nogen hemmelighed. For de menige deltagere var kongens svar vel en skuffelse, men de fleste havde næppe gjort

sig klart, hvilke statsretslige følger et andet svar ville have haft.

Mindst af alle kunne Venstre være interesseret i, at der åbnede sig andre veje til indflydelse på de politiske beslutninger end den normale parlamentariske. Vejen måtte fortsat gå gennem et parti eller dannelsen af et nyt parti. Men argumentationen vanskeliggjordes af den nødvendige sondren mellem den siddende socialdemokratisk-radikale regering og det parlamentariske system. Når man i argumentationen lod det gå ud over »systemet Stauning«, blev det ofte af den menige vælger identificeret med den parlamentariske statsskik, fordi det hos de afgjort antidemokratiske partier var vane at tale om »opgøret med systemet«, når man mente opgør med den demokratiske forfatning.

Den dominerende af disse bevægelser fra tredivernes kriseår, Landbrugernes Sammenslutning, påvirkede ikke blot i antiparlamentarisk retning, men spillede ustandselig i sin agitation på den primitive mangel på forståelse mellem land og by. En fanatisk agitation, hvis bestandige refræn var, at byboere – tjenestemænd, arbejdere, ja alle andre erhverv i det hele taget – levede af at udsuge landbruget for dets ærligt fortjente indtægt. Agitationen havde naturligvis et vist traditionelt grundlag at bygge på, men det skel, man derved fæstnede i befolkningen, blev virkelig farligt, da nazisterne – tyske som danske – under besættelsen ivrigt søgte at udnytte enhver breche i det danske fællesskab.

Medens man i Det konservative Folkeparti i den sidste del af mellemkrigstiden kan finde en vis afspænding, selvom Christmas Møllers nederlag i grundlovssagen peger i modsat retning, så indtraf ingen lignende lettelse i kårene for Venstres politiske arbejde; måske lige bortset fra at det ved valgene i 1935 og 1939 godtgjordes, at der ikke var overvældende tilslutning til det af L.S. udsprungne Bondeparti. Krisen hvilede stadig tungt over landbruget, og vreden steg kun yderligere, da de begyndende krigskonjunkturer satte gang i de øvrige erhverv uden at give tilsvarende lettelser for landbruget. Talen om landbruget som et erhverv, der måtte kræve »ligeberettigelse med de andre«, fandt stadig villige øren, selv når agitationen lød i meget outrerede toner.

Hvordan var da situationen for Danmarks politiske liv, »da landet blev taget sovende«? Hvordan var partiernes stilling, da danskerne famlende begyndte at spørge sig selv og hinanden, hvordan det dog kunne være sket? En vis karakteristik turde være

givet allerede i spørgsmålene. Socialdemokratiet og Det radikale Venstre var nu endnu mere i defensiven. Stauning havde i folketingets møde den 9. april om aftenen på regeringens vegne vedkendt sig ansvaret for beslutningen om kapitulationen, og i hans formulering lå allerede det første defensorat, »... og vi føler, at vi har handlet ud fra en ærlig Overbevisning om, at vi ved Afgørelsen fritog Land og Folk fra en tungere Skæbne«.[14] Problematikken i ansvarets placering afspejler sig tydeligt i Sorø Amtstidendes kommentar, der først citerer Stauning: »Den nuværende Regering har Ansvaret for den Afgørelse, der blev truffet denne Dags Morgen« og derefter fortsætter: »Ja. og for hvad der er gaaet forud, vil vi tilføje«.[15] Men regeringens defensorat måtte ikke i første række rettes mod oppositionspartiernes presse eller andre organer, men langt mere mod rygtedannelsen og de angreb, der verserede mand og mand imellem. Selve disse rygter og hviskekampagnen er naturligvis ikke mulige at efterspore, men at det var realiteter, kan man læse ud af de ivrige opfordringer, der i næsten hele pressen gang på gang rettes til befolkningen om ikke at lytte til eller videresprede rygter. Det pointeres atter og atter i blade af forskellig partifarve, at tiden ikke er til opgør og diskussioner om placering af ansvaret, men at det må vente, til det kan foregå i fuld åbenhed.

Fristelsen til at lægge *sin* opfattelse af ansvarets placering ind i netop disse opfordringer til tavshed var imidlertid for stor. »Tavshed nu ...«, skrev Berlingske Tidende i lederen den 25. april, »maa kun opfattes som en frivillig paalagt national Disciplin, en Vilje til med Dagens Pligt og Krav for Øje, uden Hensyn til hvor forskellig Vurderingen kan være af Fortiden og *dens fuldbyrdede Konsekvens** ...«.[16] I bemærkninger om samlingsregeringen, der den 10. april var dannet ved tiltrædelse af ministre fra Venstre og konservative, gjorde den samme tendens sig gældende i oppositionspressen, der var nervøs for, at dette skridt skulle blive opfattet som en godkendelse af den Stauning-Munchske politik. »Den hidtidige Regering kan naturligvis ikke forlange, at Oppositionspartierne skal træde ind i Regeringen for at tage Medansvaret for den Politik, som den er valgt for at bekæmpe, *og som Tiden oven i Købet har givet en knusende Dom*«*.[17]

* Fremh. af forf.

Den 30. april blev denne opfattelse af placeringen af ansvaret for katastrofen fremsat så tydeligt, som det vel kunne lade sig gøre, idet Nationaltidende i en leder »Dagens Gerning« skrev: »Saaledes breder Forstaaelsen sig af, at som det hidtil er gaaet økonomisk her i Landet – med stadigt stigende offentlige Udgifter, nye bekostelige Reformer, Tilskud og Understøttelser til højre og venstre – kan det ikke blive ved med at gaa. Forsvarsmæssigt og økonomisk har Landet levet paa et politisk Bedrag; radikal Kortsynethed har gjort det til et Dogme, at en national og økonomisk Katastrofe aldrig kunne ramme dette »lille, fredselskende Folk« med dets højtudviklede Civilisation. Nu har vi Syn for Sagn ...«.[18] Tendensen i disse pressekommentarer er i virkeligheden så tydelig, som den under de foreliggende omstændigheder kunne være, når man ikke som »Fædrelandet« rent ud ville erklære, at besættelsen var »den logiske Følge af en 40 Aars marxistisk-liberalistisk Forgiftningsperiodes Forbrydelser mod det danske Folk ...«.[19]

Forsvaret overfor disse mere eller mindre skjulte angreb var i den tidligere regerings egen presse ret svag. Man fastholdt i størst mulig udstrækning, at det, man havde taget ansvaret for, var beslutningen om ikke at kæmpe den 9. april, men at selve besættelsen var kommet på grund af storkrigens ubønhørlige gang. Det er imidlertid tydeligt, at forsvaret ikke blev ført med synderlig energi, og det er vel karakteristisk, at medens den tidligere oppositionspresse den ene gang efter den anden slog fast, at nu var tiden inde til at bryde med den blødsødenhedens klassepolitik, som regeringen tidligere havde ført, så var Social-Demokratens svar på dette i og for sig ikke nogen benægtelse. Den skrev flere gange, at de danske arbejdere var fuldt klare over, at tiden ville kræve ofre, og at de måtte bære deres del, men at de blot ikke ville bære alene.

Stemningen i regeringspartierne var ikke blot trykket af de artikler, der fremkom i den tidligere oppositions presse. Man kunne så at sige måle stemningen i de temmelig mange udmeldelser, vælgerorganisationerne modtog i tiden umiddelbart efter den 9. april.[20] Det havde ganske givet også indflydelse på denne defensive indstilling, at man allerede før krigen havde lidt nederlag både i konkrete programpunkter og ved valget ét år før besættelsen.

Hele den politik, som regeringspartierne havde ført trediverne igennem, var naturligvis i deres øjne lige rigtig, enten Tyskland besatte landet eller lod være; i socialdemokratiet og Det radikale Venstre opfattede man besættelsen som en ulykkelig afbrydelse af den sociale og politiske fremgangslinje. Her er i virkeligheden forskellen i opfattelse overordentlig dybtgående. I meget vide kredse i de tidligere oppositionspartier og andre grupper af befolkningen opfattede man besættelsen – ikke blot som afslutningen på en epoke – men direkte som konsekvensen af et tiårs socialdemokratisk-radikalt styre.

Når tonen i de tidligere oppositionspartiers angreb på regeringen ikke blev skarpere, har det sin væsentligste grund i, at tiden efter den 9. april ikke var til en »hvad-sagde-jeg-mentalitet«; men det spillede også en rolle, at Venstre og Det konservative Folkeparti hverken indbyrdes eller hver indenfor sin egen vælgerskare kunne mobilisere den nødvendige enighed. De konservative politikere, der gik ind i regeringen, fik af deres partigruppe udtrykkeligt at vide, at de gjorde det personligt og ikke på gruppens vegne.

Måske netop fordi en debat om forsvarspolitikken og kapitulationen den 9. april ikke kunne føres, blev det politiske initiativ i de tidligere oppositionspartier ført over på det økonomiske og sociale område. Landbruget havde ganske kort før besættelsen måttet affinde sig med, at ikke engang krigstiden ville bedre dets økonomiske kår væsentligt. Forhandlingerne med England havde ikke været opmuntrende, og det var derfor direkte farligt, da priserne på landbrugsvarer steg betydeligt efter den 9. april. Besættelsen blev af landbrugerne så vel som af andre opfattet som en national ulykke, javel, men megen uretfærdighed og råddenskab kunne nu blive ryddet af vejen. Det er på denne baggrund, man skal se Venstres krav om omstødelse af pristalsreguleringen af arbejdslønningerne, der egentlig blev hovedspørgsmålet efter indgåelsen af regeringssamarbejdet den 10. april. Venstres presse fremhævede gang på gang, at forudsætningerne for dette samarbejde, som kun var indledt med den største betænkelighed, var, at der for alvor toges fat på »misbrug af sociallovgivningen« og lignende. Hvor stærkt Venstres rigsdagsmænd i virkeligheden var presset frem af de yderligtgående bevægelser, kan ses af de uhyre vanskeligheler, forhandlingerne mødte først i ministeriet, hvor socialdemokratiske ministre måtte strække sig meget vidt, og siden i Ven-

stres folketingsgruppe, hvor forhandlingsresultatet fra regeringen blev forkastet på trods af de varmeste anbefalinger fra Venstres egne ministre. Det var jo nemlig ikke i første række et stykke økonomisk historie, der blev skabt i de dages forhandlinger. I maj 1940 høstede man frugterne af en dybtgående splittelse i det danske folk. En splittelse som var resultatet af en politisk hetz og erhvervenes gensidige misundelse under depressionens tryk.

Udover de antiparlamentariske strømninger, der med større eller mindre styrke gjorde sig gældende indenfor de store partier, strømninger, der i hvert fald blev bekæmpet af de ledende folk, var der naturligvis en langt større kreds, der uden tilhørsforhold til noget parti, rent personligt satte spørgsmålstegn ved det demokratiske styre. En af de mest afgørende forskelle mellem tiden før og tiden efter besættelsen er uden tvivl, at man i trediverne uden at sætte sig uden for det gode selskab kunne hævde anskuelser af anti-demokratisk art. Man bedyrede ofte i samme åndedrag, at man ikke var nazist – det gjaldt navnlig i slutningen af perioden, hvor kendskabet til terrormetoderne blev mere udbredt – men man nærede altså svnspunkter. der gjorde det nødvendigt med sådanne afstandtagende tilkendegivelser. En del mennesker, der ikke ville gå så vidt som til at ønske det demokratiske styre afskaffet, dannede sig ofte overordentlig tågede forestillinger om andre styreformer, som blev benævnt demokrati, men i virkeligheden var mere eller mindre skjulte efterligninger af den fascistiske forfatning. Og endelig, en endnu større del af befolkningen havde ligefrem som mode-samtaleemne at rakke ned på demokratiet: det var ikke handlekraftigt nok, det snakkede og kævledes, det sloges, når opgaven var at samle nationen, det spaltede befolkningen op i partiernes snævre båse, så man ikke længere kunne råbe hinanden op, og uendeligt meget mere af samme slags. Hvor udbredt denne kritik af demokrati eller parlamentarisme var, kan ikke afgøres ved at iagttage stemmetallene for de erklærede anti-demokratiske partier, for denne kritik af demokratiet fandtes og blev tolereret indenfor de andre partier. Den var ofte udformet som en kritik af de politiske modstandere, men den havde en karakter, der gjorde, at en undsigelse af demokratiet måtte blive dens let gennemskuelige konsekvens. Selve den politiske meningsudveksling havde i disse år ofte en tone så uforsonlig, at den umuliggjorde kritik af egne mål og midler.

2. DANSK UNGDOMSSAMVIRKE

Efter omtrent et århundredes frit folkestyre eksisterede der i Danmark ved besættelsen den 9. april 1940 et utal af foreninger. Den foreningsfrihed, der første gang var blevet tilsagt befolkningen i grundloven af 1849, var blevet flittigt udnyttet. Det var blevet sædvane, at når man ville virke for en eller anden sag, dannede man en forening. Ikke mindst ungdomsforeninger blev oprettet i stort tal. Snart var det de ældre, der dannede foreninger og organisationer, hvorigennem de kunne få kontakt med den ungdom, som skulle føre deres ideer videre, snart tog de unge selv sagen op for at hævde deres egne interesser og synspunkter. Foreningerne var et led i det folkestyrede samfunds liv og udvikling. I hver af dem mødtes man for at dyrke specielle interesser, og gennem dem gav man sin mening slagkraft.

En opregning af samtlige danske ungdomsforeninger ville være en præsentation af alle de problemer og interesser, der på nogen måde kunne tale til ungdommen. Men nogle af de betydeligste skal nævnes. Der var for hvert af de politiske partier en ungdomsforening, hvis opgave var at sprede politisk oplysning, uddanne politiske ledere og iøvrigt føre en agitation på linje med partiets. Om folkelige og kristelige interesser samledes man i to store sammenslutninger, De danske Ungdomsforeninger med grundtvigsk præg og KFUM & K, for hvem Indre Mission var toneangivende. Idrætten havde sit eget foreningsliv. På landet var De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger og De danske Gymnastikforeninger dominerende, mens byerne beherskedes af klubber for fodbold, atletik, tennis, lystsejlads o.s.v., hvoraf en del var sluttet sammen i Dansk Idrætsforbund. Der var 6 spejderkorps og dermed beslægtede korps, hvis medlemsskare lå i væsentlig yngre aldersklasser end de øvrige organisationers. Faglige sammenslutninger for unge fandtes især blandt studenterne, men også her var det dog navnlig politiske, kulturelle og religiøse interesser, der samlede, som det skete i Studenterforeningen, Studentersamfundet, Kristelig akademisk Forening etc. Foreninger til fremme af mere specielle formål havde ofte også en ungdomsafdeling; det

gjaldt f.eks. Dansk Kvindesamfund og afholdsforeningerne. Ligeledes dannedes foreninger om aktuelle spørgsmål. Det gælder en af de yngste foreninger, Det unge Grænseværn, som i 1940 tog navneforandring til Dansk Nordisk Ungdomsforbund. Dens baggrund var den skærpede nationalitetskamp i Sønderjylland efter Hitlers magtovertagelse i 1933. Endelig var det ungdommen, der satte sit præg på det nystiftede Dansk Vandrelaug. Billedet er netop så broget og sammensat som det, der kan tegnes af samfundet som helhed.

Det ligger i selve foreningslivets idé, at der under normale forhold ikke var noget stort behov for samarbejde mellem foreningerne. Hvad en fodboldklub og et politisk parti skulle gå sammen om, er ikke let at se. Hver forening havde sit eget formål at fremme, og det kunne den i reglen gøre uafhængigt af andre sammenslutninger. Havde to foreninger direkte modsatte formål, som f.eks. to politiske partier eller to stridende kristelige retninger, var det naturligt, at de måtte se en del af deres opgave i at bekæmpe hinandens indflydelse. Dette var nu engang den frie brydningsret, som den demokratiske forfatning tilsikrede, og hvorpå demokratiet til syvende og sidst hvilede.

Alligevel udelukkede foreningernes forskellige formål og arbejdsområder ikke, at der af og til kunne være brug for en fælles optræden. Politiske partier kunne gå sammen om at arrangere vælgermøder, og flere sportsorganisationer kunne i fællesskab afholde et idrætsstævne. Hvor foreninger trods indbyrdes modsætninger havde et vist fællespræg, kunne der være opgaver, de allesammen havde interesse i at få løst. Ungdomsforeningerne havde det ene fælles, at deres medlemmer var unge. Derfor måtte det være en naturlig ting, at de samarbejdede på felter, som var af særlig interesse for ungdommen.

Et sådant samarbejde om begrænsede opgaver var da også på et par områder blevet etableret i tredivernes modsætningsfyldte år. I 1930 dannedes Herbergsringen af en række vidt forskellige ungdomsforeninger, der alle så et formål i at få oprettet vandrehjem, hvor unge kunne bo og overnatte for en billig betaling. I 1936 oprettedes »Kampagnen mod Smudslitteraturen«, en organisation, hvorigennem ungdomslederne sammen søgte veje til at bekæmpe den underlødige litteratur, som netop blandt ungdommen havde et stort publikum. Endelig kaldte i vinteren 1939–40

den finsk-russiske vinterkrig en række ungdomsforeninger sammen til en fælles indsats i hjælpearbejdet for Finland.

For det indbyrdes forhold mellem foreningerne kunne det her opnåede samarbejde dog ikke spille nogen særlig rolle. Det gjaldt kun enkelte områder, hvor interesser og meninger faldt sammen, og kun ganske få af lederne var direkte berørt heraf i det daglige arbejde. Selvom K.U. og D.s.U. begge var med i Herbergsringen, kunne de lige vel have voldelige sammenstød i gaderne. Men en vis personlig betydning kan samarbejdet ikke frakendes. Når foreningsledere mødtes, lærte de dog hinanden at kende og kom derved undertiden til rent personligt at sætte pris på hinanden. Således skabtes nogle personlige kontakter på tværs af organisationerne. Det fik sin betydning, da Danmarks besættelse åbnede vej for et mere intimt samarbejde, og det bidrager til at forklare, at dette netop tog sin begyndelse i toppen af organisationerne.

Besættelsen måtte naturligvis berede foreningerne adskillige praktiske vanskeligheder. Der kom forbud mod offentlige møder og friluftsmøder, og især i den første tid, da der var usikkerhed både hos foreningslederne og hos politimyndighederne om, hvordan forbudet skulle fortolkes, var det en alvorlig bremse på den normale virksomhed.[1] Men værre var dog den almindelige desillusionering. Var det nu overhovedet ulejligheden værd at bruge sin fritid i en idrætsklub eller en kristelig forening? Det var andre ting, der optog sindene. De politiske ungdomsforeninger var dem, der var hårdest ramt af indskrænkningerne i ytringsfriheden, og under indtryk af den politiske borgfred, der var skabt ved regeringsudvidelsen den 10. april, hvor politikere fra oppositionen optoges i ministeriet, var det en udbredt opfattelse i de demokratiske partier, at den partipolitiske strid nu måtte indstilles. Dette medførte, at de politiske ungdomsforeninger mistede en væsentlig del af deres sædvanlige arbejdsfelt. Den indbyrdes kappestrid kunne ikke længere være et incitament for deres arbejde.

På denne baggrund var det, at adskillige foreninger i deres første kommentarer til den 9. april erklærede, at de i fremtiden ville lægge større vægt på det nationale eller kulturelle arbejde, end de hidtil havde gjort. Eksempelvis skrev Venstres Ungdoms organ, »Dansk Folkestyre«, 1. maj blandt andet følgende: »9. April vil staa for os alle som den bitreste Dag vi har oplevet. Men efterhaanden som vi kommer over den Følelse af Lammelse, der først

greb os, bliver det klart for os, at vi maa affinde os med Kendsgerningerne, som de er ... Vor døgnpolitiske Virksomhed maa selvfølgelig indstilles, for i Dag tænker vi ikke i Partier, men vi regner alle, som føler sig som Danske, for eet Parti, eet Folk ... En anden Side af vort Arbejde er at arbejde for Forstaaelsen af nationale og folkelige Fællesværdier. Skal vi være helt ærlige, saa kommer vi ikke uden om, at her har vi hele Tiden svigtet lidt. Her er altsaa et Omraade, hvor vi kan fortsætte ...«.[2]

Der kom et vist fælles præg over artikler fra forskelligt hold. Det indskærpedes, at arbejdet skulle holdes i gang og kongens appel om korrekt og værdig optræden nøje følges. Der sås med forventning frem til den dag, da Danmark igen opnåede sin fulde selvstændighed, og det betonedes, at landets situation stillede særlige krav også til dets ungdom. Men alligevel var hver besluttet på at gå sin egen vej og beholde sin egen arbejdsform og sit eget idegrundlag. Spørgsmålet var, om besættelsens tryk føltes så stærkt, at det kunne drive de adskilte bevægelser sammen i en fælles front. Var kravet om nationalt sammenhold stærkere end de indbyrdes modsætninger?

I et af foreningsbladene besvaredes spørgsmålet med et afgjort nej. I »K.U.« den 24. april 1940 skrev landsformanden for Konservativ Ungdom, Leo Dane, en artikel under overskriften »Saa skete det!« Den indledtes med ordene: »Den 9. April fik K.U. Ret i *alt*, hvad vor Bevægelse har hævdet overfor Landets letsindige og affældige radikal-socialistiske Magthavere«. Han krævede opgør med regeringen Stauning-Munch for dens forsvarspolitik og for afgørelsen den 9. april. Skønt han tilføjede, at dette opgør først ville blive en senere tid beskåret, var det dog klart, at dette for ham var hovedsagen, og at et samarbejde med regeringspartierne eller deres ungdomsbevægelser var ham en umulighed.

Alligevel begyndte samlingen af ungdomsforeningerne med et samarbejde mellem K.U. og D.s.U. Sandheden var nemlig, at hverken Leo Dane eller K.U.-bladet alene tegnede Konservativ Ungdom. Den deling, som fandtes i Det konservative Folkeparti, gik også ned i dets ungdomsorganisation, og her var modsætningen som før omtalt endnu tydeligere. Mod Leo Dane stod alle de, der fulgte Christmas Møller i hans bestræbelser for at opnå resultater gennem et samarbejde med socialdemokratiet. Delte de end harmen over den førte politik, var sammenholdet dog hovedsagen

for dem. Til denne gruppe hørte alle øvrige medlemmer af K.U.s forretningsudvalg og den tidligere formand, folketingsmand Aksel Møller.

Initiativet til at iværksætte et samarbejde mellem ungdomsorganisationerne kom fra oxfordgruppen. Denne var et led i en international, kristelig bevægelse, hvis førstemand var amerikaneren Frank Buchman. Den danske oxfordgruppe skabtes omkring midten af trediverne og gjorde sig i de følgende år bemærket ved afholdelse af en række møder, der samlede mange mennesker, men på grund af deres offentlige bekendelser og andre pågående agitationsformer tillige fremkaldte en vis skepsis eller modvilje overfor bevægelsen. Nogle af oxfordbevægelsens unge tilhængere havde allerede i efteråret 1939, da krigen var brudt ud, gjort forsøg på at tilvejebringe et bedre sammenhold i dansk og nordisk ungdom. Et særlig bemærkelsesværdigt resultat opnåedes den 15. marts 1940, da en række ungdomsforeninger i Holstebro holdt et stort møde i fællesskab, hvor der fra alle sider tilkendegaves vilje til at lade strid afløses af sammenhold. Her deltog både K.U., D.s.U. og KFUM, og initiativet kom fra en lokal oxfordmand, journalist Henrik Bonde-Henriksen, som var medlem af bestyrelsen for den lokale afdeling af Konservativ Ungdom.[3]

Dette vellykkede forsøg ansporede to unge oxfordfolk i København, cand. theol. Richard Møller Petersen og cand. jur. Troels Oldenburg til at forsøge noget lignende på et højere plan. Få dage før den 9. april opsøgte de forbundsformand Poul Hansen på Danmarks socialdemokratiske Ungdom's kontor. Han hørte venligt på dem, uden at de dog havde indtryk af, at han var synderlig interesseret. Så kom imidlertid besættelsen, og da de umiddelbart herefter talte med folketingsmand Aksel Møller på Christiansborg, mødte de straks en positiv indstilling. I nært samarbejde med oxfordgruppen virkede han i de kommende uger for at få etableret et samarbejde mellem ungdomsforeningerne.[4]

Den første organisation, der gik ind for samlingen, var D.s.U. Den 24. april vedtog D.s.U.s sekretariat, at man skulle støtte samlingsbestræbelserne og eventuelt selv tage initiativet til deres iværksættelse.[5] Når D.s.U. nu indtog denne holdning, havde det naturligvis sin baggrund i den ændrede situation, besættelsen havde skabt; men det var heller ikke uden betydning, at der på forhånd eksisterede et personligt tillidsforhold på tværs af partierne mel-

lem de to unge folketingsmænd, socialdemokraten H. C. Hansen og den konservative Aksel Møller. De to havde i tredivernes hedeste periode samtidig været formand for henholdsvis D.s.U. og K.U. og derfor udkæmpet mange hårde politiske kampe mod hinanden. Imidlertid deltog de sammen i »Kampagnen mod Smudslitteraturen« og lærte blandt andet herigennem hinanden at kende og blev personlige venner trods divergerende politisk opfattelse. De påtog sig nu sammen en art fadderskab for samlingsbestræbelserne.[6]

At Konservativ Ungdom som organisation skulle tilslutte sig, var på forhånd udelukket på grund af formanden, Leo Danes indstilling. Men Aksel Møller fik aktiv støtte fra sin bror, stud. jur. Poul Møller, der var formand for Konservative Studenter, og fra landsretssagfører Poul Hjermind, det eneste af medlemmerne i K.U.s forretningsudvalg, der var bosat i København. Konservativ Ungdom blev i de kommende forhandlinger faktisk repræsenteret af Poul Hjermind, ligesom D.s.U. af Poul Hansen.

Gennem den forståelse mellem socialdemokratiet og konservative, der således kom i stand, var der skabt et brugbart grundlag for en videre samling. I og for sig var der måske ikke så forfærdelig langt mellem netop disse to grupper. De hørte begge hjemme i byerne og havde altså ikke modsætningen mellem land og by at slås med. Desuden stod Christmas Møllers tilhængere ikke fremmede overfor en socialt betonet politik, medens socialdemokraterne på deres side, og ikke mindst D.s.U., igennem trediverne havde nærmet sig de konservative i forsvarsspørgsmålet. Men for den almindelige opfattelse stod K.U. og D.s.U. som de mest uforsonlige modstandere blandt de demokratiske partier. At de nu gik sammen, virkede udadtil som den garanti mod politisk ensidighed, der gjorde det muligt også for upolitiske ungdomsforeninger at gå med i samarbejdet.

Nogen bredere politisk tilslutning lykkedes det derimod ikke i første omgang at få skabt. Et forsøg blev gjort omkring 1. maj på et møde mellem Københavnsafdelingerne af socialdemokratisk, radikal, konservativ og Venstres ungdom;[7] men mødet gav intet resultat, fordi den københavnske afdeling af K.U., hvis ledelse stod Leo Danes linje nær, nægtede at gå i samarbejde med Radikal Ungdom; og da Venstres Ungdoms hovedbestyrelse den 5. maj fik sagen forelagt, vedtog den nok at lade hensigten med forsla-

get undersøge; men »Større Stemning for Fællesskab med D.s.U. og R.U. var der dog ikke«, hedder det i mødets protokol.[8] V.U. holdt sig foreløbig udenfor, og Radikal Ungdom vovede samarbejdets konservative ikke at acceptere af angst for at sprænge K.U., og de følte vel heller ikke selv megen tilbøjelighed til det. Kritikken af forsvarspolitikken rettede sig jo i første række mod de radikale.

I stedet henvendte initiativtagerne sig til en række ledere af upolitiske foreninger. Henvendelserne havde karakter af personlige invitationer, således at ingen i det hele taget repræsenterede nogen organisation. Denne form var nødvendig alene af den grund, at der ikke kunne være tale om, at K.U. som forening kunne være med. Det var også en smidig form, som fritog foreningslederne for på forhånd at skulle spørge bestyrelser eller andre kompetente forsamlinger til råds på et tidspunkt, hvor forestillingerne om, hvad det egentlig var, man skulle lave, endnu var meget vage. Enkelte vidnesbyrd viser de tanker, man i april havde om samlingens grundlag. I D.s.U.s sekretariatsprotokol for mødet den 24. april tales der blot om »fordomsfrit Grundlag«. 27. april skriver Poul Hansen til D.s.U.s medlemsblad »Rød Ungdom«: »Vi skal igennem vort Arbejde uddybe Kendskabet og Kærligheden til vor Nation – til alt, hvad der er sund og ægte Danskhed.« Dette er henvendt til D.s.U.erne, men må afspejle ideer omkring samlingen. På mødet mellem de politiske foreninger i København omkring 1. maj er det kulturelle arbejde udtrykkelig nævnt, idet der tales om et »Samarbejde om Kulturhøjnelse og til Gavn for alt, hvad dansk er.« Hvad man derimod forgæves søger, er en plan for, hvordan samarbejdet konkret skulle praktiseres, og det er ikke sandsynligt, at en sådan har foreligget endnu i april måned. Man må have overvejet et direkte samarbejde mellem foreningerne, og da det er glippet, har man i første omgang søgt at samle interesserede ledere og udskudt spørgsmålet om formen, til man så, hvad man kunne blive enige om.

På to møder i Studenterforeningens lokaler i København fandt derpå de første samlede drøftelser sted. Den 9. og 17. maj samledes i alt 21 deltagere, hvoraf hovedparten var ledere fra forskellige ungdomsforeninger.[9] Forsamlingens sammensætning viser, hvor tyngdepunktet lå. D.s.U. var repræsenteret af 5 mand. Foruden Poul Hansen og H. C. Hansen mødte landssekretæren Victor

Gram, formanden for D.s.U. i København, Carl Petersen og »Rød Ungdom«s redaktør, Erik Hansen. Fra konservativ side var brødrene Aksel og Poul Møller samt Poul Hjermind til stede. Der var fire oxfordfolk, nemlig foruden de to initiativtagere, Richard Møller Petersen og Troels Oldenburg, også stud. mag. Joh. Chr. Andersen og stud. theol. Vilhelm Nielsen. Herudover var ingen gruppe eller forening repræsenteret med mere end en enkelt mand. De mest fremtrædende var kommunelærer J. Stig Hansen, formand for Dansk Vandrelaug, stud. theol. Jørgen Bøgh fra Studenterrådet, programsekretær K. B. Andersen fra Studenterkredsen og kommunelærer Einar Nielsen fra F.D.F. Udenfor foreningerne stod sekretær Knud Broch, der ansås for at have forstand på praktisk organisationsarbejde.

Meget kunne indvendes mod sammensætningen af denne forsamling, som skulle danne basis for en samling af al dansk ungdom. Foruden den tidligere omtalte politiske snæverhed, idet hverken Radikal Ungdom eller Venstres Ungdom var med, kunne man indvende, at akademikerne var i overtal, at det var et rent københavnerforetagende, og at der ingen repræsentanter var for de store idrætsforeninger. Dette finder dog i hvert fald sin væsentligste forklaring i, at arbejdet endnu kun var i sin vorden. Det var ikke meningen, at en samling direkte skulle etableres gennem disse første møder. Man var kun nået til en forberedende drøftelse, hvoraf der skulle udspringe en plan og et grundlag, der kunne forelægges en mere repræsentativ kreds. Derfor havde man i første omgang kun brug for nogle folk, der ville være interesserede, og som ville gøre et aktivt stykke arbejde for at finde frem til et forslag, og det var da mindre væsentligt, hvor de kom fra. Naturligt var det da de nærmestboende og dem, man ad en eller anden vej kendte, man henvendte sig til.

Aksel Møller åbnede mødet den 9. maj, og i sin indledningstale søgte han at ridse et program for samlingen op.[10] Han begyndte med at fremhæve ungdomsforeningernes særlige betydning, fordi forbindelsen til dansk ungdom nu kun kunne gå gennem dem. Når presse og radio var stækket, var det foreningernes opgave at skabe den vågne danske indstilling, som kunne danne værn mod påvirkning fra de fremmede, d.v.s. tyskerne. Det betød ikke, at man skulle opgive sine egne meninger, men at man i den nuværende situation måtte se det som hovedopgaven at forhindre, at

ungdommen blev påvirket af tysk ideologi. Endelig hævdede Aksel Møller, at man ikke kom uden om et dansk kristent grundlag.

Om det sidste, spørgsmålet om et kristent grundlag, rejste der sig en strid. Oxfordgruppen måtte ifølge sin erklærede kristne indstilling være på linje med Aksel Møller; men det er klart, at i hvert fald D.s.U.erne måtte være betænkelige. Så stærkt de støttede samarbejdstanken, kunne de vel være villige til at tage det kristelige med under en eller anden form for ikke at sprænge samlingen i starten; men det ville unægtelig gøre det vanskeligere for dem at få tilslutning for samlingstanken i den store kreds af medlemmer. Afgørende blev det i denne situation, at hverken Einar Nielsen eller Jørgen Bøgh – de to, der regnedes som repræsentanter for den kristne ungdom – ville være med til at kalde samlingen kristen, når vitterligt en del af deltagerne ikke havde nogen kristen overbevisning.[11] Spørgsmålet rejstes igen senere, [12] men beslutningen om ikke at give udtryk for noget kristent grundlag for samlingen stod fast.

Tilbage var nu det arbejdsgrundlag, som naturligt meldte sig, nemlig arbejdet for danskhedens grundfæstelse og i forbindelse hermed fordybelsen i den danske kultur. Det var en passiv, åndelig modstandslinje, man diskuterede, en forberedelse til en sindelagskamp af samme art som de danske sønderjyders. Aksel Møller fremhævede det, da han afsluttede det første møde med at erklære, at den kamp, der forestod, var den samme som den, sønderjyderne havde ført efter 1864.[13] Erfaringerne fra Sønderjylland viste, hvordan en stejl protestpolitik havde bevirket splittelse og frafald, mens en mere sagtmodig, men sej opbygning af den nationale bevidsthed omsider havde ført frem. Denne tanke dukkede op mange steder i 1940. Den var i harmoni med den almindelige folkestemning på det tidspunkt.

Men hovedproblemet for dem, der i maj samledes i Studenterforeningen, var, hvad de ganske konkret kunne udrette. En form for samling tilstræbtes; men en egentlig sammenslutning af alle foreninger afviste alle. Det stred imod selve det fri foreningslivs idé. Hver forening var besluttet på at fortsætte sit eget arbejde, som dens eksistensberettigelse hvilede på. Det danske og kulturelle arbejde måtte da enten indlægges som et led i det normale foreningsarbejde eller fremføres gennem et samarbejde mellem foreninger. I begge tilfælde kom det til at påhvile de tusinder af

ungdomsledere landet over, og af disse havde mange, ja vel flertallet ikke megen erfaring på dette felt. Man tænkte sig, at foreninger af enhver art skulle gå i gang med et nationalt og kulturelt oplysningsarbejde. Men hvilke forudsætninger havde bestyrelsen for en fodboldklub eller en politisk ungdomsforening for at arrangere nationale foredrag og studiekredse i dansk kultur? Det ville mange steder komme til at skorte på ideer, kendskab til egnede grundbøger og forbindelse med de rette talere. Ikke mindst det sidste kunne volde vanskeligheder i den første tid af besættelsen, hvor mange begreber var i opløsning, og hvor man endnu ikke kunne være sikker på hinandens holdning under de nye forhold.

Det blev da også fra flere sider tilkendegivet, at en omfattende vejledning og skoling af de mange ledere var påkrævet, og allerede på mødet den 9. maj blev det besluttet at lægge den praktiske indsats på dette område.[14] Drøftelserne herom fortsatte den 17. maj, og der nedsattes et foreløbigt arbejdsudvalg til nøjere at udarbejde planen for den hjælpecentral for nationalt og kulturelt arbejde, man påtænkte at oprette. Udvalget kom til at bestå af fem mand, J. Stig Hansen (formand), Knud Broch, Jørgen Bøgh, Poul Hansen og Poul Hjermind.[15]

Udgangspunktet for dette udvalgs arbejde var erkendelsen af, at det ikke umiddelbart lod sig gøre at etablere et samarbejde mellem ungdomsorganisationerne. Man måtte foreløbig nøjes med at samle interesserede enkeltpersoner, og greb da til den prøvede udvej at oprette en forening. I den skulle alle, der gik ind for dens idé, kunne optages som medlemmer; men tanken var naturligvis i første række, at den skulle samle ungdomslederne. Foreningen skulle som enhver anden have en generalforsamling, som her kaldtes for medlemsmødet, og en bestyrelse, som blev døbt arbejdsudvalget.[16] Efter megen møje fandt man frem til foreningens navn, »Dansk Ungdomssamvirke«. Der havde været foreslået navnet Dansk Ungdoms Samvirke; men når det forkortedes D.U.S., mindede det for meget om D.s.U. Omvendt kunne forkortelsen D.U. for Dansk Ungdomssamvirke måske forveksles med K.U.; men det navn holdt man dog fast ved.[17]

Formålet var der i sig selv ingen uenighed om, efter at det havde været gennemdrøftet på de to møder. Vanskeligheden lå i formuleringen, da det, alle skulle enes om, nødvendigvis måtte få en vag karakter. En bred opstilling i 12 punkter forsøgtes, men

det blev det blot yderligere uklart af.[18] Man enedes derfor om en kortere formulering, der efter enkelte sproglige ændringer indgik som § 1 i vedtægterne: »Dansk Ungdomssamvirkes Formaal er at yde Bistand til danske Ungdomsforeningers Arbejde paa et nationalt og kulturelt Grundlag for derigennem at fremme Ungdommens Vilje til Danskhed og Ansvarsbevidsthed overfor Fædrelandet, at styrke Samhørigheden indenfor den opvoksende Slægt og skabe Respekt for Danmarks Historie og Fortid og Tillid til Danmarks Fremtid«.[19]

I denne formålsparagraf er først angivet arbejdets art. Dansk Ungdomssamvirke skulle være en hjælpecentral for ungdomsforeningerne, som her kunne hente praktisk støtte til den del af deres arbejde, der var nationalt og kulturelt betonet. Det følgende udtrykker, hvad man ville opnå hermed, nemlig at fremme viljen til danskhed og bevidstheden om at have et ansvar overfor fædrelandet. Endvidere gennem samarbejdet at styrke det indbyrdes sammenhold i ungdommen. Endelig ønskede man at skabe respekt for Danmarks fortid og tillid til dets fremtid. De to ting hører sammen. De tager sigte på den psykologiske krise, den 9. april havde fremkaldt, den nederlagsstemning, som måtte overvindes og afløses af national selvtillid; dette skulle vindes ved henvisning til den livsduelighed, som dokumenteredes af Danmarks tusindårige historie. Som formålet her var defineret, kom det med en enkelt lille ændring[20] til at stå, så længe Dansk Ungdomssamvirke eksisterede.

Da udvalget i begyndelsen af juni måned havde afsluttet sit arbejde, indkaldte det til et nyt møde i Studenterforeningen den 10. juni. Denne gang var der inviteret en noget større kreds. De nytilkomne var dels flere folk fra de hidtil repræsenterede organisationer, dels folk udenfor foreningerne, som på anden måde havde tilknytning til ungdomsarbejdet, og endelig ledere fra foreninger, der ikke før havde været med. Blandt de sidstnævnte var folk fra KFUM, De danske Ungdomsforeninger og Venstres Ungdom, mens der stadig ingen radikale var inviteret.[21]

Poul Hansen indledte dette møde med at fastslå, at udgangspunktet for det påtænkte arbejde var det »fælles Ansvar for vort Lands Fremtid«. Basis for landets situation var de tyske løfter af 9. april, som tilsikrede Danmark bevarelse af sin indre selvstændighed; men en »Vilje i Ungdommen til at være dansk er

en Forudsætning for, at Løfterne indfries«. Denne vilje var det ikke opgaven at skabe, for den eksisterede allerede. Men den skulle styrkes. Det var ikke hensigten at nå til en fuldstændig samling; men det var nødvendigt at komme »op af vore Huler og paa Talefod«, så man i fremtiden kunne føre en diskussion, hvor det ikke først og fremmest gjaldt om at »skære hinanden ned«.[22] Talen bar tydeligt præg af Dansk Ungdomssamvirkes dobbeltformål. Dels havde det et bestemt hjælpearbejde at udføre, dels skulle det virke for en tilnærmelse mellem organisationerne. Det kom også til orde i det følgende, hvor Poul Hansen redegjorde for arbejdsplanerne.

Hovedarbejdet kom til at ligge i den kommende vintersæson, og det skulle foregå gennem en række udvalg, som hver svarede til et af de områder, D.U. skulle virke på. Som disse tænkte man sig foreningspressen, radioen, film, teater og foredrag. Endelig påtænkte man at udsende instruktionsstof, måske i form af et regelmæssigt udkommende lederblad. Igennem dette arbejde skulle der åbnes mulighed for, at foreningerne kom ind i et samarbejde. Således skulle radioudvalget give Statsradiofonien ideer til ungdomsudsendelser på en fælles linje, og med hensyn til både teater og foredrag påpegede Poul Hansen de fordele, der ville være ved, at flere foreninger slog sig sammen om et arrangement. Han anbefalede også, at man til underholdningsaftener benyttede hinandens amatører.

Endelig den 25. juni 1940 fandt den officielle stiftelse af Dansk Ungdomssamvirke sted. Lovene blev vedtaget, og der blev valgt et arbejdsudvalg. Dette fik Poul Hjermind som formand, og der var genvalg af de øvrige medlemmer af det foreløbige arbejdsudvalg, Poul Hansen, der blev sekretær, Knud Broch, Jørgen Bøgh og Stig Hansen. Desuden indvalgtes hrs. Karsten Fønss fra Studenterforeningen og sekretær A. Clausager fra Venstres Ungdom.[23] Sidstnævntes valg er interessant. Han havde ikke deltaget i noget af møderne, så det kan kun opfattes sådan, at han fik et mandat, som tilfaldt V.U. Selvom der i vedtægternes § 2 stod: »Medlemmerne deltager ikke som Repræsentanter for politiske, faglige eller andre Sammenslutninger ...«, så bød dog hensynet til den ligelige fordeling mellem interessegrupper, at man i praksis sørgede for, at de betydeligste foreninger var repræsenteret i arbejdsudvalget. Samme synspunkt lå bag en af de sidste

ændringer, vedtægterne undergik. Der stod i forslaget, at arbejdsudvalget skulle have 7 medlemmer; men det blev rettet til »mindst 7 Medlemmer«.[24] Man regnede nemlig med, at folk fra endnu flere foreninger ville tilslutte sig, og der måtte da åbnes plads til repræsentanter for disse.

I det hele prægedes Dansk Ungdomssamvirke mere af, hvad det stræbte efter at blive, end af hvad det var. Foreløbig havde man kun fået dannet en forening, som skulle fremme det nationale og kulturelle arbejde, som de andre foreninger udførte. Men derved var der skabt et forum, hvor ledere fra forskellige ungdomsforeninger mødtes, og man håbede på en udvidelse af det, når en del af arbejdet udførtes af lokale foreninger i fællesskab. På den måde kunne der banes vej for et landsomfattende samarbejde. Som navnet sagde, stræbte man efter et samvirke i dansk ungdom, et samarbejde mellem foreningerne, som det fra begyndelsen havde været hensigten at nå. Tanken herom blev ikke opgivet. Foreningen af enkeltpersoner var kun et skridt på vejen. Karakteristisk hedder det i en redegørelse fra det foreløbige arbejdsudvalg udsendt nogle dage ind i juni:[25]

»Omend der ... blandt Medlemmerne findes et vist Antal Personer, der er knyttet til een eller flere Organisationer, er det ikke Tanken *i hvert Fald i Begyndelsen**[26] at foreslaa anden Form for Tilslutning til »Dansk Ungdomssamvirke« end den personlige Tilslutning, som gives af Medlemsmødets Deltagere«.

De nationale samlingsbestræbelser havde endnu i de første måneder efter 9. april karakter af en forsigtig følen sig for. Kun en begyndelse var gjort ved oprettelsen af Dansk Ungdomssamvirke. Men i en enkelt landsdel, i Sønderjylland, var man allerede nået langt videre. Her var den bevidste sindelagskamp et århundrede gammel. Her stod danskheden på en fast traditions grund, og under det øgede tyske pres, som fulgte på Hitlers magtovertagelse i Tyskland i 1933, var den danske befolknings følelse af først og fremmest at stå i et nationalt fællesskab blevet yderligere styrket. Det havde allerede før besættelsen givet sig udtryk i dannelsen af de to nationale organisationsnet, Danske Samfund oprettet i 1933 og Dansk Samråd fra 1939.

Uden tøven faldt da i Sønderjylland svaret på den tyske be-

* Fremh. af forf.

sættelse. Samtidig med at en flok ungdomsledere i København med besvær forhandlede sig til rette om et fremtidigt samarbejde, foretoges her en mægtig udbygning af Danske Samfund, hvorved ikke en inderkreds, men hver enkelt dansksindet borger, unge som ældre, blev direkte tilsluttet det danske fællesskab.

I den udstrækning disse aktuelle bestræbelser har været kendt, har de utvivlsomt ansporet det nationale arbejde over hele landet. At gå nærmere ind på det vigtige led i den nationale front, som Sønderjylland var, ligger uden for denne bogs rammer. Men det er vigtigt at slå fast, at der i Sønderjylland vistes et eksempel, som udviklingen i det øvrige land ikke kunne være upåvirket af. Var der for Dansk Ungdomssamvirkes vedkommende kun tale om en inspiration i almindelighed, skinnede det sønderjyske forbillede til gengæld direkte igennem i de nationale bestræbelser, som blev båret oppe af højskolekredse, og som fik udtryk i De ældres Råd.

3. DE ÆLDRES RÅD

Ser man pressen igennem for den første måneds tid efter den 9. april 1940, vil man ofte forbløffes over, så lidt den nye situation afspejles dér. De store spørgsmål: Hvad var der egentlig sket lige før den 9. april? Hvad var der sket selve dagen? lod sig ikke besvare redeligt. Det eneste blad, der skrev spalte op og spalte ned om disse begivenheder, var »Fædrelandet«. De andre måtte gå stille med dørene, så meget mere som hele presseordningen endnu var i sin vorden, og nye regler og forordninger ikke var nemme at finde sig til rette med. Læserne havde heller ikke endnu opøvet evnen til at læse – eller journalisterne til at skrive – mellem linjerne. De politikere, der havde haft afgørelserne og ansvaret i de kritiske dage, kunne ikke åbenhjertigt forklare deres beslutningers bevæggrunde. De, der kraftigst beklagede afgørelserne, kunne ikke råbe højt, og i den atmosfære havde rygterne overalt lydhøre øren og fandt talrige villige viderefortællere.

Den oplysning om alle forhold, man var vant til som noget aldeles selvfølgeligt, udeblev. Hvis det før besættelsen havde været vanskeligt at finde sig til rette med en for énsidig dagspresse, havde man kunnet afhjælpe savnet ved at læse modstanderens syn på sagerne i blade af anden partifarve. Selvom tredivernes politiske problemer havde syntes betydelige nok, kom afgørelserne på rigsdagen dog aldrig så selvfølgeligt enhver ved som efter den 9. april, hvor muligheden for pålidelig underretning indsnøredes. Behovet for informationer var i hele perioden 1940–45 så stort og dækning af behovet så vigtigt, at det vel ikke er for meget sagt, at uden en eller anden form for fortrolig kontakt mellem rigsdag og befolkning ville det, man har kaldt »den politiske modstand«, have svævet frit i luften.

Behovet var der for den menige vælger, der måtte have den direkte kontakt som hjælp til at finde vej gennem de mange modstridende rygter, men behovet var ikke mindre for politikerne, der ofte trængte til mulighed for at forklare sig overfor vælgerne og eventuelt forsvare de afgørelser, de havde truffet i rigsdagsarbejdet. Havde man halveret et tysk krav, eller havde man sagt

nej til et eller andet, havde man givet køb på et punkt for at opnå fordele på et andet – intet af alt dette kom ud i pressen i en form, der gjorde det muligt for folk at dømme om, hvad der faktisk var sket, og hvilke motiver der lå bag afgørelserne.

Den naturlige vej for politikerne gik gennem deres vælgerorganisationer. Man kunne samle en række tillidsmænd, fremlægge sagerne for dem og lade dem videregive informationerne. Men metoden led netop i den nye situation af den mangel, at man ikke længere kendte rækkevidden af de menige medlemmers solidaritet med organisationen – hvor mange radikale vælgere f. eks. ville efter den 9. april møde deres rigsdagsfolk med tillid? I alt fald ville det, hvis solidariteten holdt – hvad den næsten overalt gjorde – kun være »ens egne folk« man fik i tale på den måde; men hvad sagde modstanderne? Ganske vist var der optaget ministre fra oppositionspartierne i regeringen, men de konservative ministre sad der jo udtrykkeligt som personlige medlemmer, ikke som repræsentanter for deres gruppe.[1] Hvad sagde de øvrige konservative rigsdagsmænd til deres vælgere? Og langt mere betydningsfuldt: Hvad blev der sagt til alle dem, der ikke stod i noget partis organisation? Eller rettere: Hvem lyttede de nu efter? Lyttede de til den anti-demokratiske presse, som man ikke længere kunne give ordentlig svar på tiltale? Hvorledes nu komme i forbindelse med dem, der tidligere havde læst sig til deres informationer i en eller flere aviser? Eller – og det var vel egentlig det vigtigste – hvorledes komme i kontakt med alle dem, der før den 9. april ikke havde skænket politik en tanke eller opfattet politik som noget uhæderligt? Det farligste *var* vel netop det store antal vælgere, der slet ikke følte savnet af den fri presse. De folk, der i lang tid havde anset politik for en »dirty business«; de var nu udsat for en intens propaganda, som rygterne spredte, som aviserne i deres påtvungne ensidighed ikke kunne modarbejde, og som de antiparlamentariske blade på deres side gjorde alt for at understøtte.

Når professor Hal Koch i en tale i Holte indledte med at sige, at grunden til, at han talte, var, at der ikke var blevet kæmpet den 9. april, [2] var meningen naturligvis den, at hvis der var blevet kæmpet, havde linjerne været mere klare. Nu var det ikke muligt at skære så skarpt igennem. Den solidaritet, som selv en kortvarig krig ville have kunnet opbygge mod fjenden, den var

enten ikke til stede, eller den var under de givne forhold ikke i stand til at ytre sig.

Der er i første kapitel forsøgt tegnet et billede af denne situation, men det, der her skal fremhæves, er den mangel på muligheder for at imødegå rygtedannelse, spredning af mistillid og den helt almindelige uvidenhed, som knægtelsen af den frie nyhedsformidling og den frie debat skabte.

Den 28. april 1940 holdt forstander Erik B. Nissen på Antvorskov Højskole en tale ved De vestsjællandske Ungdomsforeningers møde. Han omtalte kongens ord om rolig og værdig optræden og fortsatte: »Paa eet Omraade gælder det at være vaagne og vagtsomme. Vi maa tænke paa, at med Danmarks Besættelse er der gaaet et Jerntæppe ned om vort Land. Hvad der sker paa den anden Side, kan vi kun lytte os til i Radioen, og vi savner og vil mere og mere komme til at savne den gode danske Presses Vejledning i det Kaos af modstridende Beretninger og Forhold. Vi er nu underkastet en Propaganda, der let vil komme til at præge Sind og Tankegang, om vi ikke af al Magt holder fast ved vore grundlæggende folkelige og menneskelige Værdier«.[3] Forstander Nissen forsøgte at få talen optaget som kronik i Sorø Amtstidende, men redaktionen turde ikke trykke den.[4]

Gang på gang er det i de indsamlede beretninger betonet, hvor alvorlig den situation var, hvor lidt man vidste, og hvor man tørstede efter nyt.[5] »Vore aviser skriver det eller det, men kan vi stole pa det – eller hvad er politikernes bevæggrunde?« var bemærkninger, som folk, der måtte formodes at vide besked, ustandselig blev udsat for; og mange af dem vidste selv ikke nok, andre turde ikke sige det i forsamlinger, de ikke kendte, for hvor langt kunne man have tillid til folk?

I denne situation var det klart, at man måtte begynde den gensidige orientering i små lukkede kredse, hvor man kendte hinanden så godt, at der kunne tales frit. Den 6. maj udsendte højskoleforstander J. Th. Arnfred, Askov, en invitation til et fortroligt møde, der foresloges afholdt i Fyns Forsamlingshus i Odense.[6] Invitationen var rettet til 14 mænd, der alle enten var højskolefolk eller stod højskolen meget nær. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen var blandt de indbudte, måske har han selv været medvirkende til at initiativet blev taget. I hvert fald blev mødestedet på hans foranledning ændret til undervisningsministerens sommer-

bolig i Sorø, hvor man den 14. maj om aftenen samledes til, som det hed i invitationen: »En privat Drøftelse. Formaalet med Samværet skulde være – efter en kort Orientering over den nuværende Situation – at forhandle om Maal og Veje for det grundtvigske folkelige og kristelige Arbejde under Nutidens Vilkaar.« Højskoleforstander Uffe Grosen, Vallekilde, der få dage før mødet var sammen med Jørgen Jørgensen, opfordrede stærkt denne til at fortælle alt om den 9. april, og denne opfordring blev gentaget af forstander Arnfred på selve mødet.[7] »J. J. maa give hel Oplysning, saa vi undgaar al Surhed og Bitterhed og Falskhed i Forbindelse med Begivenhederne i København den 9/4 1940.« Jørgen Jørgensens tale, der formede sig dels som orientering om begivenhederne den 9. april, dels som hans vurdering af situationen, giver selv i referatets forkortede stil et udmærket billede af stemningen ved mødet, og vel i vide kredse i Danmark i de dage: »Vi er for første gang i vor historie i den uhyggelige tilstand, så vi ikke ret ved, hvem der er vor landsmand, frygten for spioner. Hvis forholdene slider sig hen, hvis Tyskland vinder krigen, så vil mange orientere sig mod syd. Landmændenes forholdsvis gode kår. L.S., der kræver samme gode kår som deres standsfæller i Tyskland – man kan altså vente hvad som helst.

Vi kan få svære vanskeligheder. Tyskerne er dygtige, de lærer efterhånden hvorledes de skal optræde for at vinde os. Jeg anser det for at være meget, meget farligt. Jeg tror, det er nødvendigt at vi gør alt for at bevare en sand folkelig linje. Jeg har været med til et møde i Kbh. med mennesker fra andre kredse. Men de savner den solide indstilling, som højskolen og vide landbokredse har bygget på. Kunde vi ikke lære af sønderjyderne under trængselstid? Kunde vi ikke gennem stærkere hjemliv tjene vort folk. Vi skal holde *forbindelsen* med tiden før 9. april. Vi skal søge at hente alle kræfter *der*, hvor vi hentede det før. Jeg kan ikke være med til at *fordømme* alt det før 9. april, selv om de sidste 15–20 år bød meget, vi ikke holdt af.

Jeg tror, der i arbejderkredse er bedre betingelser for et folkeligt-nationalt arbejde ... Men vi kan ikke komme gennem vanskelighederne med et splittet folk. Er vi splittede kan den dag komme, da tyskerne bliver interesserede i hvem der skal styre ...« Derefter fulgte Jørgen Jørgensens redegørelse for begivenhederne omkring den 9. april, som han sluttede: »Vi føler os berettiget til at gøre

rede for vor beslutning, hvor det overhovedet er muligt. Vi må tage afstand fra den forsmædelige snak omkr. 9/4. Vi må gå ud fra, at det var danske mænd, der handlede efter bedste overbevisning. De tyske løfter den 9/4. *Vi har altid siden holdt fast ved disse løfter.* Vi har aldrig lovet og vil aldrig love at vi giver afkald på vort danske sindelag. Jeg tror, der er betingelser for at vinde det store flertal af befolkningen for et folkeligt-kristeligt grundlag som er højskolens gamle.«

Situationen indenfor højskolen selv var på det tidspunkt sikkert stabil nok. Højskolen som sådan havde klart taget afstand fra nazismen med en udtalelse i 1934. Men i kredse, der traditionelt stod højskolen nær, havde stabiliteten ikke altid været nogen selvfølge. Vanskeligheden var, som Jørgen Jørgensen i sin beretning udtrykker det, at de folkelige kredse ikke altid var mistænksomme nok overfor det, der skete i Tyskland og Italien. Der havde en overgang hos nogle været en tendens til at se de totalitære bevægelsers nationale selvhævdelse som udtryk for en folkelig rejsning. Det stod imidlertid klart, at skulle der arbejdes på en folkelig og national vækkelse i en ånd, som Jørgen Jørgensen kunne give sin tilslutning, måtte det bærende element være højskolen. Det nationale havde vel i de foregående årtier ikke været det, der lød stærkest i højskolen; men der var dog stadig væk en tradition at bygge på.

Jørgen Jørgensen var allerede en måneds tid før blevet klar over, at andre kredse stod klar til på deres facon at starte et nationalt og kristeligt vækkelsesarbejde, men under former og med en ideologi, som lå langt fra de folkelige tanker, som mødedeltagerne i ministerboligen i Sorø kunne samles om. I april havde en del folk fra oxfordbevægelsen indbudt en række fremtrædende mænd indenfor politik, erhvervsliv og administration til møder i skibsreder Chr. Harhoffs hjem på Grønningen i København. Tanken var, som det var formuleret i indbydelsen, »under tvangfri Former at udveksle Tanker om Tidens Alvor og Muligheder ...«.[8] For så vidt lå initiativet blot i forlængelse af oxfordbevægelsens almindelige arbejde, den 9. april havde blot bevirket, at man følte nødvendigheden mere påtrængende. Fra disse møder i skibsreder Harhoffs hjem gik der linjer og inspiration til arbejde på forskellige felter, således skabtes af to officerer, der begge var til stede, oberstløjtnant H. A. V. Hansen og kommandørkaptajn Kaj Ham-

merich, det arbejde for kontakt mellem militæret og befolkningen, som fik navnet »Folk og Værn«.[9]

På det første møde, den 18. april, havde folketingsmand Aksel Møller gjort rede for det arbejde, han som omtalt i kapitel 2 sammen med nogle unge oxfordfolk var i gang med, for at bringe et samarbejde i stand blandt ungdommen. Man talte om udsendelse af rejsehold til provinsen, der skulle søge at etablere kontakt mellem ledere fra de forskellige ungdomsforeninger, og samtidig skulle skabe kontakter til ledende personligheder både lokalt og centralt. Der blev i det andet møde en uge senere, den 25. april, stillet et program op for rejseholdet af en af de unge selv, frk. Christa Petersen, der formulerede det: »Rejseholdets opgave i sin helhed skal være 1) oprettelse af en levende forbindelse mellem regeringen og provinsen. Det er en af politikernes største vanskeligheder. 2) Danne forbindelse ude mellem provinsen, så den åndelige rygrad kommer i stand.«[10]

Man forestillede sig i vid udstrækning at søge arbejdet formidlet gennem presse, radio, skoler og gennem kirken. Men de lidt fremmede og til tider ret pågående arbejdsmetoder, som oxfordbevægelsen havde gjort sig kendt ved, var ikke helt i den ånd, som undervisningsminister Jørgen Jørgensen kunne give sin tilslutning. Han spurgte, hvem de unge skulle henvende sig til, og fik svaret, at de naturligvis skulle henvende sig til de folk, man i forvejen havde en vis kontakt med, nemlig oxfordfolk.[11] Også dette har rimeligvis medvirket til, at Jørgen Jørgensen så med en vis skepsis på arbejdets muligheder. Hvis et kommende folkeligt arbejde også lokalt skulle startes og eventuelt præges af oxfordbevægelsen, måtte han nære mistro såvel til mulighederne som til den retning, samlingen kunne tage. Han henviste til de folkelige vækkelser i det 19. århundrede, der havde været en frugt af et stille arbejde mand og mand imellem, og da nogle af de unge oxfordfolk senere henvendte sig til ham på hans kontor i undervisningsministeriet, rådede han dem til at opsøge nogle folk, som havde erfaring i folkeligt og nationalt arbejde, højskoleforstander Hans Lund, Rødding og seminarieforstander Morten Bredsdorff, Tønder. [12]

Referatet fra mødet den 25. april slutter med en udtalelse af pastor Bartholdy, Haslev: »Vi har ikke nogen fremtid som folk uden vi gør op med fortiden. Der er ud over landet en frygtelig

pinagtig tvivl om vor egen regering ...«.[13] Han blev i sine betragtninger over kapitulationen den 9. april og over forsvarspolitikken i det hele taget, som han kraftigt fordømte, imødegået af Jørgen Jørgensen.[14] Dette sammenstød har næppe heller medvirket til en fortsættelse af samarbejdet. Da Jørgen Jørgensen gik fra mødet, fulgtes han med magister Jens Rosenkjær, der som afdelingschef i Statsradiofonien havde repræsenteret radioen, og mellem dem var der enighed om, at der hos oxfordfolkene var ærlig vilje, men at de, påvirket som de var af en bevægelse, der egentlig var fremmed for størstedelen af det danske folk, ikke ville have forudsætninger for at lede en folkelig vækkelse ind i de rette baner.[15]

Det var denne kreds, Jørgen Jørgensen hentydede til, da han i Sorø gjorde klart, at højskolens idéer måtte være den grundvold, der nu skulle bygges på.

Mødet i Sorø den 14. maj blev holdt under det dystre indtryk, som tyskernes indmarch i Holland og Belgien gjorde. Det var klart, at den tyske hær var langt stærkere end beregnet. Man kunne ikke slå sig til ro med, at det ville blive en gentagelse af den første verdenskrig. Dermed var det også klart, at ingen kunne vide, hvor længe besættelsen ville komme til at vare, og hele spørgsmålet om den folkelige frontdannelse mod besættelsesmagten og mod nazismen var dermed blevet mere påtrængende.

Var situationen således mørk nok, var der dog også en del faktorer, der gav mulighed for en vis optimisme. Befolkningen var ganske vist i første omgang rystet af begivenhederne den 9. april; men det betød også, at de nu så sig om efter noget, der kunne hjælpe dem med at få klarhed over problemerne. Der var en lydhørhed som ikke i mange år overfor tale om det nationale. Den stemningsbølge, der senere gav sig udslag i alsangen, var allerede mærkbar for folk, der i deres daglige arbejde havde fingeren på den folkelige puls. Disse stemninger og denne lydhørhed kunne endnu ledes i vidt forskellige retninger, den kunne blive til føleri i det nationale, eller den kunne blive benyttet til reaktionære eller direkte nazistiske formål – hvad iøvrigt også blev forsøgt i fuldt mål. – Her måtte højskolen træde til, mente Jørgen Jørgensen, kendte den ikke sin besøgelsestid, stod der andre bevægelser rede til at udnytte både rådvildhed og lydhørhed.

Der blev ikke på dette møde mellem Jørgen Jørgensen og en

kreds af højskolens mest betydende folk taget nogen bestemmelse om konkret handling eller opbygning af nogen organisation. Situationen var trods alt endnu for uafklaret. Man vidste ikke, hvor meget man kunne tillade sig i retning af møder og andre af højskolens sædvanlige arbejdsformer, man vidste ikke, hvordan tyskerne reagerede overfor et sådant initiativ. Som overalt, hvor det drejede sig om opinionsdannende virksomhed, var man usikker overfor vilkårene under et regime, der havde ensretningen som ideal. Men mest afgørende har det vel egentlig blandt disse folk været, at de slet ikke var organisationsfolk; man havde ganske enkelt ikke haft tid nok til at forestille sig, hvordan et sådant arbejde skulle gribes an, selvom man indså betimeligheden og nødvendigheden af et eller andet initiativ.

Man kan gå ud fra som givet, at der på mødet i Sorø den 14. maj ikke er blevet nævnt noget om det møde, som Jørgen Jørgensen, magister Jens Rosenkjær og andre en halv måneds tid senere ville tage initiativet til. Mødet i Sorø kendes bl.a. fra beretninger afgivet af højskoleforstander Uffe Grosen og højskoleforstander Brandt Pedersen. I ingen af disse beretninger nævnes der nogen direkte sammenhæng mellem de to møder, alligevel omtaler begge mødet i Sorø som en indledning til det arbejde, de senere deltog i. Mødet i Sorø var formodentlig blot et led i det arbejde, Jørgen Jørgensen på egen hånd udførte for at stive den folkelige front af overfor faren for nazistisk infiltration. Således kan det ses i forbindelse med en henvendelse, han i april rettede til formanden for Dansk Vandrelaug, kommunelærer Stig Hansen, om at sørge for, at alle formænd og bestyrelsesmedlemmer i foreningen »blev på deres post«.[16]

Som det allerede ses af mødet i Sorø, var der flere, der i disse måneder – som i det hele taget under besættelsen – handlede på egen hånd ad utraditionelle baner. Det folkelige arbejde, der fik navnet »De ældres Råd«, var naturligvis undergivet de samme vilkår. I beretningerne om, hvem der tog initiativet og hvornår, er der uoverensstemmelser, der kan skyldes erindringsforskydning, men snarere har sin årsag i, at flere forskellige grupper og enkeltpersoner tænkte og handlede i samme sag ud fra parallelle motiver. Ligesom senere den illegale modstand ikke kan finde sin »ophavsmand«, kan man heller ikke, når det drejer sig om »De ældres Råd« finde én person, der satte de andre i gang. Det er væsent-

ligt at gøre sig dette klart, fordi det er karakteristisk for tiden. Både når det i almindelighed drejer sig om arbejde for den nationale vækkelse, og når det drejer sig om den specielle kreds, hvis arbejde førte til dannelsen af »De ældres Råd«, er der ikke én, men flere initiativtagere, der på et eller andet tidspunkt koordinerer deres bestræbelser.

Så tidligt som den 10. april havde således medicinaldirektør Johs. Frandsen, der – selv opvokset i den grundtvigske tradition – fuldt ud forstod det farlige i den folkelige situation, i en samtale med Christmas Møller opfordret denne til i en møderække ud over hele landet at bruge sine evner som taler til at stive befolkningen af overfor den nazistiske fare. Christmas Møller havde efter nogen betænkningstid undslået sig, idet han som københavner og ateist mente sig ude af stand til at virke på det grundlag, et sådant arbejde måtte bygge på. Han havde dog fuldt ud givet Johs. Frandsen ret i, at en sådan oplysningsvirksomhed var nødvendig.[17]

I efteråret 1940 tog Christmas Møller konsekvensen af denne nødvendighed og foretog på eget initiativ en turné, hvor han i løbet af et par måneder talte i en række provinsbyer. Tilstrømningen var enorm og kulminerede i et møde i København den 8. december, hvor Forum fyldtes.

Om kontakten mellem de tre mænd, Jørgen Jørgensen, Jens Rosenkjær og Johs. Frandsen, der udgjorde kernen i »De ældres Råd«, er der først og fremmest at sige, at de kendte hinanden i forvejen. Der har ikke været behov for lang tid eller mange diskussioner dem imellem. Man tager næppe meget fejl i, at Johs. Frandsen var den, der hurtigst omsatte tanker til handling. Sammen med Rosenkjær opsøgte han Jørgen Jørgensen i rigsdagen, og i en samtale blev de enige om at bygge på højskolekredse. »Vi satte os ned og skrev nogle navne fra Sjælland op. De skulle samles og derefter gå hjem og lave møder ...«.[18]

I løbet af maj blev kredsen udvidet med biskop Rosendal, som Johs. Frandsen kendte fra sin studentertid. Om det kan have spillet nogen rolle i overvejelserne, at Rosendal var kendt for at være socialdemokratisk orienteret, er ikke let at afgøre. Naturligvis ville det styrke kredsen, at den ikke kunne beskyldes for partipolitisk énsidighed, men på den anden side var politiske synspunkter ikke afgørende for den kreds, man ville i forbindelse

med. Da Johs. Frandsen og Rosenkjær henvendte sig til biskop Rosendal, indtraf der en lille episode, der ganske pudsigt belyser, hvor usikker bedømmelsen endnu var af mulighederne for et sådant folkeligt arbejde, som man havde tænkt sig. Da Rosendal var blevet sat ind i, hvad det drejede sig om, bemærkede han, at man måtte være klar over, at man kunne blive skudt for sådan noget.[19] Den bemærkning kan nok lyde lidt drastisk nu, har måske også lydt sådan dengang; men den belyser ikke desto mindre, hvor meget man fejlvurderede situationen – altså at man troede, at tyskerne ville fare hårdt frem for at knægte den åndelige frihed – og det viser også, at man opfattede det, man skulle i gang med, som en art modstandsarbejde.

Endnu en af dem, der kom til at udgøre »De ældres Råd«, eller som de, da organisationen voksede, spøgende blev kaldt, »De fem Store«, manglede stadig, da man skrev indbydelserne til det første møde, hvor man ville sætte gang i arbejdet på Sjælland. Folketingsmand Knud Kristensen står opført på listen over de indbudte til mødet,[20] men umiddelbart før mødet rettede Johs. Frandsen en henvendelse til ham om at indtræde i den snævre kreds.[21] Knud Kristensen var i maj blevet valgt til formand for Venstres folketingsgruppe, og Johs. Frandsen kendte ham fra kommissionsarbejde og værdsatte hans sikre og nøgterne bedømmelse.

Man valgte Roskilde bispegård som mødested ved det indledende møde den 14. juni; indbydelserne blev skrevet og afsendt fra medicinaldirektør Johs. Frandsens kontor den 4. juni. Man ville bygge på højskolekredse – d.v.s. man ville have fat i folk, om hvem man vidste, at de i forvejen havde en opfattelse af det folkelige arbejde, der lå tæt op ad »De fem Store«s. Af de 26 navne, listen over indbudte til mødet omfatter, var 8 direkte beskæftiget i højskolen, og om de øvrige kan det i hvert fald siges, at de stod højskolen meget nær, hvad biskop Rosendal også i sin velkomst og indledning til mødet direkte gik ud fra.

Alle 26 indbudte mødte frem, så vidt det kan ses af en liste i Johs. Frandsens arkiv. Det store fremmøde er i sig selv interessant, fordi det viser, at der har været lydhørhed overfor et initiativ af en eller anden slags. Man kan ikke sige, at indbydelsen gav nogen forklaring på, hvad karakter mødet skulle have, og hvad det i det hele taget skulle dreje sig om. Foruden »Fortroligt« og

den rent praktiske indbydelse med tid og sted og de fire indbyderes navne stod der om mødet: »Vi har fundet det ønskeligt at faa Lejlighed til med en interesseret Kreds at drøfte Muligheden for under den nuværende Situation at forberede for den kommende Vinter et Arbejde for og blandt Dansk Ungdom.« »Den nuværende Situation« havde allerede haft den virkning, at man ud af den kryptiske indbydelse læste, at der her blev taget et initiativ, man havde ventet på. At alle mødte, stemmer iøvrigt godt overens med, at Jørgen Jørgensens invitation i maj til Sorø var efterkommet af højskoleforstandere fra Jylland, der altså, kun en halv snes dage efter, at sommerkurset var begyndt, rejste til Sjælland. Trangen til at drøfte situationen med ligesindede var overordentlig stærk.

Biskop Rosendal indledte mødet[22] med at byde velkommen og omtalte, at der efter hans mening på trods af den meget alvorlige situation alligevel var grund til at nære håb. Han støttede sine forhåbninger på reaktionen hos de unge, der den 9. april havde været soldater, på den værdige holdning, der var udvist af befolkningen og mest på den interesse for folkeligt arbejde, som kunne spores mange steder. Han havde mødt utallige forespørgsler og forslag fra præsterne i stiftet, der begrundede hans optimisme. Biskop Rosendal fortsatte ud fra citatet fra Grundtvigs digt »Ingen har Guldtaarer fældet, som ej Glimt af Guldet saa ...« med verset

Er os tomme Ord og Lyde
eget Folk og Fædres Land,
ved vi ej, hvad de betyde
mer end Mængde, Muld og Strand,
Tant er og hvert Ord, vi tale
om Guds Riges Bjerg og Dale,
om Guds Folk og Menighed.

Biskop Rosendal fortsatte: »Vi der ved Grundtvigs Hjælp har faaet kastet noget Lys over vor Tilværelse og faaet Blik for Folkelivet i Danmark, ... kan vi være med til at oplive vore Unge, saa Bevidstheden om og Kærligheden til at være danske vaagner, saa er det noget, der kan give Mulighed for, at der engang bliver noget at frelse ... Vi mødes i dette Øjeblik til en meget alvorlig Opgave. Vi føler det, som der paahviler os en Forpligtelse ...«

Referatet af biskop Rosendals tale må være forholdsvis ufuldstændigt. Det, der spores, er i virkeligheden et forsøg på at trække linjen op for, hvad »grundtvigsk folkelighed« er. I betragtning af den mængde litteratur, der foreligger om emnet, vil det være en halsbrækkende opgave indenfor rammerne af denne fremstilling at gøre rede for, hvad »grundtvigsk folkelighed« er; men det er nødvendigt at prøve at give en forestilling om, hvad det var, der var fælles i synet på folkelighed for dem, der samledes i Roskilde bispegård. Når biskop Rosendal citerede ovenstående vers, var det, fordi det rammer noget centralt i det grundtvigske syn på »Folk og Fædres Land«. Det bestemmes i verset af det negative, at det ikke blot er »Mængde, Muld og Strand«, d.v.s. at et folk ikke blot er en optælling af så og så mange individer med fælles sprog, levende indenfor et statsfællesskab og i et bestemt område. Er mennesket, som Grundtvig hævdede, et »guddommeligt eksperiment«, altså en forbindelse af »støv og ånd«, må dette gælde også for et folk. Vejen til at fatte begrebet »folk« går ikke igennem at konstatere, at en samling individer har været knyttet sammen i en række konkrete historiske situationer. Men den går snarere ud fra det konstaterbare faktum, at et menneske i sin egen virkelighed er sat i et bestemt folk og taler og forstår et bestemt sprog. Mennesket er altså et væsen, der består af ånd – i hvert fald *også* af ånd; åndens ytringsform er ordet, men ikke i abstrakt form, derimod ord på et ganske konkret sprog, og det vil for danskere sige det danske sprog. Ligesådan er et folk – foruden som oftest at være en politisk og sproglig enhed – også et åndeligt fællesskab, og hvert individ har i kraft af sit tilhørsforhold i dette fællesskab et medansvar for det. »Til et folk de alle høre, som sig regne selv dertil«, men det betyder, hvilket naturligvis i 1940 blev særlig aktuelt, at de, der ikke følte sig som bevidst tilhørende et dansk fællesskab, ikke kunne siges at have noget medansvar, og omvendt måtte tilhørsforholdet siges at være et falsum hos dem, der ikke ville vedkende sig deres medansvarlighed. Det er klart, at bevidstheden om fællesskab bliver stærkere under et pres, eller når den er en afgrænsning i forhold til fremmede. Det at være med i det danske fællesskab var til dels noget så selvfølgeligt, at det hos mange ikke på noget tidspunkt af deres liv havde været dem bevidst. I sønderjydernes kamp mod fortyskningen var det blevet bevidst virkelighed for dem. Når derfor i

disse år situationen gang på gang blev sammenlignet med sønderjydernes mellem 1864 og 1920, var det i grundtvigske kredse sådanne tanker, man gjorde sig.

Det er tilsvarende tanker, der kom til udtryk i de fleste af de taler, der blev holdt i Roskilde i juni, hvor man alt efter gemyt fremhævede de trøsterige sider eller påpegede farerne for folkeligt sammenbrud. Johs. Frandsen indledte med at gøre det faktum klart, at Danmark ikke længere havde sin frihed, og fortsatte: »Det danske Folk kan ikke komme igennem denne Tid, hvis vi ikke vedgaar Arv og Gæld. Hvis vi af opportunistiske Grunde, af Svaghed giver Afkald paa vor Frihed og takker Beskytteren, saa vil vi med fuld Ret blive indrulleret iblandt Slavefolkene under Herrefolket i Syd. For mange unge er det at være dansk en Selvfølge. Med den 9. April er det selvfølgelige Grundlag væk. Vi har været for trygge i vor Danskhed. I Dag staar vi for at skulle opbygge et Landeværn, Grænserne er hvert enkelt Menneske, der maa gøre sig sin Danskhed bevidst. Vi maa være klar over, at vi maa prøve paa at hjælpe de unge til at faa samme Oplevelser, som vi fik, da vi var unge.« Ganske den samme fornemmelse af at have noget at give, noget der nu var hårdt brug for, kom til orde i undervisningsminister Jørgen Jørgensens indlæg: »... Vi er ude for en Belastning, stærkere vel end nogen Sinde. Vi har ikke den Mulighed for Sammenhold, som en Krig skaber gennem den fælles Fjende. Vi skal bygge et Værn op om vor Danskhed, og det kræver maaske mere Modenhed end at samles i Krig. Der er Kredse, der arbejder for Danskhed. Jeg skal ikke underkende dette, men deres Opfattelse af Danskhed lyder fremmed for mig.[23] Det er klart for mig, at det grundtvigske folkelige nationale Livssyn passer for det danske Folk. Det er uforsvarligt, hvis vi ikke gør noget for at bringe dette Budskab ud til videre Kredse end de, der hidtil har været i Berøring med det. Tiden siden 1914 har været præget af Teknik og Kundskabsdyrkelse og kun givet ringe Muligheder for en personlig Udvikling. Mange unge mangler Forstaaelse af det folkelige. Jeg nærer Ængstelse for, at disse unge kan drages ind i noget udansk, at det kan lykkes at fylde Tomheden i de unges Sind ved en snildt tilrettelagt Paavirkning. Det er farligt for en Ungdom, der ikke er rodfæstet, i lang Tid at leve under en fremmed Paavirkning, ikke mindst naar der fares med Lempe, som der gør. Vi kan ikke fra grundtvigsk Side mene,

at andre tager sig af disse Opgaver. Man maa være rede til at fremme det Livssyn, man mener er rigtigst. Vi maa ikke benytte vort almindelige Synspunkt om fuld aandelig Frihed som Sovepude. Vi maa gøre op med os selv, om vi ikke har et Ansvar overfor Tidens Opgaver ...«

Til Grundtvigs tanker om menneske og folkelighed hører imidlertid også uløseligt hans bevidsthed om frihedens nødvendighed. Det menneske, der er sig sin åndelige karakter bevidst, må have frihed, ellers forkrøbler sjælen. I konsekvens heraf følger naturligvis også den politiske frihed – demokratiet, sådan som Grundtvigs eget syn – skønt langsomt – havde udviklet sig. Derfor måtte den velvilje, der hos mange – til dels også i grundtvigske kredse – havde vist sig for diktaturet, »den stærke mand«, der fik udrettet noget, den måtte høre til folkelighedens fødte fjender. Skarpest blev dette synspunkt formuleret af højskolelærer ved Roskilde højskole, Frode Kristensen: »... Vor Danskhed er knyttet til Egnen, vi skal arbejde med Hjemstavnskundskab og Historie, men ogsaa med vore demokratiske Institutioner, Demokratiets Væsen. Jeg tror, vi skal finde tilbage *til Grundlaget for vor Kultur, til Demokratiets Respekt for det enkelte Menneske** – hvor den stammer fra. Vi skal søge Inspirationen i England og Frankrig. Vor Grundlov kan slaas i Stykker ved et Magtbud, men kan vi højne det enkelte Menneskes Kvalitet, har vi et Grundlag at arbejde paa ...«

Man følte en forpligtelse til at videregive sin opfattelse af, hvad et folk er, og hvad det vil sige at høre til et folk; en opfattelse, som man selv havde modtaget på højskolen og i den grundtvigske bevægelse.

Denne forståelse var både en spore til solidaritet og i situationen efter den 9. april også en betryggelse. En betryggelse, fordi den indebar bevidstheden om, at kampen om danskhed ikke var tabt den 9. april, så lidt som den havde været tabt for sønderjyderne i 1864. Det vil være forkert at opfatte det folkelige blot som et andet ord for det nationale; man var fuldstændig klar over, at der næppe var fare for, at flertallet af befolkningen skulle blive tyskere, men det, der var fare for, var, at man i skammen over den 9. april, i håbløsheden over udsigten til en endeløs besæt-

* Fremh. af forf.

telse og bestræbelserne for at sikre sig rent materielt skulle opgive den folkelige solidaritet og trangen til frihed.

Man var imidlertid ikke kommet sammen kun for at bekræfte hinanden i overbevisningen om værdien af det folkelige arbejde. Hvor bestemte tanker om arbejdets art og organisering, man fra indbydernes side på forhånd havde gjort sig, er ikke let at sige; men det er karakteristisk for situationen, at da de indbudte fik ordet i drøftelsen, da var det en organisering og en koordinering af arbejdet, de efterlyste. Den animositet imod organisation, som man næsten kan sige er tradition i grundtvigske kredse, kom til udtryk allerede i undervisningsminister Jørgen Jørgensens indledning: »... Mødet her skulde gerne resultere i, at der i hvert Amt er nogle Mennesker, der føler sig forpligtet til at skabe Samarbejde mellem alle, der arbejder for det, vi ønsker fremmet i Dag. Der vil evt. blive oprettet et Sekretariat i København til Støtte ... Der er et og andet af dette, der ikke smager rigtig grundtvigsk, men Tiden er saa alvorlig, at vi maa se bort derfra ... Vi skal ikke danne Forening, men vi maa ikke vente paa, at andre Kredse tager denne Opgave op ...« Denne konflikt mellem ønsker i retning af organisation og uviljen mod at »danne forening« kom også til orde i biskop Rosendals senere indlæg i debatten, »... Ingen af os fire Indbydere ønsker at gaa herfra som Bestyrelse, men en vis Organisation maa vi vel have ...«

Tanken om at inddele arbejdet amtsvis er sikkert kommet fra indbyderne, og den blev uden videre accepteret. Den nærmere udformning af, hvad man skulle foretage sig, er ikke kommet som instruktion, men i debattens løb fremkom fra flere sider forslag og ideer, som i deres grundtanke var forbløffende ens. Typisk for de tanker man gjorde sig, er højskoleforstander C. P. O. Christiansens indlæg: »Kunde der i hvert Amt samles en Kreds paa 3–4 Mand, der en Søndag Eftermiddag om Maaneden samlede alle dem, der har med Ungdomsarbejdet at gøre, Lederne – at samle hele Ungdommen lader sig ikke gøre, det maa vi henvise til de smaa Kredse. Ved disse Møder skulde der advares mod det fremmede, udanske. Lederne skulde vide, at f. Eks. 3' Søndag i hver Maaned bliver et Sted i Amtet de Spørgsmaal behandlet, der hænger sammen med vort folkelige Liv. Saa kan de en af de følgende Aftener samle Sognets Ungdom, saa vi paa den Maade faar hele Amtets Ungdom i Tale. Vi maa ikke lave en ny Organisation,

det kan vi ikke bære ... Vi trænger til en Samling af de Foreninger, der er i Forvejen, en Samling, der kan holde det danske Liv oppe under en fremmed Paavirkning. Jeg kan give min varmeste Tilslutning til Arbejdsudvalg i Amterne til Samling af vore unge.«

Der var ogsaa en del skepsis at overvinde. Det var ikke uden videre klart for folk, der i mange år havde arbejdet med unge og havde høstet rigelige erfaringer om vanskelighederne, at det *nu* skulle være muligt at samle de unge til et folkeligt arbejde; man havde jo prøvet det hele tiden. Nogle mente, at man nok ville være i stand til at starte et sådant arbejde, men næppe til at holde de unge fast. En sådan skeptisk indstilling kommer som en næsten træt pessimisme til orde i folketingsmand Knud Kristensens indlæg: »... Jeg har levet i en Nedgangens Tid, Nedgangen gælder f. Eks. den grundtvigske Bevægelse ... Jeg beundrer de Folk, der arbejder i Højskoleforeninger og lignende Steder, men de har ikke den Sangbund i Befolkningen som før ... Jeg tror, at dansk Ungdom gennem utallige Foreninger og Møder er blevet træt: Hvad sker dér? Talerne fænger ikke ... Jeg vil gerne støtte dette [arbejde], men det er min Erfaring, at man vækker ikke Folk ved Møder og Foreninger, hvis ikke Grunden er til Stede, blandt andet gennem Hjemmets Liv ...« Forholdet til øvrigheden spillede også ind i overvejelserne, man var nervøs for, at man nu var under et vilkårligt politiregimente og at mødeforbudet kunne blive skærpet, så det, man satte i gang, hurtigt ville blive gjort til intet.

Det var ikke imponerende beslutninger, man i det første møde nåede frem til med hensyn til organisation, med hensyn til bestemte forslag om, hvad man skulle gøre, eller hvordan man skulle bære sig ad, intet »program« for arbejdet blev stillet op. Den vigtigste grund til dette tilsyneladende magre resultat er, at de folk, man havde henvendt sig til, var vant til at tage selvstændigt initiativ i sådan et arbejde. Den forbindelse, som nu var etableret, skulle opretholdes, og indbyderne skulle betragte sig selv som uafsættelig central for arbejdet. Herudover var det mødets resultat, at man fik et navn i hvert amt til at holde forbindelsen vedlige mellem »De fem Store« og arbejdet ude i amterne. »Amtmænd« på Sjælland blev for København og Roskilde amter amtsskolekonsulent Stephansen, for Frederiksborg amt forstander C. P. O. Christiansen, for Holbæk amt forstander Uffe Grosen, for Præstø amt forstander Kr. Kristensen og for Sorø amt forstander

Erik B. Nissen. Disse »amtmænd« eller tillidsmænd for »De ældres Råd«, som de også kaldtes, skulle bygge det net af forbindelser længere ud, som grunden var lagt til på mødet i Roskilde. De skulle skabe kontakt med »sikre folk« i alle sogne og byer, men kontakten skulle først og fremmest gå til lederne i foreninger af alle slags. Dette sidste er værd at bemærke, fordi det siger noget om, i hvor høj grad der på mødet i Roskilde bispegård er givet besked om det arbejde, der i de samme dage udfoldede sig i København for at danne et samarbejde mellem lederne af ungdomsorganisationerne – det arbejde, der resulterede i Dansk Ungdomssamvirke. Det er næppe sandsynligt, at der er givet ret mange oplysninger om møderne i Studenterforeningen. Indbyderne til mødet i Roskilde har efter al sandsynlighed været orienteret, men har ikke fundet tiden inde til at bringe deres viden videre. At indbyderne var orienteret viser Johs. Frandsens sidste bemærkning: »Hvis der er Vanskeligheder med en Organisation paa Stedet, saa lad os det vide, for der er Sympati for Arbejdet hos Organisationsformændene.« Det betyder, at det var indbydernes mening, at de indbudte nu i hver sit amt skulle påtage sig en opgave som den, der var taget op i Studenterforeningen. De skulle søge lignende former for samarbejde mellem lederne etableret, og de skulle navnlig søge at præge ledernes arbejde i foreningerne, præge dette arbejde, så det blev en klar bekendelse til danskhed. De skulle øve samme indflydelse på det lokale plan, som »De fem Store« regnede med at kunne øve på samarbejdet i København.

– – –

Medicinaldirektør Frandsens forsikring om sympati for samarbejdet blandt ungdomsorganisationernes formænd var i nogen grad en sandhed med modifikationer. Den viden, han på det tidspunkt havde om en sådan velvilje, havde han formodentlig fra Rosenkjær. Denne havde i maj på egen hånd taget et initiativ. Hans tanke var at nærme de politiske ungdomsorganisationer til hinanden, idet han gik ud fra sit eget arbejdsområde, radioen.

Rosenkjær havde selv modtaget stærke indtryk af Aksel Møllers tale ved mødet hos skibsreder Chr. Harhoff den 18. april. Hvor mange fremmede toner der end havde lydt ved dette møde, så var Aksel Møllers ord om, at det nu gjaldt, at enhver på sin plads fik en dansk linje i sit arbejde, en opfordring til aktiv handling, som Rosenkjær ikke sad overhørig.[24] Den 28. maj indkaldte han re-

præsentanter for de fire politiske ungdomsforeninger til en forhandling. Han foreslog i første omgang en udsendelse, der skulle have karakter af en samtale, hvor man »lod alle Meningsforskelle ligge og udelukkende samledes om det fælles Danske«.[25]

Allerede på dette første møde blev der imidlertid af K.U. og V.U. taget forbehold overfor ideen. Det blev sagt rent ud, at det næppe ville være muligt at formå disse organisationer til at deltage i en udsendelse side om side med Radikal Ungdom. Jens Rosenkjær lod derefter dette emne hvile og fremsatte en plan, der sigtede langt videre. Han spurgte, om foreningerne ville være interesserede i, »at man gennem Radioen paa anden Maade end gennem den nævnte Udsendelse hjalp Foreningerne i deres Arbejde paa et dansk kulturelt Grundlag ... Man tænkte bl. a. indledningsvis at fremme Interessen for den danske Sang, i Hjemmene og hvor Ungdom ellers mødes.«

Her var reaktionen en ganske anden. Muligvis er det referat, som blev udarbejdet fra mødet, farvet af, at det er den indbydende institution, der refererer; men den begejstring, som det giver udtryk for hos foreningsrepræsentanterne, er sikkert ikke grebet ud af luften. »Fra alle Sider udtrykte man Glæde over, at Radioen kunde tænke sig at tage et saadant Arbejde op. Alle de deltagende Foreninger var enige om, at Dansk Kultur maatte være det centrale i deres fremtidige Arbejde, og de havde Brug for al tænkelig Hjælp, saavel af kulturel som af praktisk Art«.

Ved næste møde, hvor Rosenkjær var forhindret i at være til stede, førtes forhandlingerne under programsekretær J. Fr. Lawaetz' ledelse. K.U. og V.U. gav tilsagn om at medvirke til en udsendelse i radioen med de fire politiske ungdomsforeninger under forudsætning af, at det blev fire særskilte indlæg, og at det tydeligt fremgik, at det var Statsradiofonien, der havde taget initiativet. Derefter fremlagde Lawaetz en plan over de arbejdsområder, hvor radioen eventuelt kunne støtte foreningerne i et dansk kulturelt arbejde. Det er tydeligt, at det sparsomme referat fra møderne i radioen ikke viser, hvor store planer Rosenkjær egentlig havde med sit initiativ. Titlen for planen lyder: »Udkast til Oversigt over de Omraader, hvor Foreninger for dansk Ungdom kunde ønske Bistand af »*et Ungdomsraad*«* og Statsradiofonien i deres Arbejde for Udbredelsen af dansk Kultur«.[26] De tolv punkter,

* Fremh. af forf.

som planen omfatter, er alle delt op i en spalte med overskriften »Ungdomsraadet« og en med »Radioen«. Man kan gøre sig mange spekulationer om oprindelsen til denne Rosenkjærs idé om et »Ungdomsraadet« og en med »Radioen«. Man kan gøre sig manuden at han naturligvis indså nødvendigheden af at få sat foreningerne i gang med et kulturelt værn overfor nazismen – ligesom Jørgen Jørgensen har været foruroliget ved tanken om, hvad oxfordbevægelsen eventuelt kunne få sat i gang. Spørgsmålet er også, hvorvidt Rosenkjær har været orienteret om de møder, som i maj holdtes i Studenterforeningen. Her var K. B. Andersen med, og han var ansat i Rosenkjærs afdeling i radioen, men møderne i Studenterforeningen var på den anden side omgærdet med en ret stor hemmelighedsfuldhed. Det er imidlertid sikkert, at Rosenkjær er blevet klar over det parallelle arbejde mellem mødet den 28. maj og mødet den 11. juni, hvor planen blev forelagt. Man kan vanskeligt frigøre sig for den tanke, at Rosenkjær i ængstelse for, hvad man under påvirkning fra oxfordbevægelsen kunne finde på ved møderne i Studenterforeningen, har haft i tankerne enten at lave et konkurrerende foretagende eller at få de to bestræbelser til at løbe sammen og dermed skaffe sig indflydelse på begivenhederne i Studenterforeningen. Af referatet fremgår det, at Lawaetz på Rosenkjærs foranledning fremhævede »det ønskelige i, at man inden det næste Møde gav Repræsentanter for andre Ungdomsforeninger Lejlighed til at tage Del i Drøftelserne«. De to samlingsbestræbelser var i så fald kommet til at være i den grad identiske, at det i virkeligheden var en selvfølge, at Poul Hansen nu gjorde opmærksom på det begyndende samarbejde i Dansk Ungdomssamvirke ud fra møderne i Studenterforeningen og overfor radioen foreslog en direkte sammenslutning af de to foretagender. Denne udgang af sagen kom ikke overraskende for Lawaetz, der kunne oplyse, at han allerede havde talt med formanden for D.U., og at han nu ville fortsætte disse drøftelser med Stig Hansen på det af Poul Hansen foreslåede grundlag. Som sidste sikkerhed for, at Rosenkjærs stab var velorienteret, kan anføres, at Lawaetz nu foreslog at supplere udvalget med Stig Hansen, højskoleforstander Jens Marinus Jensen, der var formand for De danske Ungdomsforeninger, og kommunelærer Einar Nielsen. Einar Nielsen havde været med i Studenterforeningen fra starten i maj, og Jens Marinus Jensen var blandt deltagerne den 10. juni.[27]

De tolv punkter i Rosenkjærs plan, som ganske vist er underskrevet af Lawaetz, men umiskendeligt bærer præg af Rosenkjærs forudsætninger, har i første række det formål at aktivisere ungdommen selv. Sang, amatør-teater og studiekredse indtager en fremtrædende plads. Radioen, som jo var det egentlige udgangspunkt, reduceres i planen til at være propaganda-apparat for det påtænkte Ungdomsraads arrangementer. Ungdomsraadets arbejde skulle omfatte udgivelse af sanghefter, noder, instruktionsbøger for foreningsledere, men også direkte afholdelse af instruktionskurser og udsendelse af instruktører; endelig skulle der også fremskaffes boglister og lister over tilgængelige film. Hele arbejdet skulle så følges op med radioudsendelser, der dels transmitterede foreningsarrangementer, dels instruerede, og desuden lavede ungdomskor, ungdomsorkester og studiekredse som mønster for foreningerne. Ungdomsrådet skulle imidlertid også mere direkte opfordre og inspirere foreningerne over hele landet til at gå sammen i lokale kredse om større arrangementer, der både skulle have det propagandamæssige formål at vise, at foreningerne stod sammen, og – hvad der ansås for særdeles vigtigt – skulle bringe lederne fra de forskellige lokale foreninger sammen, så de lærte hinanden at kende. Alt dette var så oplagt på linje med det, der arbejdedes med i Dansk Ungdomssamvirke, men endnu tydeligere bliver ligheden i en »Slutbemærkning«: »Det bemærkes, at intet af ovenstaaende tilsigter at tvinge Foreningerne ind i et kunstigt Fællesskab eller at indvirke paa deres individuelle Præg. Det maa kun betragtes som et Tilbud om positive dansk-kulturelle Indslag i Foreningslivet, med Hjælp og Vejledning, Stof og Ideer, som *de* kan bruge, der ønsker det – i deres eget daglige Arbejde«.

Det, der især springer i øjnene ved forhandlingerne i radioen, er den ejendommelige skiften i stemningen, der foregår. I samme møde, den 11. juni, hvor K.U. og V.U. udtaler deres erklærede mistillid til en så vag tilkendegivelse af samarbejde med Radikal Ungdom, som en radioudsendelse dog trods alt må siges at være, i samme møde går de blankt ind på tanken om et vidtgående samarbejde som det af Lawaetz skitserede. De udskød i første omgang den nærmere gennemgang til et senere møde, men da det blev holdt allerede én uge efter, udtalte de deres begejstring for planen, som den forelå, og accepterede også de opfordringer til lokalt samarbejde mellem ungdomsforeninger, som var et af pla-

nens vigtige punkter. I referatet resumeres deres kommentarer: »Tiden er inde til Fælles-Arrangementer, og den maa udnyttes. – Der vil nok i første Omgang være visse Vanskeligheder, men de kan overvindes. Denne Side af Arbejdet maa udnyttes ... Som en Ting af Værdi blev ogsaa nævnt Ledernes Møder inden de store Fællesmøder. Det er meget gavnligt, at de lærer hinanden at kende«. Ved dette det tredje og sidste møde i radioen bragtes også forholdet til Dansk Ungdomssamvirke i orden. Deltagerne i drøftelserne i radioen, Knud Gedde (K.U.), Helge Larsen (R.U.), Poul Hansen (D.s.U.), A. Clausager (V.U.) var ved mødet den 18. juni blevet suppleret med Stig Hansen (Dansk Vandrelaug og formand for Dansk Ungdomssamvirkes arbejdsudvalg), Jens Marinus Jensen (De danske Ungdomsforeninger) og Einar Nielsen (De kristelige Ungdomsforeninger). Lawaetz havde forud for mødet forhandlet med Stig Hansen om en sammenslutning. Resultatet var blevet, at man var enedes om, at sammenslutningen kunne ske på den måde, at man gjorde Dansk Ungdomssamvirkes arbejdsudvalg identisk med det »udvalg«, der den 18. juni forhandlede med radioen, D.U. opgav sit særlige radio- og presseudvalg, og D.U.s specialudvalg skulle fungere som »Konsulenter indenfor Enkeltomraader indenfor den her skitserede Arbejdsplan«. Slutningen af referatet viser tydeligst af alt, i hvor høj grad initiativerne var gledet sammen, således at initiativtagerne til mødet i Roskilde bispegård nu havde overtaget oxfordbevægelsens »fadderskab« til Dansk Ungdomssamvirke: »Stig Hansen lovede snarest at søge de foreslaaede Omdannelser gennemført og lovede at udskyde Etableringen af et Kontor for D.U. til han havde hørt nærmere om det i Arbejdsplanen skitserede Centralkontor.

Næste Møde afholdes, naar det ønskes af »De ældres Raad«.«

4. DEN POLITISKE SAMLING

Ved slutningen af juni 1940 havde både Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd fundet deres foreløbige form, og gennem drøftelserne i radioen var et vist samarbejde mellem dem i færd med at blive bragt i stand. Således tegnede der sig et omrids, endnu ufuldstændigt og i usikre streger, af en folkelig front mod nazisme og åndelig kapitulation. Foreløbig gav man ikke den store offentlighed besked om, hvad der gik for sig. Man foretrak at lade bevægelsen gro i det stille, tankerne forplante sig fra mand til mand, samtidig med at den nødtørftigste organisation foretoges. Bevidstheden om endnu ikke at have den fornødne basis at bygge på, holdt Dansk Ungdomssamvirke tilbage fra at kaste sig ud i offentlig debat. Man håbede at få direkte tilslutning fra organisationerne og manglede endnu den fornødne sikkerhed i arbejdsplanerne og de penge, som skulle gøre det muligt at realisere dem. Nogen usikkerhed må også have gjort sig gældende med hensyn til, om tyskerne i det hele taget ville tillade en blok af demokratisk ungdom åbent at udbrede tanker, som de – skønt ungdomssamvirket hverken kaldte sig antitysk eller antinazistisk – måtte se som en hindring for herrefolkets ideologiske fremtrængen. I denne situation blev det samarbejde, der formedes på højeste politiske plan, af afgørende betydning.

Den 10. april 1940 var regeringen blevet udvidet med 6 konsultative ministre fra oppositionen. Det var udtryk for en politisk borgfred; men til et intimt samarbejde var der endnu langt. I slutningen af maj optoges der på konservativ foranledning forhandlinger om en omdannelse af ministeriet, således at også oppositionen fik tildelt fagministerier; men Venstre ønskede fortsat ikke at binde sig til et så vidtgående samarbejde, og på ministermødet den 17. juni 1940 enedes man om at holde fast ved den hidtidige ordning. Så indtraf imidlertid samme aften det første tegn på en virkelig foruroligende aktivitet fra tysk og nazistisk side. L.S. vedtog at gå i forbund med DNSAP, de danske nazister, i kampen mod »det bestaaende partipolitiske System«. Den 25. juni førte en nazistisk demonstration i Roskilde til håndgemæng med politiet, og på de-

monstranternes side optrådte der også tyske soldater. Den tyske gesandt og rigsbefuldmægtigede i Danmark, Cecil von Renthe-Fink lod i de samme dage forstå, at man nærede mistillid til regeringens evne til at tilpasse sig forholdene i »Det nye Europa«.

Som en dyster baggrund lå Frankrigs nederlag. Ved en seks ugers offensiv havde Hitler-Tyskland løbet den stat over ende, man hidtil havde betragtet som Europas stærkeste militærmagt. Hermed svandt håbet om, at besættelsen kun skulle blive en kortvarig foreteelse, og man måtte indstille sig på muligheden af en tysk sejr eller i det mindste en langvarig krig, hvorunder Danmarks okkupation ville vare ved. Der var således grund nok for Stauning til i et ministermøde den 27. juni at genoptage regeringsforhandlingerne med en erklæring om, at man »maatte søge at skabe Ro og Samling ved at Partierne f. Eks. gennem en Proklamation danner en *fælles, dansk* Front, baade indadtil og udadtil. Man bør manifestere virkelig Samvirken og Sammenhold«.

Det lykkedes nu efter indrømmelser til Venstre på det økonomiske og sociale område at få skabt det brede politiske samarbejde, som gav sig udtryk i dannelsen af rigsdagens samarbejdsudvalg den 2. juli og – efter endnu en række besværlige forhandlinger – i samlingsregeringen af 8. juli. Samarbejdsudvalget, det såkaldte 9-mandsudvalg, skulle forhandle med regeringen på rigsdagens vegne, nu da debatten i selve rigsdagen, som var offentlig, ikke længere kunne foregå i fuld frihed. I dette var foruden socialdemokratiet, de radikale, Venstre og de konservative også retsforbundet repræsenteret, mens samlingsregeringen talte ministre fra de fire store partier. Alle fik fagministerier, således blev Christmas Møller handelsminister og Knud Kristensen indenrigsminister. Delvis som en indrømmelse til tidens antiparlamentariske strømninger optoges dog også tre mand udenfor partierne, udenrigsminister Scavenius, trafikminister Gunnar Larsen og justitsminister Harald Petersen. Scavenius blev ganske vist indregnet i tallet af radikale ministre, men havde i en årrække været udenfor ledelsen af Det radikale Venstre og anerkendtes ikke af dette parti som dets repræsentant i regeringen.[1]

Det er vel tvivlsomt, om dannelsen af ungdomssamvirket har øvet indflydelse på denne politiske samling. Som anført havde den tilstrækkelig baggrund i de ydre forhold. Der foreligger dog vidnesbyrd om, at D.U. tilstræbte noget sådant. Det blev på det

stiftende møde den 25. juni udtalt, at ungdommen ved at vise, at den kunne arbejde sammen, var et eksempel for de ældre.[2] Men snarere kan det have spillet en rolle, at V.U. efter beslutning på et hovedbestyrelsesmøde den 23. juni rettede en opfordring til partiet Venstre om en videreudvikling af det politiske samarbejde,[3] og måske var det heller ikke uden betydning, at en af Venstres ledende mænd, folketingsgruppens formand, Knud Kristensen, i De ældres Råd kom i forbindelse med bl.a. den radikale undervisningsminister Jørgen Jørgensen. Samling skabtes under det ydre tryk på flere hold, og det har også i samtiden været svært at afgøre, hvor bestræbelserne påvirkede hinanden. Interessant er det især at bemærke, at Stauning i sin ovenfor citerede udtalelse ikke understregede det politiske eller demokratiske, men det danske i samlingen, og at der i beslutningen 2. juli om dannelsen af rigsdagens samarbejdsudvalg tales om »et nationalt dansk Samarbejde«. Herved er overensstemmelsen mellem det politiske og det folkelige samarbejde markeret.

For de bestræbelser på at samle ungdommen, som havde fundet sit foreløbige udtryk i dannelsen af Dansk Ungdomssamvirke, var rigsdagssamarbejdet et moralsk rygstød og en ansporing til at udvide samarbejdet til at omfatte alle de politiske retninger, der var gået sammen på Christiansborg. Et samarbejde direkte mellem de politiske ungdomsorganisationer var en nærliggende konsekvens af begivenhederne, og hermed var tanken om foreningstilslutning atter blevet aktuel. Den væsentligste hindring herfor fjernedes, da Christmas Møllers tilhængere vandt den endelige sejr i K.U.

Den stilling, K.U.s formand, Leo Dane, indtog, er tidligere berørt.[4] Hans holdning var kompromisløs. Samarbejde under nogen form med regeringspartierne eller disses ungdomsorganisationer var ham en vederstyggelighed. Allerede i efteråret 1939, da den konservative rigsdagsgruppe efter krigens udbrud tilbød at indtræde i regeringen, havde Leo Dane erklæret, at han i protest ville trække sig tilbage ved K.U.s næste landsrådssamling, som skulle holdes i efteråret 1940.[5] Efter den 9. april ændrede han denne beslutning, idet han nu mente at have et flertal af organisationens medlemmer bag sig.[6] Det var heller ikke helt uvæsentlige kredse i Konservativ Ungdom, der i første række lod sig lede af harmen over besættelsen og ikke manglede blik for de agitationsmuligheder,

situationen frembød. I et opråb udsendt af de storkøbenhavnske K.U.-foreninger udtaltes det således: »For vort Lands Skyld er det ... nødvendigt at efterkomme den siddende Regerings Bestemmelser, men vi beklager dybt, at konservative Politikere fandt det nødvendigt at tiltræde det Ministerium, hvis Politik er den direkte og af Besættelsesmagten anførte Grund til Danmarks Besættelse, og vi ser det som vor Opgave at nagle Radikalismen og Socialismen til Ansvaret for den 9. April.«[7] Et par K.U.-foreninger i Odense Amt vedtog lignende udtalelser.[8]

Men Leo Dane pressede på i et tempo, der snart tog vejret fra de øvrige utilfredse. Skarpt formulerede han sine synspunkter derhen, at socialdemokraterne og de radikale var landsforrædere, og at Det konservative Folkeparti og især Christmas Møller havde kompromitteret sig ved at gå i samarbejde med dem. Han drog da den konsekvens, at K.U. måtte opgive sin tilknytning til Det konservative Folkeparti og gå i spidsen for en national ungdomsfront, hvis mål var opgør og genrejsning. Det gjorde ikke noget godt indtryk, at han samtidig var af den overbevisning, at tyskerne ville vinde krigen, så at opgøret jo måtte komme til at foregå, mens tyskerne havde magten i landet.[9]

De øvrige medlemmer af K.U.s forretningsudvalg stod imidlertid samlet mod Dane. Det kom til et sammenstød på et forretningsudvalgsmøde i Korsør den 25. maj, hvor Leo Dane forelagde en artikel til K.U.s medlemsblad, som de andre nægtede at godkende. Et kompromis blev i denne omgang opnået, ved at nogle af de skarpeste formuleringer blev strøget, og kritikken mod partiet kom til at stå for Leo Danes egen regning.[10] Allerede da var stemningen dog for at få ham afsat ved efterårets landsrådsmøde.[11] Værre blev det, da han i K.U.-bladet den 15. juni uden forretningsudvalgets vidende kørte sit program op med brask og bram, idet det ikke fremgik, at han kun talte på egne vegne. Under overskriften »Ungdansker, kend din Tid!« skrev han blandt andet: »Vi ikke blot foragter, nej, vi afskyr og hader af et ærligt dansk Hjerte den Radikal-Socialisme, der førte vort Folk til Fornedrelsen. Aldrig skal Klassehadets, Materialismens, Gudløshedens og Anti-Nationalismens Apostle faa vor Tilgivelse – end sige vort Følgeskab ... Vi K.U.ere er *Ungdanske!* Hvad betyder nu det? vil nogle af mine Læsere nu spørge: Det betyder *Bro og Front.* Bro til de Værdier i dansk Folkeliv, der er værd at redde: Vor monarkiske

Styreform, vor Kirke, vort sande og oprindelige *danske* Kulturgrundlag, frigjort for de sidste 3/4 Aarhundredes jødisk-radikale Glitterstads. Men Front – haard og ubøjelig – overfor *alle* de Kræfter, der den Dag i Dag virker nationalt opløsende i det danske Folk.«

Antiparlamentarisme og antisemitisme sammen – det var for stærkt! Forretningsudvalgets medlemmer protesterede alle, og Dane stilledes overfor det krav, at enten gik han, eller også gik de.[12] Men det anfægtede ikke Dane. Han var fast besluttet på at føre sin linje igennem, og da forretningsføreren, Knud Gedde den 18. juni kom hjem fra forhandlingerne i radioen,[13] hvor det var aftalt, at Poul Hjermind i en fælles udsendelse med lederne af de andre politiske ungdomsforeninger skulle tale for K.U., kasserede Leo Dane simpelthen aftalen. »At jeg har haft Fuldmagt til at træffe Aftalen paa Organisationens Vegne«, skriver Gedde i sin dagbog, »har han tilsyneladende glemt; men jeg agter selvfølgelig at fastholde min Ret.« Det samme standpunkt indtog forretningsudvalget.[14]

Efterhånden havde Dane også lagt luft mellem sig og den opgørsfløj, han støttede sig på. Herved svandt modstandernes tilbageholdenhed. De havde frygtet, at Danes afgang ville føre til en spaltning af K.U.; men den frygt svandt nu bort, og da samarbejdet med ham var klart umuligt, besluttede de at gå til angreb. På et hovedbestyrelsesmøde, som skulle afholdes den 21. juli, måtte det endelig afgøres, »om Landsformanden kan disponere modsat sine 4 Kolleger i Forretningsudvalget«, som næstformanden, Kay Nissen i et brev lørdag den 13. juli udtrykte det overfor Christmas Møller. I dette brev åbner han endnu en sidste mulighed for forlig, nemlig hvis Dane var klog nok til at benytte samlingsregeringens dannelse som påskud for et tilbagetog. Han forestillede sig, at dette kunne ske samme aften, idet Dane da var blandt indlederne ved en politisk debat i K.U.s sommerlejr ved Bregentved.

Der skete det modsatte. Denne aften fremførte Leo Dane sine sidste forbitrede anklager og indså så, at spillet var tabt. Knud Gedde fremstiller i sin dagbog episodens betydning for Dane på følgende måde: »Han troede, at han kunne samle Organisationens Medlemsflertal bag sig; men en Agitationsrejse i Jylland har faaet ham til at tvivle paa sig selv, og da han saa i Lørdags i Landslejren ved Bregentved førte Diskussionen om disse Spørgsmaal paa

en saadan Maade mod Folketingsgruppens Formand, Ole Bjørn Kraft, at Carsten Raft som Lejrleder sagde til ham, at selv de, der var enige med ham i hans Synspunkter, maatte vende sig mod den Form han fremførte dem under, blev det ham klart, at selv hans Venner svigtede ham.« To dage senere udsendte Leo Dane meddelelse om, at han med øjeblikkelig virkning havde nedlagt sit hverv som formand for K.U.[15]

Hermed var striden i realiteten afgjort. Da K.U.s hovedbestyrelse samledes i Fredericia søndag den 21. juli, var der endnu et mindretal, der støttede den afgående formands synspunkter, men ingen der ville drage de konsekvenser af dem, som han havde gjort sig til talsmand for. Det blev til en sejr for den nationale fronts tilhængere.[16] Poul Hjermind blev valgt til formand, og det lykkedes ham at skabe enighed om en resolution, hvori det bl.a. hed: »Overgangen til den ny Tid, som Aarets store Begivenheder ogsaa leder ind over vort Land, bekræfter Nødvendigheden af Samling og Samarbejde indenfor Ungdommen. Paa dansk Friheds Grund, med Respekt for vort Folks nationale Egenart og kulturelle Traditioner, gaar K.U. til sin Gerning.«[17] K.U. var ikke længere en hindring for ungdommens samling.

Også de andre politiske ungdomsorganisationer gav i sommerens løb offentligt udtryk for deres vilje til samarbejde. Det første var kommet fra V.U.s landsstævne i Odense den 23. juni. I en udtalelse fra dette møde stod der bl. a.: »Venstres Ungdom giver sin fulde og ubetingede Tilslutning til Samling om de altoverskyggende Opgaver: Gennem Folkets Adfærd at bevare den Danmark tilsagte statslige Suverænitet og indrepolitiske Frihed, at sikre dansk Folkekultur og dansk Tankegang og at løse Dagens økonomiske, sociale, erhvervsmæssige og politiske Opgaver paa bredt demokratisk Grundlag.«[18]

21. juli holdt Radikal Ungdom ledermøde i Nyborg. Der blev her givet tilslutning til at fortsætte de forhandlinger om samarbejde med de andre politiske ungdomsorganisationer, som var begyndt i radioen, og i mødets resolution udtalte man til slut: »Vi tilsiger Regeringen Støtte til at samle alle gode Kræfter for Bevarelsen af Folkets politiske, aandelige og personlige Frihedsgoder og Danmarks kulturelle Egenart. Vi opfordrer Landets Ungdom til at slutte op om de Partier, der søger Folkestyret i Danmark bevaret.«[19]

Da endelig den 25. august D.s.U.s hovedbestyrelse samledes

til møde i Roskilde, udtalte den sig på samme linje: »Det er en fælles Hovedopgave for al dansk Ungdom at værne og videreføre dansk Kultur, dansk Frihedstradition og dansk medmenneskelig Indstilling ... Vi retter til al dansk Ungdom en indtrængende Appel om i Enighed og Sammenhold at spænde Kræfter og Vilje for at føre det folkestyrede Danmark gennem Krigstidens Vanskeligheder.«[20]

Disse resolutioner havde værdi indadtil, fordi de gav organisationernes ledere den fornødne fuldmagt til at fortsætte bestræbelserne for at opbygge den danske front. De viste, at der var grobund for bevægelsen i videre kredse i foreningerne. Udadtil betød de vel mindre. Efter etableringen af rigsdagssamarbejdet har det ikke overrasket nogen, at de politiske ungdomsforeninger gav udtryk for en tankegang, der lå på linje med partiernes.

Det første offentlige vidnesbyrd om, at man var på vej til at sætte realiteter bag de mange ord om samling og samarbejde, kom i en radioudsendelse den 31. juli. Det var den plan, som var blevet drøftet på møderne i radioen i maj og juni, der nu blev realiseret. Efter tur talte repræsentanter for D.s.U., V.U., K.U., R.U. og Retsforbundets Ungdom. De fremlagde for lytterne det program, de hver især ville arbejde for; men desuden tilkendegav de, at en ny ånd i fremtiden ville komme til at præge deres indbyrdes forhold. Første taler, Poul Hansen, D.s.U., udtrykte det således i sin indledning: »Det er ikke nyt, at politisk interesseret Ungdom samles om Mikrofonen. Men medens vi tidligere drøftede det, der skiller os, vil vi i Dag tale om det på en Gang enkle og store, der samler os ...: »Vi er Danske og vil vedblive at være Danske«.«[21]

Omkring samme tid og sandsynligvis i forbindelse med denne radioudsendelse sluttedes der mellem de politiske ungdomsorganisationer en aftale om, at man i fremtiden skulle udvise gensidig loyalitet, opretholde en vis føling med hinanden og drøfte eventuelle former for samarbejde.[22] Så vag aftalen var, viser den dog, hvor langt man var nået frem i forårets og sommerens løb. Der var nu en principiel vilje til at mødes og lægge stridspunkterne til side. Men hermed standsede også foreløbig forhandlingerne mellem de politiske ungdomsforeninger. Mellem D.s.U., K.U. og V.U. fortsattes samarbejdet gennem Dansk Ungdomssamvirke, og med tiden blev det effektive samarbejde mellem disse og Radikal Ungdom og Retsforbundets Ungdom også formidlet gennem

ungdomssamvirket.[23] Det havde sin baggrund i, at »foreningen« Dansk Ungdomssamvirke i sommeren og efteråret 1940 gennemløb en udvikling, der gjorde den til det naturlige organ for næsten ethvert samarbejde mellem danske ungdomsforeninger.

Det konkrete hjælpearbejde for foreningernes danske og kulturelle virksomhed, som Dansk Ungdomssamvirke så det som sin opgave at udføre, antog kun ringe omfang i sommeren 1940. Grunden hertil var dels, at man endnu kun lige var startet og endnu ikke kunne have de vidtstrakte forbindelser med foredragsholdere etc., dels at foreningerne kun havde få sommerarrangementer. De vigtigste var sommerlejrene, og allerede i slutningen af maj sendte D.U.s foreløbige arbejdsudvalg forespørgsler til forskellige landsforeninger for at blive orienteret om programmet for deres lejre.[24] Til disse blev der i juni måned fremsat et par tilbud om film og foredrag, som kunne fås gennem Dansk Ungdomssamvirke, hvilket også nogle foreninger benyttede sig af. Man fik aftalt med Nationalmuseet, at dets medarbejdere skulle stille sig til rådighed ved forevisning af historiske mindesmærker og foredrag herom, der blev arrangeret en tourné for en ingeniør fra Kampsax, som talte om danske ingeniørers arbejde i udlandet og viste en film om en jernbane gennem Persien, som danske ingeniører havde bygget under yderst vanskelige forhold, en bedrift, der havde skabt respekt om Danmarks navn.[25] De to arrangementer er typiske for D.U.s sigte. De historiske foredrag, som siden fik stor udbredelse, skulle, som det hed i formålsparagraffen, »skabe Respekt for Danmarks Historie og Fortid«; film og foredrag om danskes nutidige bedrifter tjente til at vise, at vi var lige så dygtige som andre nationer og derfor kunne have »Tillid til Danmarks Fremtid«. Bestræbelserne for at bringe forskellige anskuelser sammen fik et markant udtryk igennem, at tre unge teologer, Svend Nielsen, Vilhelm Nielsen og Jørgen Bøgh tog rundt og besøgte forskellige sommerlejre, holdt foredrag og diskuterede med deltagerne. Dette havde de planlagt rent privat, før Dansk Ungdomssamvirke blev oprettet; men da Jørgen Bøgh og Vilhelm Nielsen kom til at tage aktiv del i dette arbejde, knyttedes turen hertil, så ungdomssamvirket på denne måde fik vist flaget. Der har blandt lederne hersket nogen spænding om, hvordan menige medlemmer ville modtage samarbejdstanken, om de kunne andet end polemisere mod folk, der kom andetsteds fra og

havde andre anskuelser. Karakteristisk er den præsentation, Poul Hansen gav Vilhelm Nielsen, da han skulle tale i D.s.U.s sommerlejr ved Solrød Strand: »Nu skal vi prøve noget helt nyt!« Bemærkningen forundrede Vilhelm Nielsen. Hans foredrag handlede om troen på fremskridtet.[26]

Men vægten i Dansk Ungdomssamvirkes arbejde lå fortsat på det organisationsmæssige felt. Her blev den væsentligste nyvinding, at der kom et samarbejde i stand med De ældres Råd. Gennem forhandlingerne i radioen i maj og juni havde magister Rosenkjær fået skabt en personlig kontakt med folk fra ungdomssamvirket,[27] og af en organisationsskitse fra midten af juni måned fremgår det, at han tilsigtede en koordinering af arbejdet i Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd.[28] Da D.U. var blevet endeligt dannet den 25. juni, indløb der straks en invitation til arbejdsudvalget til et møde med De ældres Råd i Sundhedsstyrelsen den 27. juni.[29] Her blev der givet en redegørelse for D.U.s planer, og Johs. Frandsen foreslog på De ældres Råds vegne, at man indledte et praktisk samarbejde. Hvis arbejdsudvalget ville give et overslag over, hvad man skulle bruge af penge, så påtog han sig at sørge for deres fremskaffelse. Et kontor, som tog sig af det løbende arbejde, ville blive nødvendigt. Det ville han skaffe til veje i Den røde Bygning på Slotsholmen.

Det er et udtryk for den tillid, arbejdsudvalget nærede til De ældres Råd, at det straks på mødet sagde ja tak til tilbuddet om at lade De ældres Råd stå for arbejdets finansiering. Ganske vist havde det længe været meningen, at pengene til D.U.s arbejde skulle skaffes udefra. I det forslag til vedtægter, der blev forelagt på mødet den 10. juni,[30] stod der, at »Omkostningerne ved D.U.s Virksomhed søges tilvejebragt ved frivillige Bidrag fra interesserede Kredse.« Men de ældres Råds tilbud indebar, at De ældres Råd alene ville få fuldstændig kontrol over ungdomssamvirkets økonomi. Det kunne meget let føre ind i et afhængighedsforhold; men man stolede på, at der ikke ville blive tale om misbrug. Tilbudet om at indrette kontor på Slotsholmen besluttede man dog efter nøjere overvejelse at afslå, da det kunne give det udseende af, at Dansk Ungdomssamvirke var et statsforetagende, hvis det havde til huse i et ministerielt kontor.[31]

Muligheden for at indlede et samarbejde ud over landet blev også berørt på mødet. Som det straks skal omtales, var der be-

stræbelser i gang for at få dannet samarbejdsudvalg i købstæderne, der svarede til Dansk Ungdomssamvirke og byggede på dets program; og De ældres Råd havde ved mødet i Roskilde bispegård 14 dage i forvejen startet et lokalt arbejde af lignende art.[32] Dette kunne få karakter af indbyrdes konkurrence og give anledning til gnidninger.

Sommerferien sinkede arbejdsudvalgets forretninger, og først ind i august måned var arbejdsplanen færdig, så den videre drøftelse af de økonomiske spørgsmål kunne finde sted. Imidlertid var situationen blevet forrykket, fordi bevægelsen havde grebet om sig i provinsen.

Begyndelsen hertil blev – ligesom til Dansk Ungdomssamvirke – gjort af oxfordgruppen. Som tidligere omtalt blev det på møderne hos skibsreder Harhoff i april vedtaget at sende rejsehold til provinsen, blandt andet med den opgave at formidle et samarbejde mellem ungdomsforeningerne.[33] De virkede især i Jylland, hvor det i sommerens løb lykkedes dem at få dannet lokale samarbejdsudvalg, bl. a. i Tønder, Kolding, Ålborg og Frederikshavn.[34]

De hovedorganisationer, der var gået ind for Dansk Ungdomssamvirke, måtte naturligvis også støtte det initiativ, der her var taget. En D.s.U.-formand, der havde været med til et af oxfordgruppens møder, forespurgte omkring 1. juli hos forbundsformand Poul Hansen om, hvilken stilling man skulle tage, og fik det svar, at man skulle gå med.[35] Der blev dog også givet udtryk for betænkeligheder. Sekretær Clausager, V.U.s repræsentant i arbejdsudvalget, opfattede det sådan, at oxfordfolkene »søgte at slaa Mønt paa Samlingen«[36], og i De ældres Råd havde mistilliden til oxfordgruppen været levende fra begyndelsen. Ønsket om at komme dem i forkøbet havde været medvirkende, både da de gennem Roskilde-initiativet satte gang i højskolekredsenes arbejde, og da de optog kontakt med ungdomssamvirket.[37] Måske begyndte man efterhånden også i D.s.U. og K.U. at få sine tvivl om det heldige i, at oxfordgruppen ude i landet kom til at tegne ungdomssamvirket. I hvert fald udsendtes i begyndelsen af august cirkulærer til hver af de to organisationers lokale afdelinger, hvori Dansk Ungdomssamvirke præsenteredes, og de opfordredes til i fællesskab at søge lokale afdelinger dannet.[38] Da Poul Hansen 8. august meddelte dette på et sekretariatsmøde i D.s.U., begrundede han det med hensynet til »fra Begyndelsen [at] faa Ar-

bejdet ind i den rigtige Gænge.«[39] Den modvilje, der i mange kredse næredes mod oxfordgruppen, kunne besværliggøre samlingen, mens en samlet socialdemokratisk-konservativ optræden ville vise bevægelsens bredde. Heller ikke dette udelukkede dog kritik. V.U.s forretningsudvalg vedtog den 30. august en påtale af, at D.s.U. og K.U. på denne måde tog æren for samlingen.[40]

Alligevel satte det nye initiativ skred i udviklingen. I by efter by vandrede i sensommeren 1940 de lokale formænd for konservativ og socialdemokratisk ungdom sammen rundt til de øvrige foreningsformænd og hvem man ellers ønskede at få med for at opfordre dem til at medvirke ved dannelsen af en lokal afdeling af Dansk Ungdomssamvirke.[41] Samtidig vedtoges det i København at lægge afgørende vægt på denne udbygning. Da den bebudede arbejdsplan ind i august var færdig,[42] stod der som første punkt om D.U.s konstituering: »Der oprettes Samarbejdsudvalg i Amterne, Byerne og i saa mange Sogne som muligt.«

Hermed var Dansk Ungdomssamvirke trådt ind i en ny fase, hvor de gamle rammer ikke længere strakte til. Det, der var begyndt som en forening af ungdomsledere i København, ikke flere end der kunne rummes i et beskedent lokale, var ved at blive en landsomfattende bevægelse. Hvis den oprindelige kreds fortsatte som privatpersoner, kunne de kun danne et københavnsk udvalg, som ville savne bemyndigelse til at lede den samlede bevægelse. Der var således opstået et praktisk behov for at få organisationerne tilsluttet. Muligheden for at gennemføre det var til stede nu, da Leo Dane var gledet ud af billedet, og den tilnærmelse mellem de politiske ungdomsforeninger, der havde fundet sted i sommerens løb, gav grund til optimisme.

Da arbejdsudvalget og De ældres Råd mødtes den 22. august, [43] var mangt og meget klaret på begge sider. Fra Dansk Ungdomssamvirkes side forelå en udførlig arbejdsplan for de områder, dets virksomhed skulle strække sig over. En række ekspertudvalg skulle forestå hver af følgende arbejdsgrene: radio, sang og musik, programlægning, foredragsvirksomhed, kunstnerisk underholdning, amatørskuespil, film og lysbilleder, studiekredsarbejde og pressetjeneste. Endvidere var det tanken, at man hver måned skulle udsende et 8-sidet lederblad beregnet for foreningsledere. Dets indhold skulle væsentligst være praktiske meddelelser om, hvilke foredrag, film, kursus etc., Dansk Ungdomssam-

virke kunne tilbyde foreningerne. Derudover skulle dog hvert nummer indeholde en enkelt ledende artikel af en fremtrædende personlighed. Det blev nødvendigt, at man fik et fast kontor, som tog sig af de daglige forretninger. Alt dette ville komme til at koste flere penge, end man havde rådighed over, og desuden var det uheldigt, hvis man skulle være nødt til at stille økonomiske betingelser til de foreninger, der ønskede at tage del i det nationale arbejde. Alene derfor havde D.U. brug for De ældres Råds støtte.

Der havde i De ældres Råd været nogen diskussion om, hvordan forholdet mellem dem og de unge skulle være. Først tænkte man sig et vist fællesskab i arbejdets udførelse og udpegede på et møde med de sjællandske tillidsmænd 13. juli et par af disse til at indtræde i et sangbogsudvalg sammen med repræsentanter for D.U.[44] Det blev siden foreslået,[45] at det kontor, der skulle oprettes, kunne fungere som sekretariat for begge parter, og at de af ungdomssamvirket påtænkte ekspertgrupper skulle omdannes til fællesudvalg for både De ældres Råd og ungdomssamvirket. En sammenslutning af de to bevægelser ville blive resultatet heraf. At dette kunne have sine praktiske fordele, var uomtvisteligt; men det var mere end tvivlsomt, om D.U. ville være gået med til en sådan ordning. Da De ældres Råd på et møde den 16. august tog hele stillingen til Dansk Ungdomssamvirke op til en principiel diskussion, blev resultatet da også, at organisationerne skulle holdes hver for sig. D.U. skulle have økonomisk støtte, »for det er et Arbejde i vor Aand«. Indflydelse på arbejdet skulle man kun skaffe sig ved drøftelser med dets ledere.

Det indbyrdes forhold kom derfor ikke til at volde problemer, da De ældres Råd og D.Us arbejdsudvalg mødtes den 22. august.[46] Johs. Frandsen tilbød i første omgang at skaffe midler til at oprette kontor og siden også til lederbladet og en sangbog. Herudover var der fra arbejdsudvalgets side ønske om i den nærmeste fremtid at kunne præsentere sig for offentligheden gennem en række store møder, hvoraf det første skulle holdes i Forum i København. Også dette forslag blev velvilligt modtaget. I alt regnede man med at skulle bruge en startkapital på 5000 kr., og Johs. Frandsen formodede, at han kunne fremskaffe dem i løbet af et par dage. For så vidt tegnede fremtiden sig lys og lovende for opbyggelsen af den nationale front. Men man vidste samtidig, at det hastede. Der var også andre undervejs.

5. ANTIPARLAMENTARISME OG GENREJSERE

Som det er omtalt i 1. kapitel, fandtes der i tredivernes Danmark en ikke helt ubetydelig ligegyldighed eller direkte modvilje overfor det demokratiske samfundsliv. Ved valgene så man udslag heraf i den voksende omend stadig meget beskedne tilslutning, nazisterne kunne notere; men – hvad der var farligere – den havde slået rødder udenfor den flok, der hyldede Frits Clausen eller andre hjemlige nazistiske koryfæer. Demokratiet havde trediverne igennem været på tilbagetog ude i Europa, og der opstod alvorlig tvivl om dets evne til at tage kampen op mod det efter manges mening mere effektive nazistiske eller fascistiske diktatur.

En særlig grobund fik de antiparlamentariske strømninger, da landets besættelse syntes at have bevist den hjemlige styreforms magtesløshed overfor den tyske nazisme. Det var en meget udbredt mening, at der nu måtte noget nyt til, og ordet »genrejsning« dukkede op næsten overalt. Dannelsen af Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd er i sig selv udslag af den tanke, at der under de ekstraordinære forhold måtte prøves nye veje. Det samme gælder rigsdagssamarbejdet, som under normale forhold ville have været absurd. I intet af disse tilfælde var der dog tale om noget brud med de gamle former. Selvom man gik sammen under tryk af den tyske besættelse, bevarede man de enkelte organisationer, så at de igen kunne fungere hver for sig, når friheden vendte tilbage. Der lå altså ikke heri nogen forkastelse af fortidens samfundsliv.

Det var da heller ikke sådanne midlertidige foranstaltninger, der kunne tilfredsstille de genrejsningsbevægelser, der udkrystalliserede sig i den nærmeste tid efter 9. april. For dem stod det sådan, at Danmarks kapitulation betød det gamle parlamentariske styres endelige fallit. Det duede ikke og måtte erstattes af et dygtigere og mere handlekraftigt statsstyre. Uden at gå i detaljer kan man dele reformforslagene i to. Det første formuleredes som et krav om større plads for sagkundskaben. Det havde ikke ringe

tilslutning i de borgerlige partier, hvor man mente at kunne kritisere de radikale og socialdemokratiske politikere for at mangle den fornødne praktiske kunnen. Under grundlovsforhandlingerne i slutningen af trediverne var kravet om sagkundskab stærkt fremme, og det rejstes atter omkring regeringsdannelsen i begyndelsen af juli 1940, denne gang som et krav om, at der optoges upolitiske ministre i regeringen. Synspunktet fremførtes af den konservative og en del af venstrepressen, og det støttedes, omend ikke i ultimativ form, af Det konservative Folkepartis rigsdagsgruppe. Begivenhedsforløbet kom til at rumme en gevinst for denne anskuelse. Det regeringsforslag, de fem samarbejdende partier enedes om den 2. juli, og som kun regnede med politiske ministre, blev skarpt kritiseret i dele af pressen og forkastet af kongen, hvorefter samlingsregeringen af 8. juli ud af 12 ministre fik 3, der ikke tilhørte partierne.[1]

Under indtryk heraf fik tilhængerne af det andet reformforslag vind i sejlene. Der tænkes her på den egentlige borgerlige antiparlamentarisme, hvis plan det var at beskære rigsdagens indflydelse og bryde dens magt over regeringen. Herved skulle der banes vej for et ministerium af partipolitisk uafhængige mænd, de såkaldte »rigets bedste mænd«, som man væsentligst tænkte sig udvalgt blandt forretningsfolk og embedsmænd, altså folk med særlig sagkundskab, folk som havde drevet det til noget udenfor den politiske verden.

Kravet om opgør med regeringen Stauning-Munch på grund af dens ansvar for den 9. april fremførtes meget stærkt fra disse kredse, hvor bl.a. Leo Dane hørte hjemme. Man må dog ikke opfatte det sådan, at det var harmen over netop denne begivenhed, der skabte antiparlamentarismen. Dens faste tilhængere havde haft de samme anskuelser før 9. april, og denne dags omvæltning drev dem blot yderligere frem og gav dem et argument på hånden, der var lydhørhed for. Forklaringen på, at antiparlamentarisme og 9. april-kritikken kædedes sammen, ligger i, at begge dele først og fremmest udgik fra yderliggående konservative kredse. Det var embedsmænd og store forretningsfolk, som selv følte sig som »rigets bedste mænd«, men dog politisk regeredes af deres arbejdere, der nu følte sig kaldet til at frelse nationen fra fortabelse. Hermed stemmer også den reaktionære tankegang, der af og til kom frem, således da ingeniør Knud Højgaard i et interview med

dagbladet »Børsen« den 6. august erklærede: »Der er ingen Mening i, at Folk, som ikke kan klare sig selv, skal være medbestemmende om Landets Ledelse.«[2]

I bevægelsens konservative udgangspunkt ligger dog også en for de fleste ret selvfølgelig national indstilling. I slagordet »genrejsning« lå en ubestridelig vilje til at gengive Danmark dets tabte styrke. Om dette skulle ledsages af en fastere holdning overfor Tyskland eller tværtimod en smidigere tilpasning, skal der ikke her tages stilling til, og der har næppe været absolut enighed herom. Men den nationale tankegang danner det skarpeste skel mellem den borgerlige antiparlamentarisme og de nazistiske partier. Når imidlertid demokratiet og effektiviteten blev sat op som modsætninger, og effektiviteten fik forrang, gav det også den nationale indstilling sin særlige karakter. Den fik præg af statsræson, knyttede sig til en abstrakt nation, kendetegnet ved symboler som konge og flag, og havde ikke sin rod i medborgerlig solidaritet.

Før den 9. april var parlamentarismens modstandere kun skilt ud i en enkelt organisation, partiet Dansk Samling. I tiden herefter dannedes en ny og i øjeblikket farligere gruppe i den såkaldte Højgaardkreds opkaldt efter sin førstemand, ingeniør Knud Højgaard. Forklaringen på dennes opkomst ligge i ikke ringe grad i, at Det konservative Folkeparti under Christmas Møllers ledelse nu på afgørende måde brød med sine antiparlamentariske tilhængere, som herefter helt gik deres egne veje. Ved åbningen af købestævnet i Fredericia 1. aug. 1940 tog Christmas Møller det opsigtsvækkende skridt at føre et forsvar for 30rnes Danmark med speciel fremhævelse af arbejderbevægelsen som en faktor i dansk samfundsliv. Denne tale holdt i en kreds af erhvervslivets ledende folk viste tydeligt, at de yderliggående intet havde at håbe på fra hans eller Det konservative Folkepartis side. Måske giver netop denne skarpe afvisning en del af forklaringen på, at august 1940 blev den klassiske periode for angrebene på demokratiet; men også andre faktorer i tiden gjorde sig gældende.

Først og fremmest må kongens holdning nævnes. Det var en almindelig opfattelse, at kongen ville være villig til at støtte kravet om en begrænsning af rigsdagens magt over ministeriet, og den vandt yderligere tiltro omkring regeringsdannelsen i juli, da kongen forkastede den første sammensætning af ministeriet og øn-

skede repræsentanter udenfor politikernes kreds optaget. Håbet om kongens velvilje kunne for så vidt også synes velbegrundet, som det systemskifte, der krævedes, indeholdt en styrkelse af kongemagten. På denne måde kunne man også komme udenom en egentlig grundlovsændring. I den da gældende grundlov var der nemlig et hul, idet parlamentarismen ikke var grundlovsfæstet. Skønt det siden 1901 havde været fast statsskik, at ethvert ministerium, der fik folketingets flertal imod sig, skulle gå af, var der ikke optaget nogen bestemmelse herom i grundloven, og i antiparlamentariske kredse formodedes det, at kongen eventuelt ville være villig til at sætte sig ud over denne uskrevne regel. Derfor er det uden betydning, når det blev bedyret, at man ikke – i hvert fald ikke i øjeblikket – ønskede forfatningen ændret. Den antiparlamentariske bevægelse bærer sit navn, fordi den ville have den parlamentariske statsskik afskaffet, og det kunne ske uden formelle forfatningsændringer.

Politisk lykkedes det ikke den antiparlamentariske bevægelse at gøre sig gældende. Da det kom til stykket, viste det sig, at kongen ikke ville benytte sin formelle handlefrihed, og anden vej til at opnå målet enten kunne eller ville man ikke gå. Men i bevægelsens tendens til at gribe om sig i sommeren 1940 lå der på længere sigt en fare for befolkningens holdning. Tæt op ad de egentlige, politisk bevidste antiparlamentarister lå alle de, der ikke tilsigtede nogen politisk omvæltning, men som blot af »De store tyske Sejre, der har slaaet en Verden med Forbavselse og Beundring«, lod sig forlede til at måle danske forhold med tysk alen. Det tyske mål hed effektivitet og ikke frihed. Slog denne tankegang igennem i Danmark, var vejen banet for nazismen.

Situationen i 1940 var endnu så ny, at man ikke kendte de enkeltes indstilling, samtidig med at mange var usikre med hensyn til deres egen holdning. Dette giver forklaringen på, at en af de ungdomsforeninger, der straks fra foråret havde givet Dansk Ungdomssamvirke sin tilslutning, i august kom til at stifte et ubehageligt bekendtskab med det yderste højre. Studenterforeningen i København afholdt 14.–18. august et stort anlagt sommermøde på Gerlev Idrætshøjskole ved Slagelse. At dette møde blev afholdt, havde en vis forbindelse med Dansk Ungdomssamvirkes oprettelse. Forslaget blev fremsat af Studenterforeningens ledende senior, fuldmægtig Cal Eigtved, på et senioratsmøde den 20. maj[3]

og uafhængigt heraf af Poul Møller på et repræsentantskabsmøde den 27. maj.[4] Begge havde været med i den kreds, der den 9. maj påbegyndte forhandlingerne om D.U.s oprettelse,[5] og i hvert fald for Poul Møller var dette en hjertesag, og det er upåtvivleligt, at inspirationen til hans forslag stammer herfra. Hvad han foreslog, var »en national Sommerlejr«, og det stemmer overens med Eigtveds idé om »et specielt nationalt Program.« Hermed var mødets ene side givet.

Den anden side blev et resultat af de eksperimenter, man på et bestyrelsesmøde den 10. juni besluttede sig til at vove. Det hedder i protokollatet:[6] »... man skulde ikke være bange for at samle de mennesker, der havde noget paa Hjerte i Retning af statslig, aandelig eller anden Genopbygning af Landet. Nogen bestemt politisk eller religiøs Tendens vil ikke blive taalt.« Det sidste blev det meget vanskeligt at undgå, når Danmarks fremtid skulle under debat, og det lykkedes på ingen måde. De, der havde noget på hjerte med hensyn til den statslige genopbygning, var især genrejserne, og de dukkede også op, hvor man ikke havde forudset det. Ellers kan man ikke forklare, at man inviterede direktør Th. Juncker, Aarhus Oliemølle til at tale om dansk industri. Man kendte ham ikke tilstrækkeligt, vidste ikke, at han var nyomvendt nazist og kom lidt sent til mødet, fordi han undervejs havde deltaget i en sammenkomst på hofjægermester Sehesteds gods, Broholm på Fyn, med de ledende danske nazister og L.S.-folk plus nogle af disses tyske forbindelser.[7] Hans tale var dog ret neutral. Han gik ud fra, at Danmark erhvervsmæssigt måtte tilpasse sig de nugældende forhold; men dette var også regeringens politik.[8]

I to andre foredrag kom antiparlamentarisk tankegang imidlertid klart til orde. Kaj Munk talte på stævnets sidste dag.[9] Han havde da overvundet sin beundring for Hitler og Mussolini, men ikke for stærke mænd som sådanne. Hans tale på dette møde indeholdt en mere antitysk indstilling, end de fleste vovede at udtrykke. Han var kompromisløs overfor dem, der leflede for tyskerne, men fandt dog ikke tiden inde til aktiv modstand. Hvad Danmark havde brug for, var hverken demokrati eller diktatur, hævdede han, men et styre af rigets bedste mænd. Som eksempler på disse nævnte han forstander Niels Bukh og Folkeforbundets tidligere højkommisær i Danzig, Helmer Rosting. Ved skæbnens

ironi stod de begge en måned senere opført på Frits Clausens ministerliste.[10]

I en mere udførlig form var genrejsningstankerne dog allerede på mødets anden dag, den 15. august, blevet fremført af højesteretssagfører Leif Gamborg. Denne tale vakte stor opsigt både på mødet og i pressen.[11] Gamborg erklærede indledningsvis, at rigsdagens arbejde var blevet unødvendig stort, så erhvervslivets mænd var afskåret fra at deltage i det. »Det er Overtro, at Rigsdagens praktiske Betydning er saa stor. Der ødsles med Ord og Tid.« Meget af dens arbejde kunne gøres administrativt. Dernæst gik han til angreb på politikerne. »Systemets Mænd kan ikke fortsætte. De, der har bygget Systemet op, har ikke Evner til at bygge det om efter Tidens Krav.« Systemskiftet skete ikke ved grundloven i 1849, men i 1901, da først bønderne og siden arbejderne fik frit spil for en ødelæggende klassepolitik. Systemet skulle dog ikke afløses af et ansvarsløst diktatur; »... Men hvorfor ikke uddrage visse af de evidente Fordele, Diktaturet har, og fastholde Ansvaret overfor Folket? ... Kongens Kompetence maa efter min Mening udvides. Han maa frit kunne vælge sine Ministre. Jeg mener ikke, at jeg kan ophæve Klasseforskellen. Men jeg tror, der kan skabes en Stabilitet i Samfundet, saa Partierne mister deres Betydning. Arbejderne maa gøres økonomisk medinteresserede i Virksomhederne, medens de faste Lønninger reduceres.« I det nye styre skulle ministrene være valgt for mindst fem år og udføre det allervæsentligste af, hvad der nu var rigsdagens arbejde. Folkerepræsentationen på omkring et halvt hundrede mand skulle vedtage statslove, skattelove, finanslove o. lign. og ellers kun være kontrollerende. Den skulle vælges på korporativt grundlag af erhvervene, med lige repræsentation for arbejdsgivere og arbejdere. »I Danmarks Styre,« sluttede højesteretssagføreren, »er der kun Brug for dem, der hver paa sit Omraade har kvalificeret sig som dygtigere end andre. Kun de skal træde sammen for at bestemme Danmarks Skæbne. Mænd, der har lært at tænke og handle paa deres eget Felt, og har vist, at de kunde udrette noget. Tag Mændene i Danmarks Styre og spørg dem, hvad de udenfor Politik har udrettet. Det er Erhvervenes Mænd, der nu skal udvælges. Systemet vil komme af sig selv ... Det, vi kan gøre, er, at vi kan vejlede og hos vore Medmennesker udrydde de Misforstaaelser, der kan være til Skade for vort Land.«

For Studenterforeningen var denne tale af så meget større betydning, som Gamborg hørte til foreningens ledende skikkelser og året forud havde beklædt dens øverste post som ledende senior. Han blev ydermere under diskussionen støttet af ledende senior Cai Eigtved, og mod ham førtes nu et slag, hvorved Studenterforeningen opnåede en klaring af linjerne. Poul Møller var blandt dem, der under debatten efter Gamborgs tale stod op og advarede mod forfatningssplid og hævdede, at man kunne have tillid til det nuværende styre. Han følte sig overordentlig ilde til mode over den vending, det af ham foreslåede nationale møde havde taget. Ganske vist var en række af stævnets foredrag uden brod mod folkestyret; men udadtil var Gamborgs foredrag blevet det dominerende, det pressen havde vist størst interesse, og ledende seniors tilslutning kunne give det udseende af, at Studenterforeningen stod på »genrejserne«s side. Straks efter hjemkomsten fra Gerlev påbegyndtes forhandlinger mellem de fire politiske fraktioner, socialdemokratiske, radikale, konservative og liberale (Venstre) studenter, og de resulterede den 3. sept. i dannelsen af en samlet fraktion »Samling« med Poul Møller som formand, dog således at de også hver for sig fungerede videre. Det var en demokratisk front, der herved blev opstillet rettet mod genrejsningstendenserne.[12]

Hovedslaget førtes i Studenterforeningens repræsentantskab og seniorat, og i udtalelser herfra d. 4. og 16. sept. 1940[13] konstateredes dybtgående uoverensstemmelse mellem ledende senior og den øvrige ledelse, hvorefter Cai Eigtved den 16. sept. nedlagde sit mandat. Det var en sejr for de demokratiske kræfter og samtidig også for tilhængerne af en national samling. I repræsentantskabet var Poul Hjermind formand, Poul Møller sekretær, og den herfra udsendte resolution den 4. sept. var da også formet som en tilslutning til Dansk Ungdomssamvirke. Dens ordlyd var følgende:

»Studenterforeningens Repræsentantskab udtaler sin Tilslutning til de Bestræbelser for Samling indenfor danske Ungdomsorganisationer, som paa forskellig Maade har fundet Udtryk saavel indenfor som udenfor Studenterforeningen. Repræsentantskabet forventer, at Bestyrelsen drager Omsorg for, at Studenterforeningen i aktivt Samarbejde med andre Ungdomsorganisationer i videst muligt Omfang støtter disse Bestræbelser. Repræsentantskabet henstiller med Henblik paa Gennemførelsen af den kommende Sæson,

at man ikke, saalænge den fri Meningsudveksling ikke er mulig, fra Studenterforeningens Talerstol rejser Diskussioner eller man giver Udtryk for Særopfattelser, der er egnet til at skade det nationale Samarbejde. Og man henstiller til Bestyrelsens enkelte Medlemmer personligt at udvise Resignation med Hensyn til at udtale Særopfattelser af denne Karakter.«

Farligere end den erklærede antiparlamentarisme var måske den blanding af politisk ligegyldighed og imponerethed af tyskernes resultater, der prægede mange egentlig velmenende mennesker, der blot mente, vi havde en del at lære af tyskerne, og ikke så, at der herved kunne skabes grobund for nazismen. Dette viste sig at gælde forstander Niels Bukh, Ollerup Gymnastikhøjskole, da han i august måned udkastede en stor plan om dannelse af et »Danmarks Ungdomsforbund«.

Det første skridt skulle være en sammenslutning af fire store upolitiske foreninger: De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, De danske Gymnastikforeninger, De danske Ungdomsforeninger og Dansk-nordisk Ungdomsforbund. For så vidt var tanken ikke ny. Allerede før besættelsen, den 3. marts 1940, samledes efter indbydelse fra forstanderinde Jørgine Abildgaard repræsentanter for disse fire foreninger på Snoghøj Gymnastikhøjskole for at drøfte en plan om sammenslutning eller et intimt indbyrdes samarbejde. Formålet var dengang at befordre en forberedende militær træning eller uddannelse i humanitært hjælpearbejde med henblik på den situation, at Danmark blev inddraget i krigen. Forslaget fik en ret god modtagelse, omend der var bestemt modstand mod at opgive foreningernes selvstændighed, og det skulle have været taget op igen på et nyt møde, som var bestemt til den 13. april; men da besættelsen i mellemtiden indtraf, anså man dermed forslaget for bortfaldet.[14] Det står måske i forbindelse med disse forhandlinger, når Niels Bukh omkring samme tid i Ollerup Gymnastikhøjskoles årsskrift antydede ganske lignende tanker,[15] og omkring midten af august søgte han at få dem realiseret.

Men i hans udformning havde planen fået et perspektiv, der bar langt udover tidligere forslag.[16] Det »Danmarks Ungdomsforbund,« han forestillede sig, skulle grundlægges af de fire foreninger, som efter en kort overgangsperiode skulle gå helt op i forbundet. Hermed skulle en kerne være skabt, og lykkedes det nu dem at organisere et samlet og godt ungdomsarbejde, ville det

sikkert være muligt at formå Dansk Vandrelaug, Dansk Idrætsforbund og De Unges Idræt til at slutte op. Arbejdet skulle deles i syv grene: et fælles medlemsblad, gymnastik, idræt, skydning, friluftssport, foredrag og fester, altså en anselig overvægt for det idrætsligt betonede arbejde. Den øverste ledelse, præsidiet, der skulle vælges ved indirekte valg, tildeltes store beføjelser, idet det alene kunne træffe økonomiske dispositioner. Visse indtægter ville man få gennem kontingenterne; men herudover påregnedes et meget stort statstilskud. Niels Bukh regnede med, at det offentlige ville finde dette rimeligt i betragtning af, hvor langt mere effektivt man kunne arbejde, når der kun fandtes én forening i hvert sogn. Her er vi ved et kernepunkt i Niels Bukhs plan: »Hele mit Forslag om Dannelsen af Danmarks Ungdomsforbund bygger paa min Overbevisning om, at vor Statsledelse vil forstaa det betimelige i, at dette Forbund maa være Danmarks *eneste* statsanerkendte og statsunderstøttede – i hvert Fald paa Landet.«

Om meningen hermed ikke ligefrem var, at de øvrige foreninger skulle forbydes, så skulle Danmarks Ungdomsforbund dog have en så privilegeret stilling, at det blev vanskeligt for andre at konkurrere med det. Niels Bukh tilstræbte et monopol, og han opregner videre dettes praktiske fordele, hvordan man kunne spare lys og brændsel i knappe tider, få lokaler og idrætsanlæg bedre udnyttet o.s.v. Men også det mest presserende samfundsproblem, arbejdsløsheden, kunne Danmarks Ungdomsforbund løse. Der måtte ske omfattende forbedringer ved de bestående idrætsanlæg og forsamlingsbygninger, og nye måtte opføres både til brug for ungdommen og for skolerne. Nu kunne ungdomsforbundet samle indberetninger fra alle kommuner om de lokale behov i så henseende og sammen med kommunalrådene sørge for, at de blev afhjulpet gennem offentlige arbejder. Når så den lokale arbejdsløshed et sted var forsvundet, lavede man arbejdslejre for ledige andetsteds fra, og der ville endda være nok tilovers til en frivillig indsats fra egnens unge og til en tvungen for dem, sessionerne ikke tog til soldater.

Niels Bukhs plan bar umiskendeligt præg af ideer modtaget syd for grænsen. En enkelt effektiv forening med statsmonopol, som lagde vægten på den fysiske træning, var et velkendt fænomen, også for Niels Bukh. Da han i 1936 havde været i Berlin for at lede det danske gymnastikhold ved olympiaden og siden

overværet den nazistiske partirigsdag i Nürnberg, skildrede han sit indtryk på følgende måde:[17] »Jeg var glad ved mit Besøg baade i Berlin og Nürnberg og de øvrige Steder, hvor min Rejse gik hen, og jeg mener stadig – uden i mindste Maade at være Nazist – at vi godt af det nye Tysklands Dygtighed, Sammenhold og Offervilje over for alt, hvad tysk er, kan styrkes i vore Bestræbelser paa at faa de tilsvarende gode Evner og Egenskaber til at vokse yderligere herhjemme – naturligvis af dansk Grund, i dansk Aand og med danske Maal for Øje.« Endnu i 1941 følte han sig foranlediget til at fremhæve det tyske militærs respekt for fanen som et forbillede for det danske.[18] Niels Bukh placerer sig klart som en national genrejser, der ville styrke Danmark med de samme midler, som havde bragt Tyskland frem. Hvad denne acceptering af den tysk-nazistiske målestok kunne føre med sig, stod ham dog muligvis ikke klart.

Indirekte ligger der også i ideen en politisk stillingtagen, idet Niels Bukh ikke regnede med de politiske ungdomsforeningers deltagelse. I Danmarks Ungdomsforbund skulle der ikke tales politik. For så vidt havde dette været uden betydning, hvis ikke foreningen skulle have været »Danmarks eneste statsanerkendte og statsunderstøttede – i hvert Fald paa Landet.« Hvad mente f.eks. Venstres Ungdom om dette? Sandsynligvis har Niels Bukh regnet med at de politiske foreningers tid i alle tilfælde var forbi.

Som Niels Bukhs plan her er fremstillet, foreligger den i skriftlig udformning fra slutningen af august 1940. Den er dog ikke blevet til på én gang. Den 16. aug. havde Jørgen Jørgensen hørt om Niels Bukhs idé og berettede om den på et møde i De ældres Råd.[19] Der var da endnu kun tale om en sammenslutning af de to gymnastikforeninger, omend planen vel allerede da havde et videre sigte. Det var naturligt for ham at tage sit udgangspunkt her. De danske Gymnastikforeninger var nemlig dannet i 1929, ved at ca. halvdelen af gymnasterne fra De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger brød ud og dannede deres egen forening. Den strid, dette forvoldte, havde Niels Bukh indenfor sin egen skole, og selvom han i sin tid havde været medvirkende ved bruddet, gjorde han siden forgæves forsøg på at få det helet igen. Nu håbede han på, at det skulle lykkes, når han fremholdt de muligheder, de to foreninger havde for i fællesskab at danne kernen i et storstilet dansk ungdomsarbejde.

Med disse planer kom Niels Bukh omkring den 15. august til København. Her traf han formanden for Dansk-nordisk Ungdomsforbund, lærer P. Marcussen, som ytrede interesse for planen og heller ikke anså det for udelukket, at også De danske Ungdomsforeninger ville være interesseret. Niels Bukh indbød da i stor hast formændene for de fire foreninger til et møde i Grundtvigs Hus d. 19. august, hvor han stillede dem forslaget om at indgå i Danmarks Ungdomsforbund. De enedes om at mødes igen, når han havde sendt dem forslaget i skriftlig form. Dette, som er skildret i det foregående, fremkom i de sidste dage af august.[20]

For Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd var det en farlig situation, der hermed var skabt. Selvom der ingen chance var for, at Niels Bukhs forbund kunne opnå monopolstilling, ville dog blot realiseringen af planens første trin, sammenslutningen af de fire foreninger, betyde, at den danske samling kom til at ske i to blokke, hvorimellem en spænding måtte forudses. I første omgang søgte man en løsning uden strid. Trods alt hvad der var kendt om Niels Bukhs indstilling betragtedes han som en brav, omend politisk naiv, mand,[21] og han nød en ubestridt agtelse som dansk gymnastiks førstemand og som den, der ved opvisningstourneer verden over havde gjort Danmarks navn kendt. Tanken var fremme, at der kunne stå andre bag Niels Bukh, tyskerne eller rigets bedste mænd.[22] Derfor forsøgte Hjermind på D.U.s vegne sig med en forhandling i al venskabelighed, og Jørgen Jørgensen prøvede at pacificere Niels Bukh ved at tilbyde ham en stilling som rådgiver og tilsynsførende for undervisningsministeriet ved det arbejde med oprettelse af svømmehaller og idrætspladser, som var i gang.[23] Men Niels Bukh holdt fast ved sin plan.

Han blev også indbudt til det tidligere omtalte møde mellem De ældres Råd og D.U.s arbejdsudvalg i Grundtvigs Hus den 22. aug.; men selvom han da boede i samme bygning, foretrak han at nøjes med at sende sin lærer og højre hånd, Agnar Søgaard Jørgensen, som blot fremhævede, hvor nyttig Niels Bukh kunne være ved »Sammensmeltningen«.[24] Øjensynligt mente Niels Bukh ikke at have noget at drøfte med De ældres Råd, og der kom intet forlig i stand. Til gengæld afslog D.U.s arbejdsudvalg en invitation til Ollerup i weekenden 31. aug.–1. sept. under henvisning til, at de var optaget andetsteds.[25] Det trak op til kamp.

6. PRÆSENTATION I UTIDE.

Det må have været ejendommeligt at være tysker i Danmark i 1940, ejendommeligt hvis man i det hele taget forstod noget af, hvad der skete omkring en. Fremmede tropper havde besat landet praktisk talt uden sværdslag. Landets regering fungerede, og det almindelige liv gik videre uden store ydre forandringer. Tyskerne mærkede vel kun sjældent imødekommenhed, men heller ikke ofte direkte fjendtlighed; skulderen var endnu kun afkølet et par grader. Men hvordan reagerede danskerne egentlig på denne mærkelige situation, på denne udfordring?

De sang!

Der var forbud mod offentlige møder, men sangstævner kunne afholdes, og så inviterede en komité i Ålborg til »alsang« i en grusgrav den 4. juli. Der kom trods regn 1500 mennesker, der tilbragte en aften med at synge – mest fædrelandssange. Hvis det var forblevet ved denne ene aften, kunne man have ment, at det var endnu en mærkværdighed i reaktionen hos »die dummen Dänen«, men ideen slog an og måtte gentages først med 6000 og igen med 8000 deltagere.[1] Alsangen blev taget op andre steder i landet, og snart samledes man i hver købstad og snart sagt hvert sogn for at synge. Kulminationen nåedes, da der søndag den 1. september afholdtes alsangsstævne over hele landet. 739.000 mennesker mødte op og sang fædrelandssange. Radioen transmitterede fra Fælledparken i København, hvor 150.000 var mødt, og efter aftale sang hele landet klokken 18 »Moders navn er en himmelsk lyd«.

Denne mærkelige reaktion var ikke i første række kun et udtryk for demonstrationslyst mod besættelsesmagten, var det i hvert fald næppe bevidst for ret mange, og for så vidt kan den ikke kaldes modstandsbevægelsens kim. Alsangen imødekom et nyt og næsten umætteligt behov for at være mange sammen – ikke blot i en mindre kreds af venner. Man ville netop ved alsangen opleve fællesskabet med landsmænd, som man måske slet ikke kendte, eller aldrig havde skænket en tanke, men som man nu pludseligt opdagede, at man følte sig bundet til.

Alsangen var kun indirekte et resultat af den 9. april. Den var et udslag af en national vækkelse, som i sommeren 1940 gik gennem det danske folk, og som midt i modløshed og forvirring fandt sit instrument i alsangen. Alsangen gav mulighed for at udtrykke den nationalfølelse, som for de fleste var ny og overraskende. Det gjaldt ikke blot dem, der før krigen havde anset det for barnligt eller forældet at være national; det gjaldt også mange, der først nu forstod, at nationalfølelse ikke nødvendigvis var noget med faner og forsvarsvilje.

Der var dog andet end den nyopdagede fædrelandskærlighed, der i 1940 gjorde alsangen til eftersommerens ideelle udtryksmiddel. Overfor fællessangen veg uenigheden og splittelsen, enhver kunne fortolke det, han stod og sang, efter sit eget hoved. Den radikale og den konservative kunne stå ved siden af hinanden og synge de samme sange i enighed, mens de lagde hver sin mening i ordene. Udenfor sangens og poesiens verden var man ingenlunde enige; drejede det sig om fortolkning og kanalisering af den nye nationale vækkelse, var meningerne endog meget langt fra hinanden; men havde man i alsangen haft oplevelsen af fællesskabet, var det lettere at mødes også om andet end sangen.

Man var uenig om meget, og forvirringen – eller vel i de fleste tilfælde manglen på mistroiskhed overfor det fremmede – var sine steder katastrofal. Planer og projekter, der ofte blev fremsat i den bedste mening og i de fleste tilfælde uden personlige eller økonomiske bagtanker, svirrede overalt. Værst var det – og farligst, når metoder, midler og af og til endog mål havde umiskendelige ligheder med Nazitysklands. Sådan måtte man opfatte Niels Bukhs plan,[2] da den – vistnok meget imod hans vilje – blev røbet i en artikel i Nationaltidende den 1. september af Kaj Munk.

I Kaj Munks sædvanlige stil startede artiklen under overskriften: »Lad der ske noget« med, at han ringede Fantasien op: »... Jeg ... ringer Niels Bukh op og spørger, om Fantasien bor i Ollerup. Og jeg bliver ikke skuffet. Niels Bukh svarer mig, at det er lige, hvad den gør.

Hvad Fantasien saa har at sige til Danmark i Dag? Oh, den har meget at sige til dansk Ungdom. Dansk Ungdom driver alt for spredt og forsømt omkring. Men nu er Tiden inde, da den kan samles og gøres vaagen.

Spredt og forsømt! Ja, det er jo da ikke det bare Løgn alt-

sammen. Der er et Utal af Foreninger for unge i dette Land. Højredrenge og socialdemokratiske Drenge de kan naturligvis ikke være i samme Fold. Sæt, at man kunde faa det til at gaa op for dem, at det er det mindre, Politikken, de er uenige om, og det Store, at de er Danske, de er fælles om ... Og Fantasien fra Ollerup meddeler mig følgende: Vi skal ikke længere med Armene over Kors staa og glo paa Slendrian, paa Forhold, der trænger til Oprydning, paa Skranker, der spærrer for Udsyn til noget godt. Tiden er moden til, at vi skal samles for at værne og øge de danske Værdier, der under alle Forhold og til alle Tider skal bestaa.

Kan det lykkes De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, De danske Gymnastikforeninger, De danske Ungdomsforeninger og Dansk-nordisk Ungdomsforbund, kan det lykkes disse 4 Landsforeninger at skabe et samlet og sundt Ungdomsarbejde i vort Land, er der Mulighed for, at ogsaa Dansk Vandrelaug vil slutte sig til. Og de politiske Ungdomsforeninger er nu ogsaa rede til først og fremmest at være med i et enigt Arbejde for Danmark. Mon ikke ogsaa de religiøse? Det er et stort Syn, jeg, Fantasien, her ser for mig, dette – eneste – Danmarks Ungdomsforbund. ...« Kaj Munk udviklede derefter programmet lidt nøjere byggende på det forslag, som Niels Bukh havde sendt ham, og sluttede: »... En halvgammel Gymnast kaldte Social-Demokraten engang Niels Bukh. Men *jeg* siger: Lykkelige Niels Bukh, der endnu er fygende ung nok til at kunne løfte Frasen og lade sig løfte af den, saa den skinner i Sky for Unges Øjne og drager dem fremad og opad. Og jeg spørger: hvorlænge skal vi vente paa det rigtige danske Ministerium, hvor Niels Bukh har sin plads som Ungdommens Minister?

Og medens vi venter paa ogsaa dette, gaa saa i Gang med Arbejdet for Landets Ungdom, saa den, som det sømmer sig Ungdom, kan være den første til at vise os alle Vejen: Samling, Samling, Samling. Om det danske.«

Kaj Munks idé, at anbringe Niels Bukh som minister for ungdommen faldt ikke ganske til jorden. De danske nazisters ven blandt tyskerne, Gustav Meissner, tog ideen op i en intern notits den 13. september angående mulighederne for en regeringsomdannelse i Danmark. På hans liste figurerer Niels Bukh som »Minister für Jugendertüchtigung«, og længere nede i teksten forklarer han nærmere: »Ministeriet for ungdomsopdragelse, som ikke kun

skal samle ungdomsorganisationerne til en enhed, men også gennem sport og åndelig påvirkning ved højskolerne skal give dem nye mål«.[3] Det er vanskeligt at sige, hvem der ville være blevet mest forbavset over at blive præsenteret for Meissners og de danske nazisters planer, Niels Bukh eller Kaj Munk.

Da Niels Bukhs idé nu var kommet for dagen ved Kaj Munks artikel, måtte Niels Bukh ud i et interview dagen efter for at vise, at det ikke var luftig fantasi altsammen.[4] Nationaltidende optog Kaj Munks idé og kaldte allerede Niels Bukh for »Danmarks kommende minister« og skildrede derefter hans plan. Artiklen var sat flot op – 5 spalter –, men det lyser ud af den, at Niels Bukh ikke har været videre meddelsom; han har uden tvivl følt Kaj Munks artikel som en utidig indblanding i sine planer; kort tid før havde han jo fået forbindelse med Dansk Ungdomssamvirke og var blevet klar over, at det absolut ikke var en given sag, at det ville blive netop hans planer for en samling af dansk ungdom, der ville blive realiseret.[5]

Kaj Munks opringning til fantasien og Niels Bukhs svar blev årsag til, at Dansk Ungdomssamvirke måtte træde frem for offentligheden før beregnet. Med en organisation, der endnu kun var i sin vorden, der arbejdede med love og rammer, som allerede af udviklingen var gjort forældede, og uden klarhed over, hvem der ville være med (og hvem man selv ville have med), var det nu klart for D.U.s arbejdsudvalg, at man måtte gøre opmærksom på, at det, Kaj Munk påkaldte, og det, Niels Bukh havde planer om, det var allerede ved at blive realiseret. Det siger sig selv, at de, der var engageret i disse dages arbejde på at få ungdomssamvirket til at løbe af stabelen, blev alarmerede og opbragte over Nationaltidendes artikel og satte sig i bevægelse for at få offentliggørelsen af Dansk Ungdomssamvirkes eksistens fremskyndet.[6] Efter de forhandlinger, der gennem højskolelærer Søgaard Jørgensen var ført med Niels Bukh, måtte man naturligvis få det indtryk, at hans plan fremkom på dette tidspunkt, fordi han ville komme en konkurrent i forkøbet. I Dansk Ungdomssamvirkes arbejdsudvalg var man ganske uforberedt. Poul Hansen var i Næstved, og Poul Hjermind måtte via den socialdemokratiske presse få forbindelse med ham for at indhente hans samtykke til at offentliggøre en meddelelse om Dansk Ungdomssamvirkes eksistens.[7]

Men hvad kunne man egentlig offentliggøre den 1. september?

Hvad var på det tidspunkt så færdigt, at det kunne fortælles? Meddelelsen måtte mere komme til at dreje sig om, hvilke planer man havde, end om egentlige resultater. Den blev imidlertid behandlet med den rette journalistiske verve, blev i de fleste blade sat stort op og fik en fin placering.[8] Det fremgik, at man foruden de foreninger, som var repræsenteret i arbejdsudvalget også, som det hed, »har Forbindelse med alle betydende Ungdomsorganisationer ... Dette Samarbejde er det Tanken i den kommende Tid at uddybe, ligesom man ogsaa haaber at knytte Forbindelse med den Ungdom, der ikke tilhører nogen Organisation.«[9] Det var, som det fremgår af kapitel 4, en sandhed med modifikationer, og når man fremførte, at den nye organisation havde 260.000 medlemmer, var det nok mere for den gode virknings skyld end egentlig en realitet; men Niels Bukhs plan var blevet præsenteret i så besnærende vendinger, at man var nødt til at tage munden fuld. Man kunne ikke nøjes med at berette om en kreds af ungdomsledere, der rent privat var mødtes i Studenterforeningen og havde udvekslet synspunkter og dannet en ny dansk forening for ungdomsledere. Tanken om at organisere Dansk Ungdomssamvirke med tilslutning fra foreningerne var jo endnu så ny, at det i høj grad var tvivlsomt, om ret mange af de 260.000 medlemmer egentlig vidste af deres medlemsskab.

I Knud Geddes dagbog fik disse hektiske dage en kort notits, der vidner om den travlhed, som pludselig blev bragt ind i ungdomssamvirkets tilblivelseshistorie: »Dansk Ungdomssamvirke er nu officielt traadt ud i Livet. En Artikel i Nationaltidende i Søndags af Kaj Munk, hvor han kaldte paa Samling blandt Ungdommen og et Svar Mandag, hvor Forstander Niels Bukh erklærede sig parat til at være en sammensluttet Ungdoms Leder, gjorde det nødvendigt straks at meddele Offentligheden, at Ungdommen selv var i fuld Gang med at løse Problemet – ikke som en Sammensmeltning men som et Samarbejde mellem de allerede bestaaende Organisationer.

Dette fik fra alle Sider en enestaaende god »Presse«, og de sidste Dage har der været arbejdet under Højtryk for at faa Arbejdet startet, faa fundet Kontor, indkaldt Udvalg og forhandlet med de mange interesserede Foreninger og Personer ...«[10]

Knud Geddes bemærkning om den gode »Presse«, som ungdomssamvirket havde fået, er rigtig. men en del – navnlig kon-

servative – aviser havde vanskeligt ved at vælge hvilken af samarbejdsformerne man skulle foretrække. Allerede i slutningen af interviewet med Niels Bukh den 2. september skrev Nationaltidende: »Denne Samling af Danmarks frivillige Ungdomsarbejde ved en Sammenslutning af de forskellige Ungdomsforeninger – altsaa Niels Bukh's første Programpunkt – er allerede ved at fuldbyrdes paa Initinativ af de unge selv.« Dagen efter,[11] da meddelelsen også kom i de andre hovedstadsblade, havde Nationaltidende straks sat de to planer op mod hinanden i overskriften: »Danmarks Ungdomsforbund – eller Samarbejde mellem bestaaende Foreninger? Niels Bukh's Forslag til Drøftelse i de fire Landsforeninger, som ønsker Samarbejde i Stedet for Sammensmeltning.« »... Niels Bukh's og Kaj Munks Drømme om Dannelsen af et »Danmarks Ungdomsforbund« og Niels Bukh's fuldt udarbejdede Forslag til Drømmens Realisering forudsætter en fuldstændig Sammensmeltning af alle de forskellige Ungdomsforeninger i Danmark. I nær Føling med dette Forslags Ophavsmand, men vist nok ikke enig med ham i Fremgangsmaaden, arbejder man fra anden Side paa at skabe et Samarbejde mellem de bestaaende Ungdomsorganisationer.« Resten af artiklen gik nærmest ud fra, at der ville ske en koordinering af de to planer. I lederen samme dag anviste man som den bedste vej, at de unge skulle gribe Niels Bukhs plan og gøre den til deres: »... Store Kræfter er i Gang, paa mangfoldige Punkter har der i det skjulte været arbejdet paa at realisere Tanken om dansk Ungdomssamvirke. Tilnærmelser har fundet Sted mellem de politiske Ungdomsforeninger, en Bølge af Begejstring for nationalt Ungdomsarbejde er gaaet over dansk Studenterungdom. Det bryder og gærer overalt. Trangen til at være med, til at løfte i Flok er stærk og sund. For alle, der har søgt uden at kunde finde, har Kaj Munk og Niels Bukh anvist en Vej og opstillet et Maal, som ejer Symbolets lysende Omrids og Virkelighedsopgavens solide Indhold. Der er allerede samlet i det Smaa, lad der nu blive samlet i det Store.«

Berlingske Tidende gik mere åbent ind for Niels Bukhs lederskab. Man skrev i lederen, at det var at frygte, at det kun blev samling for samlingens egen skyld ... »Der maa foreligge en fast Plan for Arbejdet, og man maa sikre sig en Leder – eller Ledere – som dansk Ungdom har Tillid til. Man nævner uvilkårligt i denne Forbindelse Niels Bukh, der med Navn og Ry er knyttet til dansk

Ungdoms fysiske og aandelige Opdragelse. En Personlighed som hans, der forener Dynamik med Organisationstalent og udpræget Sans for de dansk-folkelige Værdier, er en af dem, det falder naturligt at nævne, naar dansk Ungdom søger sig en Leder.«[12] Lige så skarpt satte Social-Demokraten spørgsmålet op og tog standpunkt, men med udpræget mistillid til Kaj Munk og Niels Bukh. Meddelelsen kom under overskriften: »Kaj Munk faar en ny Idé, som er gammel«[13] og i lederen dagen efter satte man lighedstegn mellem ungdomssamvirkets frivillighed og danskhed, »... Og det, der er det i Ordets bedste Forstand *danske* over Samarbejdet, er, at det ikke tegner den ensrettede Strækmarch op som det store Ideal. I Frihed mødes man. Med Frisind taler man om Tingene, og under Meningernes Brydning og Inspiration søger man at naa til Resultater, der kan blive til Gavn for dansk Ungdom og dermed for Danmark.«[14]

Roskilde Tidende harcelerede over, at Kaj Munk nu absolut ville have, at der skulle ske noget; kunne han ikke se, at der skete noget hver eneste dag ...« etc.[15] Men naturligvis var der også blade, der ikke kunne afstå fra den enestående lejlighed til at få givet de politiske modstandere endnu et velment spark. Aarhuus Stiftstidende gik i sin velkomst til Dansk Ungdomssamvirke stort set ind for tanken, men man havde unægteligt sine tvivl med hensyn til ægtheden af socialdemokraternes nationale omvendelse ... »Kort sagt: man maa haabe, at den gode Vilje fører til gode Resultater. Men man maa se Resultaterne, før man raaber Hurra. For med Fortiden i Erindring er man endnu mest overrasket. Det er kommet saa pludseligt – i alt Fald for visse Deltageres vedkommende!«[16]

Den 4. september førte Kristeligt Dagblad noget nyt ind i debatten. I sin leder, der var en varm velkomst til Dansk Ungdomssamvirke og hyldede det, især for at være gået stille med dørene, så resultaterne var kommet før bebudelsen, førte bladet spørgsmålet om ungdomsarbejdstjeneste ind. Det havde allerede længe været et stridsspørgsmål, om man skulle indføre tvungen arbejdstjeneste for den danske ungdom. Oprindeligt var det naturligvis for at afbøde arbejdsløsheden, der var særlig stor blandt unge arbejdere; men under diskussionen var man også blevet opmærksom på den folkeopdragende betydning. Man vil næppe kunne frakende tanken et vist slægtskabsforhold til lignende nazistiske foranstaltninger,

som mange havde været meget imponerede af. I Niels Bukhs forslag indgik tanken om tvungent samfundsnyttigt arbejde i kombination med højskolepræget opdragelse, og Kristeligt Dagblad stod egentlig derfor i en dobbeltstilling. Det ønskede at tage afstand fra Niels Bukhs plan og at støtte Dansk Ungdomssamvirke, men det ønskede også arbejdstjeneste indført som obligatorisk. Om D.U.s praktiske opgaver skrev bladets lederskribent: »Vi tænker her ikke mindst paa et brændende Spørgsmaal, det om Arbejdstjeneste. Det er vel givet, at man skal frem ad denne Vej; men hvor usikkert og uklart Programmet endnu ligger, kan enhver overbevise sig om blot ved at læse Niels Bukhs Udtalelse til Nationaltidende om frivillig Tjeneste gennem Højskoler og tvungen gennem Hæren, begge Dele paa én Gang. Vi anser det efter denne Prøve ikke for uforstandigt, at Ungdomsorganisationerne arbejdede et Par Maaneder, inden de raadspurgte den udmærkede Gymnastikleder. Han vil utvivlsomt faa sin Gerning i Foretagendet og maaske en Kommandopost, der forslaar; men denne Post skal først beredes ham af Ungdommen selv, naar den rigtigt véd, hvad den vil. Autoritær, inspireret Indgriben fra Ollerup eller Vedersø kan maaske faa sin Rolle, men lige nu har Ungdommen Ordet.«[17]

Samme dag bragte bladene en meddelelse om, at der bag ved Ungdomssamvirket stod en kreds af ældre, der støttede med råd og penge. Navnene på »De fem Store« stod i overskriften i Kristeligt Dagblad, men iøvrigt fremhævedes det, at ungdomssamvirket var dannet på de unges eget initiativ og havde sin fulde selvstændighed.

Da Jørgen Jørgensen som sæsonens første taler i Studenterforeningen talte om »Synspunkter for Ungdommens Opdragelse«, [18] var det naturligvis ikke blot undervisningsministeren, men det var også en af »De fem Store«, der havde stået fadder til Dansk Ungdomssamvirke, man lyttede til. I Studenterforeningens ledelse sad jo både Poul Hjermind og Karsten Fønss, og kort før sæsonens start havde studenterne som nævnt givet deres tilslutning til ungdomssamvirkets idé tilkende ved en sammenslutning af de politiske fraktioner i Studenterforeningen til fraktionen »Samling«. Jørgen Jørgensens tale var i virkeligheden i sine væsentligste passager en afstandtagen fra Niels Bukhs idé om sammenkædning af højskolevirksomhed og tvungen arbejdstjeneste. »... Den Tanke, at en tvungen Arbejdstjeneste kan bygges op paa Højskolens Idé

kan kun fremsættes af Mennesker, der ikke fatter, hvad det egentlige i Højskolen er! ... Der er Folk herhjemme, der nu hæsblæsende kommer skrigende med Krav om, at »nu maa det ske«, dette med Ungdommen. Har de Folk da aldrig lagt Mærke til de 150.000 Unge, der frivilligt samles til Gymnastik, eller de andre mere end 100.000, der under Ledelse samles til anden god Idræt! Har disse ivrige Mennesker aldrig mødt de Tusinder af Unge, der mødes i Foreninger Landet over ... Er der noget forsømt, sagde Ministeren, og det er der, saa er det først og fremmest de Folks Ansvar, som har holdt sig udenfor, og som først nu opdager, der er et Arbejde, som nødvendigvis maa gøres. Men nu samler dansk Ungdom sig, fortsatte Ministeren, ikke ved Diktat fra oven, ikke om Fantasiplaner, men om et jævnt solidt folkeligt dansk Arbejde. Foreninger, der har hver sin særlige Opgave, hver sin Mission i det fælles nationale Sammenspil, skal ikke opløses eller udslettes, men de Unge vil ud over alle Forskelligheder samles om Dagens Opgave. Og Dagens Opgave, det er at fremme Fællesskabet, at styrke Samhørigheden, at udvikle Ansvarsfølelsen.« Det er måske værd at notere, at slutningen på Jørgen Jørgensens tale er taget næsten ordret ud af Dansk Ungdomssamvirkes formålsparagraf.

»Sammensmeltning eller Samarbejde« havde man spurgt, og svaret blev fra næsten alle ungdomsorganisationer, at lige så ivrigt man ville yde sin part i samarbejdet, lige så uvillig var man til at opgive sin selvstændighed i en sammensmeltning. Der kan opstilles mange grunde til, at Niels Bukhs forslag blev mødt med en så hurtig og afgørende afvisning, ja at man i iver for at argumentere for afslaget ofte kom til at gøre Niels Bukh uret og tillægge ham synspunkter, som ingenlunde var hans. En af de afgørende grunde til afvisningen lå simpelthen i en utryghed ved Niels Bukhs person. Man var nervøs for, at det ikke var ham, der ene mand fremsatte sine planer om en »statsautoriseret« forening for ungdommen. Selvom man ikke vidste, hvem der stod bag ham, var man naturligvis ikke blevet mere tryg ved Kaj Munks tale om, at Niels Bukh skulle være »Minister for Ungdommen«. Hvem skulle give ham denne post? Var det »rigets bedste mænd«, eller var det – værre endnu – hans forbindelser fra de glade olympiadedage i Berlin?[19] Sådan nervøsitet fandt sin formulering i talen om Niels Bukhs forsøg på at »ensrette« ungdommen. På den anden side var De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger mere

afventende overfor Dansk Ungdomssamvirke og mere positivt indstillet overfor Niels Bukhs samlingsplaner, fordi de havde en nærmere kontakt med ham. Nok er det, at Niels Bukhs plan forbløffende hurtigt faldt til jorden. Den nåede at afføde en pressedebat, som ikke ydede Niels Bukh retfærdighed, men i den spændte situation kunne man ikke løbe nogen risiko for, at den populære gymnastikleder skaffede sig følgeskab og dermed gjorde den nationale samling af ungdommen illusorisk.

Dansk Ungdomssamvirke var blevet præsenteret for offentligheden og havde fået kommentarer med på vejen, nogle overstrømmende begejstrede i forhold til de beskedne indhentede resultater, andre mere beherskede, tøvende. Sådan var jo indstillingen i nogle kredse i 1940 overfor samarbejde med socialdemokrater og radikale, som, sådan mente man, ikke tilstrækkeligt var blevet naglet til deres ansvar for tredivernes moralske og politiske forsumpning og katastrofen den 9. april. En reserveret holdning havde naturligvis også sin baggrund i forbavselse og beundring for »de store, tyske Sejre«, som måske gjorde det nødvendigt, at man skiftede en regering ud, som »var bundet af partihensyn«.

Slaget om kontinentet var afgjort i løbet af det første krigsår. Slaget om England indledte det andet.

7. DE UNGE OG DE ÆLDRE

Man havde offentliggjort Dansk Ungdomssamvirkes eksistens, og man havde meddelt, at der bag de unges samarbejde stod en kreds af ældre, der støttede med vejledning og penge; men det var endnu et åbent spørgsmål, om ungdomssamvirket ville få den form, meddelelsen til pressen havde angivet, og råd havde man vel nok fået fra de ældre, men nu blev også den økonomiske hjælp aktuel. I disse hektiske dage i slutningen af august og begyndelsen af september måtte der fremskaffes en startkapital af en ikke ubetydelig størrelse, hvis pressemeddelelsernes tale om kontor m. m. ikke skulle vise sig som det rene mundsvejr. Opgaven var – man fristes til at sige naturligvis – medicinaldirektør Johs. Frandsens, der allerede i den første kontakt mellem De ældres Råd og ungdomssamvirket havde tilbudt, at de ældre ville finansiere D.U.[1] Det var unægtelig ikke nogen helt almindelig opgave: At gå i byen for at skaffe penge til et ungdomsarbejde, der endnu ikke engang på papiret eksisterede i fast form; men tiden selv var ekstraordinær, hvad Johs. Frandsens beretning om »indsamlingen« også vidner om: »Jeg traf Hedegaard [direktør i Handelsbanken] i en sporvogn og sagde til ham, at han måtte skaffe os nogle penge, og han lovede i løbet af nogle dage at skaffe 5000 kroner. Jeg vidste, at T. K. Thomsen [næstformand i Arbejdsgiverforeningen] var på rigsdagen til et møde den dag, så jeg gik op til ham, og han sagde, at vi kunne komme samme dag og hente 5000 kroner hos ham.«

De ældres Råd, der var blevet skildret som en organisation med forbindelser over hele landet, var endnu et rent sjællandsk foretagende.[2] Mødet, der skulle resultere i en udvidelse til resten af landet, var berammet til den 9. september i Grundtvigs Hus. Den 8. september indviedes Grundtvigskirken, og en del af de mennesker, man ville have fat i, kunne formodes at være i byen i den anledning.

Indbydelsen var sendt ud i slutningen af august til en kreds, der repræsenterede samme milieu som de sjællandske »amtmænd«, en del af dem havde været ved mødet i Sorø i maj.[3] Indbydelsen

havde fået et mere officielt præg og var blevet udvidet væsentligt i forhold til indbydelsen fra juni. Det var egentlig mere en introduktionsskrivelse end en indbydelse til et møde.[4]

En sammenligning mellem indbydelserne viser, at man i september var blevet klar over, at man ikke stod midt i en »Köller-periode«, men endnu havde i det mindste en frist. På den anden side vidste man også, at der kunne ske en nazistisk magtovertagelse, der hurtigt kunne gøre oplysningsarbejdet illegalt, så den animositet overfor en fast organisation, som var kommet til orde på det første møde i Roskilde bispegård, var bibeholdt, »... Som vi i det hele taget ikke agter at skabe et nyt Organisationsapparat, kan vi ikke anse Dannelsen af »Danske Samfund«[5] som den Form, hvorunder vort Arbejde alene fremmes ...«, og endnu tydeligere fremgår det af det, som man kunne kalde indbydelsens formålsparagraf: »Det er ikke en ny Organisation, vi vil, men vi vil baade i og udenfor de nuværende kulturelle Ungdomsorganisationer virke for, at Kærligheden til vort Land og Folk kan næres og vor folkelige Bevidsthed og Solidaritet derigennem styrkes.«

Det er tydeligt, at indbydelsen henvender sig til en grundtvigsk kreds – dele af den ville være temmelig uforståelige for andre; men hvad der i denne forbindelse er mere interessant er, at den tydeligt viser, at man havde fået en mere konkret form på arbejdet både på grund af samarbejdet med Dansk Ungdomssamvirke og på grund af allerede indhøstede erfaringer i de sjællandske amter. Til grund for de mere konkrete forslag om bestemte arbejdsformer, som biskop Rosendal tog med, da han forfattede indbydelsen, ligger en redegørelse for arbejdet i Frederiksborg amt, som C. P. O. Christiansen havde sendt ham. I Frederiksborg amt var arbejdet grebet meget håndfast an; C. P. O. Christiansen havde først samlet et lille udvalg, der indbød en større kreds til møde den første tirsdag i hver måned, første gang i september. Det var tanken, at mødedeltagerne hjemme i deres eget sogn eller forening skulle videregive de informationer og den styrkelse af danskheden, som de modtog på sådanne månedsmøder. Derudover havde C. P. O. Christiansen planen klar til et kursus for studiekredsledere. Her var det tanken at tage emner op som »Dansk i tusind Aar« og »Det kristne Danmark af i Dag«,[6] for, som det blev formuleret af biskop Rosendal, »Oplysning og Viden skal befæste Stemningen ...«[7]

Jørgen Jørgensen fortæller, at landsretssagfører Karsten Fønss engang i sommerens løb under en af forhandlingerne om forholdet mellem De ældres Råd og Dansk Ungdomssamvirke bemærkede, at han ikke kendte noget til det »grundtvigske«, de talte om, »men jeg kan se, at I har fat i den rigtige ende«.[8] Det må have været en noget besynderlig oplevelse både for K.U.-akademikere som Poul Hjermind og Karsten Fønss og for D.s.U.-eren Poul Hansen at høre de ældre tale om »det folkelige«; men der var lydhørhed og vilje til at nå praktiske resultater, som spændte bro mellem de i virkeligheden meget forskelligartede kredse.[9] Johs. Frandsen indledte mødet i Grundtvigs Hus og berettede med en vis entusiasme om den vilje til samarbejde, som »De fem Store« havde sporet hos de unge. Han fortalte først om mødet i Roskilde og det arbejde, der allerede ud fra dette initiativ var startet mange steder på Sjælland. Derefter redegjorde han for forholdet til Dansk Ungdomssamvirke, og her var det naturligvis væsentligt at udrydde en eventuel mistillid til arbejdet eller en frygt for, at de unge ikke ville være tilgængelige for råd og hjælp. Samtidig skulle det siges, at man ikke behøvede at sætte sin egen åndelige integritet over styr af hensyn til de unges ideer om kulturelt, dansk arbejde, »... Vi ældre skal være Roret paa Skibet, hjælpe de unge i deres Samarbejde. Vi fem har erklæret, at vi arbejder ud fra det grundtvigske Livssyn, og det har de unge sagt Ja til – i de politiske Ungdomsforeninger, i Arbejderkredse og i K.U. – Der er nu en Chance for det Folkeliv, vi repræsenterer.«[10]

Der var på dette tidspunkt endnu ikke sikkerhed for, hvilke kredse der ville komme til at præge den danske ungdom. Ungdomssamvirket kunne ikke vide, hvor langt dets samarbejde ville række, hvem der ville holde sig udenfor, og hvor meget der ville blive forhindret af en skærpet situation, som kunne opstå fra den ene dag til den anden. Jørgen Jørgensen følte det derfor ingenlunde overflødigt at advare mod bevægelser, der rettede skytset den gale vej. Han var ikke uden betænkeligheder overfor oxford-folkene, men direkte foruroliget over de højrøstede »genrejsningsbevægelser«, der gjorde den politiske situation så usikker. Derimod nærede han fuld tillid til de politiske ungdomsorganisationer, og måske tænkte han også på det værdifulde i netop overfor denne kreds at pege på det gavnlige i samarbejdet med dem. I Brandt Pedersens referat fik det formuleringen: »D.s.U. er gode at have med, de er

mistænksomme overfor de nye Bevægelser, der camoufleret træder frem med store Pengemidler i Ryggen og vil eet: knægte Demokratiet.«[11] Her spores i virkeligheden meget tydeligt fronten, demokrati og folkelighed på den ene side, antiparlamentarismen på den anden, og begge retninger ivrige efter at kanalisere den nationale vækkelse ind i stillingtagen for sit standpunkt. Nu vidste man, at samvirke-bestræbelserne var i gang snart sagt i hver eneste by, men at det var vidt forskellige mennesker, der ville komme til at præge arbejdet. D.U. henvendte sig til alle sogne og lokale foreninger, det kunne komme i kontakt med, og søgte et samarbejde etableret, men hvem der ville komme til at stå i spidsen for arbejdet kunne blive en tilfældighed. Et sted ville samarbejdet blive en frugt af de politiske ungdomsforeningers arbejde, et andet sted ville initiativet udgå fra oxfordbevægelsens rejsehold. Vigtigt var det derfor, at der hvert sted, hvor samarbejdet var ved at komme i gang, stod en kreds af ældre, der kunne hjælpe og retlede de unge.

En meget realistisk betragtning af forholdet mellem de ældre og unge kom frem i højskoleforstander Arnfreds indlæg: »Er vi ikke kommet for sent? Arbejdet er jo i Gang. Vil de unge ikke føle, at vi trænger os paa?«[121] Forholdet var jo det, at der faktisk flere steder havde været vanskeligheder med at forstå samspillet mellem ældre og unge, men med det indledte samarbejde som baggrund kunne Johs. Frandsen afvise ængstelsen: »... de unge staar parat rundt omkring og venter paa de ældres Hjælp«.

Det var umiddelbart klart, at ungdomssamvirket nok havde muligheder for at blive stærkt i byerne, men dets svaghed ville så afgjort blive arbejdet på landet. Dér var i forvejen som oftest kun en enkelt ungdomsforening, og både her og i byerne var det store problem de unge, der ikke stod tilsluttet nogen forening, som overhovedet ikke var med i noget ungdomsarbejde. Netop disse unge ville være nemme ofre for en pågående propaganda. Derfor pegede både Johs. Frandsen og Jørgen Jørgensen på den opgave at søge kontakt med de »foreningsløse«; man skulle få præster og lærere i gang med at arbejde for disse unge; præster og lærere havde netop lokalt en chance for at trække dem ind i et eller andet positivt foreningsarbejde. Gang på gang mærker man Johs. Frandsens iver for, at mødet skal ende med et konkret resultat. Meningen var jo, at der skulle udnævnes »amtmænd« for resten af landet, og det blev pointeret, at disse navne ville blive

sendt videre til Dansk Ungdomssamvirke, der kunne etablere kontakten mellem det lokale ungdomsarbejde og støttekredsen af ældre.

I alt dette mærkede man også, at behovet for informationer var den stadige undertone. Da pastor Johannes Monrad, Kølstrup, tog ordet, var det i første række for at påpege behovet for informatorisk virksomhed: »... Sammenkomsten i Sorø var ypperlig. Kan der ikke laves noget lignende? Vejledning til Stillingtagen til Problemerne. Vi skal have at vide, hvad der ikke staar i Aviserne.« Svaret kom i Jørgen Jørgensens omtale af den forestående lempelse af mødeforbudet, der ville tillade fællesmøder for flere foreninger; netop på sådanne møder ville det være muligt at give fortrolige meddelelser.

»Men Jylland er stort,« påpegede Brandt Pedersen. »Det vil tage nogen Tid at faa organiseret Ældreudvalg overalt.« Hvis man ikke på baggrund af de allerede opnåede resultater kunne have en vis fortrøstning til arbejdets muligheder, måtte man også nok være lidt mistroisk med hensyn til muligheden af en gennemorganisering i hvert eneste amt. Højskoleforstander Arnfred, skolebestyrer Jens Futtrup, Grindsted og pastor Præstholm, Grindsted, skulle alene »tage sig af« Ålborg, Viborg, Ringkøbing, Ribe og Vejle amter, og der kunne ikke loves nogen støtte fra ledelsen i København; man havde foreløbig påtaget sig forpligtelsen til at finansiere ungdomssamvirkets kontor, og selvom man agtede, som Johs. Frandsen udtrykte det, »at starte en skaanselsløs Jagt paa Pengeinstitutioner«, kunne man foreløbig ikke afse penge til arbejdet i de lokale kredse.

Det faktum, at arbejdet hvilede på det lokale initiativ og på en lokal økonomi, skulle være dets styrke. Var det et fast organiseret arbejde, der blev finansieret fra oven, kunne det også meget lettere standses ved en overskæring af forbindelsestrådene, nu derimod skulle arbejdet ideelt set ikke være til at standse.

Modviljen mod den faste organisation havde naturligvis sin begrundelse i forholdene, eller måske navnlig i de forhold, som man ventede snart at komme til at arbejde under; men et flygtigt kendskab til grundtvigianere vil i øvrigt give det indtryk, at denne modvilje ikke bare var situationsbestemt.

Det kan synes, når man gennemlæser referater af disse møder, både i Roskilde bispegård[13] og i Grundtvigs Hus, at der blev

talt mere, end der egentlig blev handlet; men indtrykket vil kun til en vis grad være rigtigt. De mænd, der mødtes, var i forvejen i gang med et folkeligt arbejde, intet af det, der forhandledes om, var nyt for dem, og sidst, men ikke mindst, de var vant til at handle selvstændigt. Men de skulle nu ind i et samarbejde, hvor de politiske ungdomsforeninger med hele deres tradition for håndfast organisation skulle komme til at spille den store rolle, og det var nyt. Der var intet behov for instruktion af »amtmændene«, men de havde brug for at vide, hvad der i nye og hurtigt skiftende situationer kunne gennemføres. Der måtte udveksles erfaringer, og ikke mindst måtte de til stadighed være orienteret om landets hele situation. Instrukser kunne ikke gives fra oven, dertil var de lokale forskelle for store; arbejdet måtte bygges på den enkeltes jugement, og dertil behøvedes pålidelige politiske informationer.

Eksperimentet med et samarbejde mellem ungdomsforeninger, der i sig selv var vidt forskellige, og ældre rådgivere kom nu efter mødet i Grundtvigs Hus i gang over hele landet. Hvor stor tillid der næredes til resultaterne, kan der kun gisnes om; men i det centrale led – samarbejdet mellem »De fem Store« og ungdomssamvirkets arbejdsudvalg – gik udviklingen i september hastigt fremad.

Som det væsentlige træk i den udvikling, der bragte ungdomssamvirket i nært samarbejde med De ældres Råd, må man nok betragte den forandring, der foregik indenfor D.U. selv. Jo bredere tilslutningen blev, jo mindre ville oxfordbevægelsens oprindelige initiativ komme til at betyde, især for de senere tilsluttede, og for dem måtte kontakten med De ældres Råd få forholdsvis stor betydning. Magister Rosenkjærs stilfærdige takt og Johs. Frandsens rastløse energi var ideelle ved igangsætning og vejledning, og da man i september pludselig skulle stampe 5000 kroner op af jorden til starten af ungdomssamvirket, og Johs. Frandsen ekspedit indfriede sine løfter, var oxfordbevægelsens folk allerede gledet så meget i baggrunden, at man satte forholdet mellem Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd op i en formelig overenskomst.

Overenskomsten blev underskrevet af Johs. Frandsen og formanden for arbejdsudvalget, Poul Hjermind, den 28. september, efter at den havde været forhandlet i et møde mellem arbejds-

udvalget og De ældres Råd den 24.,[14] hvor enkelte rettelser var blevet foretaget.[15]

§ 1.

De ældres Raad og Dansk Ungdomssamvirke gennemfører et nært Samarbejde overalt, hvor et saadant kan fremme Arbejdet for vort fælles Maal, som er udtrykt i Dansk Ungdomssamvirkes Vedtægter § 1.

§ 2.

De ældres Raad giver, gennem Dansk Ungdomssamvirkes Ledelse, Bestyrelserne for de Samvirket tilknyttede Ungdomsforeninger saa vel som oprettede lokale Samarbejdsudvalg Meddelelse om Navn og Adresse paa Raadets lokale Medarbejdere. Ligeledes meddeler De ældres Raad sine lokale Medarbejdere Navn og Adresse paa Ungdomsforeningers lokale Ledere.

Yderligere giver Dansk Ungdomssamvirke Lederne af de forannævnte lokale Ungdomsforeninger og Samarbejdsudvalg Meddelelse om, at De ældres Raads Medarbejdere er rede til at yde det danske folkelige Ungdomsarbejde Bistand paa enhver Maade, og henstiller, at Forbindelse og Samarbejde mellem disse to Parter tilvejebringes snarest muligt.

§ 3.

Der oprettes et Fællesraad bestaaende af De ældres Raad og en Repræsentation for Dansk Ungdomssamvirke.

Fællesraadet skal pleje og fremme Samarbejdet og i det hele Arbejdet for den fælles Sags Fremme.

Gennem Fællesraadet holdes de to Parter gensidigt underrettet om hinandens Virksomhed indenfor det fælles Arbejde, ogsaa hvor denne eventuelt maatte gaa ud over Samarbejdets Rammer.

I Fællesraadet behandles det fælles Arbejdes økonomiske Spørgsmaal, herunder navnlig Støtte til Dansk Ungdomssamvirke gennem De ældres Raads Indsamling.«[16]

De tre beskedne paragraffer, som overenskomsten omfatter, er i sig selv et udtryk for, at der bestod et tillidsforhold. Om nogen juridisk traktat eller nøje kompetencefordeling er der slet ikke tale, og de steder, hvor der i udkastet til overenskomsten var opstillet

nærmere regler for samarbejdet, som f.eks. antallet af medlemmer i et »Fællesraad«, er strøget i den endelige redaktion. For så vidt måtte man have kunnet klare sig med at sige til hinanden, at man ville sludre sammen om tingene og give hinanden meddelelse, når man agtede at foretage sig noget vigtigt. Så uformel kunne den ordning være, der var det skriftlige grundlag for formidlingen af anselige pengebeløb fra De ældres Råds indsamlinger til Dansk Ungdomssamvirkes arbejde.

For at samarbejdet ikke blot skulle være private sammenkomster i ledelsen i København, var en af paragrafferne benyttet til at pålægge begge parter en udveksling af adresser på lokale tillidsmænd og samarbejdsudvalg.

Men at De ældres Råd både havde viljen og evnen til at yde ungdomssamvirket en effektiv støtte, blev hurtigt dokumenteret, dels da der skulle fremskaffes den fornødne startkapital, dels da mødeforbudet lagde sig hindrende i vejen for de første møder i Dansk Ungdomssamvirke. Johs. Frandsen og Jørgen Jørgensen henvendte sig til justitsministeren og fik ham til at lave en lempelse af mødeforbudet, der var »syet« til Dansk Ungdomssamvirke. Hidtil havde man kun måttet holde møder i de enkelte foreninger, nu måtte flere foreninger i fællesskab holde møder sammen. De danske nazister, der længe – også gennem deres forbindelser i det tyske gesandtskab – havde jamret over mødeforbudet, der lagde hindringer i vejen for deres agitation, fik ingen reel lindring, og de danske ungdomsorganisationer behøvede ikke at »sammensmeltes« for at holde møder sammen.[17]

Med hele arbejdets karakter og med den iver, hvormed man havde afvist Niels Bukhs forslag, måtte det blive en selvfølge, at De ældres Råd ikke kunne forlange nogen direkte indflydelse på ungdomssamvirkets arbejde. Den indflydelse, som de ældre ønskede at øve, måtte de skaffe sig i kraft af personlighed og erfaring.

8. JA OG NEJ TIL SAMARBEJDET

Som Knud Gedde anførte i sin dagbog den 5. september 1940, var dagene efter pressemeddelelserne om Dansk Ungdomssamvirkes eksistens[1] optaget af forhandlinger med mange interesserede foreninger og enkeltpersoner, der dels ønskede orientering om det nye og dels ønskede at være med i samarbejdet.[2] Dansk Ungdomssamvirke stod i virkeligheden også i en mærkelig situation. På den ene side var den oprindelige forening, som man havde startet den 25. juni i Studenterforeningen,[3] blevet en alt for snæver ramme om ungdommens samarbejde, fordi der rundt om i provinsen var startet lignende samarbejdsudvalg, hvad enten det nu var på oxfordbevægelsens initiativ[4] eller på opfordring fra K.U. eller D.s.U.[5] På den anden side var antallet af foreninger, der formelt havde erklæret sig rede til samarbejde, endnu absolut ikke af en sådan størrelsesorden, at man kunne sige, at »ungdommen« sluttede op bag ungdomssamvirket. Samarbejdsudvalgene i byerne landet over havde altså sprængt rammerne og gjort en landsorganisation nødvendig; men det afgørende måtte være, om opfordringen til samarbejde, som man nu sendte ud til de foreninger, man ikke havde opnået kontakt med, ville blive modtaget. For eksempel havde De danske Ungdomsforeninger, hvis formand, Jens Marinus Jensen, havde været med allerede fra den 10. juni,[6] endnu ikke klargjort, om de ønskede at slutte op bag Dansk Ungdomssamvirke eller Niels Bukhs sammenslutningsideer. Svaret på denne situation måtte altså være både en forandring af vedtægterne og en forhandling med så at sige alle betydende ungdomsforeninger for at klargøre for dem, hvad D.U. stod for, og opnå deres tilslutning til samarbejde om planernes realisering.

Det var et stykke organisatorisk arbejde, der skulle gøres for at tildele hvert enkelt led i kæden en rimelig indflydelse i et organ for samarbejdet. De lokale samarbejdsudvalg skulle afvejes i forhold til landsorganisationerne, og da man opretholdt muligheden for personligt medlemsskab, måtte også »enkeltmedlemmerne«, som de blev kaldt, tilgodeses.

Jens Frederik Lawaetz havde i forbindelse med forhandlingerne

i radioen som en slags efterslæt lavet en organisationsplan for det kombinerede arbejde i Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd.[7] Planen er meget imponerende, grafisk sat op med Ældres Råd, Yngres Råd og Fælles Råd og meget andet; men den blev aldrig realiseret, og det er vel tvivlsomt, om den overhovedet blev taget i betragtning, da man nærmere udformede organisationen. Forholdet mellem De ældres Råd og D.U. blev i hvert fald af betydelig mere uformel karakter,[8] og i de nye vedtægter, som blev til i efteråret, blev den egentlige nyskabelse repræsentantskabet, hvor man uden følsomme hensyn til den matematiske retfærdighed fordelte repræsentationsret til alle interesserede. I de første vedtægter[9] havde det naturligvis været »medlemsmødet« (generalforsamlingen), der havde den øverste myndighed, i de nye vedtægter[10] blev det repræsentantskabet, sammensat af 3 fra hver landsorganisation, 1 fra hvert amtssamarbejdsudvalg (en nyskabelse, der endnu, da man diskuterede vedtægtsændringerne, kun eksisterede på papiret og ikke mange steder kom videre) og endelig 10 repræsentanter for enkeltmedlemmerne. De lokale samarbejdsudvalg havde ret til at sende en repræsentant, men denne havde ikke stemmeret. Så formelt blev det aldrig taget. Flere af repræsentanterne fra provinsen tænkte slet ikke over, om de nu repræsenterede amtet eller deres lokale samarbejdsudvalg.

Udover de mere formelle ændringer i vedtægterne skete der kun ringe og i og for sig uvæsentlige ændringer. I formålsparagraffen, der kunne være bibeholdt, indsattes i afsnittet om at styrke samhørigheden indenfor den opvoksende slægt, at dette skulle ske »paa dansk Friheds Grund«. Selve udtrykket er formodentlig taget fra en udtalelse fra K.U.s hovedbestyrelsesmøde i juli[11] – ligesom Poul Hjermind i sine taler efter overtagelsen af formandsposten i K.U. ofte benyttede formuleringer fra ungdomssamvirkets formålsparagraf; men formuleringen af de nye vedtægter gør det sandsynligt, at man ønskede at pointere i formålsparagraffen, at man ikke ville vide af »sammensmeltning«. Sådan som pressepolemikken mod Niels Bukhs forslag var lagt op, var det naturligt at udtrykke sin afstandtagen på den måde.

Efter de gamle vedtægter skulle ændringer vedtages af et medlemsmøde med enstemmighed, men selv denne rigoristiske regel forvoldte, så vidt vides, ikke kvaler, og ændringerne blev ført igennem på et møde den 1. oktober.

Har det krævet lange og bevægede diskussioner at nå frem til enighed om de nye vedtægter? Der foreligger ikke meget om det. Knud Gedde har med lidt ironi antydet en uenighed, da han i september brevvekslede med Asger Jensen, hovedbestyrelsesmedlem i K.U. og formand for D.U. i Randers. »Sagen er, at vi i Øjeblikket arbejder med nye Vedtægter, der baseres paa, at Foreningerne *tilslutter* sig og at vi samtidig optager Enkeltpersoner som Medlemmer, men disse kan jeg ikke sende dig, da vi endnu ikke er enige om, i hvilket Forhold Foreningerne og de lokale Udvalg så skal have Repræsentationsret og dermed Indflydelse paa Landsledelsen. I et Organisationsland som Danmark spiller dette jo en alt afgørende Rolle.«[12]

Sådanne formelle spørgsmål blegnede naturligvis overfor det aldeles afgørende: tilslutning eller ikke-tilslutning fra de store landsorganisationer. Da pressemeddelelserne om ungdomssamvirket fremkom,[13] var det endnu usikkert, hvor stor tilslutningen ville blive. Sagen skulle først til debat i hovedbestyrelser og på landsmøder. Man havde ganske vist haft kontakt med mange, men en formand, der privat havde deltaget i forhandlingerne i sommerens løb, stod jo stadig med risiko for at blive underkendt i sin egen forening. Naturligvis kunne man til en vis grad regne med, at de foreninger, der i sommermånederne direkte i deres udtalelser havde taget til orde for et samarbejde, ikke ville være vanskelige at få i tale, men mistænksomheden mellem foreninger af forskellig observans ville måske bevirke, at de ikke uden videre kunne slutte op om Dansk Ungdomssamvirke.

Det var givet, at D.s.U. og K.U. med henholdsvis Poul Hansen og Poul Hjermind som formænd ville tilslutte sig også formelt. De stod i realiteten som ansvarlige for samvirkets tilblivelse. V.U. kunne man også temmelig sikkert regne med; men jo længere væk man derefter gik fra den oprindelige kreds, jo mindre sikker kunne man være på tilslutning, og selv foreninger, hvis formænd havde været med fra starten, skulle vise sig særdeles skeptiske. På den anden side var der også foreninger, som ingen formodentlig havde tænkt på i forsommeren, men som nu var med i et eller flere lokale samarbejdsudvalg, og som gennem deres landsledelse pressede på for at være med.

Et par typiske eksempler fra september og oktober skal fremdrages. Formanden for De danske Ungdomsforeninger, højskole-

forstander Jens Marinus Jensen, havde været med fra den 10. juni. Som han selv siger i sin beretning, havde man den 25. juni valgt et arbejdsudvalg, hvor vægten lå på de politiske ungdomsforeninger, og så havde man valgt ham til formand for foredrags- og studiekredsudvalget, fordi man mente, at også en af de upolitiske skulle være noget. Han havde i august været med ved det møde, hvor Niels Bukhs plan blev forelagt,[14] og han var selvfølgelig ikke enerådende i sin forening. Den 9. september fremlagde han altså begge former for samarbejde for hovedkredslederne i D.d.U. ved et møde i Askov, idet han dog ifølge egen beretning »ikke lagde skjul på, at jeg syntes, at vi skulle gå med i D.U.«[15] Hovedkredslederne fulgte ham, og man vedtog reelt – om ikke formelt – tilslutning til D.U.[16] I D.d.U.s formålsparagraf, »en vågen, dansk, kristen ungdom« lå ellers spiren til al mulig selvtilfredshed. Som Jens Marinus Jensen udtrykte det i en forhandling i Dansk Ungdomssamvirke i december 1940: »Et andet Sted kan det være en af mine Folk i De danske Ungdomsforeninger, der er kølig overfor hele Foretagendet, idet han synes, at de unge, der vil ind på en mere dansk Linie, jo blot kan komme til os, saa er Problemet løst. Vi har, hvad de bevidst eller ubevidst søger. Ham er det bedst jeg taler med og prøver at faa ham ud af Selvretfærdighedens Panser ...«[17] Medens Jens Marinus Jensen efter den 1. oktober var i gang med at telefonere rundt til foreningens hovedkredsledere for at få også det formelle i orden ved tilslutning på landsbasis, argumenterede han endnu i en vandrebog, som turnerede mellem bestyrelsesmedlemmerne i D.d.U.: »... Mellem os sagt synes jeg, vi er inde paa noget af det rigtige, naar vi kan være med til at sætte Præg paa Dansk Ungdomssamvirkes Foredragsliste og kan være med til paa vore Højskoler at sætte de Folk i Gang, som skal lede Studiekredse om danske Emner for københavnske Arbejdere i den kommende Vinter.«[18]

Naturligvis var der skepsis at overvinde. Det var ikke hos alle, at linjen med det samme kunne trækkes skarpt op. Idrætsforeningerne stod her med det særlige problem, at man ikke mente, at man kunne engagere medlemmerne i noget som helst, der lå udenfor idrætten. Sport var noget neutralt, her kunne ven og fjende mødes uden at skele til det, der ellers satte dem op mod hinanden. For gymnastikforeningerne på landet kunne det endda gå, dér kunne henvises til en tradition. Dels havde de altid haft en nær forbin-

delse med højskolen, dels var det almindeligt, at gymnastikforeningerne i sogne, hvor de var alene om at samle ungdommen, arrangerede en eller flere foredragsaftener i løbet af vinteren. Sådanne tanker lå langt fjernere for sportsforeningerne i de større byer. Omvendt var der blandt deltagerne i opbygningen af ungdomssamvirket ingen tvivl om, at i den igangværende kamp om den danske ungdoms følgeskab kunne ingen være neutral, der måtte ingen steder kunne stikkes en kile ind i det nationale sammenhold. Nogle havde måske en lidt frisk indstilling til samarbejdet. som når den kendte socialdemokratiske forfatter, Oskar Hansen, på et af møderne i juni om idrætsforeningerne sagde, at de endelig måtte med, for »det er nogle åndelige strandvaskere, der trænger til at komme i selskab med ordentlige folk«.[19] Faktisk var faren ogsa til stede her i højere grad end i andre foreninger; det var sværere at praktisere den kolde skulder, fordi der overfor sportsarrangementer ikke var nogen tradition for national stillingtagen. En fodboldkamp mellem den stedlige sportsforening og de tyske soldater kunne i den første tid, medens hele situationen endnu var uklar, forekomme neutral.[20] Men selv i foreninger, hvor man slet ikke tænkte sig nogen form for fraternisering, lå der problemer ved tilslutning. Man var bange for, at det man skulle deltage i, blot var en redningsaktion for de politiske ungdomsforeninger, eller man havde så bestemte formålsparagraffer enten om upolitisk stilling eller måske tværtimod om fremme af »værnevilje«, at man ikke gik med, fordi man frygtede at blive kompromitteret.

De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger gik ikke med i Dansk Ungdomssamvirke, men stillede deres lokale afdelinger frit, så de kunne gå med i det stedlige samarbejde. Dette betingede ja eller halve nej var i hvert fald ikke et resultat af en manglende national holdning, snarere spillede det vel en rolle, at man stod tvivlende overfor mulighederne for at få ungdomssamvirket til at fungere, medens man så en bedre mulighed i Niels Bukhs forslag, hvor foreningens egne ideer havde større chancer for at komme til at præge arbejdet. I beslutningen spillede imidlertid også indstillingen til »værnevilje« ind. Formanden for Akademisk Skyttekorps, generalløjtnant E. With, havde været med i et af de forberedende møder i ungdomssamvirket og havde her mødt bestemt uvilje mod at optage »værnevilje« i formålspara-

graffen. Sidst i oktober var han derfor i Overbestyrelsen for De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger med til at nægte tilslutning til D.U. »paa det foreliggende Vedtægtsgrundlag«.[21]

Dansk Vandrelaug var også en skuffelse. Formanden, kommunelærer Stig Hansen, havde været med allerede fra den 9. maj i Studenterforeningen, han havde været formand i det forberedende arbejdsudvalg, men to bestyrelsesmedlemmer, der havde været med til et af møderne i juni, havde fået indtryk af, at den politiske strid, som efter sigende skulle være lagt på hylden, meget hurtigt kunne tages frem igen,[22] så i første omgang måtte Stig Hansen efter et hovedbestyrelsesmøde i oktober trække sig tilbage fra ungdomssamvirket.[23] Hans håb om et årsmøde i påsken 1941 at få ændret Dansk Vandrelaugs beslutning skuffedes.[24]

Helt anderledes lå sagen med Radikal Ungdom. Her var problemet ikke, om man kunne formå foreningen til at gå med i samarbejdet, her drejede det sig om, hvem man mente, man kunne være i stue med. Så skarpt stod man overfor hinanden. Alligevel måtte kontakten til den radikale ungdom før eller siden sluttes. Når Det radikale Venstre var med i det nationale samarbejde på rigsdagen, kunne man ikke i de andre partiers ungdomsorganisationer fornægte dette samarbejde ved på et andet plan at nægte R.U. del i fællesskabet.

I forhandlingerne i radioen i juni havde det været en selvfølge, at R.U. var med fra starten;[25] de havde allerede på det første møde vist sig villige til at deltage i den planlagte udsendelse; men så snart der kom kontakt mellem møderne i radioen og Dansk Ungdomssamvirke, var vanskelighederne der.[26] I selve radioudsendelsen den 30. juli havde formanden for R.U., grosserer Axel Jensen, klart tilkendegivet den radikale ungdoms vilje til at være med i et dansk samarbejde, hvis betydning som folkelig baggrund for samlingsregeringen han samtidig pointerede: »... det er ikke nok med en Regering og en Rigsdag, der er enige om Samarbejde. Heller ikke nok, at den betydende Presse er enig. Den Vilje til Samarbejde, som Dagen kræver, skal bredes ud i Folket og først og fremmest ud i Ungdommen. Og her er det, at de politiske Ungdomsforeninger kan gaa i Spidsen. Vi vil da fra vor Side tilsige et ærligt Samarbejde ...«[27] Men vilje til samarbejde hos R.U. var ikke tilstrækkeligt. Efter møderne i radioen skiltes man med, som det er formuleret i D.s.U.s protokol

den 8. august: »Man var paa et Møde [i radioen] blevet enige om at udvise gensidig Loyalitet, at opretholde en vis Føling med hinanden, samt drøftet visse eventuelle Samarbejdsformer.« Altså en høflig, men ganske uforpligtende udtalelse, som da heller ikke har ført til yderligere kontakt.

Den 11. september – altså efter at Dansk Ungdomssamvirkes eksistens var blevet offentligt bekendt – forsøgte R.U. i København at genoptage kontakten. Resultatet var pauvert; Bjørn Hansen, sekretær i R.U. og formand for R.U. i København, skildrer i sin dagbog forsøget i få ord: »Møde med de andre politiske Org. om Dannelsen af et fælles Forretningsudvalg – kun Retsforb. var mødt – V.U. Afbud – K.U., D.s.U.?«[28]

Så vidt det nu er muligt at efterspore, var kontakten mellem R.U. og ungdomssamvirket endnu ved slutningen af september overordentlig spinkel.[29] Faktisk var det samarbejde, der først kom i stand, udelukkende et samarbejde mellem de fem politiske ungdomsforeninger – formodentlig en videreførelse af møderne i radioen – og havde altså intet at gøre med D.U. I København havde man yderligere kontakt gennem Studenterforeningens politiske fraktioners samarbejde, »Samling«, hvor den konservative Poul Møller var formand.[30] At R.U. tolereredes i Studenterforeningen beroede dels på, at Poul Møller stod så langt fra den »rabiate« fløj af K.U. som muligt, dels på de særlige forhold i Studenterforeningen, hvor en erklæret antiparlamentarisk fløj havde gjort sig gældende.[31]

Formodentlig har også Radikal Ungdom engang i september modtaget en opfordring til at tilslutte sig Dansk Ungdomssamvirke, men allerede ved de første kontakter var der en tydelig uvilje mod at anerkende R.U.s ligeberettigelse. I Radikal Ungdoms blad gøres stillingen i oktobernummeret op således: »... der er en Del Uklarhed om den Stilling, man fra enkelte Sider har indtaget overfor Radikal Ungdom. Forudsætningen for Landsorganisationens Tilslutning som saadan maa naturligvis være den, at der sikres R.U. Plads i Arbejdsudvalget.« Men dette er også den eneste kilde, der tyder på kontakt mellem Dansk Ungdomssamvirke og R.U. på dette tidspunkt.

Der var selvfølgelig i det lange løb ikke mulighed for at holde R.U. udenfor. Alene tilknytningen til De ældres Råd, hvor Jørgen Jørgensen var med, måtte gøre dette klart; men indenfor R.U.s

egne rækker kunne det let føre til en mistro overfor samarbejdet, når man mærkede de kolde vinde, der blæste organisationen i møde.

I løbet af oktober måned løstes problemerne, uden at det nu er muligt at se, hvem der havde den afgørende indflydelse. Den 7. oktober var det D.s.U., der vovede sig ud med et initiativ og inviterede til et møde mellem de politiske ungdomsorganisationer, og nu havde mødet dog så meget officielt præg, at R.U.s formand, Axel Jensen, rejste til København for at deltage.[32] Af D.s.U.s protokol fremgår det, at mødet i første række sigtede på at skabe enighed om en indstilling om foranstaltninger overfor arbejdsløsheden blandt unge, altså ungdomsskole eller »samfundstjeneste«;[33] men i Bjørn Hansens referat ses det, at også forholdet til ungdomssamvirket blev berørt, idet både red. H. Bagge (V.U.) og Axel Jensen »pegede paa Faren ved, at D.U. kunde komme til at repræsentere et ensidigt politisk Arbejde«.[34] Den 12. oktober forelå der en indbydelse fra »Samling« til at deltage i en forhandling om et offentligt fællesmøde;[35] men denne forhandling blev udsat fra den 14. til den 16. og igen til den 21. oktober, hvor mødet endelig blev holdt.[36] Den mellemliggende tid er formodentlig medgået til overvindelse af modstand i K.U. og Konservative Studenter.[37] Bjørn Hansens kortfattede referat af mødet kaster et interessant lys over usikkerheden overfor ungdomssamvirket. I forlængelse af tanken om, at der skulle opretholdes et særligt samarbejde mellem de politiske ungdomsforeninger[38] gik D.s.U. og R.U. imod tanken om, at samarbejdet mellem de politiske ungdomsforeninger skulle etableres som en afdeling af D.U.; men efter nogen forhandling enedes man dog om, som Bjørn Hansen formulerede det, »at gøre Forsøget med at give D.U. en Saltvandsindsprøjtning«. Da Adam Møller, formand for K.U. i København og Frederiksberg, derefter noget egenmægtigt konstituerede sig selv som formand, mente Bjørn Hansen, og her gav Poul Møller ham ret, at Adam Møller på denne måde søgte trøst for sit nederlag på K.U.s landsrådsmøde dagen før, »men det er Samling – !«, noterede Bjørn Hansen.[39] På K.U.s landsrådsmøde havde den »rabiate« fløj af K.U. gjort et sidste forsøg på at vende begivenhedsforløbet. Adam Møller havde stillet sig op som formandskandidat mod Poul Hjermind, men var blevet forkastet med overvældende majoritet, så over-

vældende, at der ikke engang var stemmer nok til at sætte ham ind i K.U.s forretningsudvalg. Christmas Møller, som ledede mødet, fik i en håndevending af forsamlingen »ekstraordinær Bemyndigelse til, at Københavns K.U.s formand, Løjtnant Adam Møller, København, indtræder i Forretningsudvalget indtil næste ordinære Formandsraad«, som det refereredes i K.U.s blad.[40]

På endnu et forberedende møde[41] inden den officielle stiftelse af Dansk Ungdomssamvirke for København forsøgte Adam Møller forgæves at chikanere R.U. ved udelukkelse af forretningsudvalget; men på det tidspunkt havde landsorganisationen D.U. for længst holdt sit første repræsentantskabsmøde, hvor Radikal Ungdoms ligeberettigelse havde vundet anerkendelse,[42] så Adam Møllers forsøg faldt til jorden.[43]

Radikal Ungdoms deltagelse i samarbejdet blev egentlig først sikret i sidste øjeblik. Lige før det første repræsentantskabsmøde for hele landet den 31. oktober stillede K. Helveg Petersen som betingelse, at formanden, Axel Jensen, indvalgtes i arbejdsudvalget. Da også denne betingelse opfyldtes, var den sidste hindring fjernet.[44]

Ved dette første repræsentantskabsmøde i Dansk Ungdomssamvirke var der iøvrigt lejlighed til at gøre status med hensyn til, hvor langt man egentlig var kommet både med det yderst konkrete: hvor mange foreninger, der havde tilsluttet sig, og med det mere luftige, hvor langt man var nået i retning af vilje og evne til at samarbejde – til at acceptere hinandens synspunkter og forskelligheder. Det sidste er det vanskeligste at opregne. Victor Gram, sekretær i D.s.U., reagerede på mødet mod, at man valgte den teologiske professor, Hal Koch, til formand – i hvert fald syntes han ikke om formen for valget, idet der ikke var noget alternativ, og også andet vakte hans mishag. Poul Hansen talte ham til rette,[45] og episoden kan således fortolkes som et eksempel både på, at der endnu var langt til enighed i samarbejdet, og som eksempel på vanskelighedernes overvindelse. Selve valget til ungdomssamvirkets arbejdsudvalg, hvor der opnåedes en ligelig repræsentation, faktisk for alle interesserede parter, og hvor man overlod til arbejdsudvalgets 8 medlemmer selv at supplere sig yderligere med tre, kan ganske vist ses som tegn på, at man stadig vogtede på hinanden, men den modsatte tolkning er vel den rimeligste. I arbejdsudvalget forblev Poul Hjermind formand

og Poul Hansen sekretær, i øvrigt blev Jens Marinus Jensen, gdr. Hans Trier Hansen (De danske Gymnastikforeninger), stud. theol. Jørgen Bøgh, A. Clausager (V.U.), Axel Jensen (R.U.) og Irs. Karsten Fønss (Studenterforeningen) valgt.

På landsorganisationsplanet var den 31. oktober 1940 følgende foreninger tilsluttet: De danske Gymnastikforeninger, De danske Ungdomsforeninger, D.s.U., Retsforbundets Ungdomsforening, K.U., V.U., R.U., Studenterforeningen, Studenterrådet, Studenterkredsen, Afholdsbevægelsens Ungdoms Fællesraad og Kvindelig Idrætsforening.[46] Hertil kom yderligere ganske kort ind i november Dansk Kvindesamfunds Ungdom og Dansk Håndboldforbund. Men i virkeligheden giver denne opremsning ikke det nøjagtige billede af bredden i ungdomssamvirket; i de lokale samarbejdsudvalg, hvor der ofte mødtes mellem 15 og 20 foreninger, var mange med, som enten ikke eksisterede som landsorganisation, eller foreninger, hvis landsorganisation ikke havde fundet det rimeligt at tilmelde sig.[47] Dette gjaldt f.eks. spejderkorpsene og F.D.F.; man begrundede det med, at det ikke var unge, men børn, man arbejdede med, og man anbefalede lederne at være med i samarbejdet, selvom man ikke syntes, at D.U. kunne have noget at bringe børnene.[48]

I et enkelt tilfælde mødte Dansk Ungdomssamvirkes opfordring til samling et bestemt nej – ikke blot af mere eller mindre tilfældige grunde, men et velovervejet og konsekvent svar.[49] K.F.U.M. & K. gik ikke med, ja man forbød endog sine ledere rundt omkring i landet at medvirke eller tilslutte sig som personlige medlemmer, hvad vedtægterne de fleste steder gav mulighed for.[50]

K.F.U.M. & K.s svar blev afgivet den 18. oktober efter et fællesbestyrelsesmøde. Svaret var ikke blot et formelt nej til indbydelsen, men indeholdt også en temmelig udførlig begrundelse: »... efter vore Foreningers Formaalsparagraf, der lyder saaledes: »Foreningernes Formaal er Guds Riges Fremme blandt de unge Kvinder og Mænd, og deres Opgave er derfor baade at drage de Unge til Herren og at befæste Troslivet, hvor saadant alt findes«, er det umuligt for vore Foreninger, uden at de ophæver sig selv, at gaa ind i et aandeligt Oplysningsarbejde, hvor Forkyndelsen af det kristelige Budskab ikke er det ufravigelige Arbejdsgrundlag og den kristelige Livsindstilling Maalet. Vi kan ikke se rettere end, at Følgen af et Samarbejde som det, hvortil vi her er indbudt, nød-

vendigvis vil blive, at ligesom de politiske Ungdomsforeninger lader deres »specielle Formaal« træde i Baggrunden, saaledes maatte en kristelig Organisation ogsaa lade sit specielle Formaal træde i Baggrunden – og dermed ville vi efter vor Overbevisning have forraadt Evangeliet og opgivet selve Grundlaget for vor Eksistens.«[51]

Svaret rejste en voldsom diskussion. Dels var afvisningen af samarbejdet uforståelig for mange, der ingen forbindelse havde med K.F.U.M. & K., dels var mange af foreningernes egne medlemmer skuffede over, at de således ikke fik lejlighed til og mulighed for at være med i den nationale samling. For så vidt var svaret en benægtelse af muligheden for den »fulde organisatoriske frihed«, som D.U.s vedtægter hævdede for de tilsluttede foreninger og enkeltmedlemmer, – en benægtelse af, at denne frihed til hver for sig at arbejde for sit specielle formål, kunne lade sig praktisere. K.F.U.M. & K. hæftede sig mere ved den tale, man havde ført om, at hver enkelt forening lagde sit eget særstandpunkt til side, og at man samledes om det, der var fælles, om det danske. K.F.U.M. & K. kunne på ingen måde erkende sit kristne grundlag som et særformål, som man kunne lægge til side for en tid. Sådan var synspunktet i det officielle svar til arbejdsudvalget for Dansk Ungdomssamvirke, men i den efterfølgende debat i pressen – væsentligst i Kristeligt Dagblad – blev tonen skarpere overfor D.U., og andre motiver blandedes ind.

Diskussionen indledtes af direktøren for Danmarks geologiske Undersøgelse, Hilmar Ødum, der selv var medlem af K.F.U.M. og havde ydet en betydelig indsats i K.F.U.M.s spejderarbejde. Han karakteriserede nogle udtalelser som generalsekretæren for K.F.U.M., Chr. Baun, havde fremsat i Kristeligt Dagblad,[52] som »kunstig Taage, der skal skjule det ene Faktum, at K.F.U.M. & K. i denne Skæbnetime for Danmark og Danmarks Ungdom siger nej, hvad der sker Danmarks Ungdom, kommer ikke os ved, hvis denne Ungdom ikke har vort Emblem i Knaphullet ...«[53]

Svarene lod ikke vente på sig. Pastor Gunner Engberg betegnede i en artikel i Nationaltidende, hvis lederskribent havde opfordret K.F.U.M & K. til at ændre beslutningen, Dansk Ungdomssamvirke som et udslag af panik. »Hertil kommer saa,« fortsatte artiklen, »at den kristelige Ungdomsbevægelse som saadan altid har villet holde sig uden for Politik – og det halve Antal af de

tilsluttede Ungdomsforeninger virker som politiske Arbejdsredskaber.«[54] Synspunktet uddybedes af formanden for K.F.U.M. & K.s fællesbestyrelse, Chr. Bartholdy, der gav Engberg ret i, at D.U. var et udslag af panik. »D.U. lider fra Starten af at skulle formulere positivt, hvad der kun er ment negativt. De er i Virkeligheden bunduenige om det Danmark, der skal bygges op. Det er ganske oplagt, at det, der har ført dem sammen, er, at de paa een Gang er blevet enige om, hvad de *ikke* vil. Det være langt fra mig at ville foragte nogen ærlig politisk Overbevisning eller politisk Stræben ... Men det forekommer mig ganske klart, at K.F.U.M. & K. har intet i det Selskab at gøre, lige saa lidt som Indre Mission eller den danske Folkekirke. Vil vi da ikke være Danske? Jo. Men læg alligevel Mærke til, at K.F.U.M. og K., Indre Mission, den danske Folkekirke vil have en Gerning at gøre, uanset, hvordan det gaar os politisk, ja, om vi saa blev opslugt og indlemmet i en fremmed Stat.«[55]

Generalsekretær Chr. Baun lagde i sit næste indlæg debatten op i et endnu mere principielt plan, idet han hævdede, at det i virkeligheden drejede sig om hele kristendommen og kulturen, eller spørgsmålet om kirken og verden.[56] Man vil næppe kunne bebrejde Hilmar Ødum, at han derefter gjorde opmærksom på, at man i fællesbestyrelsen åbenbart havde forvekslet kirken med K.F.U.M. »KFUM er ikke identisk med Kirken, ikke engang med Kirkens (d.v.s. den kristne Menigheds) Ungdomsarbejde, for der er meget andet kristent Ungdomsarbejde i Danmark end KFUM og K.« Og Hilmar Ødum sluttede sit andet indlæg i diskussionen med at opfordre fællesbestyrelsen til at fortolke en passus i svaret til D.U.s arbejdsudvalg om lejlighedsvis samarbejde om konkrete opgaver således, at det bliver tilladt lokale KFUM-foreninger at gå ind i samarbejdet. Det var for Ødum ikke tilstrækkeligt, at man fik tilladelse til at tilmelde sig som enkeltmedlemmer, »... vi ønsker overalt i denne Sag at kunne gaa som Medlemmer af KFUM, i KFUMs Tjeneste. Vil KFUM ikke støtte os i dette, føler vi, at Foreningen ogsaa svigter os.«[57] Tonen i Hilmar Ødums andet indlæg var ret skarp, og begrundelsen for skærpelsen var, at han nu havde fornemmelsen af, at de mere spidsfindige teologiske distinktioner ikke var den egentlige baggrund. Han havde ved samtaler og ved brevvekslinger fået det bestemte indtryk, at den egentlige grund til fællesbestyrelsens nej

var, at man regnede med, at Dansk Ungdomssamvirke ret hurtigt ville blive forbudt, og at K.F.U.M. i så fald ville få en chance for at overleve, medens alt andet foreningsarbejde lå stille.[58] Denne tanke kunne jo faktisk tolkes ud af det ovenfor anførte citat fra Chr. Bartholdys indlæg.[59] Hilmar Ødum havde i debattens løb brevvekslet bl.a. med Gunner Engberg. Gunner Engberg stod i virkeligheden på det dobbelte standpunkt, at han ville gå så langt som muligt for at samarbejde med Dansk Ungdomssamvirke; men på den anden side var han absolut enig med fællesbestyrelsen i dens nej til at modtage indbydelsen fra D.U. om tilmeldelse af K.F.U.M. I hans breve kom en anden nuance ind i hans argumentation; den gik kort og godt ud på, at K.F.U.M. ikke kunne være med til at genrejse Danmark eller dansk ungdom sammen med de ungdomsforeninger, som var med i ungdomssamvirket. I brevvekslingen med Hilmar Ødum og i artikler fældede han en hård dom over dansk politik før den 9. april. »Det som mere end noget andet ligger mig paa Sinde i Situationen er, at Danmark ikke bedrager sig selv. Det gør alle, der prøver at bilde sig (hinanden) ind, at vor Ulykke er fra 9. April!! Vor Ulykke er al den Raaddenskab og Løgn, som nogle af os bekæmpede før den 9. April og vil bekæmpe fremdeles. 9. April var (det er næsten ikke til at sige for Hjertet, men det er sandt) en lykkelig Dag: 1) Der gik Hul paa en Byld af Løgn (»At Landet forsvarer sig bedst med Kultur«) (P. M[unch] i Pol., Socialdemokratiet, indtil det blev forsvarsvenligt af Nazistforskrækkelse) – og at vi *mente* noget med 29/1. [19. januar-erklæringen]: alle Partiers Erklæring om at forsvare os »med alle til Raadighed staaende Midler« (Det er altid godt at blive en Løgn kvit). 2) Der har vist sig Mulighed for national Opvaagnen. 3) Vi trængte til at blive *fattige*. 4) Nu forsøger man dog at *gøre noget* ved den Folkeulykke, der hedder Arbejdsløshed og de unges Udsigtsløshed. Hvad gjorde man før? At samle al dansk Ungdom imod Tyskerne (Nazismen) er 1) netop den Misforstaaelse, som *tilsløre*r ovenstaaende Sandheder. 2) Humbug (ikke bevidst), fordi der er kun Sandhed i at samles paa dansk kulturel Basis for *dem*, der er enige om, hvad de vil forstaa ved Danskhed, og *hvad* ved Kultur. Vi kan leve nationalt og kulturelt under Undertrykkelse. Men vi gik nationalt til Grunde i Ekstrabladets, Politikens, Madstrævets og Artisteriets Danmark ...«[60]

Hilmar Ødum svarede i et brev dateret den 2. november. Den

enighed, som han her gav udtryk for, kan muligvis for en del forklares med hans ønske om at bygge bro mellem D.U. og K.F.U.M.; men langt væsentligere er det, at han nåede til en ganske anden konsekvens af sine overvejelser, og at han derefter lod sig vælge til formand for ungdomssamvirket i København. »Jeg er af Hjertet enig med Dem i Deres Vurdering af vort Folks Stilling før og efter 9. April. Da jeg var kommet mig ovenpaa Choket, og det trak op til aarelang tysk Besættelse (Sønderjylland om igen), formulerede jeg min egen Opfattelse saaledes, at vi nu »havde faaet foræret en enestaaende Chance for at redde vor Sjæl«; jeg kan endnu se for mig bl.a. Rosenkjærs undrende Udtryk, da jeg fremsatte den ... De ser altsaa ogsaa, at selv om visse Folk har handlet i Panik og Tyskerforskrækkelse, er dette ikke *min* Start; men selv af en forskrækket Start kan der komme noget godt, hvis Farten ledes rigtigt, og det er dette, vi ikke maa undslaa os for!!! ...« I samme brev gjorde Ødum opmærksom på, at det ikke var rigtigt, når K.F.U.M. argumenterede med, at det var nødvendigt at opgive sine særformål. Der havde været nogen snak om det, men »saavel de endelige Vedtægter for DUS som Samvirkets Valg af Hal Koch til Formand har slaaet en Bom for mere Snak om denne Side af Sagen.«[61]

Dér var et afgørende element i sagen, hvor Engberg og Ødum vurderede ganske forskelligt. Ødum var helt klar over, at den nu demonstrerede uenighed i dansk ungdom ville blive søgt udnyttet af tyskerne »... *enhver* Kløft i Danmark udnyttes øjeblikkeligt af dem, og de er i Reglen mere i Ledtog med Fanden end med Gud, jvf. deres Opdragelsesprincipper.«[62]

Her var ingen vej til enighed. Engberg tog afstand fra nazismen privat og i taler indenfor foreningen, men netop som kristen forening kunne K.F.U.M. efter hans mening kun være neutral i politiske spørgsmål, »... Men om Forsvarsven eller Pacifist, om Socialist eller Nazist spørger KFUM ikke. Enhver se til, hvorledes hans politiske Anskuelse forliges med hans Kristendom«.[63]

Det var naturligt, at den nyvalgte formand for ungdomssamvirkets repræsentantskab, professor Hal Koch,[64] også tog del i debatten om K.F.U.M. & K.s afslag. Hans indlæg kom i Kristeligt Dagblad som kronik den 13. november under overskriften: »De kristelige Ungdomsforeninger og »Dansk Ungdomssamvirke«. Et Ord til Klaring.«

Kronikken var tydeligt adskilt i to halvdele, den første formede sig som et mere officielt svar til K.F.U.M. & K., den anden del var prof. Hal Kochs private indlæg, hvor også teologiske overvejelser kom til orde. Det officielle svar var egentlig ret intetsigende. Man vil i D.U. respektere den afgørelse, som K.F.U.M. & K.s fællesbestyrelse har truffet, og man forstår, at der er gået dybe og grundige overvejelser forud. Man er klar over, at D.U.s vedtægter med deres klausul om de tilsluttede foreningers fulde organisatoriske og arbejdsmæssige selvstændighed, – at denne klausul ikke har været tilstrækkelig for K.F.U.M. & K.; men man håber, at K.F.U.M. & K.s tilsagn om samarbejde ved bestemte lejligheder om konkrete opgaver vil blive fortolket vidt, så man ofte må kunne drage nytte af den erfaring i ungdomsarbejde, som lederne i K.F.U.M. & K. har.

I Hal Kochs »eget« indlæg fremfører han først, at der teologisk er konsekvens i fællesbestyrelsens beslutning. »Teologisk set er der god Mening i det, som er sket. Saaledes som Indre Missions Syn altid har været paa Forholdet mellem det menneskelige og det kristelige, kunde man fra den Side ikke slaa Følge med Grundtvigianernes »Menneske først og Kristen saa« ... jeg havde haabet, at man fra Indre Missions Side i den foreliggende Situation havde fraveget sine Principper. Det har man imidlertid ikke gjort, og det fortjener ingen Bebrejdelse.« Det var en iagttagelse, der for en kirkehistoriker lå lige for; også i Sønderjylland under nationalitetskampen havde de indremissionske egne været de vanskeligste at få i tale.

Noget ganske andet var det, når man i diskussionen begyndte at inddrage spørgsmålet om, hvem man kunne være i stue med og hvem ikke. »Var det nødvendigt at sige, at I ikke kan have noget Fællesskab saa med den ene og saa med den anden? Jeg forstaar godt noget af det, der ligger bag; men er det rigtigt at tale saaledes for Mennesker, der lever deres Liv i stadig undrende Taknemlighed over, at Gud har skænket os sit Fællesskab og vedbliver at gøre det ved sit Bord i Menigheden? Jeg bryder mig slet ikke om at indlede en Diskussion; men jeg beder blot de Herrer ... om de ikke kunde overveje Muligheden af at tie stille med den Slags Udfald. De gør ikke noget godt – og var jo ikke nødvendige for at begrunde en Afvisning af Indbydelsen.«

På samme måde bebrejdede Hal Koch forsvarerne af K.F.U.M.

& K.s standpunkt, at de havde stemplet ungdomssamvirket som et udslag af panik, en samling, der ville have vanskeligt ved at formulere positivt, hvad der kun var ment negativt. Heller ikke dette angreb på D.U. og de tilsluttede foreninger havde været nødvendigt. »... efter mit Skøn er vi i D.U. enige om noget positivt, og de Mænd, der har startet Sagen, gør paa mig Indtryk af at være grebet af et Syn, en Sag, der faar dem til i en forbavsende Grad at sætte partimæssige og personlige Interesser til Side. Jeg kan ikke forstaa den Mentalitet, der i Øjeblikket har Raad til at føre en saa haanlig Tale om dette ... Intet ligger D.U. fjernere end at tage »Patent« paa at være national – som det ogsaa hed i et Indlæg – men kan vi saa ikke gaa hver sine Veje uden at behøve at mistænkeliggøre hinanden? ...«

Diskussionen om K.F.U.M. & K.s afslag havde klarlagt, at der ikke alene var tale om »teologiske« grunde. I hvert fald havde afslagets begrundelse i debatten en politisk tendens. Den mistillid til ungdomssamvirket, som flere af diskussionsdeltagerne havde givet udtryk for, havde naturligt nok sin ideelle begrundelse i Indre Missions kristendomsopfattelse. Man havde i mange år følt sig som bolværk mod sækulariseringen og »afmoraliseringen« af ungdommens tankeverden, man havde stået på en vigende front, men hvis hele denne ideologi skulle anbringes politisk, måtte det – trods Gunner Engbergs forsikring om politisk neutralitet – blive i en udpræget konservativ lejr. Herom vidner Gunner Engbergs fordømmelse af tredivernes Danmark og pastor Chr. Bartholdys syn på dansk forsvarspolitik.[65] I samme åndedrag, som man nu fordømte denne politik og fralagde sig medansvar, måtte man som konsekvens afslå at være med til at »redde situationen« for de politiske organisationer. For så vidt rørte Hilmar Ødum ved noget centralt med sin anklage mod fællesbestyrelsen for ikke at interessere sig for den ungdom, der ikke havde K.F.U.M.s eller K.F.U.K.s emblem i knaphullet; i samme grad, som fællesbestyrelsen opfattede D.U. som et politisk instrument, måtte den afslå at være med, fordi de andre foreningers ungdomsarbejde var at opfatte som værende »af denne verden«. Man kunne være med i nationalt arbejde; men man måtte i K.F.U.M. & K. hele tiden se det nationale som noget »dennesidigt« og altså af relativ værdi i forhold til »Guds Riges Fremme«. En erkendelse af, at K.F.U.M. & K. som kristelig forening for unge også måtte interessere sig

for disse unge som medlemmer af et samfund, lå ikke for. I samme øjeblik, man i argumentationen indførte tale om, at man ikke kunne have fællesskab med den eller den, var man allerede på vej over i politisk engagement. Derfor ramte Hal Kochs bebrejdelse i virkeligheden trods sin sagtmodige facon meget hårdt, så meget mere som det her var en teologisk professor, der læste K.F.U.M. & K. teksten.

Hvorvidt Hilmar Ødums formodning om, at K.F.U.M. & K.s stillingtagen skulle være baseret på frygt for, at D.U. skulle blive forbudt – eller måske oven i købet på forventningen om således at blive den eneste tilladte ungdomsforening – er rigtig, kan ikke besvares endeligt. Man kan på den ene side ikke i det officielle svar finde antydning af sådanne tanker. Men muligheden af en sådan motivering har i hvert fald været diskuteret i efteråret 1940 både i K.F.U.M.-kredse og i D.U.[66] Formanden for De danske Ungdomsforeninger, Jens Marinus Jensen, havde her sit helt særegne syn på sagen. Han betragtede organisationerne som skanser bag hinanden; når D.U. blev forbudt, hvad også han ventede, kunne man blot lave masse-indmeldelser i K.F.U.M. & K. og »kæmpe videre derfra«.[67]

Så vidt det er muligt at dømme, blev fællesbestyrelsens beslutning taget til efterretning; men nogle af K.F.U.M. & K.s medlemmer var beslutningen så uantagelig, at de besluttede at sætte deres egen afgørelse over fællesbestyrelsens. Flere af dem blev værdifulde ledere, der med ildhu og inspiration gjorde et stort arbejde i ungdomssamvirket. Hilmar Ødum er allerede nævnt, og kommunelærer Einar Nielsen,[68] der havde været leder i F.D.F. og fra den spæde start af D.U. i Studenterforeningen havde været ivrig deltager,[69] blev i november valgt til formand for forretningsudvalget for D.U. for København.[70] For en række af de K.F.U.M. & K.-folk, der gik ind i ungdomssamvirket, blev det et stadig tilbagevendende tema at udvide samarbejdet med K.F.U.M. & K. og engang at få ændret afslaget til et ja.

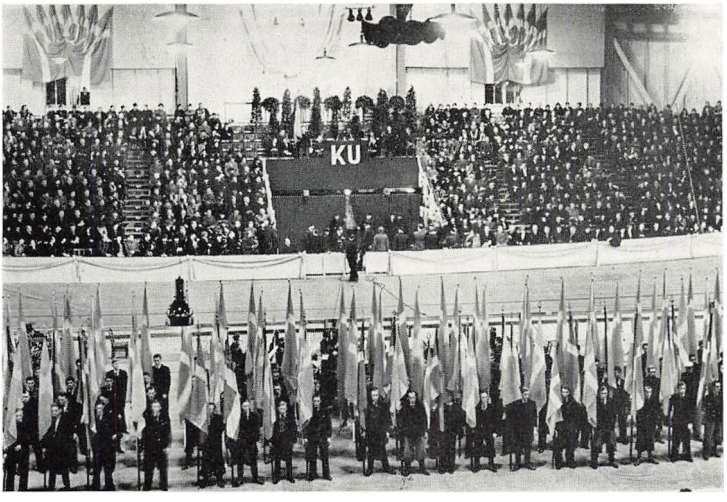

K.U.-møderne i 1930rne var sat flot i scene - tydeligt nok efter udenlandsk forbillede.

Christmas Møller afsluttede sin store møderække i efteråret 1940 med at fylde Forum i København (side 58).

Hal Koch, dr. theol., prof. (1904-63). Formand for Dansk Ungdomssamvirkes repræsentantskab 1940-46.

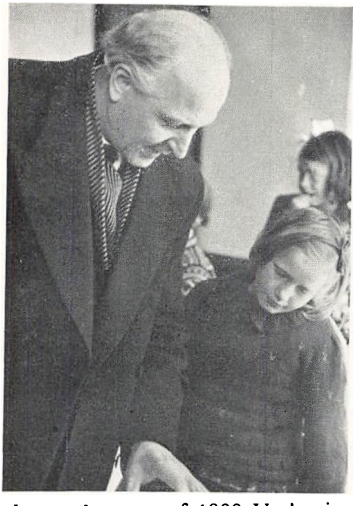

Jørgen Jørgensen, f. 1888. Undervisningsminister 1935-42, indenrigsminister 1942-45, medlem af De ældres Råd.

Knud Kristensen (1880-1962). Indenrigsminister 1940-42, medlem af De ældres Råd.

Jens Rosenkjær, f. 1883. Afdelingschef ved statsradiofonien, medlem af De ældres Råd.

Johannes Frandsen, dr. med., f. 1891. Medicinaldirektør, medlem af De ældres Råd.

9. HAL KOCH

Efter Dansk Ungdomssamvirkes nye vedtægter af 1. oktober 1940 var repræsentantskabet D.U.s øverste besluttende myndighed. Der blev ikke i vedtægterne nævnt nogen post som formand for repræsentantskabet, og den har næppe heller været på tale. Repræsentantskabet, der trådte sammen en gang hvert halvår, svarede til en forenings generalforsamling eller en landsorganisations hovedbestyrelse og skulle efter almindelig praksis have nok i at vælge en dirigent til at lede hvert møde.

Når Dansk Ungdomssamvirkes repræsentantskab ikke desto mindre fik en permanent formand, skyldtes det i første omgang, at der opstod tvivl om, hvem der skulle være formand for arbejdsudvalget. Poul Hjermind havde siden D.U.s stiftelse den 25. juni 1940 beklædt denne post. Da han blev valgt, skete det på grund af hans personlige kvalifikationer, og fordi han fra starten havde været en af drivkræfterne i arbejdet. Men ca. en måned senere blev han formand for K.U., og da Dansk Ungdomssamvirke i efteråret omdannedes til en sammenslutning af foreninger, blev det overvejende betænkeligt, at en af disses formand kom til at stå i spidsen for det fælles arbejde. Ikke fordi der i ledelsen af ungdomssamvirket var nogen mistro til Poul Hjermind, men overfor medlemmerne og overfor offentligheden kunne det få udseende af, at ungdomssamvirket havde en slagside i konservativ retning. Som et varsel om, hvordan situationen kunne udlægges, bragte det kommunistiske »Arbejderbladet« 3. september pressemeddelelsen om D.U. under overskriften »D.s.U. har meldt sig ind i K.U.«.

At D.s.U.s formand, Poul Hansen, ventede kritik i anledning af Hjerminds formandsskab, fremgår af D.s.U.s interne blad, »Ungdomslederen«, 10. okt. 1940, hvor han i en artikel om Dansk Ungdomssamvirke fremhævede, at den endelige konstituering af formand for arbejdsudvalget endnu ikke havde fundet sted.[1] Også fra en enkelt af de upolitiske foreningers side er der vidnesbyrd om betænkeligheder ved at se en politisk leder som D.U.s formand.[2]

I denne situation fremkom Poul Hjermind med forslag om at vælge en formand udenfor foreningernes kreds. Det var en løsning, der benyttedes i en række lokale samarbejdsudvalg, hvor man havde lignende problemer. Hjermind foreslog, første gang i en samtale med Jens Rosenkjær, at man til formand for arbejdsudvalget tog professor, dr. theol Hal Koch.[3]

Hal Koch var i 1940 temmelig ukendt udenfor universitetskredse, og der var ingen i D.U.s ledelse, der havde noget personligt kendskab til ham. Han var teolog, 36 år, og havde siden 1937 været professor i kirkehistorie ved Københavns Universitet. Indtil efteråret 1940 havde han helt helliget sig sit videnskabelige arbejde og aldrig taget del i den aktuelle debat. Men i september 1940 vakte han pludselig opmærksomhed også udenfor universitetets mure.

Udgangspunktet herfor var ikke opsigtsvækkende. I fortsættelse af tidligere videnskabeligt arbejde ville han i universitetets efterårssemester holde en række forelæsninger om Grundtvigs ungdom. Et fingerpeg om, at han hermed tilsigtede andet og mere end blot kundskabsberigelse, gav han ved at annoncere forelæsningsrækken som beregnet for studenter fra alle fakulteter, og i et interview, som redaktør Aage Falk Hansen den 1. sept. bragte i Berlingske Tidendes kirkerubrik, uddybede han sin mening: »... naar jeg har besluttet mig til at holde disse Foredrag, saa er det ud fra en Fornemmelse af, at vi i Øjeblikket er ganske forfærdelig raadvilde – og det baade folkeligt, menneskeligt og kristeligt ... Og i en saadan Situation synes jeg, at man af Universitetet kan forlange mere end faglig Orientering. Den Opgave, der venter Studenterne efter endt Studium er ikke først og fremmest at beklæde mere eller mindre vellønnede Embeder – men at leve som aktive danske Mænd, der kan bygge et Folkeliv op. Og hertil kræves, at man selv har Substans og ved, hvad Virkelighed er. Naturligvis kan man ikke bruge Universitetet til Propaganda for et bestemt Livssyn; men jeg mener, at det kan være formaalstjenligt at konfrontere de Studerende med en Mand, der mere end de fleste ved, hvad det vil sige at være Menneske og dansk.«

Netop i september 1940 var interessen for Grundtvig så udbredt som ingensinde. Grundtvigskirken indviedes den 8. september, 17. september havde Det kongelige Teater premiere på Kaj Munks skuespil »Egelykke«, om den unge Grundtvig, og i

alsangens repertoire indtog Grundtvigs fædrelandssange en hædersplads. På denne baggrund fik Hal Kochs forelæsningsrække en enestående modtagelse. Den samlede interesse også udenfor universitetskredse, og tilslutningen blev overvældende. Af den første forelæsning, den 18. september, gav Berlingske Tidende følgende skildring:[4]

»Studiegaarden tog sig i Gaar Eftermiddags ud som Forspillet til en sensationel Premiere. Tre brede Køer strakte sig mod Indgangene til Universitetsannekset, de to ude fra Gaden, den tredie og største, der bestod af unge Studenter, ovre fra Studiegaardens Dør ... Man tør regne med, at der i Auditorium A – Disputatsauditoriet, hvor Forelæsningsrækken holdes – var mindst 500 Mennesker. Naturligvis var der langt fra Siddepladser nok. Folk stod som Sild i Tønde langs begge Sider, og omkring Katederet fylkedes de unge kvindelige og mandlige Studerende saa tæt, at Professoren havde svært ved at bane sig Vej, da han traadte ind ...« Næste uge var tilhørernes antal ikke som forventet dalet, men tværtimod vokset yderligere, så hver forelæsning herefter måtte holdes to gange. Pressen refererede, og selv på kongens 70 års fødselsdag kunne Berlingske Tidende afse plads til en tospaltet artikel om gårsdagens begivenhed på universitetet.[5] Berlingske Aftenavis aftrykte indledningsforelæsningen i to kronikker og bragte i den følgende tid fyldige resumeer.[6] Herved fik også indholdet en videre udbredelse.

Indledningsforelæsningen var om målet og meningen. Den var – som de følgende og i endnu højere grad end de – et foredrag mere end en forelæsning. Hal Koch erklærede, at han talte til studenterne ved et universitet med bedre kår end vel noget andet i Europa, studenter, som dog var mødt op bekymrede og rådvilde, »fordi vort Land og vort Folk er blevet en Kastebold for stærke Magter – ikke for stærkere Magter, som det saa ofte siges, men for voldsomme Kræfter, der truer vor hele Eksistens. Er I ikke ængstede og raadvilde helt ind i Sjælegrunden, da duer I ikke til andet end at kastes ud og trampes ned ... Sorgen er vendt bagud mod misbrugt Tid og ødelagte Muligheder, Ængstelsen er rettet frem mod Dage, der kommer – men først og fremmest er det Tid til at stride, og Striden hedder Danmark, og den begynder i vort eget Sind her og nu.« Denne strid var et krav, som hvilede over alle; men vendt mod genrejserne fortsatte han: »Alene ved ydre Aar-

sager er det ordnet saaledes, at det ikke er Tid til at raabe højt og gøre store Gebærder, og jeg advarer jer mod de mange, der forkynder, at Timen er inde til store Aktioner nu, da vi ikke er Herre i vort eget Hus. Nej, Timen er inde for jer og for os alle til at betænke vort Liv som Mennesker og som Danske.« Mange fordrede handling, »men en virkelighedstro Erkendelse af os selv og vort Livs Vilkaar er den nødvendige og uomgængelige Forudsætning for sand og ægte Handling. Og Vejen, som fører til Maalet, er baade stejl og stenet ... I Grundtvig vil I møde en Mand, der har vandret denne Vej og derfor bedre formaaet at tale sandt og klart om Virkelighed.«

Det ord »virkelighed« satte Hal Koch i de samme dage som overskrift på et foredrag i Kristelig Akademisk Forening, som Nationaltidende 18.–19. september bragte som kronik.[7] Her trak han endnu skarpere sin stilling op. Den virkelighed, der nu kaldtes så ofte på, betød snart erkendelse af, at Danmarks plads var i Tysklands kølvand, snart af demokratiets fallit, snart sort reaktion eller heltedyrkelse. »Jeg skal ikke tale Politik, men jeg advarer jer mod at lade jer rive med af de mange vældige Karle, der nu er dukket op, som alle kan holde Dommedagsprædikener over Fortiden og dens Mænd, men som dengang ikke formaaede at føre os ad en anden Vej. De har ikke set Synerne, men de er smaa og smaalige i deres Sjæle, og lever højt paa at rakke de andre ned. Det er ikke der, Opbyggelse og Fremtid vokser.«

Med disse foredrag viste Hal Koch sin indstilling og skabte sig en position i den nationale kamp. Dette dannede baggrunden for, at Poul Hjermind foreslog ham som formand for D.U. Det var i denne forbindelse af den allerstørste betydning, at Hal Koch også utvetydigt havde taget afstand fra genrejserne. Skønt D.U. skulle være upolitisk, var det naturligvis udelukket, at de politiske ungdomsforeninger kunne godkende en leder fra antiparlamentarisk hold. Med Niels Bukhs optræden i frisk erindring, har man været opmærksom på risikoen for, at bevægelsen kunne kæntre under forkert ledelse.

I Hal Koch så Hjermind en mulig løsning på Dansk Ungdomssamvirkes ømfindtlige formandsspørgsmål. Han foreslog det som nævnt første gang i en samtale med Jens Rosenkjær, som gik stærkt ind for tanken. Begivenhedsforløbet herefter er det i hovedsagen muligt at rekonstruere på grundlag af de impliceredes be-

retninger. Hjermind må i første omgang have rådført sig med i hvert fald nogle af arbejdsudvalgets medlemmer, hvorefter han ringede til Hal Koch og derpå sammen med andre fra arbejdsudvalget havde en mere indgående samtale med ham.[8] Det forslag, Hal Koch fik forelagt, må i første omgang have gået ud på, at han skulle indtræde som formand for arbejdsudvalget, men da Hal Koch indvendte, at han ikke havde nogen forstand på det praktiske foreningsarbejde,[9] ændredes forslaget, måske allerede under denne første samtale, til, at han skulle have en nyoprettet post som formand for repræsentantskabet.

Denne løsning havde den ulempe, at det således stadig ikke var afgjort, hvem der skulle være formand for arbejdsudvalget. Men spørgsmålet blev mindre besværligt, når repræsentantskabets formand, som man tænkte sig, fik overdraget D.U.s repræsentative forpligtelser og udadtil optrådte på D.U.s vegne. Desuden harmonerede løsningen med de forestillinger, man havde om, hvilken indflydelse Hal Koch skulle have. Det var nemlig kun tanken, at han skulle være topfigur, mens alle vigtigere afgørelser blev truffet af foreningernes repræsentanter i arbejdsudvalget.[10] Det var da langt enklere, om Hal Koch stod udenfor arbejdsudvalget.

Resultatet af det første møde blev, at Hal Koch udbad sig betænkningstid. For ham var sagen langtfra så enkel. For det første havde han ikke tidligere taget del i det offentlige liv eller foreningsarbejdet. Han havde før besættelsen aldrig stået på en offentlig talerstol uden for universitetet og havde heller ikke haft lyst til det.[11] Som han udtrykte det i indledningen til sit foredrag i Kristelig Akademisk Forening:[12] »Var Deres Formand ... kommet til mig og havde bedt mig før Sommerferien om at holde et foredrag herinde, havde jeg uden Betænkelighed sagt nej.« Men nu mente han ikke at burde unddrage sig, hvis han måske kunne gøre nogen nytte. Denne indstilling fandt sit udtryk i, at Hal Koch i det tidlige efterår 1940 vovede forsøget med at holde foredrag ikke blot i KAF, men også på Antvorskov Højskole og i De fynske Landboforeninger. Her konstaterede han første gang, at han var i stand til at tale, så det fangede en forsamling; men herfra og til formandsposten i en stor sammenslutning af ungdomsforeninger var dog et spring. Endvidere var det meget lidt, Hal Koch vidste om Dansk Ungdomssamvirke. Meddelelserne i pressen oplyste mest om de ydre former, og herudover vidste han kun, hvad Dansk

Samlings leder, Arne Sørensen, havde fortalt ham om det. Arne Sørensen var meget lidt begejstret for D.U.; men da Hal Koch i det hele var uenig med Arne Sørensen, havde dette givet ham den opfattelse, »at det nok skulle være nogenlunde fornuftigt«.[13] For at få bedre besked henvendte han sig til redaktøren af Kristeligt Dagblad, Gunnar Helweg-Larsen, og selv fik han samtidig en henvendelse fra magister Rosenkjær.[14] Da begge disse mænd, som han ganske vist ikke kendte personligt, men hvis omdømme han stolede på, opfordrede ham til at sige ja, gav han Hjermind meddelelse om, at han accepterede.

Hermed var sagen imidlertid ikke endelig afgjort. Henvendelsen til Hal Koch var ikke kommet fra hele D.U.s ledelse, og fra socialdemokratisk side kunne man ikke uden videre gå med til at stille en teologisk professor i spidsen for ungdomssamvirket. Man kendte ham her kun af navn og havde næppe hørt hans foredrag, som kun konservative blade havde aftrykt. Derfor opsøgte Poul Hansen ham en aften for at danne sig et personligt indtryk af ham. Hvad Hal Koch ved denne lejlighed har meddelt om sin stilling, vides ikke, men resultatet blev, at også Poul Hansen nu støttede hans valg.[15] Herefter enedes man da om, at Hjermind skulle fortsætte som formand for arbejdsudvalget.

Tidspunktet for disse forhandlinger lader sig ikke nøjagtigt påvise. De kan tidligst være påbegyndt efter 18. september, da den første Grundtvig-forelæsning afholdtes, og må være afsluttet før repræsentantskabsmødet 31. oktober, hvor Hal Koch endelig formelt valgtes til formand. Det er dog mest sandsynligt, at Hal Koch først for alvor er kommet ind i billedet i oktobers sidste halvdel, kort før det officielle valg. V.U.s forretningsudvalg holdt møde 20. oktober, og Dansk Ungdomssamvirke diskuteredes, uden at noget forslag om at vælge Hal Koch blev anført i protokollen. Det samme var tilfældet for D.s.U.s sekretariat 18. oktober; men ingen af disse udeladelser siger i sig selv noget afgørende, da begge protokoller er ret kortfattede. Alligevel kan det på anden måde ses, at Poul Hansen ikke den 18. oktober har nævnt Hal Koch.

Som omtalt i forrige kapitel,[16] opstod der på repræsentantskabsmødet 31. oktober en lille episode, idet D.s.U.s sekretær, Victor Gram, protesterede mod kåringen af Hal Koch. Den naturlige forklaring herpå er – som Gram angiver det i sin beretning – at han ikke på forhånd var klar over, at Hal Koch ville blive

opstillet, endsige at der var opnået enighed om hans valg. På D.s.U.s sekretariatsmøde 18. oktober var Gram imidlertid til stede og blev udpeget til at deltage i ungdomssamvirkets repræsentantskabsmøde.[17] Poul Hansen har altså ikke den 18. oktober omtalt forslaget om Hal Koch, og det er da sandsynligt, at han ikke har kendt det, og udelukket, at Hal Kochs valg da har været vedtaget. Efter denne dato holdtes der ikke møde i D.U.s arbejdsudvalg før 30. oktober,[18] og selvom der forinden har været kontakt mellem medlemmer af arbejdsudvalget om sagen, kan den altså først have fundet sin endelige afgørelse aftenen før valget fandt sted.

At forhandlingerne om Hal Kochs formandskab foregik i et vist hastværk, forklarer, hvorfor man først efter hans valg nåede frem til en debat om fremtidsplanerne og herunder blev klar over, at Hal Koch ikke delte den almindelige opfattelse af, hvad der var Dansk Ungdomssamvirkes opgave.

Selvom Hal Koch stadig havde kaldt til kamp for danskheden, anså han ikke den nationale stemning, der fandt sit udtryk i alsangen og de nationale møder, for at danne et tilstrækkeligt grundlag. Han var ikke blind for denne stemnings flygtighed eller for farerne ved den. Som han udtrykte det i et memorandum sendt til nationalbankdirektør Bramsnæs 23. december 1940,[19] »kan den meget nemt ebbe ud eller ende i Nazisme«. Mellem sommerens og efterårets nationale bølge og Hal Kochs appel om »at betænke vort Liv som Mennesker og som Danske«, var der en dybtgående åndsforskel. Egentlig var han heller ikke begejstret for den nationalisme, der hidtil havde været et kendetegn for konservative kredse. Selv var han politisk venstreorienteret og erklærede siden, at han følte sig stående på socialdemokratiets venstre fløj.[20] At den nationale bevægelse nu havde fået et andet perspektiv og en større bredde, kunne ikke udviske det præg, den havde af sit traditionelle tilhørsforhold.

Overfor den grundtvigske folkelighed stillede Hal Koch sig i og for sig mere positiv. Han var dybt grebet af Grundtvigs ideer og positivt indstillet overfor højskolen. Men efter hans opfattelse havde grundtvigianerne på flere punkter misforstået Grundtvig, og først og fremmest havde han aldrig været i kontakt med dem. Han kendte dem ikke og betragtede dem ikke med synderlig respekt.

Men han følte ikke blot det nationale og folkelige arbejde som

noget, han personligt stod fremmed overfor. Efter hans mening angreb det heller ikke problemet i centrum. Hal Koch havde i sin studietid opholdt sig både i Italien og Tyskland og der lært nazisme og fascisme at kende, ikke som udslag af italiensk eller tysk kultur, men som en international sammensværgelse mod demokratiet. Tyskerne havde han ikke noget imod. Det var nazismen, det gjaldt. Følgelig måtte striden for det danske folks selvstændighed blive en politisk kamp – rettet mod nazismen og med folkestyret som både rygrad og bannermærke.

Var Dansk Ungdomssamvirke da i stand til at føre denne kamp? Var man ikke – som det hævdedes – uenige om religion, politik, moral, kort sagt om hele det Danmark, der skulle bygges op? Hal Koch erkendte dette; men det var ikke afgørende. Når man blot var enige om demokratiet, kunne man have hver sin mening om alt andet. Uenigheden var naturlig og rigtig; thi »det nye skal ... fremgaa af et frit Sammenspil mellem de mange forskellige Kræfter, der lever i Folket, og som skal have Lov at brydes«.[21]

Konklusionen af Hal Kochs overvejelser var, at Dansk Ungdomssamvirke måtte omdannes til et politisk instrument til bekæmpelse af nazistisk og anden antidemokratisk tankegang. Denne idé udformede han i et program, hvis første punkt var en politisk opdragelse af ungdommen, »politiseringen«, som han kaldte det. I sit ovenfor citerede memorandum 23. december 1940 begrundede han det således:

»Man har stærkt understreget, at D.U. er upolitisk. Det er efter min Mening en farlig Tale. Hvis D.U. bidrager til at afpolitisere Ungdommen, samtidig med at man øger Nationalfølelsen og stimulerer Sportssansen, vil D.U. medvirke direkte til en Nazificering af Dansk Ungdom – hvilket »Fædrelandet« allerede skal have spaaet. Dette er efter mit Skøn en reel Fare. Det ovenfor omtalte folkeligt-nationale Arbejde kan i sig selv føre til alt muligt – jfr. Arne Sørensen, Aage Møller (Rønshoved), de norske Nazister, der for en stor Del er Højskolefolk. Hellere vilde jeg sige det modsatte: D.U.s Opgave er at politisere Ungdommen. Ordet betyder da: at vække Interesse og Kendskab til Staten og det offentlige Liv, saaledes at Ansvarsfølelsen vækkes – og den er f. T. ikke svær at vække. En saadan Politisering og Ansvarsfølelse i hvert Fald hos Befolkningens bedste Mænd maa dog være den eneste

Forudsætning, hvorunder Folkestyre kan give Mening. Førhen var der i hvert Fald i akademiske Kredse en stærk Tilbøjelighed til at betragte Politik som en mindreværdig Beskæftigelse og i det hele taget ikke interessere sig for den offentlige Sag (jfr. »det offentlige betaler«). Fortsættes denne Udvikling, er vi modne til Banditstyre. enten det bliver demokratisk eller diktatorisk. Heroverfor er Kravet: at vække Interesse og Ansvar som Borgere hos de bedste af Ungdommen, som skal bære Fremtiden videre.«

Det var ikke sådan, at Hal Koch var en udelt beundrer af det politiske liv. Således angreb han partiernes propagandametoder og deres tendens til at reducere vælgerne til stemmekvæg. Men hans konklusion var ikke, at demokratiet derfor skulle forkastes, men tværtimod, at en styrkelse af demokratiet var påkrævet. De demokratiske former måtte ledsages af kundskaber og fyldes af demokratisk ånd. Dette var opgaven for Dansk Ungdomssamvirke.

Men D.U. måtte også tage sit parti i den nuværende situation. En aktuel politisk stillingtagen satte Hal Koch som 2. programpunkt. Den ordning, der var truffet den 9. april, var grundlaget for landets stilling. Hal Koch havde ikke selv været tilhænger af regeringens beslutning. Efter hans mening burde man have kæmpet og taget kårene som en i krig overvundet nation.[22] Nu var dette imidlertid ikke sket, og landets interesser overfor de tyske myndigheder varetoges på befolkningens vegne af konge, regering og rigsdag. Derfor var det fornødent at få befolkningen til at bakke op bagved disse, for at de kunne handle med den størst mulige styrke. Dette skulle nås gennem en række foredrag af politisk-agitatorisk karakter, hvis hovedlinje var, at Danmark ikke – selvom der kunne være meget at kritisere – var råddent i bund og grund før 9. april, at regeringen også under de nuværende forhold var i stand til at yde, hvad der kunne kræves af den, og endelig, at »enhver der gaar til Yderpartierne, gaar de fremmedes Ærinde og svækker Folkestyret, som sammen med Kongemagten er vort egentlige Værn«.

I hvor høj grad Hal Kochs program brød med de hidtidige planer for Dansk Ungdomssamvirke, fremgår klarest ved sammenligning med, hvad Poul Hansen skrev 10. oktober 1940 i »Ungdomslederen«: »Organisationens [D.U.s] upolitiske Karakter understreges blandt andet af, at de demokratiske, politiske Ungdomsorganisationer *foruden* igennem D.U. har et direkte Samarbejde

med hinanden, naar det gælder politiske Spørgsmaal. D.U. bliver altsaa ikke paa nogen Maade Redskab for nogen særlig politisk Opfattelse.« Vedtægternes § 2, hvori det stod, at »D.U.s Arbejde for sit Formaal sker paa upolitisk Grundlag«, var absolut alvorligt og bogstaveligt ment.

Men efter Hal Kochs opfattelse var kampen for Danmark en politisk kamp. Dette fremførte han efter sit valg til formand for Dansk Ungdomssamvirke ved et møde i Studenterforeningen den 20. november.[23] Det var et lille lukket møde, hvori kun deltog D.U.s arbejdsudvalg og funktionærer samt De ældres Råd. Hal Koch var indleder og fastslog kort og i skarp akademisk form, at Dansk Ungdomssamvirke ikke kunne blive staaende ved det nationale arbejde, men også måtte udnytte den kapital, den nationale vækkelse havde skabt. D.U. måtte gennem foredrag og studiekredse af enhver art indpode ungdommen folkestyrets ånd og formidle en pågående agitation for det demokratiske styre. Til denne agitation skulle man bruge folk, der ikke var politikere og derfor bedre kunne tillade sig at tale frit, og som kunne gøre det med større vægt, når de ikke var under mistanke for blot at forsvare sig selv. Hal Koch nævnte som eksempler Niels Bohr og Storm Petersen.

Talen var kort og skarpt formuleret, og den efterfulgtes af pinlig tavshed. Nu havde man i måneder diskuteret frem og tilbage om ungdomssamvirkets formål og opgaver, var enedes om det nationale og kulturelle og havde i tur og følge afvist andre forslag som særformål, der kun kunne gælde den enkelte forening. Dansk Ungdomssamvirkes arbejdsfelt var kun det nationale og kulturelle område. Det havde man sidst højtideligt forsikret i de officielle indbydelser, der i oktober udgik til de interesserede foreninger, og på det grundlag var deres tilslutning eller afslag baseret. Nu foreslog den nye formand, af hvem man havde ventet en fornuftig national indstilling, måske med et anstrøg af det grundtvigianske – nu foreslog han det værste af alle særformål, det man havde kæmpet hårdest mod mistanken om at dyrke, nemlig politik. Hverken det nationale eller højskolen havde han stort tilovers for.

Jørgen Jørgensen tog ordet. Han talte længe og sagde kun lidt; øjensynlig ønskede han at glatte ud og afdæmpe indtrykket af, hvad Hal Koch havde sagt. Måske var han den af de tilstedeværende, der bedst forstod berettigelsen af Hal Kochs program. Ham

havde ungdomssamvirkets politiske værdi nemlig længe stået klart. I august, da man diskuterede Niels Bukhs plan, begrundede han sin afvisning med, at den holdt de politiske ungdomsforeninger ude. Han udtalte herom i De ældres Råd 16. august: »Det gælder om at bevare de politiske Foreninger i Samarbejdet, for at de kan være med til at vække Ungdommens Interesse for det demokratiske Samfund, der er Forudsætningen for det frie folkelige Ungdomsarbejde.«[24]

Denne aften har han modtaget planen med en blanding af sympati og betænkelighed. Som de øvrige vidste han – hvad Hal Koch ikke havde gjort sig tilstrækkelig klart – under hvilke vanskeligheder samarbejdet var kommet i stand. Der var næppe nogen af de tilstedeværende, der ikke personligt kunne tilslutte sig, hvad Hal Koch mente; men kunne man tillade sig at sætte politik på dagsordenen i en sammenslutning af både upolitiske og politiske foreninger? Og måtte det alligevel ikke være det nationale og folkelige, der dannede det bæredygtige grundlag under kampen for landets sag? Som grundtvigianer kunne Jørgen Jørgensen dog ikke være med til at betragte det folkelige arbejde blot som en optakt til noget andet.

Det kunne heller ikke Knud Kristensen. Skønt han selv var politiker, hævdede han, at det, der var fornødent, var et folkeligt arbejde, der byggede på højskolens ideer. Politik skabte splittelse. Hal Koch svarede med at henvise til en kendt højskolemand, der efter hans mening måtte betegnes som nazist. Debatten blev ret skarp, og til sin overraskelse fik Hal Koch ingen støtte fra de unge. Han havde ventet, at de, og vel især de politiske ungdomsforeningers repræsentanter, ville have vist forståelse for hans program. Når det ikke var tilfældet, skyldtes det som ovenfor nævnt de vanskeligheder, der havde været ved at etablere samarbejdet, og de angreb, man havde måttet værge sig imod. De politiske foreninger kunne sidst af alle tillade sig at foreslå politik sat på dagsordenen. Dette så meget mindre som politik i vide kredse ikke var langt fra at være et uartigt ord. Således illustreredes det betydningsfulde i Hal Kochs idé netop af den modstand, der mødte den. Kun et af arbejdsudvalgets medlemmer, Karsten Fønss fra Studenterforeningen, stod op og støttede Hal Koch. Som upolitisk repræsentant kunne han bedre tillade sig det.

Ialt var resultatet af denne første drøftelse meget nedslående.

På hjemvejen fulgtes Hal Koch med Knud Gedde og gav overfor ham udtryk for, at hans valg åbenbart havde været en misforståelse. Det bedste ville være, at han trak sig tilbage, så snart det kunne gøres uden at vække opsigt. Men i en anden gruppe fulgtes Jørgen Jørgensen og Rosenkjær, og de var enige om, at det skulle nok gå.

Det gik også. I første omgang kom man til forståelse om, at Hal Koch frit kunne fremføre sine politiske tanker, blot som sin egen opfattelse af situationen. Dette kom til udtryk få dage efter ved en sammenkomst på Skodsborg Søbad 22.–24. november. Indbyderne var en kreds af officerer, der arbejdede for at skabe kontakt mellem befolkningen og de militære værn, en bevægelse der senere fik betegnelsen »Folk og Værn«. Den lededes af initiativtageren, oberstløjtnant H. A. V. Hansen og general Ebbe Gørtz. [25] Til denne tredages sammenkomst inviteredes også ledere fra Dansk Ungdomssamvirke, således Poul Hansen og Poul Hjermind fra arbejdsudvalget og formanden, Hal Koch. Her fremførte Hal Koch sine ideer, som refereres således:[26]

»Professoren er Tilhænger af et *Folkestyre* og er imod alle Forsøg paa at skabe Splittelse. En *politisk Skoling* af Ungdommen er paakrævet. (Politik opfattet ikke som noget skillende, men som ansvarstagende.)

D.U. er ingen Forening, men *et Samvirke*. Det har en koordinerende Opgave. Det stiller de tilsluttede Organisationer frit. Professoren, *der i det Hele taget udtalte sig paa sine egne Vegne* *, saa en historisk, politisk Agitation som en af sine Opgaver.«

Situationen var altså den, at Dansk Ungdomssamvirke stadig arbejdede efter de hidtidige retningslinier, men at Hal Koch stod fast på sin linje og selv var besluttet på at starte den agitation, han tænkte sig udført af fremtrædende mænd udenfor det politiske liv. Det er betegnende, at D.U. i referatet kaldes »et Foretagende, der endnu er stærkt under Udformning«.

Det samme billede gav Knud Gedde i sin dagbog den 26. november, hvor han gjorde status op og bl.a. karakteriserede situationen på følgende måde: »Der er ... for mig ingen Tvivl om, at uanset hvad der senere vil ske, saa er Dannelsen af »D.U.« og det Arbejde, vi her har paabegyndt, en af de Ting, der hører afgørende

* Fremh. af forf.

med i dette Aars Danmarkshistorie. Det er ikke fordi det endnu er noget stort og afgørende med faste Rammer og klart udstukket Fremtidslinie, slet ikke. Det er måske berettiget, naar enkelte Kritikere taler om Løshed og Famlen. Javel! Men det er baade et bevidst ærligt Forsøg paa fra en Række af dansk Ungdoms ledende Kræfter at stille sig Skulder ved Skulder uanset tidligere Meningsforskelle – ja maaske netop paa Grund af disse – og søge gennem Samarbejde at føre Ungdommen fremad gennem en vanskelig Tid paa dansk Maner, og det er samtidig et meget stærkt Udtryk for Vilje til Danskhed hos de meget store Kredse af menig dansk Ungdom, der strømmer til Møder, Studiekredse o.s.v. hele Landet over. Det hele er selvfølgelig ikke gjort med Viljen, ej heller med at skabe en fælles Ramme for danske Foredrag og dansk Kunst. Dansk Ungdomssamvirke maa finde ogsaa andre Arbejdsformer og Udtryksmaader; men de skal ikke skabes ved et Skrivebord eller i en Kronik. De skal fødes i Ungdommen selv gennem dens Samarbejde, og så skal vi bruge vore Evner og Kræfter til at give det Form og udnytte det paa den rigtige Maade. Jeg er slet ikke særlig overbevist om, at Indholdet vil blive så forfærdelig meget Nyt, langt snarere tror jeg, at mangen god gammel Tanke og Ytringsform atter vil blive sat i Højsædet; men eet er jeg sikker paa, nemlig at der her er skabt Mulighed for at danne det danske Værn i den danske Ungdom, som kan holde, uanset hvad Fremtiden vil byde paa af Kampe.«

Sikkert er Geddes kritik af skrivebordsarbejdet vendt mod det program, Hal Koch en lille uge før havde fremsat. Men det er også det, han har i tankerne, når han tvivler om, at indholdet ville blive så meget nyt, og tror, »at mangen god gammel Tanke og Ytringsform atter vil blive sat i Højsædet«. Sådan karakteriserede Hal Koch selv sit mål, ikke som noget nyt og revolutionerende – det trængtes der ikke til – men som »god gammeldags Indretning« i det danske hus uden indførelse af fremmede navne.[27] Gedde udtrykker, hvad sikkert adskillige af de ledende har følt, nemlig ønskeligheden af, at ideer som Hal Kochs måtte blive skabt af selve det praktiske arbejde og samarbejde, som groede frem landet over i de lokale samarbejdsudvalg.

Sådan kom udviklingen imidlertid ikke til at forløbe. Hal Kochs ideer sejrede, men det skete fra toppen af Dansk Ungdomssamvirke. Det første skridt på vejen var, at arbejdsudvalget accep-

terede ungdommens politisering som arbejdsgrundlag for Dansk Ungdomssamvirke. Hvornår det er sket, kan kun fastslås med omtrentlighed. Endnu 7. december 1940 karakteriserer et af arbejdsudvalgets medlemmer, Jens Marinus Jensen, som ikke deltog i mødet den 20. november, Hal Koch som en mand, der netop fremhæver det danske som D.U.s grundlag.[28] Endnu havde han altså ikke engang hørt om de nye tanker. Men da det første nummer af D.U.s blad, »Lederbladet« omkring 20. december gik i trykken, indholdt det en kort artikel, hvori Hal Koch præsenterede Dansk Ungdomssamvirke og til omtalen af D.U.s nationale og kulturelle arbejde føjede, at det er »vort Haab, at Dansk Ungdomssamvirke kan virke til at forberede og opbygge et stadigt bedre og sundere frit Folkestyre«.[29] Få dage efter, den 27. december lod han første gang sine tanker komme offentligt til orde i en kronik i Social-Demokraten.[30] I Lederbladets andet nummer, 1. februar 1941 gav Hal Koch en samlet redegørelse for sine synspunkter,[31] mundende ud i, at den politiske opdragelse af ungdommen var D.U.s opgave. Det hedder herom i en redaktionel indledning: »Han slutter med at udvikle de Hovedtanker, hvorom Ledelsen er enig, med Hensyn til Fremtidens Arbejde.« Ledelsen, d.v.s. arbejdsudvalget, havde altså sluttet op om Hal Koch, og det må sikkert være sket, allerede da han skrev sin første artikel, altså omkring midten af december måned. I god overensstemmelse hermed er det, at Hal Koch 23. december skrev til Bramsnæs: »... jeg er ved at føre D.U. ind paa Baner, som man oprindelig næppe havde tænkt sig at betræde ...«

Hvad er nu forklaringen på, at D.U.s arbejdsudvalg vedtog Hal Kochs program mindre end en måned efter, at det var forkastet? Allerførst må det bemærkes, at det kun var det ene programpunkt, der blev officiel politik for D.U., og at det hidtidige arbejde skulle fortsættes, uanset at der kom mere til. Efter den nationale vækkelse skulle følge et intenst arbeide på at opdrage ungdommen til politisk tænkning og modenhed. Men den direkte agitation for det bestående styre mod yderpartierne foretrak man at holde sig neutral overfor. Den indeholdt en politisk stillingtagen, hvad man ikke umiddelbart kunne lægge i politiseringen. I det mindste i ord kunne samtlige politiske retninger tilslutte sig, at ungdommen bibragtes politisk indsigt og kom til at føle sig ansvarlig for landets styre; men i sin konsekvens betød dette dog, at folket skulle

tage aktiv del i politik. Det forudsatte et folkestyre, ellers blev det meningsløst. Sådan fremtræder det også i den ovenfor omtalte artikel i Lederbladet 1. februar 1941, hvor Hal Koch med arbejdsudvalgets tilslutning skrev: »D.U. skal og maa se det som sin Opgave at give dansk Ungdom den Opdragelse, *som et frit paa Folkestyret grundet Samfund kræver.** Det vil først og fremmest sige, at Stemning og Følelse skal omsættes i aktiv Interesse og bevidst Ansvarsfølelse overfor det offentlige.« Den politiske opdragelse var ganske tydeligt en agitation for den demokratiske statsform, men den direkte politiske stillingtagen undgik man foreløbig.

Ved denne beskæring var programmet blevet lettere at acceptere. Vigtigt er det, at det lod sig indpasse i den ramme, formålsparagraffen lagde. Der stod i denne, at arbejdet udførtes »paa dansk Friheds Grund«, og det fortolkedes som tilslutning til demokratiet. Ved en ny fortolkning af vedtægternes § 2, hvori der stod, at D.U.s arbejde skete på upolitisk grundlag, lykkedes det også at bringe denne i harmoni med »politiseringen«. Paragraffen udlagdes nemlig sådan, at der her kun var tænkt på partipolitik. Det havde ikke været meningen, da den blev vedtaget; men det var en udvej, som accepteredes. I det hele taget blev de formelle betragtninger præget af, at der ikke var nogen reel uenighed mellem Hal Koch og arbejdsudvalget. Spørgsmålet var, om det kunne hævdes at være foreneligt med D.U.s vedtagne formål at sætte nogen form for politisk virksomhed på dagsordenen. Skulle man vove skridtet, var det overfor medlemsskaren og overfor offentligheden nødvendigt at have rygdækning i D.U.s vedtægter. I denne forbindelse har det sikkert også spillet en rolle, at man så, med hvilken kraft Hal Koch selv gennem skrift og tale var i stand til at skaffe sig gehør og tilslutning. Den udstrakte foredragsvirksomhed, han påtog sig, og som snart gjorde ham til den mest efterspurgte af alle de talere, D.U. udsendte, gav ham en enorm popularitet. Meget hurtigt kom han til at stå for offentligheden som D.U.s ubestridte lederskikkelse, og alene dette måtte også styrke hans stilling indadtil. Han var valgt til formand af navn, men blev det uformodet også af gavn.

Endelig kan der være grund til at nævne en indenrigspolitisk

* Fremh. af forf.

begivenhed, som understregede det aktuelle i Hal Kochs opfattelse af forholdet mellem det nationale og det demokratiske. Den 14. november foretog Højgaardgruppen en henvendelse til kongen med det formål at fremkalde en regeringsændring, som i hvert fald ville svække rigsdagens indflydelse.[32] Forsøget blev en fiasko, og Stauning kunne næste dag, den 15. november i folketinget erklære, at kongen ikke ville foretage nogen regeringsændring i strid med parlamentarisk statsskik. De begivenheder, der lå bag denne udtalelse, var ikke offentligt kendt; men omkring 1. december fik man i D.U.s ledelse underretning herom, og interessant er den konklusion, Knud Gedde drager i sin dagbog 5. december: »Jeg er betænkelig ved at paastaa, at Mænd som Skibsreder A. P. Møller, Ingeniør Kampmann, Minister Høst, fhv. Præsident Holger Andersen og Dr. Vilh. la Cour er nationalt flossede i Kanten; men derimod ikke ved at hævde, at deres Politik er nationalt farlig – forblindede som de er i indrepolitisk Harme mod »Systemet«, ser de ikke, at netop dette »System« – gennem sin Forankring i Folkeviljen og Traditionen – i Dag er et af Danmarks stærkeste Vaaben overfor fremmed Indflydelse.« Dette kunne lige så godt være sagt af Hal Koch. Den slutning lå snublende nær, at når nationalt sindede mænd kunne optræde på en måde, der i sin konsekvens kunne blive farlig for landet, var en national rejsning utilstrækkelig; så måtte kampen for Danmarks selvstændighed indbefatte en kamp for demokratiet.

Også de efterfølgende begivenheder tjente til en styrkelse af demokratiets stilling. D.N.S.A.P., som havde hvervet mange nye medlemmer i sommeren og efteråret 1940, stagnerede i vinterens løb, og masseudmeldelser af den med nazisterne allierede Landbrugernes Sammenslutning viste, at strømmen var vendt. Den borgerlige antiparlamentarisme mistede sin aktuelle farlighed, da Højgaardgruppens henvendelse havde vist, hvor kongen stod, og det var ganske tankevækkende, at tyskerne omkring nytår krævede Stauning udskiftet med en upolitisk – ikke nazistisk – statsminister. Under indtryk heraf skrev således Dansk Samlings leder, Arne Sørensen, i februar 1941,[33] at så længe tyskerne var i landet kunne regeringen regne med alle nationalt sindede danskeres fulde støtte. Når den kun kunne fjernes under indblanding fra tysk side, ville man ikke foretage sig noget imod den, men nøjes med at håbe, at den selv ville indse tidligere tiders fejltagelser.

Poul Hjermind, f. 1910. Landsrets sagfører, formand for K.U. 1940-42, formand for Dansk Ungdomssamvirkes arbejdsudvalg 1940-46.

Knud Gedde (1901-54). Forretningsfører for K.U. 1936-40, forretningsfører for Dansk Ungdomssamvirke 1940-44.

Studenterdemonstrationerne mod Danmarks tilslutning til antikominternpagten, november 1941.

Valget, marts 1943. Ved alle afstemningssteder blev der på valgdagen af Dansk Ungdomssamvirke uddelt et lille mærke med påskriften »Har stemt«. D.U.s agitation medvirkede til at få stemmeprocenten til at slå alle rekorder.

Den 29. august 1943 ophørte samlingsregeringen at fungere. Selvom det politiske samarbejde ikke dermed var forbi, forberedte man sig derefter i de politiske ungdomsorganisationer langsomt på tilbagevenden til normale politiske tilstande.

I dette mildere politiske klima startede Hal Koch sine foredragsrejser landet rundt. Berømt blev hans historiske foredrag om Danmark i det 12. århundrede. Han talte om Svend, Knud og Valdemar, om Eskil og Absalon, ikke for begivenhedernes egen skyld, men for at vise, hvad dansk ånd ville sige, og hvad den dengang som nu krævedes af hver enkelt dansk. Det 12. århundredes historie havde sin særlige aktualitet i, at Danmark også dengang var truet af tysk herredømme. Det var værd at pege på, i hvilken ånd man da handlede, og at det lykkedes at bevare Danmark frit. Emnet var, som Hal Koch sagde, »så aktuelt, at man daarligt ved, om man tør lade Begivenhederne tale deres klare Sprog«.[34] Det var imidlertid ikke sådan, at man af fortiden kunne lære, hvad man skulle gøre nu. Forskellene mellem fortid og nutid var trods alt større end lighederne. Men man kunne lære at handle i en ånd, så man ikke behøvede at rødme overfor forfædrene. Ingen måtte tro, kampen blev kortvarig eller let, og da slet ikke at Danmarks skæbne afhang af krigens gang. Den dag, krigen sluttede, begyndte vor kamp for alvor.

»Vi skal ikke i Fortiden hente en blaaøjet Optimisme, der tror, at alt snart bliver igen, som det var. Der er ingen Grund til at tro, at dette bliver et midlertidigt Uvejr. Det er muligt, at det ikke bliver os, der kommer til at opleve nye Tider. Men vi kan dog af Historien lære, hvorledes fordum i trange Tider Mand har staaet ved Siden af Mand og lagt Sten paa Sten. Lad os gaa Vejen sammen – uden at skele til, om vi kommer til at høste Lønnen, men i Forvisning om, at »hvad Manden vil, kan Mænd og Guder forhindre, standse, men Manden ej kan holde op at ville«. Om fremmede Magter og Tvang kan tilintetgøre et Folk, faar staa hen, men i hvert Fald kan et Folk gaa til Grunde i Anstændighed, og det sker der, hvor Viljen ikke dør. Lad os forstaa, at Danmarks Fremtid bygges ikke ude i den store Verden, heller ikke i Mødernes Ord eller Avisernes Skriverier, men den bygges op i og af hver enkelt af os, og hver Gang een svigter, bliver der et Hul i Rækken. Det er, hvad D.U. udtrykker: at vi gaar Vejen sammen – ...«

Disse ord havde præg af, at de faldt i den mørkeste krigsvinter 1940–41, hvor et snarligt tysk nederlag ikke var i sigte. Det var en kamp mod selvopgivelsen, der førtes, en bestræbelse for at lade hver mand forstå, at også hans indsats var af betydning. Men Hal Koch havde også et andet formål med sine historiske foredrag,

nemlig at vise, at folkestyret ikke var noget nyt eller udenlandsk, som det af og til hævdedes. I en stærkt national tid var det afgørende at påvise, at folkestyret var en uløselig del af det danske. Hal Koch pegede da på den tidlige middelalders tingmøde, hvor ordet var frit, og loven blev givet. Den nordiske friheds- og lighedstradition dannede, hævdede han, den allerstærkeste kontrast til forholdene sydpå, og sådan havde det været, sålænge vor historie kunne føres tilbage. Det var disse gamle, hiemmegroede idealer, der atter med grundloven i 1849 var vågnet efter århundreders søvn. Derfor var demokratiet en bestanddel af den danske kultur, som kampen gjaldt.

Gennem denne og en mere direkte, aktuelt betonet agitation slog Hal Koch til lyd for folkestyret som D.U.s grundlag. Resultatet heraf var i første omgang den resolution, som D.U.s 2. ordinære repræsentantskabsmøde, der holdtes i København den 20. april 1941, vedtog.[35] Heri udtaltes det, at D.U.s nationale og kulturelle arbejde udførtes »altsammen med det Formaal at fastslaa Viljen til Danskhed paa Folkestyrets Grund, vække Ansvarsfølelse for dansk Samfundsliv og Danmarks Fremtid og fremme Viljen til at paatage sig alle de Forpligtelser, der til sin Tid vil komme til at paahvile et frit, nordisk Folk«. Hermed havde repræsentantskabet tilsluttet sig den del af Hal Kochs program, som arbejdsudvalget var gået med til, ungdommens politisering.

Men stadig holdt man sig til den almindelige politiske opdragervirksomhed. Det skulle vare indtil foråret 1942, før Dansk Ungdomssamvirke officielt tilkendegav, at det stod bag konge, regering og rigsdag.[36] Grunden til denne formelle tilbageholdenhed kan søges på flere hold. Hal Kochs forsvar for 30rnes Danmark har vel skurret i manges øren, navnlig indenfor de tidligere oppositionspartier; men det er dog værd at bemærke, at Hal Koch på dette punkt var i overensstemmelse med og vel heller ikke upåvirket af Christmas Møllers købestævnetale.[37] Den kritik, der herved blev imødegået, rettedes mod hele »systemet«, og både Christmas Møller og Hal Koch betragtede det som et nødvendigt led i forsvaret for det demokratiske styre at få fjernet misforståelser af, hvad det før besættelsen havde været værd. D.U.s tilbageholdenhed kan dog også skyldes, at § 2's bestemmelse om D.U.s upolitiske grundlag dårligt tålte at fortolkes videre, end sket var. At politiseringen ikke var partipolitik, kunne hævdes med fuld ret; men tilslutningen til samlingsregeringen kunne kun siges at

være hævet over partipolitik, forsåvidt som den ikke indebar støtte til noget enkelt politisk parti; men det var dog en stillingtagen i den mest brændende politiske strid, så upolitisk kunne denne handling selv med den bedste vilje ikke siges at være.

Sondringen mellem Hal Kochs to programpunkter blev dog kun formel. Efterhånden som udviklingen skred frem, og Hal Koch i stadig højere grad blev den, der tegnede firmaet, udviskedes skellet mellem hans og D.U.s officielle synspunkter. Hans indflydelse blev meget stor. I Lederbladet, som hver måned udsendtes til flere tusinde ungdomsledere, var det ham, der skrev de afgørende artikler, og hans foredrag i snart sagt hver by i landet bar præg af myndighed og havde stærk virkning. Karakteristisk herfor er en bemærkning af D.U.s rejsesekretær, Vilhelm Nielsen, der ofte var til stede ved Hal Kochs møder; han skrev i efteråret 1941 til Knud Gedde: »Diskussion er der jo sjældent saa meget af, naar Koch har talt«.[38] I samme takt voksede Hal Kochs indflydelse i den øverste ledelse.

Det var da afgørende, at han selv hævdede sit program i dets fulde udstrækning. Han var den første fortaler for det politiske »system«, men fik dog nogen støtte. I Lederbladet marts 1941 optoges en artikel af lektor H. Winding Pedersen,[39] som gjorde op med troen på, at Danmark ved besættelsen stod på fallittens rand. Det havde i økonomisk henseende sine iøjnefaldende svagheder. Det var intet Paradis. »Men det var heller intet Stagnationens, Fattigdommens og Initiativløshedens Rige.« Omkring samme tid udsendtes i Historikergruppens nylig påbegyndte serie »Vi og vor Fortid« en bog redigeret af Kjeld Winding med titlen »Danmark for 100 Aar siden – og nu«. Dens konklusion var, som det citeredes i Lederbladet: »Hvad de sidste 100 Aars Udvikling har skabt her i Landet, tør vi i Sandhed være bekendt«.[40]

Således var Hal Koch i færd med at sætte sit præg på Dansk Ungdomssamvirke. Med ham fik det sit klart udtrykte ståsted som demokratiets forkæmper og sin placering i tidens brydninger. Programmet betød, at D.U. ikke blev en neutral stemningsformidler, som alsangen havde været det. D.U. blev nødt til at tage stilling til de afgørende spørgsmål, begivenhederne fremkaldte, og blev derved en faktor i landets historie. At det også blev en stærk faktor, beroede på den tilslutning, det fik, og det arbejde, der udførtes landet over i de lokale ungdomssamvirker, hvor den brede kontakt med befolkningen blev sluttet.

10. OVER HELE LANDET

I løbet af sommeren og efteråret 1940 lykkedes det for De ældres Råd og Dansk Ungdomssamvirke at vinde det første og afgørende fodfæste i befolkningen. Her tænkes ikke så meget på velvillige pressekommentarer, skønt sådanne var nyttige. Det afgørende var, at der landet over i de mange købstæder og de endnu flere sogne var folk, som meldte sig for at udføre et stykke arbejde i den ånd og efter de retningslinjer, som var udsprunget af drøftelserne i København.

Trods udtalt betænkelighed overfor organisation, blev det De ældres Råd, hvis udbygning skred mest planmæssigt frem. Som omtalt i kapitlerne 3 og 7 samlede »De fem Store« først den 14. juni en skare bekendte fra grundtvigske kredse på Sjælland til en sammenkomst i Roskilde bispegård og dernæst den 9. september repræsentanter fra Jylland, Fyn, Lolland-Falster og Bornholm til et tilsvarende møde i Grundtvigs Hus i København. Blandt de fremmødte udpegedes såkaldte »amtmænd«, der hver indenfor deres område – i reglen et amt – fik ansvaret for arbejdets videre udbygning.[1]

Det organisatoriske mål var en tillidsmand i hvert sogn. De fleste steder begyndte »amtmanden« med at samle en mindre kreds på 5–10 mand, der nedsatte sig som en art bestyrelse. Fra denne udgik der da en indbydelse til de vordende sognetillidsmænd.[2] Man gik frem efter personlige bekendtskaber, indkaldte folk, man kendte og vidste, at man kunne stole på.[3] En af de ledende i Odense amt, pastor Monrad, Kjølstrup, sammenfattede i et brev til Johs. Frandsen 29. december 1941 arbejdets udvikling i følgende billede: »Den 9. September 1940 [mødet i Grundtvigs Hus] blev der kastet en Sten i Vandet, og Ringene breder sig mere og mere«.[4]

Et samlet indtryk af, hvor langt arbejdet var skredet frem, fik »De fem Store«, da de igen ved to møder 8. februar og 24. april 1941 samlede den nærmeste kreds af tillidsmænd, der hver for sig aflagde rapport for sin del af landet. På Sjælland og Fyn var man nået ud i sognene, og det var mange steder lykkedes at starte et

folkeligt arbejde ved egne kræfter eller som igangsættere for andre. På Lolland-Falster havde man kontakt med ca. 80 tillidsmænd. Jylland var betydeligt svagere organiseret. Kun Århusegnen kunne melde om en organisation, der svarede til øernes, og den senere stærke organisation i Ribe amt var endnu i sin vorden.[5] Årsagen hertil lå for en stor del i, at De ældres Råd fra begyndelsen havde svagere kontakt med Jylland. Til de første møder i 1940 var der således indbudt 25 sjællændere, men kun 7 fra Jylland.[6] Denne skævhed lykkedes det aldrig helt at få udlignet. Endnu i sommeren 1943, da De ældres Råds organisation i det øvrige land var udbygget, måtte det konstateres, at man ikke havde fået virkeligt fodfæste i Hjørring, Ålborg, Thisted, Ringkøbing og Randers amter.[7]

Men den organisering, som var foretaget, havde i sig selv den store værdi, at den hvilede på personlige bekendtskaber og altså var umulig at ødelægge ved eventuelle tyske indgreb. Den benyttedes – og kunne under vanskeligere forhold i endnu højere grad benyttes som en informationsvej fra regeringen gennem mellemled ud til de enkelte sogne. Informationerne var besættelsen igennem en vigtig del af De ældres Råds arbejde. Væsentligst var en række møder, som blev holdt i medicinaldirektør Johs. Frandsens hjem. Her samledes omkring en snes tillidsmænd fra hele landet, til hvem de indviede – i første række de to ministre, Jørgen Jørgensen og Knud Kristensen – gav en oversigt over den politiske situation.[8] Naturligvis var det ikke kun tørre begivenhedsreferater, der blev givet. Undervisningsministeren og indenrigsministeren benyttede selvsagt lejligheden til at forklare og forsvare deres og regeringens politik. Informationsarbejdet blev således samtidig en agitation for regeringens forhandlingspolitik med de modifikationer, der fremgik af, at der var afstand i politiske synspunkter mellem regeringens enkelte medlemmer.[9] Heri ligger den afgørende forskel fra den senere illegale presse, hvis hovedlinje var en opfordring til aktiv modstand.

Fra de udvalgte tillidsmænd, der deltog i møderne i København, gik informationerne videre til sognetillidsmændene, som igen gav redegørelser til venner og bekendte. Sådan var det ideelle skema, som dog naturligvis kun delvis blev fulgt. Men også andre kanaler benyttedes. Som et tidligt eksempel kan nævnes, at Brandt Pedersen den 16. maj 1940 ved et ungdomsmøde på sin højskole

i Vrå gav en beretning om begivenhederne den 9. april på grundlag af, hvad Jørgen Jørgensen havde meddelt på mødet i Sorø to dage før.[10] Således kom man i grundtvigske kredse i besiddelse af et fond af oplysninger, der spredtes mundtligt gennem alle forhåndenværende kanaler. Af og til har de været nok så ufuldstændige og misforståede, når de nåede ud i de yderste led, men man må ikke undervurdere betydningen af, at samarbejdspolitikkens tilhængere kunne underbygge deres synspunkter med, hvad de i hvert fald selv betragtede som kendsgerninger.

Et enkelt eksempel fra vinteren 1940–41 kan give et indtryk af, hvad der blev sagt på disse orienteringsmøder. 9. januar 1941 holdt højskoleforstander Erik B. Nissen møde i Slagelse for tillidsmændene i Sorø amt.[11] Han tog sit udgangspunkt i de tyske løfter den 9. april, om at Danmarks integritet og politiske frihed skulle være sikret og landet ikke anvendes som basis for krigsoperationer, medmindre foranstaltninger fra allieret side gjorde det nødvendigt. Om det sidste punkt måtte han desværre sige, at det var »udsat for Fortolkninger«, d.v.s. at tyskerne let kunne finde påskud for at sætte sig ud over det. Den egentlige redegørelse for de politiske begivenheder begyndte han med dannelsen af samlingsregeringen 8. juli 1940, som betegnedes som en »dansk Beslutning om at lade gammel Strid fare«, og han understregede, at hensigten var at danne »Værn for Folkestyret«. Det første store politiske spørgsmål, denne regering blev stillet over for, var det forslag fra tysk side om en mønt- og toldunion, der fremkom i kølvandet af Scavenius' erklæring af 8. juli.

Denne sag er et oplagt eksempel på informationernes nødvendighed. Forhandlingerne førtes bag nedrullede gardiner, og tyskerne tillod ikke, at regeringen eller pressen gav den danske offentlighed nogen besked om, hvad der foregik. Til gengæld svirrede rygterne, og mere eller mindre misforståede gengivelser af danske og tyske forslag stillet op i et varierende antal punkter cirkulerede.[12] Det er en af disse, som højskoleforstander Nissen 9. januar 1941 betegnede som »De 8 Punkter«, og om hvilken han slog den meget vigtige kendsgerning fast, at det drejede sig om et *tysk* forslag, og ikke et dansk. Om den danske side af forhandlingerne kunne han stort set korrekt oplyse, at de upolitiske ministre havde udarbejdet et modforslag, altså været stemt for en for-

handling, men at det øvrige ministerium, kongen, rigsdagen og erhvervene havde sagt nej. De faktiske forhold var lidt mere indviklede, idet regeringens politik gik ud på at stille et modforslag, der ikke var acceptabelt for tyskerne og således få dem til at sprænge forhandlingerne. Der var altså tale om et modforslag, der rummede et faktisk nej; men i det væsentlige var det dog et rigtigt billede af den danske regerings holdning, der blev givet ved dette tillidsmandsmøde.

Af efterårets begivenheder omtaltes nazisternes kampagne mod regeringen, der var endt i et tilbageslag for partiet, der nu (her gjorde dog ønsketænkning sig gældende) var i likvidation. Endvidere blev der givet en redegørelse for Christmas Møllers afgang som handelsminister den 3. oktober 1940, hans mødevirksomhed i efteråret, hvor tilhørernes antal opgives til 120.000 ialt, og endelig det sidste tyske krav om hans definitive udtræden af dansk politik. Hermed var man fremme ved de sidste dages begivenheder, den såkaldte nytårskrise. Om denne kunne Erik B. Nissen naturligvis ikke oplyse begivenhedernes detaljerede forløb; men hovedpunkterne, den tyske gesandts henvendelser til Scavenius og til kongen med krav om en regering, der var ubundet af partierne, hans kritik af socialdemokratiet, Scavenius' forslag om at udskifte Stauning med en upolitisk regeringschef, regeringens nej hertil og endelig den afspænding, der nu var indtrådt, alt dette kunne der ad nu usporlige kanaler gives en i det store hele rigtig fremstilling af ved et fortroligt møde i Slagelse. Betydningen af en så hurtig information er klar. Det var ulige lettere at kvæle rygterne i fødslen end at få bugt med dem, når de først havde bredt sig, og *var* gået ind i bevidstheden.

Orienteringsmøderne fandt ikke sted med faste mellemrum efter en forudlagt plan. Man indkaldte til møde hos Frandsen efter de større begivenheder, når rygterne løb, og sindene var i bevægelse. Typiske eksempler er mødet 28. januar 1942 om Danmarks tilslutning til antikominternpagten[13] og den 27. oktober samme år midt under telegramkrisen.[14] I det første tilfælde var det især politikerne, der ønskede at forsvare deres handlemåde, i det andet deltagerne udefra der var ivrige efter at blive lettet for lidt af den tyngende uvished.

En vis betydning havde også de fortrolige møder, »De fem Store« holdt ude i landet for tillidsmændene fra et enkelt amt. Det

var en mere langsommelig måde at sprede informationer på; men den direkte kontakt, der herved opnåedes, var utvivlsomt af værdi for sammenholdet og en inspiration i arbejdet. Man lagde vægt på, at der på disse møder kunne tales frit. I Viborg amt foretoges på et tidspunkt en revision af indbydelseslisten. Det havde vist sig, at der var L.S.-folk imellem, og dem turde man ikke anse for pålidelige.[15]

Informationstjenesten var den ene side af De ældres Råds arbejde. Hvorledes dette skulle gribes an, var det overladt til den enkelte tillidsmand at skønne om efter de muligheder han havde, og det betød, at der blev betydelige forskelle fra egn til egn. I Frederiksborg amt afholdt højskoleforstander C. P. O. Christiansen bl.a. studiekredskursus for ungdomsledere.[16] I Københavns amt samlede man lederne for aftenskolerne.[17] På Stevns gik man i enkelte kommuner så vidt, at man dannede »danske samfund«, fast organiserede foreninger med et vidtstrakt arbejdsområde.[18] Hovedmålet var dog overalt at sætte en national og folkelig mødevirksomhed i gang.[19]

I efteråret 1940 arrangerede man enkelte steder store møder i byerne. Men efterhånden som Dansk Ungdomssamvirke blev udbygget, indstillede De ældres Råd denne del af arbejdet. På landet derimod lykkedes det aldrig i samme grad ungdomssamvirket at vinde indpas. Her havde de grundtvigske kredse i en række egne de naturlige forudsætninger for at virke, og her passede deres organisationsform bedst. De lokale ungdomssamvirker i byerne opstod gennem et samarbejde mellem foreningsledere, der hidtil havde stået hinanden fjernt. I en landkommune var der kun få foreninger, f.eks. en ungdomsforening, en gymnastikforening og Venstres Ungdom. Nogen modsætning mellem dem var ikke almindelig, og en række ledere sad samtidig i bestyrelsen for flere af dem. Her var der ikke noget stort behov for et samarbejdsudvalg. Det var af langt større betydning, om der i sognet var en indflydelsesrig mand, der ville sørge for, at der kom en national mødevirksomhed i gang. Det var da ikke vanskeligt at få ungdomsforeningerne til at stå bag arrangementet.

Ofte standsede man dog ikke ved ungdomsforeningerne. De nationale aftener i forsamlingshuset blev en begivenhed for hele sognet, og det blev naturligt også for de ældre at møde op. Et mødeprogram fra en sjællandsk landkommune illustrerer dette for-

hold og viser samtidig, hvad man forstod ved nationale møder:[20]

»Undertegnede Foreninger i Egebjerg Sogn indbyder til Fællesmøder om national-folkelige Emner i Egebjerg Forsamlingshus: Søndag den 13. Oktober 1940: Direktør Thomas P. Hejle, Oplæsning. Fredag den 15. November 1940: Formentlig Biskop Rosendal, Foredrag. Søndag den 15. December 1940: Sangfest. Sangforeningen medvirker. Mandag den 13. Januar 1941: Højskoleforstander Gammelgaard, Roskilde, Foredrag. Mandag den 10. Februar 1941: Højskoleforstander Uffe Grosen, Vallekilde, Foredrag. Hver aften Kl. $7^1/_2$. Programmet bedes opbevaret. [Underskrevet af] Gymnastikforeningen, Husmandsforeningen, Sangforeningen, Sønderjysk Forening, Den radikale Venstreforening, Husholdningsforeningen, Landboforeningen, Skytteforeningen, Socialdemokratisk Forening, Venstreforeningen, Venstres Ungdom.« Stort flere foreninger har der næppe været i Egebjerg sogn, og de allerfleste af dets beboere har været medlem af i hvert fald én af disse. Foredrag, sang og oplæsning var på programmet over hele landet, og hertil kom mange steder film og amatørskuespil.

Den nationale bølge, der gik over landet i 1940, var stærk og førte til en kraftig opblomstring af den nationale mødevirksomhed. Det begyndte med alsangen og festerne på kong Christian X.s 70-års fødselsdag, den 26. september, og mange steder fulgte film og foredrag efter. Ovenfor er omtalt, hvad De ældres Råd fik sat i gang, og nedenfor skal Dansk Ungdomssamvirkes tilsvarende arbejde skildres. Men det må pointeres, at opblomstringen af den nationale virksomhed skyldtes mange af hinanden uafhængige initiativer. Og den skyldtes først og fremmest en lydhørhed og redebonhed hos foreninger, foredragsholdere etc., som gjorde, at blot svage impulser udefra var tilstrækkelige til, at en national mødevirksomhed kom i gang. Det groede landet over; der var baggrund for det folkelige arbejde, og mange steder var det – havde måske allerede før krigen været – i god gænge, når De ældres Råds tillidsmænd dukkede op. Derfor kom De ældres Råd hurtigt ind på, at deres arbejde skulle supplere det allerede bestående, ikke mindst skulle de sætte ind for at få tag i de foreningsløse.

Samme tilbageholdenhed prægede deres forhold til Dansk Ungdomssamvirke.

Der havde i begyndelsen været megen uklarhed m.h.t. forhol-

det mellem de to organisationer. De unge følte visse steder de ældres arbejde som en konkurrence, og de ældre kunne være usikre overfor, i hvilket forhold de skulle stille sig til et ungdomssamvirke, som var oprettet på deres egn.[21] Men det var dog kun begyndelsesvanskeligheder. Da den første uklarhed var overstået, blev reglen, at De ældres Råd holdt sig i baggrunden de steder, hvor der var oprettet ungdomssamvirker. Her nåede man mange steder til den samme ordning, som gjaldt på højeste niveau. De ældre skaffede penge og kunne vejlede de unge, men arbejdet udadtil udførtes af Dansk Ungdomssamvirkes lokale samarbejdsudvalg.

Det blev i kapitel 4 omtalt, hvordan de første ungdomssamvirker blev oprettet i sommeren 1940 på initiativ af oxfordgruppen, D.s.U. og K.U. Allerede da havde De ældres Råd gennem deres arbejde haft kontakt med mange ungdomsledere. Således kunne flere medlemmer af V.U.s forretningsudvalg den 12. august til gensidig forundring meddele hinanden, at de rundt omkring i amterne havde været med til møder, der var et led i bestræbelser af »en lignende Retning som Dansk Ungdomssamvirke«.[22] En del af disse møder var sammenkaldt af De ældres Råds tillidsmænd. Fra august-september gik De ældres Råd et skridt videre og tog nu adskillige steder selv initiativet til at få dannet afdelinger af Dansk Ungdomssamvirke eller var på anden måde behjælpelig med at få arbejdet i gang. I Hillerød var overgangen mellem de to organisationer glidende, idet De ældres Råd den 7. august sammenkaldte byens ungdomsledere for at få udbygget deres eget arbejde, og den 21. i samme måned besluttedes det at lade det således skabte samarbejde gå ind som en afdeling af Dansk Ungdomssamvirke.[23] Startvanskeligheder i Slagelse som følge af, at de politiske ungdomsforeninger var mistænksomme overfor hinandens invitationer, blev overvundet derved, at det overlodes De ældres Råds tillidsmænd at tage initiativet til samvirkets etablering.[24] I Odense, Svendborg og Hjørring amter lykkedes det De ældres Råds tillidsmænd at få dannet amtsudvalg for D.U., [25] og ved mødet i København den 24. april 1941 kunne tillidsmanden på Bornholm meddele, at han havde holdt 12 møder på øen om Dansk Ungdomssamvirke.[26] Gennem sådanne initiativer fik De ældres Råds tillidsmænd næsten overalt nær kontakt med D.U., og den holdtes vedlige og styrkedes ved, at en række

personer tog del i begge organisationers ledelse, samt ved den rolle, højskolerne kom til at spille i ungdomssamvirkets historie. Her blev der afholdt kursus for ledere, og her samledes ungdomssamvirkets repræsentanter fra en by, et amt eller en hel landsdel til foredrag og drøftelser en weekend igennem. Snævrest blev samarbejdet i Ribe amt, hvor Askov Folkehøjskole var centrum både for De ældres Råd og Dansk Ungdomssamvirke. Her udbyggedes fra foråret 1941 et organisationsnet, hvor tillidsmændene simpelthen blev fælles for de to organisationer.[27]

Der stod aldrig blæst om De ældres Råd. Da Dansk Ungdomssamvirke trådte offentligt frem, bragte aviserne også en notits om de ældre, der støttede med råd og penge.[28] Men derefter blev der stille om arbejdet. Kun de, der havde direkte berøring med De ældres Råd, vidste, at en del af det folkelige arbejde landet over var koordineret gennem et system af tillidsmænd, der stod i indbyrdes kontakt – i den sidste ende med trådene samlet hos »De fem Store«. Officielt eksisterede der ingen organisation, der hed De ældres Råd. Udadtil optrådte enhver tillidsmand kun som enkeltperson.

Dansk Ungdomssamvirke derimod var efter sin offentlige fremtræden den 3. september 1940[29] placeret i den almindelige bevidsthed, som en betydelig, landsomfattende organisation, en overorganisation, der byggede på bestående landsorganisationer. Som det blev beskrevet i kapitel 8, gik der imidlertid næsten 2 måneder, før pressemeddelelsen den 3. september kom til nogenlunde at svare til virkeligheden, før man opnåede landsorganisationernes tilslutning. Og på det lokale plan tog opbygningen endnu længere tid. Ganske vist var det af stor værdi, at hovedorganisationerne anbefalede deres lokale afdelinger at gå sammen med andre foreninger i byen og få dannet et lokalt samarbejdsudvalg; men tilstrækkeligt var det ingenlunde. Hvert sted krævedes det, at der var nogle folk, der var villige til at tage initiativet, og som dernæst ville og kunne påtage sig den daglige arbejdsbyrde. Sagt med andre ord: det var en betingelse for de lokale ungdomssamvirkers trivsel, at i hvert fald nogle få folk i hver by gik personligt ind for sagen og ikke blot reagerede på en henstilling ovenfra. Hvert sted var det en ny begyndelse, der skulle gøres; derfor blev Dansk Ungdomssamvirkes afdelinger ikke og kunne ikke blive organiseret ovenfra.

Det er på denne baggrund, de initiativer, der blev taget af oxfordgruppen, De ældres Råd og en række formænd fra K.U. og D.s.U.,[30] fik deres store betydning, også efter at samarbejdet mellem landsorganisationerne var indledt. I virkeligheden satte dette sidste ikke noget skel i udviklingen af de mange lokale ungdomssamvirker i byer og sogne. Organiseringen af Dansk Ungdomssamvirke skete hovedsagelig nedefra. Der kom anbefalinger og tilskyndelser fra hovedorganisationerne til deres afdelinger, de beredte jordbunden, men efterfulgtes ikke automatisk af oprettelse af lokale samarbejdsudvalg. Et par tal kan illustrere dette forhold. Som omtalt i kapitel 4 udsendte D.s.U. og K.U. omkring 1. august 1940 en opfordring til alle afdelinger om at oprette lokale ungdomssamvirker. D.s.U. havde på dette tidspunkt ca. 300 afdelinger,[31] K.U. sikkert lige så mange. Dette satte skred i udviklingen, fordi henstillingen mange steder blev fulgt. Men af det samlede antal afdelinger var det kun en brøkdel, der reagerede. I oktober 1940 var der dannet 60 samarbejdsudvalg.[32] I december samme år 90,[33] og vi skal helt frem til foråret 1942, før det samlede antal lokale afdelinger af Dansk Ungdomssamvirke nåede op på siden af de tilsvarende tal for de landsorganisationer, der i første række følte en forpligtelse for ungdomssamvirket.[34]

Opbygningen af det lokale arbejde var en fremadskridende proces, der varede halvandet til to år. Den gennemførtes ikke ved et trylleslag, men gennem et langt og slidsomt organisationsarbejde. Hovedorganisationens dannelse gentog sig i det små i by efter by, efter tilskyndelse udefra, men dog startet og organiseret af lokale folk – og det blev dem, der kom til at sætte deres præg på hvert enkelt samvirke. Det bevirkede, at sammensætning og arbejdsprogram blev forskellig fra den ene by til den anden. Hvert samvirke levede primært sit eget liv, ikke upåvirket af ideer og henstillinger fra landsledelsen, men dog sådan, at man selv hver for sig afgjorde, om man ville følge parolerne ovenfra. Hovedkontoret ydede en service med tilbud om talere, film etc. Dette var en hjælp, men ingen livsbetingelse for de lokale afdelinger. De var økonomisk uafhængige, idet de enten lod foreningerne betale omkostningerne, eller fik tilskud fra kommuner og interesserede privatmænd og institutioner.

De lokale afdelingers dannelse ved lokale kræfter var en stor styrke, fordi man da samtidig med oprettelsen i hver by havde

nogle folk, der som initiativtagere måtte føle et særligt ansvar for, at der blev udrettet noget. Ellers var man i højere grad kommet til at lide under den svaghed, det medførte, at samarbejdsudvalgene i hovedsagen udgjordes af foreningsledere, der i forvejen havde et stykke arbejde at udføre i deres egne foreninger og derfor kun kunne lægge en del af deres arbejde og interesse i Dansk Ungdomssamvirke, og ofte blev det kun den mindre del. På samme baggrund skal man vurdere den styrke, der lå i, at man fik tilført ny arbejdskraft af folk udenfor foreningsverdenen. Som omtalt i foregående kapitel var foreningerne mange steder utilbøjelige til at overlade hinanden formandsposten med det resultat, at man fandt en formand udenfor foreningernes kreds. Da det var et overvejende kulturelt arbejde, man skulle i gang med, var man interesseret i samtidig at skaffe formænd, der havde særlige forudsætninger i denne retning. Derfor blev det i første række lærere og præster, man henvendte sig til. En opgørelse fra januar 1942 viser, at over halvdelen af samarbejdsudvalgenes formænd var lærere eller præster, på landet var det endog to tredjedele.[35]

Foreningstilslutningen til de lokale samvirker varierede fra by til by. De foreninger, hvis landsorganisationer var tilsluttet Dansk Ungdomssamvirke, var de fleste steder også at finde i de lokale udvalg. Men der var enkelte undtagelser. I Lyngby og Gentofte var den yderliggående fløj i K.U. så stærk, at denne forening holdt sig borte fra samarbejdet[36] trods en vedtagelse af K.U.s landsorganisation 30. marts 1941, der påbød alle afdelinger af K.U. at indtræde i Dansk Ungdomssamvirke.[37] Også D.s.U. havde sine vanskeligheder i starten. I oktober 1940 rapporterede landsledelsen, at 4 af de 304 afdelinger havde tilkendegivet, at de var imod samarbejdet.[38] En af disse var Fredericia, hvor spørgsmålet i de kommende år bevirkede både formands- og bestyrelsesudskiftninger, uden at det dog lykkedes at ændre afdelingens standpunkt.[39]

Men omvendt var der også en del steder, hvor lokalafdelinger gik med i Dansk Ungdomssamvirke, selvom landsledelsen havde afslået. I Holstebro, hvor samarbejdet var ældre end Dansk Ungdomssamvirke, opretholdt K.F.U.M. & K. deres medlemsskab trods fællesbestyrelsens forbud. Holstebro samarbejdende Ungdomsforeninger – som det lokale samvirke hed – meldte sig også officielt ind i Dansk Ungdomssamvirke.[40] Andre steder, hvor

K.F.U.M. & K. deltog, valgte man den udvej at gøre arbejdet formelt uafhængigt af D.U.[41] Endelig var der den mulighed at etablere et faktisk samarbejde ved, at lederne fra K.F.U.M. & K. indmeldte sig som personlige medlemmer, mens foreningerne formelt stod udenfor.[42] Den løse organisationsform, man dyrkede i Dansk Ungdomssamvirke, gjorde det muligt at udnytte også den velvilje, der kun optrådte lokalt. Også de andre to landsorganisationer, der havde stillet sig afvisende overfor ungdomssamvirket, Dansk Vandrelaug og De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, oplevede, at mange afdelinger tilmeldte sig et lokalt samvirke. Forklaringen herpå ligger i ikke ringe grad i, at de principielle overvejelser, der lå til grund for hovedorganisationernes afgørelser, vejede mindre tungt, når man i en provinsby skulle tage stilling til, om man ville gå i samarbejde med bestemte folk, man kendte, om et arbejde, hvis indhold af foredrag, film og studiekredse man var interesseret i. Men naturligvis kunne modsætningerne også være større lokalt, end de var i toppen af Dansk Ungdomssamvirke. Således startedes allerede i sommeren 1940 et ungdomssamvirke i Christiansfeld. Her havde de kristelige foreninger overtaget, og det besluttedes, at man simpelthen ikke ville have de politiske ungdomsforeninger, D.s.U. og K.U., med.[43]

De lokale variationer i Dansk Ungdomssamvirkes sammensætning kunne således gå begge veje. Men den almindelige regel var, at de lokale afdelinger var betydeligt mere rummelige end det landsomfattende samarbejde. En række rent lokale foreninger og foreninger, der kun delvis var ungdomsforeninger, spillede en betydelig rolle i de enkelte samvirker. Også politisk var bredden større. Yderpunktet nåedes i Bjerringbro, hvor ungdomsorganisationen for Landbrugernes Sammenslutning deltog i samvirket til trods for, at L.S. i sommeren 1940 havde allieret sig med nazisterne.[44] At man i hovedledelsen tog afstand fra partiet Dansk Samling, og at dette ikke formelt kunne tilsluttes Dansk Ungdomssamvirke, forhindrede heller ikke, at der rundt om i samarbejdsudvalgene sad folk med tilknytning til eller sympatier for Dansk Samling. Som ledere af upolitiske foreninger havde de naturligvis fri adgang til Dansk Ungdomssamvirke. For den sags skyld havde landsledelsen heller ikke gjort ophævelser mod, at foreningen »Frivillig dansk Arbejdstjeneste« blev optaget i landsorganisationen, skønt dens formand, højskoleforstander Robert Stærmose,

var kendt som en af Dansk Samlings ledende mænd.[45] Modsætningen til dette parti, som nærmere skal omtales i forbindelse med valget i 1943,[46] var alligevel stærkere i hovedledelsen end i de enkelte afdelinger.

Så helt afhængigt de lokale samarbejdsudvalgs oprettelse var af hundreder og tusinder af menneskers beredvillighed til at gøre et aktivt stykke arbejde med sagen, og så ringe en rolle retningslinjer fra oven spillede, har man lov til i samvirkernes opståen at se et fuldgyldigt udtryk for den nationale bevægelse i de første besættelsesår. Så bredt som disse spændte, så langt rakte også den almindelige nationale solidaritet. Den rakte en del videre. At f.eks. K.F.U.M. & K. de fleste steder ikke var med, betød ikke, at de blev betragtet som udanske, eller at de selv følte sig som stående udenfor det nationale sammenhold. Men overfor nazisterne var grænsen ubønhørlig skarp. Nazisterne var fjenden, og deres deltagelse var en uhyrlighed. De tåltes ikke engang som tilhørere til et foredrag, selvom mange kunne mene, at de havde størst behov for at høre, hvad taleren havde at sige.[47] Man stolede ikke på nazister. Måske ville taleren sige ting, der ikke tålte at blive refereret på uvedkommende sted, måske var han fuldkommen neutral. I alle tilfælde: man ville være sig selv, man ville have muligheden for at tale frit, uanset om man ville benytte denne mulighed. Ungdomssamvirket følte som et fristed, et dansk brohoved midt i det tyskbesatte land.

Organiseringen, skabelsen af samarbejdets rammer, var et mål i sig selv. Samlingstanken var både centralt og lokalt den bærende ide ved ungdomssamvirkets dannelse. Dernæst meldte sig spørgsmålet om, hvad man i fællesskab skulle udrette. I efteråret 1940 var der dog ingen alvorlig tvivl om, at afholdelse af nationale møder var en hovedopgave. Disse møder, som blev holdt overalt i landet – og ikke blot af Dansk Ungdomssamvirke – var en fortsættelse af alsangen og festerne på kongens fødselsdag 26. september 1940. Det festlige, det stemningsrige og appellen om dansk sammenhold gik igen fra møde til møde. En mere prosaisk eftertid kan mene, at disse møder tenderede mod det svulstige; men for vide kredse i samtiden var den nationale løftelse en realitet. Til illustration kan tjene Dansk Ungdomssamvirke i Søllerød Kommune's første møde på Ny Holte Hotel den 4. december 1940.[48]

Ved mødets åbning førtes ungdomsforeningernes faner ind,

mens forsamlingen sang »Der er ingenting, der maner«. Dernæst bød formanden, adjunkt Hoffmeyer velkommen og præsenterede ungdomssamvirket: »Dette Samvirke eller Samarbejde er kommet i Stand efter en Række Forhandlinger, der tog deres Begyndelse 9. Oktober ... Fra alle Sider herude viste man straks den største Interesse, men enkelte Landsorganisationers Stilling medførte visse Vanskeligheder, som imidlertid ikke fik praktisk Betydning her. D.s.U., K.U., H[olte] G[ymnastik og] I[drætsforening] og »18. April« [sønderjysk ungdomsforening] besluttede at deltage som Foreninger, medens Repræsentanterne for K.F.U.M. og K., Dansk Vandrelaug, Drenge- og Pigespejderne og F.D.F. kun kunde deltage i Samarbejdet paa eget Ansvar. Hvad enten man deltager paa den ene eller anden Maade, er Resultatet dog blevet, som Fanerne viser, at Søllerødungdom af alle Afskygninger i Aften mødes i denne Sal og giver hinanden et dansk Haandslag i Erkendelse af først og fremmest at være Landsmænd ...« Formanden sluttede med at udbringe et leve for kongen, og man sang »Kong Kristian« og »Danmark i tusind Aar«.

Så fik aftenens taler, forstander Mølbak, Hindholm Højskole, ordet. Hans foredrag bar titlen »Vor danske Arv«, en overskrift der kunne stå over talrige nationale foredrag fra denne tid. Med udgangspunkt i forskellige sider af dansk kulturliv påvistes en dansk tradition forskellig fra den tyske. En muligvis lidt ironisk journalist gav i sit referat en kort oversigt over foredragets indhold, og det kan stå som en art fællesnævner for mange nationale foredrag: »Intet forblev upaatalt. Jord, Nedstamning, Historie, Sæd, Skik og Sprog blev gennemgaaet, og ved Hjælp af Eksempler hentet fra Dagliglivet (Bynavne, Byggeskikke, Bønders Maade at sige Hyp paa) paaviste [taleren], at alle disse Væsensligheder svejser Danskerne sammen til et Folkefællesskab.«[49] Naturligvis er en sådan opregning lige så intetsigende som ethvert referat af disse foredrag ville være. Deres væsentlige indhold var den nationale ånd, som havde grebet både foredragsholderen og hans tilhørere. Løsrevet fra mødernes andagtsfulde klima, taler de ikke, som de gjorde i de første besættelsesår. Noget lignende gælder de historiske foredrag. I forrige kapitel omtaltes Hal Kochs foredrag om Danmark i det 12. århundrede. Dette emne benyttedes også flittigt af andre talere. Der var en snert af noget farligt i skildringen af de tider, hvor modsætningen mellem dansk og tysk var

accentueret, og tilhørerne behøvede ikke mange antydninger for at komme på det rene med, at foredragsholderen egentlig ikke havde så fjerne tider i tankerne. Evnen til at læse mellem linjerne og forstå det usagte muliggjorde de kamouflerede provokationer, som besættelsens første år opviser så mange eksempler på. Et, som kun var for de indviede, skal nævnes. Uffe Grosen holdt i efteråret 1941 et ret farligt foredrag om England under krigen, en lovprisning af det engelske folks heltemodige kamp. Det kunne pressen naturligvis ikke referere; men en journalist skrev kort: »Grosen talte om Kanaans Land.«[50]

Men tilbage til Holte. Efter endnu en sang, »Du danske Mand«, forevistes Preben Franks Danmarksfilm, farvefilmen »Der er et yndigt Land« med optagelser fra alle landets skønneste egne og en reportage fra kongens 70-års fødselsdag. Efter filmen blev der atter sunget, »Jeg elsker de grønne Lunde«, formanden sagde et par ord til slut, og endelig sang forsamlingen stående nationalsangen, »Der er et yndigt Land«, og »Kongernes Konge«.

Sang, foredrag og film var grundstammen i de lokale ungdomssamvirkers arrangementer. Afholdelse af store møder var overalt, hvad udvalgene på eget initiativ gik i gang med. Man havde på forhånd store forventninger om, hvor mange mennesker man kunne samle til disse møder, og der *kom* også mange. Alligevel var man i begyndelsen skuffet over resultatet. Man havde i tankerne, hvad alsangen havde samlet, og man lagde foreningernes medlemstal sammen. Men så let var det ikke. I København lagde man ud den 1. december 1940 med tre møder på Københavns og Gentoftes rådhus og i Lindevangsskolen i Vanløse; men alle steder svigtede publikum.[51] Få dage senere kunne til sammenligning Christmas Møller fylde Forum. Det var en erfaring, man overalt gjorde, at det mere var taleren end arrangøren, der samlede tilhørerne. I Odense oplevede man en lignende fiasko,[52] andre steder var besøget godt, blot ikke så stort, som man i sin optimisme havde ventet.[53] Først efterhånden som Dansk Ungdomssamvirke fik slået sit navn fast i bevidstheden og blev kendt for gode arrangementer, kunne det samle en mere konstant tilhørerskare.

De lokale samarbejdsudvalgs placering i den enkelte bys liv varierede fra sted til sted. Nogle steder var D.U. alene om det nationale arbejde, andre steder var det ikke engang blandt de største arrangører af nationale møder. Men på ét punkt var ung-

domssamvirket overalt enestående. Dets talerstol var ikke tynget af en førkrigstradition, og i ungdomssamvirket mødtes om ikke alle, så dog så mange forskellige retninger, politiske, religiøse, etc., at man kun kunne finde prædikatet dansk for dets virke. D.U. var det eneste sted, hvor man kunne mødes på tværs af andre anskuelser. De politiske partier og de andre »voksne« foreninger skabte ikke noget tilsvarende bredt samarbejde, som det, ungdomsforeningerne stod for. Derfor blev det først og fremmest i ungdomssamvirket, man ud over landet så det nationale sammenhold demonstreret.

11. DEN FOLKELIGE FRONT.

I begyndelsen af september 1940 fik Dansk Ungdomssamvirke som før omtalt oprettet et hovedkontor.[1] Dets leder var forretningsføreren Knud Gedde, som hidtil havde været forretningsfører i K.U. Til hjælp havde han i begyndelsen kun en enkelt kontordame, og det måtte derfor være en ret begrænset støtte, hovedkontoret i den første tid kunne yde de lokale afdelinger. Opgaven blev i begyndelsen at holde trit med udviklingen ude i landet og besvare de mange forespørgsler, der kom derfra. Et hovedresultat af »hjælpecentralen«s arbejde fremkom dog allerede i oktober 1940, da de nedsatte specialudvalg fik udarbejdet de første lister over film, foredragsholdere og kunstnere, der havde stillet sig til disposition for ungdomssamvirket.[2] Fra disse lister kunne udvalgene hente ideer til deres arrangementer, og i en række tilfælde kunne de få foredrag og optræden til nedsat betaling, især når der kunne arrangeres samlede tourneer, hvad hovedkontoret kunne være behjælpelig med.

Den vigtigste af disse lister, den der har været flittigst studeret i de lokale samarbejdsudvalg, var talerlisten. Den første udgave, som kom i oktober 1940, indeholdt 108 navngivne talere, og den suppleredes i løbet af det næste år op til et antal af 353 i oktober 1941.[3] Maj 1942 lå tallet omkring 450.[4] Selvom en betragtelig del af de her opførte foredragsholdere også tidligere havde talt i ungdomsforeningerne, ses dog også her den tilgang af nye kræfter i det folkelige arbejde, som var en vigtig betingelse for det nationale arbejdes blomstring. F.eks. står på D.U.s talerliste opført 8 professorer ved Århus Universitet, som gennem den nydannede »Foredragskredsen af 1940« stillede sig til rådighed som foredragsholdere, og som i vinteren 1940–41 talte ved i alt 130 møder i Jylland og på Fyn.[5] De nye kræfter gjorde sig dog i endnu højere grad gældende på det lokale plan. Ifølge D.U.s statistikker afholdt de bedre arbejdende lokale afdelinger gennemsnitligt 5–6 møder hver sæson i de første besættelsesår. Kun til et eller to af dem kunne man regne med at få landskendte talere. Her trådte da de lokale kræfter i funktion. Lærere, præster, bibliotekarer, jour-

nalister og andre, der kunne yde et bidrag, rykkede i marken i et omfang, som det aldrig tidligere var set i dansk foreningsliv. Samlede de knap så mange tilhørere som »de store kanoner«, var deres foredrag til gengæld af nok så stor betydning for, at den nationale stemning blev grundfæstet gennem reel oplysning.

Men naturligvis stod der større blæst om de kendte navne. Hal Koch blev et af disse, og fra D.U.s talerliste er der også grund til at fremhæve professor Ole Chiewitz, senere medlem af Danmarks Frihedsråd, hvis foredrag om Finland og den finske vinterkrig samlede fuldt hus landet over. Sønderjyske talere var der efterspørgsel efter. Blandt andre kan nævnes seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder, redaktør Frede Nielsen, Sønderborg og Dansknordisk Ungdomsforbunds formand, lærer P. Marcussen, Gråsten. Endelig var lektor Vilhelm la Cour en meget populær taler i en række ungdomssamvirker. På grund af hans deltagelse i Højgaard-gruppen i 1940 og hans meget skarpe holdning overfor regeringen og den udæskende facon, hvori han gav den udtryk, blev han dog ikke anbefalet af D.U.s ledelse. Kaj Munk søgte talrige samarbejdsudvalg at få som taler; men brevene kom tilbage med en kort påtegning i Kaj Munks karakteristiske håndskrift om, at det desværre var ham umuligt. Kaj Munk talte af princip ikke i D.U. Den eneste undtagelse han gjorde, i sommeren 1942, skal omtales i et senere kapitel.[6]

Dansk Ungdomssamvirkes ledelse ville også andet end at være hjælpecentral. Den ønskede at præge det arbejde, der gjordes ude omkring. Et vigtigt middel hertil fik den, da Lederbladet 1. januar 1941 begyndte at udkomme. Det redigeredes af den tidligere redaktør af Studenterbladet, Ib Gottlieb Petersen og blev i de kommende år Dansk Ungdomssamvirkes talerør. Da det blev sendt gratis til alle ungdomsledere, der havde nogen tilknytning til ungdomssamvirket, opnåede det hurtigt et oplag på 5.000. Hver måned bragtes heri oversigter og instruktionsstof af praktisk betydning for ungdomsarbejdet; men desuden indeholdt det en række artikler, som behandlede tidens problematik, og en række ledere, der slog fast, hvad der var Dansk Ungdomssamvirkes holdning i den foreliggende situation. De første af disse er omtalt i foregående kapitel, og flere vil blive nævnt i de følgende i forbindelse med de begivenheder, de er knyttet til. De ydede et væsentligt bidrag til at give Dansk Ungdomssamvirke et samlet ståsted. Lederbladet

blev et diskussionsforum af meget stor værdi. Her demonstreredes den saglige argumentation og den forsonlige tone, som var D.U.s ideal. Den alsidighed og den sjældne evne til at drage nyt stof ind i en efterhånden fortærsket debat, som blev kendemærket for bladets redaktion, gjorde Lederbladet til et tidsskrift, hvis udgivelse i sig selv var en fortjeneste for Dansk Ungdomssamvirke.

Den stærkeste kontakt mellem ledelse og organisation blev dog skabt ved den personlige forbindelse, som knyttedes under rejser til landets forskellige egne. Her stod tre mænd i centrum, nemlig Hal Koch, Knud Gedde og Vilhelm Nielsen. Mere end andre blev de landsledelsens ansigt overfor de lokale ledere. Om Hal Kochs foredragsrejser er der tidligere talt.[7] Allerede fra november 1940 er der vidnesbyrd om, at han var stærkt efterspurgt som foredragsholder,[8] og i de følgende år tilbragte han en betragtelig del af sin tid på rejser fra by til by. Hans foredrag samlede tilhørere som få andres; men han lagde også vægt på at få de lokale afdelingers inderkredse i tale. Når det store publikum havde forladt salen, samledes han – som det også brugtes af andre foredragsholdere – med en snæver kreds til en diskussion af Dansk Ungdomssamvirkes opgaver i almindelighed eller i den specielt foreliggende situation. Her advarede han mod at regne med, at ungdomssamvirket i sin nuværende form kunne holde, når den tyske besættelse var ophørt, men pointerede samtidig, at man ikke derfor måtte slippe al forbindelse ved befrielsen.[9] I den første tid var hans tanker om politiseringen naturligvis et hovedemne. Hal Kochs personlige overtalelsesevner bidrog afgørende til at overvinde den almindelige frygt for at beskæftige sig med politik i Dansk Ungdomssamvirke.

Var Hal Koch Dansk Ungdomssamvirkes ubestridte førstemand, blev Knud Gedde snart en lige så sikker nummer to. Han blev hurtigt andet og mere end daglig leder af kontoret. Allerede i efteråret 1940 begyndte han så småt at rejse ud og tale i forsamlinger af ungdomsledere i forbindelse med oprettelse af lokale samvirker.[10] Men fra efteråret 1941 fik han tillige en større opgave, idet det da blev overdraget ham at udføre den informationstjeneste, Dansk Ungdomssamvirke i lighed med de ældres Råd tog op.[11[Fra da af befandt han sig stadig på rejser og til møder, hvorunder han kom i berøring med snart sagt hvert eneste ungdomssamvirke i landet. Alene i 1942 talte han ved ialt 157 møder, altså omtrent et møde hver anden dag.[12]

Det var dog ikke kun D.U.s lokalafdelinger, hvis arbejde hovedkontoret støttede og stod i kontakt med. Et enkelt pluk af Geddes virksomhed, en rejse i Jylland og på Fyn, hvor han dels gav aktuel orientering, dels optrådte som foredragsholder i vanlig forstand og dels tog sig af organisationsproblemerne, viser, hvor forskellige sider af det folkelige arbejde D.U. spændte over.[13]

8. januar 1943 rejste Gedde fra København og talte samme aften i Østbirk for 250 tilhørere, næste aften for 100 i Åstrup. Begge disse møder var arrangeret af D.U. Den følgende dag var en søndag, og dagens møde fandt sted om eftermiddagen for De danske Ungdomsforeninger i Lejrskov forsamlingshus. Der var plads til 300, men var mødt 400, så »Luften var lidt »tæt«, men Stemningen var udmærket«, noterer Gedde. Mandag den 11. gik turen til Bramminge, hvor Gedde havde 125 tilhørere fra efterskolen for Danske Samfund, og tirsdag holdt han to møder på Askov Folkehøjskole, om eftermiddagen for 350 elever og lærere, om aftenen en aktuel orientering for 60–70 af den snævrere kreds. Onsdag den 13. var der tillidsmandsmøde i Outrup, hvortil var mødt et halvt hundrede i alderen 20–24 år. Gedde noterer, at interessen og spørgelysten var stor. Dagen efter tog Gedde over til Fyn, men et møde om eftermiddagen på Ryslinge Folkehøjskole måtte han opgive på grund af snefygning og deraf opståede trafikvanskeligheder. Med bil, tog og til sidst i jumbe kom han til Hillerslev om aftenen, hvor der trods »et modbydeligt Vejr, Storm, Sne og Islag« var et fremmøde på 125–150 mennesker. Næste dag i Ollerup talte han for 600 tilhørere hovedsagelig fra højskolerne. »Bagefter var Lærerkræfterne fra alle 3 Skoler inviteret til Kaffe, og *der* regnede det med Spørgsmaal«. Næste dag, lørdag, var Gedde igen i Jylland og traf på Fredericia banegård Jens Rosenkjær, der ligesom Gedde skulle tale ved De danske Ungdomsforeningers møde i Brørup. Der var 400 deltagere. Søndag var sidste mødedag. Der var om formiddagen tillidsmandsmøde for D.U. Ribe amt i Esbjerg, 50 fremmødte, og om aftenen møde med 150 deltagere i D.U. Ejstrupholm. Endelig mandag den 18. januar vendte Gedde tilbage til København til en ny arbejdsuge med foredragsudvalg, arbejdsudvalg, møde om nordisk samarbejde og foredrag på søofficersskolen foruden de løbende forretninger. Søndag kunne han atter tage ud at rejse, til Odense ...

Der var i begyndelsen nogen betænkelighed ved at overdrage

Knud Gedde et så stort og betroet hverv.[14] Han kom fra K.U., i hvis arbejde han havde taget del i en årrække. Ved rigsdagsvalget i 1943 blev han opstillet som konservativ folketingskandidat. Men i sit arbejde for Dansk Ungdomssamvirke lykkedes det ham med megen redelighed at skyde egne særstandpunkter i baggrunden. Naturligvis kunne ikke alle være enig med ham i de synspunkter, han forfægtede på informationsmøderne. Men at det var Dansk Ungdomssamvirkes og ikke Det konservative Folkepartis sag, han talte, var hævet over enhver mistanke. Indtil efteråret 1944 bestred han på dygtigste måde sit hverv som ungdomssamvirkets forretningsfører. og om den popularitet, han i denne tid erhvervede sig, vidner det klart, at han efter befrielsen blev kaldt tilbage til ungdomsarbejdet som det nystiftede Dansk Ungdoms Fællesråds første formand, til trods for at han da havde nået den for en ungdomsleder anselige alder af 44 år.

Den tredie af Dansk Ungdomssamvirkes centrale skikkelser var Vilhelm Nielsen, der 1. februar 1941 som nybagt cand. theol. blev ansat som rejsesekretær. Vilhelm Nielsen var blandt de oprindelige initiativtagere til Dansk Ungdomssamvirke og havde deltaget i de forberedende møder i Studenterforeningen i maj–juni 1940.[15] Ved hans ansættelse som rejsesekretær blev et stort savn afhjulpet, idet hovedledelsen nu gennem hans rapporter om arbejdet i landets forskellige egne, især Jylland, hvor hans væsentligste arbejde lå, var i stand til at danne sig et billede af, hvor vidt fremskredet arbejdet var, og hvilke mangler der var at rette. I 1943 ansattes endnu en rejsesekretær, landmand Laurits Jeppesen, Drigstrup, som skulle tage sig af arbejdet i landdistrikterne, hvor ungdomssamvirket ikke havde samme tag som i byerne. Han fratrådte dog stillingen allerede ved årets udgang, og den tredie rejsesekretær, højskolelærer Jørgen Jessen kom først til at fungere i krigens sidste uger, hvor arbejdet delvis lå stille.

Vilhelm Nielsens første opgave var at opspore de ungdomssamvirker, hovedkontoret hidtil ingen forbindelse havde haft med. Hvor tynd forbindelsen var i efteråret 1940, fremgår af en cirkulæreskrivelse fra 5. oktober til alle lokale udvalg, hvori der blandt andet står: »For en Del Samarbejdsudvalgs vedkommende har vi kun Kendskab til Udvalgene gennem de Meddelelser Aviserne har bragt, og hvis denne Udsendelse derfor ikke er tilsendt Udvalgsformanden, beder vi Dem lade den gaa videre til ham.«[16]

Endnu på Dansk Ungdomssamvirkes 2. repræsentantskabsmøde den 20. april 1941 oplyste arbejdsudvalgets formand, Poul Hjermind i sin beretning, at der foruden de 115 lokale udvalg, der da stod tilsluttet hovedorganisationen, vidstes at eksistere endnu 48 udvalg, som ikke havde indmeldt sig.[17] Selvom en del af disse holdt sig udenfor af den grund, at de havde K.F.U.M. & K. eller andre foreninger, hvis landsledelse var imod Dansk Ungdomssamvirke, som medlemmer, vidner dette dog om, at der endnu var et stort stykke organisationsarbejde tilbage, før Dansk Ungdomssamvirkes ledelse var blevet det midtpunkt i det nationale ungdomsarbejde, som det stræbte efter at blive.

Dette organisationsarbejde var i hovedsagen Vilhelm Nielsens sag. Hans ankomst blev næppe alle steder hilst med lige stor glæde. Mens Hal Koch skaffede fuldt hus i byens største sal og flerspaltet presseomtale dagen efter, og mens Knud Gedde medbragte de politiske oplysninger, man tørstede efter, så stillede Vilhelm Nielsen ikke sjældent, fordi der var noget galt med afdelingen. Den var ikke tilstrækkelig aktiv, der blev ikke holdt studiekredse nok, eller rejsesekretæren lod direkte skinne igennem, at den formand, man havde valgt, ikke var sin opgave voksen. Hans hverv var ofte utaknemmeligt. Er hans råd og vejledninger mange steder blevet hilst velkommen, er de også af og til blevet opfattet som utidig indblanding fra hovedledelsens side. Men hans arbejde var nødvendigt, hvis Dansk Ungdomssamvirke af de mange spredte bestræbelser skulle få skabt en alvorligt arbejdende enhed, som virkelig kunne udnytte de fordele, det landsomfattende arbejde gav. Gennem rejsesekretæren blev det nu også muligt for hovedledelsen at skaffe sig kontakter og få oprettet afdelinger på steder, hvor det samlende nationale arbejde endnu ikke var kommet i gang.[18]

Et vigtigt led i bestræbelserne for at bringe samling over det landsomfattende nationale arbejde var de sommerlejre, D.U. i lighed med flere ungdomsforeninger afholdt i årene 1941, -42, -43 og -44. I Fuglsølejren på Mols, på Kollund Grænsehjem i Sønderjylland og hvor lejrene ellers var placeret, mødtes unge fra hele landet og fra forskellige lag og kredse til et kombineret kursus, sommerferieophold og kammeratligt samvær. Utvivlsomt blev der herfra hentet ideer og inspiration til det daglige arbejde landet over, og ikke mindst de særlige lejre for ledere, som holdtes i

1942 i Askov og i 1943 på Andelsskolen ved Middelfart, tog sigte på at videreuddanne og aktivisere lederne i det lokale arbejde. Hvor stor betydning disse landsomfattende sammenkomster er blevet tillagt, fremgår bl.a. af, at de halvårlige repræsentantskabsmøder i D.U. voksede i omfang fra gang til gang. Det første, den 31. oktober 1940, var et aftenmøde, der begyndte kl. 20 og varede et par timer. Det næste, 18. april 1941, strakte sig over en søndag, 25.–26. oktober 1941 ofrede man en weekend, og endelig i foråret 1942 udfyldte repræsentantskabsmødet hele bededagsferien 1.–3. maj. Dette møde blev et af højdepunkterne i D.U.s historie. I tre dage var 150 tillidsmænd samlet på Snoghøj Gymnastikhøjskole ikke blot for at diskutere en årsberetning og foretage valg, men til en stor rådslagning om snart sagt alle de problemer, der da trængte sig på for D.U. og for alle, der var engageret i folkeligt arbejde. Sammen med hovedledelsens rejsende repræsentanter og sammen med Lederbladet bidrog sommerlejre og repræsentantskabsmøder til at skabe en enhed ud af de mange bestræbelser, som tilsammen udgjorde det nationale arbejde.

I et brev fra december 1941 skriver Hal Koch om de resultater, Knud Gedde, Vilhelm Nielsen og han havde opnået gennem deres rejser.[19] Han tænkte hermed på de fremskridt, der var nået for tanken om ungdomssamvirket som politisk opdragende instrument. Denne Hal Kochs kongstanke, der efterhånden tog form af en genoplivelse af Grudtvigs tanke om en borgerlig konfirmation, var det punkt, de tre, hvad deres ærinde så ellers var, alle havde på dagsordenen, når de mødtes med samarbejdsudvalgene. Når de undertiden kom ud for modvilje mod ideen, skyldtes det også, at den form, hvorunder dette arbejde i vidt omfang skulle udføres, var en relativt ny og ret krævende arbejdsmåde, nemlig gennem studiekredse.

Da de fleste af de foreninger, der tog del i ungdomssamvirket, også drev studiekredsarbejde, blev studiekredsen straks i sommeren 1940 anført som et af de områder, hvor Dansk Ungdomssamvirke skulle yde foreningerne bistand.[20] Også De ældres Råd interesserede sig herfor, og allerede 10.–12. september 1940 afholdtes det første studiekredskursus for ungdomsledere af forstander C. P. O. Christiansen på Frederiksborg Højskole.[21] Ud af dette kursus sprang den meget benyttede studiekredsplan, »Danmark i 1000 Aar« med grundbogen »Dansk i 1000 Aar«.

I slutningen af oktober fulgte Dansk Ungdomssamvirke dette initiativ op med lignende kursus på andre højskoler.[22] Lederbladet ofrede megen spalteplads på anvisninger til studiekredse, og med radioen fik Dansk Ungdomssamvirke et meget værdifuldt samarbejde på dette felt. Radiostudiekredsene, der var tilrettelagt i samarbejde med D.U., begyndte i efteråret 1940 og fortsatte de følgende vintre. Men for ungdomssamvirket kneb det at få studiekredsene i gang.[23] De fleste ville nødig ud af den nationale festrus og ned i en trælsom tilegnelse af kundskaber. Fra hovedledelsens side blev der lagt megen vægt på, at dette skete. Den aktive medvirken i et studiekredsarbeide kunne kalde stærkere og navnlig mere varige nationale kræfter frem end de flygtige stemninger, og ved små studiekredsmøder lærte deltagerne fra forskellige foreninger hinanden bedre at kende end ved de store møder. Maske de da samtidig også lærte at forstå hinandens synspunkter. På intet andet felt ydede Dansk Ungdomssamvirke de tilsluttede foreninger og samarbejdsudvalg en så udstrakt hjælp som ved etableringen af studiekredsarbejdet, og heller ingen steder var sagkyndig bistand mere påkrævet. Men resultatet stod ikke mål med anstrengelserne. Et rundspørge fra hovedkontoret blev i foråret 1942 besvaret af 108 af de da eksisterende 293 samarbejdsudvalg. Det må formodes, at de 108 var at finde blandt de mest aktive og bedst arbejdende afdelinger. Alligevel var resultatet pauvert for studiekredsenes vedkommende, idet de 108 afdelinger i den forudgående sæson tilsammen kun havde haft 81 studiekredse, altså mindre end én pr. afdeling.[24] Næste sæson, 1942–43, var resultatet endnu ringere, 58 studiekredse fordelt på 144 afdelinger, altså ikke engang én i hveranden by.[25] Studiekredsarbejdet var krigen igennem ungdomssamvirkets smertensbarn.

Omstillingen fra det nationale til det politiske oplysningsarbejde giver sig klart til kende i studiekredsenes emner. I 1940 bragte radioen en studiekreds, »De danskes Veje«, som gav en historisk belysning af danskes bedrifter i udlandet. Formålet var at styrke den nationale selvtillid. Men i 1941 var den væsentligste serie aktuel politisk. »Borger i Danmark«, hvis titel var overtaget fra Hal Kochs foredrag på D.U.s repræsentantskabsmøde 18. april 1941 om politiseringen, omhandlede det moderne danske samfund med særlig vægt på det frie forfatningsliv med de pligter og rettigheder, det gav den enkelte borger. Den var i det hele et udtryk for

Hal Kochs tanker og et væsentligt led i disses udbredelse. Grundbogen med samme titel blev meget anvendt i Dansk Ungdomssamvirkes studiekredse, som herved fik et grundlag for en sagligt underbygget diskussion af det danske demokratiske samfund. Selvom skeptikerne i forholdet til demokratiet næppe mødte talrigt op, havde studiekredsene alligevel den store betydning, at demokratiets fortalere ved at tilegne sig en dybere viden om samfundsforholdene fik argumenter på hånden og derved en stærkere stilling i diskussionen.

Politiseringen var en bestræbelse ovenfra. Det blev hovedledelsens opgave at få det medborgerlige oplysningsarbejde til at glide ind i de lokale udvalgs og de enkelte tilsluttede foreningers daglige virksomhed. Vanskelighederne med at få den principielle rigtighed heraf anerkendt overvandtes ret hurtigt. Ad alle de veje, hvorigennem den offentlige opinion dannedes, trængte tanken om den medborgerlige forpligtelse frem. I arbejdsudvalgets beretning på D.U.s repræsentantskabsmøde 2. maj 1942 fremstilledes politiseringens sejrsgang på følgende måde: »[Hal Koch] udviklede de Synspunkter om vort folkelige, nationale Fællesskab og lagde den Linie an, man senere kunde spore over alt, baade i vort Arbejde og uden for vort Arbejde, i Pressen, paa Rigsdagen, i Radioen. Det gik jo i Virkeligheden saadan i 1941, at der næppe om politiske eller nationale Emner kunde skrives en Artikel eller holdes en Tale, uden den indeholdt Kærnen af det, der var fremhævet [af Hal Koch] om Ungdommens Forpligtelser overfor det folkestyrede Danmark.«[26]

Men den medborgerlige opdragelse var kun den ene side af Hal Kochs program. Mens arbejdet for denne kunne udføres upåvirket af de ydre begivenheder, lå forholdet på en helt anden måde for programmets anden side. Som før nævnt ønskede Hal Koch nemlig også, at Dansk Ungdomssamvirke skulle placere sig i den almindelige politiske debat, og han formulerede det sådan, at ungdomssamvirket skulle slutte op bag konge, regering og rigsdag. Skønt den første officielle udtalelse om tilslutning hertil først kom fra repræsentantskabsmødet i maj 1942,[27] var Dansk Ungdomssamvirkes politiske ståsted dog allerede i 1941 en kendsgerning. Det var et hovedemne i Hal Kochs taler og artikler og i Knud Geddes informationsvirksomhed.

Imidlertid skete der fra efteråret 1940 til sommeren 1941, hvad

der for mange var en omkalfatring af problemstillingen omkring samlingsregeringen og dens politik. I 1940 havde spørgsmålet været, om det var muligt for regeringen at holde sin stilling mod angrebene fra nazisterne og de borgerlige antiparlamentarister, og hvor længe tyskerne ville tillade en parlamentarisk dansk regering at blive siddende. Efter nytåret 1941 indtrådte en afspænding i disse forhold; men kort efter begyndte vigtige indrømmelser til tyskerne at så tvivl om det formålstjenlige i at opretholde regeringen og fortsætte forhandlingspolitikken. 5. februar 1941 udleveredes efter tysk krav 6 danske torpedobåde til den tyske marine. 22. juni samme år erklærede Tyskland Sovjetunionen krig, hvilket medførte, at det danske politi efter tysk krav arresterede og internerede en række fremtrædende danske kommunister. Umiddelbart herefter måtte regeringen godkende, at der hvervedes et dansk korps til indsættelse i krigen på østfronten, det såkaldte »Frikorps Danmark«. Endelig 20.–21. august 1941 vedtog rigsdagen en lov, der forbød al kommunistisk virksomhed i Danmark.

Disse foranstaltninger, hvorved grundloven på væsentlige punkter blev tilsidesat, og hvorved Danmark nærmede sig krigsdeltagelse på tysk side, måtte nødvendigvis medføre uro og blev for nogles vedkommende afslutningen på den tillid, de havde næret til den danske regering. I det store hele var der dog endnu forståelse for, at regeringen for at undgå noget værre, under tysk pres havde givet disse indrømmelser. Men en ny problemstilling havde meldt sig. Spørgsmålet var ikke længere blot, om det blev muligt at føre forhandlingspolitik, men også om det var formålstjenligt og moralsk forsvarligt at gøre det.

Dette nye moment i situationen måtte også sætte sit præg på Dansk Ungdomssamvirkes agitation. I efteråret 1940 gik Hal Koch ud fra, at kritikken af regeringen ene havde sit udspring i uvidenhed eller i antiparlamentarismen. Da Knud Gedde i efteråret 1941 startede den omfattende informationsvirksomhed, der skulle dæmme op for rygter og misforståelser, var det imidlertid klart, at den reelle modstand nu i alt fald ikke udelukkende havde sin rod i ønsket om at få regeringen erstattet af et formodet mere handlekraftigt, upolitisk ministerium. Begrebet »norske tilstande« var dukket op. Der begyndte at danne sig den mening, at landet hellere måtte indtage en åben kampstilling overfor tyskerne, selvom det medførte en direkte tysk magtovertagelse. Som illustration

til denne situation skal anføres et afsnit af Knud Geddes dagbog fra 5. oktober 1941. Det viser den stemning, han mødte på sin første informationsrejse, og det viser det uforandrede standpunkt, Dansk Ungdomssamvirke endnu indtog.

»En af mine Opgaver paa denne Rejse [til Fyn og Jylland i den foregående uge] var at give interesserede Kredse Oplysninger om Udviklingen herhjemme i de sidste halvandet Aar og derigennem paavise Nødvendigheden af og det naturlige i, at hele det danske Folk i Tillid slutter op bag den lovlige Regering. Paa det politiske og økonomiske Omraade har den vist, at den staar fast paa at afvise ethvert Krav om at sende danske Soldater i Kamp for Tyskland. Ogsaa paa en Række andre Omraader har den med Fasthed imødegaaet tyske Krav og Ønsker; men Forholdene medfører, at kun de færreste af disse kan være Offentligheden bekendte. Derimod mærkes det jo straks af alle, naar tyske Krav har maattet helt eller delvis imødekommes, og der har stedse været kloge Hoveder, der i saadanne Tilfælde har været villige til Kritik, uanset den nedbrydende Virkning denne har og har haft. Derfor maa det være en dansk Opgave at sprede Oplysning om de virkelige Forhold, saa Enigheden og Sammenholdet i Folket ikke skal nedbrydes.

Oftere end man skulde tro, møder man Folk – ofte velmenende og stærkt nationalt prægede, men ogsaa i adskillige Tilfælde typiske Kværulanter – som paa Grund af denne eller hin Regeringshandling – Kommunistarrestationerne, de 3000 Arbejdere til Norge,[28] visse af Staunings Udtalelser,[29] økonomiske Spørgsmaal o.s.v. – er kommet til den Overbevisning, at Regeringen ikke er »stærk« nok i sine Forhandlinger med Tyskerne og derfor maa erstattes med andre: Fanatikerne tilføjer ofte tankeløst: »Saa hellere norske Tilstande.«

Selvfølgelig ændrer mange af disse Indstilling, naar de oplyses om Kendsgerninger; men tilbage bliver dels en lille Kreds af tavse, men utilfredse, dels en Kreds, der mere eller mindre aabenlyst forfægter den Tanke, at uanset Følgerne maa vi »for vor nationale Æres Skyld« slaa i Bordet for de store Herrer fra Berlin.

Det forekommer mig, at alle disse glemmer den 9. April. Den Dag maatte Danmark tage Følgerne af en forfejlet, materielt præget Politik, der havde placeret os uden Mulighed for, da Kampen om vor Frihed skulde tages, da at føre den uanset Udsigterne til

et heldigt Resultat. Vi havde ikke villet forberede os til at have Muligheden i en saadan Kamp, derfor kunde vi ikke forsøge den; men dermed afgjordes ogsaa for hele Krigstiden Spørgsmaalet om vor Magtstilling i Forhold til Tyskland. Al Tale om »national« Ære, Selvhævdelse o.s.v. er hul, naar den ikke erkender den Baggrund, at med Besættelsen kom vi magtmæssigt helt ind under Besættelsesmagten. Vi har dens Løfter fra Kapitulationsoverenskomsten om vor Frihed og Selvstændighed at holde os til; men vi har ingen Ære at miste ved at erkende, at naar Tyskerne med Magt bryder Løfterne – eller disses Aand – saa har vi heroverfor kun Mulighed for enten ved Klogskab i Forhandlingerne at bremse de andres Magtmisbrug eller nægte at forhandle og lade dem faa fuld Mulighed for at udnytte deres Magt.

For Regeringen – og dette gælder Kongen, Ministeriet og Rigsdagen – maa Rettesnoren være, at man kun vælger den sidste Udvej med den deraf følgende uoverskuelige Risiko, naar Kravene er af en saadan Karakter, at de baade strider mod dansk Retsbevidsthed, og at deres Realisation kræver saavel Regeringens som Folkets Medvirken, saaledes at de ikke kan gennemføres med tysk Magt mod dansk Vilje uden Vold og da kun med ringere Resultat. Paa de Omraader, hvor et dansk Nej kun medfører, at Tyskerne tager selv, er »Nej'et« en tom Demonstration, Forhandling derimod den eneste Mulighed for at bevare Respekten for Retten til at administrere vore egne Sager.

I alle Tilfælde maa det være Regeringens Sag at skønne, dens er Ansvaret, og kan den end selvfølgelig ikke undgaa af og til at begaa Fejl, har den dog Krav paa Folkets fulde Tillid til, at den altid handler saaledes, at den er sig sit danske Ansvar bevidst. Kritiseres dens Handlinger af danske, giver man derved Tyskerne Mulighed for at kræve Regeringsskifte under Henvisning til svigtende Tillid i Folket.

Ja, men Regeringsskifte er jo netop, hvad vi ønsker, siger en Del af Kritikerne.

Hertil er kun eet at svare. Ethvert Regeringsskifte fremkaldt paa denne Maade – eller paa ethvert andet Grundlag end Enighed mellem Kongen, Ministeriet og Rigsdagen – vil medføre, at de nye Ministre sidder uden den Godkendelse af Folket, de nuværende Politikere har fra sidste Valg under frie Forhold. De vil derfor savne saavel Valgets som Traditionens Styrke og vil første

Gang, de kommer i Uoverensstemmelse med Tyskerne, staa uden Folket – altsaa uden Styrke – bag sig. Uanset deres større eller mindre nationale Ærlighed vil de da i Løbet af kort Tid føle sig siddende udelukkende i Kraft af tysk Naade. Makker de ret efter tysk Skøn, er det godt, gør de det ikke – eller ønsker Tyskerne af andre Grunde at skifte – saa kræver de blot nye Personer til, og den Magt, Enigheden i Folket, der skulde bremse dem, har vi selv givet Afkald paa.

Det første Regeringsskifte har dermed været den sikre Vej til den fuldkomne tyske Magtovertagelse.

Resultatet af enhver nøgtern Overvejelse maa derfor blive, at det eneste Værn for den danske Frihed under Besættelsessituationen er at styrke Regeringen, ved at hele Folket viser den sin fulde Tillid.

Jeg anerkender, at det kan volde Vanskeligheder, naar man ved, at ogsaa Scavenius og Gunnar Larsen sidder i Regeringen, og at Manglen paa Kendskab til de Oplysninger, der ligger til Grund for den Stillingtagen til de forskellige Problemer, kan medføre Tvivl; men det er vor nationale Værnepligt at overvinde disse Vanskeligheder og vise Tillid trods alt og fremfor alt.«

Var den danske regering ikke i færd med at svigte demokratiets sag? Dette var det farlige spørgsmål, som trængte sig frem i 1941. Endnu i oktober svarede D.U. blankt nej. Den følgende måned, november 1941, indtraf den første svære rystelse i forholdet mellem Dansk Ungdomssamvirke og »konge, regering og rigsdag.«

12. ANTIKOMINTERNPAGTEN

»Programmerne for vore fælles Sammenkomster er for tørvetrilleragtige. I København bør et Program for en D.U. Demonstration være af følgende Type: Kaj Evans Orkester – Tale af Prof. Hal Koch – 5 korte Taler af helt unge – Lulu Ziegler.«[1] Bemærkningen faldt på D.U.s ordinære repræsentantskabsmøde, der fandt sted i Fredericia den 25. og 26. oktober 1941. Diskussionen stod mest om, hvordan man skulle få tag i de mange passive medlemmer og de mange som ikke var i berøring med nogen ungdomsforening overhovedet. Det organisatoriske apparat, som man ved starten havde sat sig for at opbygge, var stort set blevet virkeliggjort. Man havde kontakt med 155 lokale samarbejdsudvalg, og Lederbladet udsendtes i 5000 eksemplarer; men man følte også utilstrækkeligheden af dette; der var for mange, der stod udenfor, der var for mange, som formelt var med, men reelt var uden den kontakt, som Dansk Ungdomssamvirke skulle være formidleren af, og først og fremmest kom der for få til arrangementerne.[2]

Sidste punkt på repræsentantskabsmødets program var en diskussion om »Fremtidens Arbejde« og det politiske »Grundlag«. Det var vel rimeligt, at man forsøgte at gøre klart, at der fulgte visse konsekvenser – eller om man vil forpligtelser – med den »politisering«, som gennemførelsen af Hal Kochs synspunkter betød. På repræsentantskabets møde i foråret havde man direkte i resolutionsform udtrykt. at man tog et medansvar for »dansk Samfundsliv og Danmarks Fremtid«,[3] d.v.s. et medansvar for den politik, som førtes i det folkestyrede Danmark. Alt dette ville være tom tale, hvis der ikke fulgte en orientering om det politiske liv, og her deltes arbejdet i to sideløbende opgaver. For det første at bibringe ungdommen konkret viden om samfundet og det demokratiske styres funktion, altså slet og ret samfundslære, for det andet oplysning om den aktuelle politiske situation, en informationstjeneste udenom den bundne presse. Når man nemlig spændte sig for folkestyrets vogn og ønskede at forsvare det mod alle angreb, var stillingtagen i vinteren 1940–41 ret enkel. De farligste angreb på demokratiet i Danmark kom i den vinter dels fra na-

zisterne og dels fra de antiparlamentariske bevægelser. Men senest i løbet af sommeren 1941 måtte det blive klart, at folkestyrets grundlag kunne smuldre væk mellem fingrene på selve det praktiske politiske livs bærere, politikerne. Interneringen af kommunisterne i juni og »Kommunistloven« i august var – trods nok så mange spidsfindige juridiske forklaringer – et overordentlig farligt præcedens, så vist som det var en omstødelse af de personlige frihedsrettigheder, som hele demokratiet bygger på, uden hvilke det er en skueret.

I konsekvens heraf og for at imødekomme det almindelige behov for politiske informationer havde man på repræsentantskabsmødet i oktober fået folketingsmændene Ole Bjørn Kraft og Julius Bomholt som talere.[4]

Jul. Bomholt forklarede en del af de spørgsmål, som havde stillet forhandlingspolitikken på hårde prøver. I en af mødedeltagernes referat, der blev nedskrevet under mødet til brug for videregivelse af oplysningerne, fik dette afsnit følgende form: »Vi har været ved Krav, der tangerer det Nej, der skal siges! Regiment Nordland, Frikorps Danmark ... Stadig Udtræden af Frits Clausens Rækker ... Forholdet til Kommunisterne. Natten til 22. Juni præsenterede Gesandten Udenrigsministeren for en Liste over Folk, der skulle arresteres. Ellers havde Tyskerne taget dem. Vi gjorde Kommunisterne en Tjeneste ved at anvende dansk Politi. Rigsdagen gav sin Bemyndigelse til Arrestationen. Først 400, nu 100. Vi nærmer os her Nej-Linien.

Ogsaa slemt, naar Enkeltpersoner pilles ud, men svært at tage et Opgør for Enkeltpersoner ...«[5]

Den fare for demokratiet, som sommerens begivenheder indebar, var tydelig nok, og ungdomssamvirket var, uden at gøre forsøg på at være »et tredje ting«, forpligtet til at overveje, hvor de afgørende spørgsmål var, som var folkestyrets livsnerver. Hvad skulle der til af eftergivenhed overfor nazistiske krav, før folkestyret var en tom skal, der ikke længere var værd at forsvare. Skulle bekendelsen til demokratiet være en realitet, havde man også ret og pligt til at stille dette spørgsmål til folkestyrets bestemmende organer – d.v.s. rigsdagspolitikerne. Folketingsmand Ole Bjørn Krafts tale var det direkte svar på denne latente udfordring. Stadig i samme referat lyder det centrale afsnit: »Man kan ikke unddrage sig Konsekvenserne af 9. April. Vi valgte *ikke* at kæm-

pe, vi valgte Overenskomstens Vej, med de *Rettigheder*, men ogsaa med de *Pligter*, det medførte. En vis Holdning fra Regeringens Side, der ikke deles af det danske Folk, gøres herved nødvendig. Derfor vanskeliggjort at have Tillid mellem Folk og Regering. Trods dette i den overvejende Del af Folket fuld Tillid (med Rette) til Regeringen. *Men:* Er der da ingen Grænser? Skal vi bøje os stadig? Nej, for vort Folks Histories Skyld maa vi sætte en Grænse og sige Nej, men saa ogsaa tage Konsekvensen, at man tager de Lidelser og Ofre, et Nej og dermed norske Tilstande medfører.

1. Vi vil ikke ind i Krigen! Ingen Deltagelse af vor Hær og Flaade.
2. Vi vil ikke opgive dansk Folkestyre.
   Konge, Regering og *Lovgivningsmagt.*
3. Ingen Lovgivning, der paa afgørende Maade bryder med vor Retsordning.
4. Ingen afgørende Beslutning for vor Stilling ud over Krigen.«

Folketingsmand Ole Bjørn Krafts »4 punkter« var en imødegåelse af kritik af forhandlingspolitikkens resultater. At der i situationen, som den forelå efter den 9. april, skulle føres forhandlingspolitik, var der ingen uenighed om, men prisen, der skulle betales, var vanskelig at affinde sig med. I stadig større kredse bredte der sig en ængstelse for, at regeringen – og her især udenrigsminister Erik Scavenius – skulle handle selve grundlaget for forhandlingspolitikken bort. De krav, som tyskerne fik opfyldt, var kendt af alle; de resultater, forhandlingspolitikken hentede hjem, var ofte mindre konkrete. Krav efter krav blev regering og folketing stillet overfor, og man bøjede sig. Det drejede sig om indgreb overfor folketingsmændene, som når Christmas Møller i januar 1941 blev tvunget helt ud af politik, og Hans Hedtoft og H. C. Hansen måtte opgive deres tillidshverv i partiet og folketingsgruppen. Især vakte det forargelse, da regeringen i januar-februar 1941 så sig nødsaget til at efterkomme et krav om udlevering af 6 torpedobåde til den tyske marine. Kendskab til, at kravet oprindeligt havde lydt på det dobbelte, kunne kun lidt efter lidt brede sig i befolkningen. Nogle frygtede naturligvis reaktionen hos englænderne, men mange spurgte sig selv og andre, om man kunne være loyal overfor en regering, der hjalp Nazi-Tyskland med krigsmateriel.

For nogle blev det arrestationen af kommunisterne og de efterfølgende kommunistlove, der betød en »Lovgivning, der paa afgørende Maade bryder med vor Retsordning«; men problemet kunne ikke uden videre stilles så enkelt op. Kommunisterne havde i manges øjne sat sig uden for det gode selskab. Pagten mellem Hitler og Stalin, august 1939, havde gjort et forsvar for deres politik yderst vanskeligt, og den sidste rest af sympati havde de sat over styr ved deres stilling til »Vinterkrigen« i Finland. Kommunisternes stilling udenfor samarbejdet på rigsdagen svarede således ganske godt til deres omdømme i befolkningen, og det var ikke mange, der for kommunisternes skyld var villige til at tage »norske tilstande«. Der havde også før sommeren 1941 været adskillige, der ønskede kommunistisk virksomhed forbudt, og selvom der havde været mere stille om det spørgsmål fra april 1940, var det ikke vanskeligt, hvis samlingsregeringen havde taget et brud med tyskerne på det spørgsmål, at forestille sig en ny regering dannet, som med en ikke ringe baggrund i befolkningen gennemførte lovgivningen. Den situation frygtede man mere end noget andet. For de fleste af politikerne stod det klart, at det før eller senere måtte komme til et brud, men man ville sikre sig, at man havde befolkningens vilje bag sig i den afgørende situation. Folketingsmand Ole Bjørn Kraft indskærpede dette i sin tale på repræsentantskabsmødet 26. oktober: »Forudsætningen [for et nej] er, at det nationale Sammenhold bevares. Hvis der med nogen Ret kan rejses Tvivl om, at det danske Folk eller den langt overvejende Del staar bag Regeringen, vil det være skæbnesvangert.«[6]

Der kom ikke til at gå mere end en måneds tid, før man fik lejlighed til at tage stilling til disse problemer. Tirsdag den 25. november underskrev udenrigsminister Scavenius på Danmarks vegne antikominternpagten sammen med repræsentanter for de stater, der var i krig med Sovjetunionen. Forud for denne tilslutning var der gået nogle dage med hektiske og ofte meget skarpe forhandlinger i ministeriet, samarbejdsudvalget og i partierne. To bevæggrunde havde til sidst haft den afgørende indflydelse på, at svaret var blevet positivt. For nogle var det vigtigste de tyske trusler om at opsige »overenskomsten« fra den 9. april, hvilket var ensbetydende med indførelse af norske tilstande, og det turde man ikke på det foreliggende spørgsmål tage ansvaret for. For andre

var det afgørende bevidstheden om, at et eventuelt nej til tyskerne ikke ville blive afgivet af den samlede regering og rigsdag, men at man kunne frygte en regering dannet, som med en vis støtte i befolkningen tilsluttede sig pagten.

Da den danske regering efter tysk pres underskrev antikominternpagten, var der imidlertid andet end selve traktaten, der herhjemme satte stemningerne i skred, så det flere steder førte til forskellige former for protester. Selve pagten indebar med de fortolkninger, den danske regering gav den, og som var blevet anerkendt fra tysk side – ikke andet end en traktatlig udformning af en faktisk eksisterende situation, som så vist ikke var ærefuld. Men vanskelighederne for regeringen, da den først havde indvilliget i, at Danmark tilsluttede sig, var, at man ikke i tide fik pressemeddelelserne om pagtens reelle indhold og de danske fortolkninger ud. En masse mennesker troede faktisk, at det var tremagtspagten, vi nu havde tilsluttet os. Naturligvis var der også mange, der fuldt og helt forstod, hvad antikominternpagten indebar, og som var rystede over, at man kunne tænke sig officielt at sætte Danmark i bås med de andre underskrivere af pagten.[7]

Det vil altid være et åbent spørgsmål, om det nationale sammenhold ville have holdt til »norske tilstande« på spørgsmålet om tilslutning eller ikke-tilslutning til antikominternpagten. Afgørende er det imidlertid, at mange mente, at den danske befolkning ikke ville forstå sagens principielle betydning. Knud Gedde formulerede sådanne betænkeligheder i sin dagbog, da han den 26. november – dagen efter underskrivelsen – skrev: »... men desværre er det sikkert rigtigt, naar det frygtes, at Flertallet i det danske Folk ikke vilde kunne forstaa – uden en Forklaring, som man ikke vilde faa Lejlighed til at give – at man paa en saadan formel Sag tog Risikoen for en Afsættelse af det danske Styre«.

Men i hvert fald kom man ikke udenom at tage stilling til, om der ikke her var et af de spørgsmål, hvorom Ole Bjørn Kraft havde sagt, at de for vort lands histories skyld fordrede et nej. Det spørgsmål måtte hver enkelt besvare, og det måtte i hvert fald Dansk Ungdomssamvirke gøre klart for sig selv.

Det har heller ikke taget lang tid for den daglige ledelse af Dansk Ungdomssamvirke – d.v.s. de medlemmer af arbejdsudvalget, som næsten hver dag havde deres gang på kontoret i Skindergade – at tage den beslutning, at man måtte have en forhand-

ling om D.U.s forhold til den nye situation. Allerede den 25. november udsendte man fra kontoret en indbydelse til et ekstraordinært repræsentantskabsmøde i Studenterforeningen i København. [8] Indbydelsen indledtes med ordene: »Strengt fortroligt«. Det er muligt, at man tidligere i nogle skrivelser har benyttet samme formulering, men for første gang var der tale om, at det var virkelig nødvendigt, at det blev et lukket møde. Denne gang samledes man for at tage beslutninger, hvis konsekvenser ikke blot ville blive flere eller færre studiekredse eller nationale møder. Diskussionen kunne ende med, at man opløste Dansk Ungdomssamvirke, fordi det folkestyre, som var D.U.s eksistensberettigelse, ikke længere var værd at forsvare. Man lagde i indbydelsen ikke skjul på, at man anså mødet for det hidtil vigtigste: »Arbejdsudvalget henstiller til hvert enkelt Medlem af Repræsentantskabet, og dermed til hvert enkelt Samarbejdsudvalgs Formand, at gøre alt, hvad der er muligt for, at vort Arbejde over hele Landet bliver repræsenteret ved dette ekstraordinære Møde, hvis særlige Karakter sikkert alle forstaar.«

Skulle der være nogle, der ikke forstod situationens alvor, fik de i de samme dage hjælp af beretningerne om studenternes demonstration mod pagten. Det var første gang, tyske og danske myndigheders forbud ganske åbenlyst tilsidesattes. Det var en påmindelse om, at man ikke bare kunne sætte forhandlingspolitikkens kurs og tempo efter de mest forsigtige.

Mange af de 234 mænd[9] fra alle landets amter, der den 30. november samledes til det første ekstraordinære repræsentantskabsmøde, var sikkert indstillet på, at det blev det sidste møde i Dansk Ungdomssamvirke i det hele taget. Chokket over tilslutningen til antikominternpagten var stort, og angsten for de videre konsekvenser, som tilslutningen ville få, sikkert endnu større. Ville den første konsekvens f.eks. ikke blive, at tyskerne forlangte mere aktiv indsats overfor »den fælles fjende« – altså krigsdeltagelse? Eller ville konsekvensen blive krav om jødelovgivning, som de danske nazister ikke var sene til at bebude? En væsentlig forudsætning for Dansk Ungdomssamvirkes fortsatte eksistens måtte være, at man kunne stole på, at politikerne ville kridte skoene og stå fast i de afgørende spørgsmål – også hvis man blev præsenteret for dem i form af krav om den ene lille ting efter den anden. Kravet om tilslutning til antikominternpagten var jo netop først

kommet, da man med en vis ret kunne henvise til, at det blot var en konstatering af i forvejen trufne foranstaltninger. Hvordan ville man stille sig overfor krav om fjernelse af jøderne fra alle betydningsfulde stillinger i centraladministrationen? Hvordan, hvis det drejede sig om en enkelt? Der *var* grund til ængstelse, ikke fordi nogen i og for sig tvivlede på, at politikerne ville svare nej til krav om jødeforfølgelser, men når kravene kom dryppende – ?

Det aktuelle spørgsmål, om ja-sigeriet allerede nu var gået for vidt, måtte klarlægges ved en grundig orientering om begivenhedsforløbet op til pagtens underskrivelse. Inden man tog et eller andet drastisk skridt, måtte man i det mindste være helt klar over situationen. Derfor indledtes repræsentantskabsmødet med en redegørelse for forhandlingerne både med tyskerne og mellem politikerne indbyrdes. Redegørelsen har, som det kan ses af højskoleforstander Erik B. Nissens referat,[10] været så temmelig nøjagtig. Det var Aksel Møller, der talte.[11] Han var velorienteret og fortalte også åbenhjertigt om, hvad der var foregået i samarbejdsudvalget og i ministermøderne. Slutningen af referatet viser, at man også udmærket var klar over, hvor vanskelighederne for et nej viste sig: »Faren for os er, at det har vist sig, at Spørgsmaalene kommer listende ind paa os, saa at vi ikke for en saadan »Ubetydeligheds« Skyld vil sige Nej! Samarbejdets Vanskelighed. Det vil brydes den Dag, da der skal siges Nej. Men den Dag, da Samarbejdets Skibbrud er ønskeligt, skal det være den ansvarlige Regering, der bestemmer det, ikke Gaden.[12] Samarbejdet har faaet et Skaar, fordi man ikke kunde enes om et Nej. Vor Opgave er at holde sammen, saa det kan være stærkt nok til et enigt Nej eller til at sætte Punktum for et Samarbejde, der har overlevet sig selv. Den Tid kan komme, da Samarbejdet hellere maa splintres for Danmarks Skyld ...«

Der var imidlertid også mulighed for, at samarbejdet kunne splintres på en anden måde end den forudsete. For mange var tilslutningen til antikominternpagten det afgørende nederlag for forhandlingspolitikken. Når Tyskland trods løfterne fra den 9. april kunne gennemtvinge så afgørende stillingtagen i krigen, var disse løfter om opretholdelse af dansk styre ikke længere indrømmelser værd, og så måtte man lige så godt først som sidst tage »norske tilstande« og i hvert fald ikke risikere at komme med i krigen på den gale side. Parallellen til 1807 blev brugt mange steder i de dage.

På D.U.s repræsentantskabsmøde i Studenterforeningen blev diskussionen ikke langvarig eller særlig skarp. Højskoleforstander Erik B. Nissen, Antvorskov, var vist nok den eneste, der bestemt hævdede, at det skete måtte medføre et brud.[13] Det var, argumenterede han, politisk farligt at alliere sig med de forkerte, og det var moralsk farligt at underskrive forpligtelser, som ingen ville regne en døjt, den dag landet var frit. På den måde stillede man sig på linje med *den* politiske moral, som indgik ikke-angrebstraktater det ene øjeblik og brød dem det andet.[14]

Denne afstandtagen var uden indflydelse på repræsentantskabets beslutning; dér var de politiske ungdomsorganisationer toneangivende, og Hal Koch var enig med dem om, at ungdomssamvirket ikke kunne tage ansvaret for i den nuværende situation at vælte spillet over ende. Dette synspunkt var inspireret direkte af politikerne. Men ude omkring, hvor man måske nok var ringere orienteret, men på den anden side derfor heller ikke ensidigt orienteret, tog mange et standpunkt, der lå tæt op ad Erik B. Nissens. Blandt dem var lrs. Ernst Petersen, Odense, der i et brev overfor Hal Koch gav udtryk for sin bekymring over det skete og sin protest mod dem, der havde ladet det ske.[15]

Hal Kochs svar, dateret den 5. december, giver et fortættet billede af stemningen ved repræsentantskabsmødet og en skarp formulering af de bevæggrunde, man havde til at undlade at protestere overfor det skete: »... Mødet var for mig – og jeg har talt med mange, hvem det gik lige saa – en stor Oplevelse, dels fordi der mødte saa mange, dels fordi man havde en Fornemmelse af, at det var en Hær, som mødtes til Raadslagning ... Og Grundtonen i Mødet var faktisk den: i denne Omgang er baade Regeringen og vi overrumplede. Her er ikke mere at gøre, men vi venter og haaber, at Bruddet kommer og kommer snart. og saa er vi rede til at tage Konsekvenserne ... Det er rigtigt, at vi besluttede ikke at forlade den hidtil fulgte Linie. Men det er ogsaa rigtigt, at vi var ubetinget enige om, at vi ikke nu ville gaa med til flere Indrømmelser, og kom de – selv om det var fra Regeringens eller Kongemagtens Side – var vi næste Gang ude i Protesten.«

Hal Koch udviklede videre, hvorfor man ikke kunne tage et brud med Tyskland på det foreliggende spørgsmål. Efter hans mening var det afgørende sket, da man vedtog kommunistloven, »... Jeg mente, at man burde have brudt dengang. Men jeg saa

snart, at mindst halvdelen af Befolkningen fandt, at det var meget godt det hele. På den Linie fandt man en Mængde af de Besiddende, Bunker af Forretningsfolk – men desværre ogsaa en stor Fløj af Socialdemokratiet ... Og dog mener jeg, at man burde have sagt Nej [til antikominternpagten]. Jeg kan sige Dem, at jeg Mandag Morgen [den 24. november] stærkt tænkte paa at ophæve D.U. som Protest. Men saa fik jeg en nøje Redegørelse for alle Forhandlingerne ... Situationen var faktisk den, at de Ministre, som stod fast, ved at blive ved deres Nej kun havde opnaaet een Ting: en ny Regering Stauning-Scavenius, som havde sagt Ja, og som efter al rimelig Beregning havde faaet baade Kongens og Rigsdagens Godkendelse ... Mænd som Jørgen Jørgensen og Knud Kristensen – hvem jeg kender bedst – blev, fordi de mente, at det var deres forbandede Pligt. Skal vi naa til et Nej, kan det ikke nytte, at de faste er ude af Regeringen.«

Dette billede stemmer godt overens med det indtryk, højskoleforstander Uffe Grosen, Vallekilde, modtog af en samtale med Jørgen Jørgensen den 3. december. Uffe Grosen noterede efter samtalen: »Samtale med Jørgen Jørgensen i undervisningsministeriet om de dansk-tyske forhandlinger. Jørgen Jørgensen var træt og noget deprimeret. Han mente, at nej havde været muligt, dersom tyskerne straks havde mødt et samlet dansk ministeriums nej«. Og igen den 12. december havde Uffe Grosen talt med Jørgen Jørgensen og noterede: »Vi talte atter om de dansk-tyske forhandlinger. Jørgen Jørgensen var roligere. Spørgsmaalet om underskriftens konsekvenser drøftedes. Jørgen Jørgensen ... tror ikke jødespørgsmaalet rejses af tyskerne. Jørgen Jørgensen er usikker med hensyn til sin forbliven som minister. Nazisterne skyder stærkt paa ham ...«[16]

Den afgørende passage i brevet fra Hal Koch til Ernst Petersen var naturligvis svaret på kritikken af den stilling, D.U. havde taget. Der var for Hal Koch at se to muligheder: »... a) Studenternes [d.v.s. Protest-Demonstrationer]. Havde vi sluttet os til hele Landet over, er det højst sandsynligt, at det vilde have ført til tysk Overtagelse af Regeringen ... Maaske havde det dog været rigtigt at gøre det. Men saa havde hele den nationale Front været splintret i Stumper og Stykker ... b) Den Udvej, vi valgte. Vi valgte den med tungt Hjerte. Aldrig har jeg været saa ængstelig og beklemt ved et Møde ... Vi kunne have lavet Obstruktion, men i Stedet

valgte vi at tage det skete ad notam, og derefter meddele Ministrene, at vi næste Gang ikke har noget Valg. Da staar vi, hvor Studenterne stod, blot skarpere. Dette er meddelt personligt til Justitsministeren, Undervisningsministeren og Indenrigsministeren, med Anmodning om at lade det gaa videre i et Ministermøde.« Den sidst citerede passus fra brevet viser tilbage til nogle udtalelser Hal Koch havde fremsat på repræsentantskabsmødet. Han havde betonet sit synspunkt så stærkt, at flere af dem, der var til stede, husker hans udtalelser næsten ordret; i Erik B. Nissens referat, der er det eneste samtidige, lyder det: »Grænsen for, hvor langt vi vil støtte Regeringen, er naaet, men ikke overskredet. Vi vil fortsætte Samarbejdet og Støtten. Jeg har den Tillid til Regeringen, ubetinget, at den indser, at Grænsen er naaet, og at der ikke vil blive indrømmet mere ... Dansk Ungdom skal opdrages til at staa fast, selv om der ordnes andet ovenfra.«[17]

Med den enestående position i den offentlige bevidsthed, som kongen i disse år havde, var det sikkert ikke uden betydning, at der gennem Hilmar Ødum bragtes repræsentantskabet en uofficiel hilsen fra kongen: »Så længe jeg er her, skal I ikke blive svigtet«.[18] For mange i D.U. var der ingen bekymring for, at der – med Hal Kochs ord – skulle »blive ordnet andet ovenfra«. »Treklangen: konge, regering og rigsdag« var det, man samledes om, og det, man af al magt støttede. Det, man for enhver pris ville undgå, var, at denne treklang splittedes. Frafaldet fra denne linje i retning af nazisme eller logren for tyskerne var ikke længere det, der truede den nationale front, og muligheden for en direkte kamp med tyskerne i oprør mod konge, regering og rigsdag var endnu så ny og fremmedartet, at den næppe var en realistisk mulighed for ret mange.

Hvordan var da de lokale reaktioner i D.U. på tilslutningen til antikominternpagten og repræsentantskabets stillingtagen? De allerfleste steder fulgte man den linje, som blev fastlagt den 30. november i København. Man rustede sig til »næste gang«, når bruddet ville komme, og man fortsatte mødevirksomheden og studiekredsarbejdet; men i stadig større grad var det ucensurerede informationer, man efterspurgte. Man var blevet klar over, at man havde en forpligtelse til at følge de politiske begivenheder med kritik – en kritik, som man ikke kunne læse sig til i pressen.

I Odense,[19] hvor Ernst Petersen allerede længe havde været

optaget af at skabe grundlaget for en skarpere kurs, gav begivenhederne i november 1941 stødet til en spaltning af det nationale arbejde. Ikke sådan at forstå, at der var to konkurrerende grupper, men blot det, at de mere utålmodige skilte sig ud og dannede deres egen fortsættelse af arbejdet. Det arbejde, der var udgået fra De ældres Råd, var i Odense organiseret under navnet »Oktoberkredsen«. Her var pastor Monrad, Kølstrup, tillidsmand. Han havde været med ved møderne i Sorø i maj og Grundtvigs Hus i september 1940 og havde startet arbejdet på Fyn i oktober.[20] Selvom Oktoberkredsens ledende folk, foruden Monrad, viceskoleinspektør Henrik Hansen, amtsrådsmedlem Anders Andersen og bibliotekar Martin N. Hansen, selv boede nær Odense, og selvom kredsen holdt sine møder i Odense, var det med kredsens grundtvigske udspring i første række landboerne, man havde kontakt med.[21] Den kreds, der skilte sig ud i november 1941 og fik navnet »Novemberkredsen«, var fra starten indstillet på en »protest-linje«; denne kreds kom til at bestå dels af folk fra Oktoberkredsen, dels af andre nytilkomne. Der sporedes en formodentlig ret almindelig delingslinje mellem landet, som mere tilbageholdende, og byen som mere aktivistisk indstillet. Novemberkredsens dannelse skete så at sige i og med en protest mod tilslutningen til antikominternpagten, som af en deputation overraktes de fynske rigsdagsmænd; som ordfører for denne deputation fungerede Ernst Petersen. Henrik Hansen var med, medens pastor Monrad, der personligt gerne ville tilslutte sig protesten, dog ikke var medunderskriver, fordi han var imod at sammenblande de to former for nationalt arbejde. Oktoberkredsen var for så vidt fuldt legal, mens ingen var i tvivl om, at Novemberkredsen stilede mod noget andet.[22]

Den 28. januar 1942 ved det første møde efter antikominternpagten i Johs. Frandsens hjem, hvor »De fire Store«[23] mødtes med tillidsmændene fra amterne, blev der lejlighed til at opridse perspektivet for forhandlingspolitikken. Der var ingen grund til begejstring. Den vigende politik, hvor skanse efter skanse måtte forlades, var ikke nem at forsvare – vanskelig nok at forklare.[24]

Indenrigsminister Knud Kristensen gennemgik hele situationen, spørgsmål for spørgsmål, såvel de indre forhold: løn, priser og beskæftigelse, som forholdet til tyskerne, der naturligt nok interesserede deltagerne mere. Knud Kristensen indledte med at fastslå, at i forholdet til tyskerne var landet på afgrundens rand. Der

var risiko for, at vi kunne komme med i krigen på den forkerte side, og der var en endnu større fare for, at vi, når en fred skulle sluttes, havde sat vor selvagtelse over styr ... »Regeringens Tilslutning i Befolkningen [er] stor [i] Procent, men det er ikke en *tryg Tillid;* det er med Angst og ikke uden Grund, fordi Regeringen ikke ved Opgavens Løsning er enig.«

Både militært og økonomisk var man efter Knud Kristensens mening kommet tåleligt igennem. Det var særdeles beskedent, hvad man bidrog til Tysklands forsyning. Men det tredje punkt, som Knud Kristensen kaldte »Sindelaget«, gav anledning til bekymring. Han remsede op fra 8. julierklæringen 1940, Frikorps Danmark-erklæringen, der sagde, at korpset var oprettet med billigelse af den kongelige regering, antikominternpagten, der »... anbragte os rent symbolsk sammen med Aksemagterne ...«, og endelig erklæringen i anledning af de ulydige gesandter.[25] Han fandt disse erklæringer uheldige, og de var »hverken i Overensstemmelse med det danske Folk eller Flertallet af Regeringen ...« Selv indenfor flertallet af regeringen (d.v.s. dem, der modsatte sig Scavenius' politik) var der uenighed, der i høj grad bidrog til at svække regeringen. Det drejede sig om spørgsmålet om, hvornår bruddet skulle tages. »... Det er beklageligt, for netop da er det nødvendigt, at der er Enighed som Betingelse for, at Befolkningen kan bære Lidelserne.« Netop i spørgsmålet om et brud med tyskerne var regeringens ansvar også hele befolkningens. Det var alles opgave at bevare den nationale selvhævdelse. »... Har man ødelagt den ved Indrømmelser, er alt andet ligegyldigt. Min Mening er. at vi er kommet for langt ud.«

Jørgen Jørgensen frarådede adressestorm. Han anså tilslutningen til antikominternpagten for uheldig, så meget mere som man formentlig kunne have undgået den, hvis regeringen straks havde været enig om et bestemt nej. Nu havde man placeret sig i selskab med diktaturerne. »... Vi kunne have sagt Nej til Arrestationerne [af kommunisterne], men Befolkningen ville være delt paa det Spørgsmaal ... om ikke straks, saa naar de norske Tilstande kom ...«

Jødespørgsmålet var ikke rejst, fastslog Jørgen Jørgensen, og rygter om uenighed mellem regeringen og kongen i det spørgsmål var løgnagtige. Tyskerne var klar over, at »ingen dansk Regering vil gennemføre en saadan Ordning ... Sagen maa ikke rejses ved Adresser fra velmenende dansk Side.«

Det var ganske afgørende, at forbindelsen mellem befolkningen og regeringen var i orden på så vigtige spørgsmål. Hvis det skulle komme til et brud med tyskerne og eventuelt dannelsen af en ny regering på spørgsmålet om jødelovgivning, tremagtspagten eller militær bistand, måtte befolkningen ikke være i tvivl om, hvad den nye regering indeholdt. Jørgen Jørgensen var klar over, at der ville komme en vanskelig periode, når det tyske nederlag var i sigte. Der ville komme stemninger, der ville være vanskelige at beherske. Man måtte ikke »... lade uligevægtige Mennesker faa en Folkestemning bag sig, Opgaven er at beherske disse Stemninger ... Der maa nødigt komme en Konflikt paa ligegyldige Ting ...«.

Også Hal Koch deltog i mødet, og den megen tale om at berolige og beherske stemningerne bragte en tone af utålmodighed frem i hans indlæg: »... Det skal siges, at det ikke gaar godt. Er det galt at sige det? ... Retstilstanden ... Hjælp til Tyskerne ...« Men svaret kom også prompte, da Jørgen Jørgensen igen fik ordet: »Vi maa ikke svække de Ting, der er opnaaet, ved saa stærkt at fremhæve, hvad vi har maattet bøje os for. I en Krig havde vi maattet tage end mere drastiske Skridt. *Norske Tilstande ensbetydende med Borgerkrig.*«[26] Knud Kristensen pointerede, at der i det spørgsmål højst kunne være tale om en nuance-forskel i hans og Jørgen Jørgensens opfattelse af situationen. »... Vi maa handle, for at bevare en vis Eksistensmulighed. *Vi har ikke givet efter mere end berettiget.*«

I redegørelserne og i replikskiftet er problematikken i virkeligheden sat overordentlig skarpt op. De ældres Råd, der var skabt for at styrke en åndelig rankhed mod forsøg på nazificeringen, måtte bruge sin styrke og autoritet til at forklare og forsvare regeringens vigende politik. Det var nødvendigt, når man regnede med, at den folkelige front endnu ikke kunne holde til et brud med tyskerne og den deraf følgende terror. Dette, at norske tilstande ville betyde borgerkrig, siger netop, at en relativt stor del af befolkningen ikke var villig til at acceptere norske tilstande som betaling for et afgørende nej til tyskerne. Dette nej kunne kun siges, når der blev rejst et tysk krav af så afgørende betydning, at der ikke var ringeste chance for dannelse af en lydregering med baggrund i blot en betragtelig del af befolkningen. Jørgen Jørgensen og Knud Kristensen var enige om, at vurderingen af, hvornår dette krav var kom-

met, var regeringens og rigsdagens, ikke »gadens«, og dette afgørende krav var ikke kommet endnu. Derfor måtte man, medens man fortsat søgte at stive befolkningens holdning af, berolige de utålmodige, dæmpe de ophidsede stemninger, forklare og forsvare. Adresser og protester var tiden ikke til.

Protesterne var imidlertid allerede i gang.[27] Nogle blev til i den opfattelse, at regeringen og rigsdagen aldrig ville nå frem til det nødvendige nej, for andre gælder det, at de var udslag af en forveksling af antikominternpagten og tremagtspagten eller af bekymringer over de ventede konsekvenser.

I sidste instans måtte et valg mellem protesten og den linje, der blev ungdomssamvirkets, afhænge af den tillid, man nærede til politikerne. For Hal Koch stod det sådan, at han nærede fuld tillid til dem: hvis man blot fra befolkningens side gjorde det helt klart, at man nu enigt var indforstået med at påtage sig de vilkår, som et brud med tyskerne ville medføre, tvivlede han ikke om, at politikerne »næste gang« ville sige det afgørende nej. De, der startede protestbevægelserne, vurderede anderledes; de mente, at det var nødvendigt uden om politikerne at frembringe den situation, som umuliggjorde en fortsættelse af forhandlingspolitikken.

13. FORSVARSAGITATION OG SAMMENHOLD

»D.U.s Arbejde for sit Formaal sker paa upolitisk Grundlag, tilsluttede Organisationer bevarer deres fulde organisatoriske Selvstændighed og deres Frihed til at udføre det Arbejde og virke for det Program, hver paa sit Omraade tilslutter sig ...« Sådan stod der i paragraf 2 i ungdomssamvirkets vedtægter. Det havde også sin værdi og sin betydning at fastslå dette forhold overfor ensretningstendenserne i 1940; men under normale forhold ville man næsten fristes til at erklære paragraffen for en selvfølge. Når organisationer med i realiteten modsatte programmer skulle arbejde sammen, måtte de starte med at vedkende sig, at de ikke var ens, for hver enkelt forening bestod der det særlige problem til stadighed at overveje, om dens integritet berørtes af samarbejdet i en sådan grad, at det truede med at overflødiggøre den. Det var – i hvert fald formelt – dette spørgsmål, der havde fået K.F.U.M. & K. til med det samme at sige fra. Men også for de foreninger, der gik med i samarbejdet, måtte det blive et problem at holde balancen.

Man kunne for så vidt have ventet, at de upolitiske foreninger ville have følt deres særlige karakter gået for nær, da Hal Koch fremsatte og vandt anerkendelse af sine tanker om »politisering« af ungdommen. Når det ikke kom til brud eller blot til betragtelige divergenser i den anledning, beroede det formentlig på, at problemet ikke i sin fulde udstrækning stod klart for alle lederne af de upolitiske foreninger, og de af dem, der deltog i ungdomssamvirkets arbejdsudvalgs møder, var enten med det samme indforstået med tanken, eller de blev overbevist af Hal Kochs argumentation. Disse foreninger havde vel iøvrigt været mest udsat for at bukke under for den antiparlamentariske propaganda, medens de politiske ungdomsorganisationer tidligere var blevet klar over, hvor slaget egentlig skulle stå.

Anderledes når spørgsmål, der tilhørte den tidligere politiske debat, kom op i Dansk Ungdomssamvirke. En tilsløring af partipolitisk uenighed ville uvægerligt have gjort diskussionerne golde, og D.U.s ledelse måtte faktisk direkte animere til at tage sådanne

emner op.[1] Men her rykkede unægteligt også den gensidige mistænksomhed overfor modstanderne øjeblikkeligt frem. Den kunne give sig udslag i de helt små forhold, når man skulle aftale sangene ved et nationalt møde, og K.U.eren foreslog »Kong Kristian«, medens D.s.U.eren omgående krævede »Danmark for Folket«. Men det blev naturligvis langt mere væsentligt, når en af de politiske ungdomsorganisationer følte sine programpunkter gået for nær, eller krævede større hensyntagen til bestemte programpunkters opfyldelse. Her kunne D.U. som organisation som oftest spille mæglerens rolle, men man kunne ikke, sådan som det ofte var blevet formuleret, »lade det ligge, man ikke var enige om«. Selvom man i princippet tilsluttede sig en sådan formulering, var der »sandheder, som alle nu måtte have indset«, og når nogen opponerede, rejstes ingen virkelig debat, men snarere en storm af forargelse.

Et sådant stridens æble var forsvarssagen – oven i købet i flere omgange. Det havde – man må sige naturligvis – allerede ved diskussionen om vedtægter for Dansk Ungdomssamvirke og ved spørgsmålet om de forskellige foreningers tilslutning været fremme, at man skulle give tankerne om ansvar overfor fædrelandet et konkret indhold ved at udtrykke sin positive indstilling til forsvaret; og lige så selvfølgeligt måtte det dengang afvises af i hvert fald nogle af de foreninger, der deltog i samarbejdet. I kapitel 8 er omtalt forhandlingerne med formanden for Akademisk Skyttekorps, generalløjtnant E. With, som i et forklarende brev til De ældres Råds kasserer, bankdirektør Wad, skrev: »Jeg har overværet et forberedende Møde i Studenterforeningen som Repræsentant for A.S. Naturligt stillede jeg Forslag om, at alle de skønne nationale Ord fik et Fundament udtrykt i Ordet »Værnevilje«. Men dette var aabenbart et uartigt Ord i den Forsamling. Man talte om, at Kravet om Værnevilje var et Særstandpunkt ... Hvis vi efter 9. April ikke er naaet videre i Erkendelse af Værneviljen som en Folkesag, saa kunne man bedst have sparet at opstille Vedtægter med en Formaalsparagraf som den foreliggende og gjort § 2 til § 1.«[2] Her lå jo nemlig sagens kerne. De mest yderliggående tilhængere af et militært forsvar kunne på ingen måde anerkende, at en indsats for fremme af værneviljen var et særformål. I bedste fald havde man tidligere anset modstandere af forsvaret for naive, nu efter den 9. april mente man, at der

ikke længere kunne være nogen mulighed for at hævde den slags synspunkter uden at sætte sig udenfor det gode selskab.

Ganske modsat stod det synspunkt, at nu, da det militære forsvar var ude af spillet, måtte den nationale kamp føres på andre fronter, så man ganske roligt kunne lade forsvarsspørgsmålet hvile, indtil det efter krigen kunne tages op til en åben politisk drøftelse. De to standpunkter stod skarpt overfor hinanden, men påvirkningen fra den 9. april og hele tidens krigsmentalitet bragte alligevel modstanderne af det militære forsvar over i defensiven og gjorde det vanskeligt for de mere besindige af forsvarstilhængerne at styre deres yderliggående meningsfæller.

Det var f.eks. ikke nemt for ledere i K.U. at forklare samarbejdets nationale karakter for deres medlemmer, når det også for dem selv havde været en naturlig ting, at fædrelandskærlighed og forsvarsvilje var uløseligt forbundet. Når dertil kom, at der i K.U.s rækker var folk, selv på ret betydelige poster, der egentlig aldrig havde givet Dansk Ungdomssamvirke deres tilslutning,[3] var det klart, at disse benyttede forsvarssagen og D.U.s mangel på stillingtagen til denne sag til forsøg på at sprænge samarbejdet. Det blev en enkelt gang gjort på overordentlig drastisk måde, idet formanden for Københavns K.U., Adam Møller, simpelthen i et brev den 19. februar 1941 til D.U. for København erklærede, at »Værnevilje« måtte optages i formålsparagraffen inden den 15. marts, og at K.U. for København og Frederiksberg, hvis dette ikke opnåedes, ville trække sig ud af samarbejdet. »Vi har gentagne Gange«, skrev formanden, »paa Møder i Dansk Ungdomssamvirke og i Breve søgt at skabe Forstaaelse for, at alle maatte enes om følgende tre grundlæggende Danske Værdier: Konge, Folkestyret og Værneviljen, hvis Ungdomssamvirket skulde have varig Betydning ...«.[4]

Udmeldelsen blev ikke effektueret. Poul Hjermind, hvem sagen berørte både i hans egenskab af formand for D.U.s arbejdsudvalg og formand for K.U., mobiliserede hurtigt partiet mod denne sidste rest af Leo Danes fløj af K.U. Såvel Christmas Møller som handelsminister Halfdan Hendriksen greb ind og betydede K.U. for København og Frederiksberg, at det ikke var tiden til drastiske metoder, og at denne lille gruppe ikke skulle tro, at den var berettiget til på egen hånd at sprænge samarbejdet.[5]

Lige så ivrigt som K.U. stræbte efter at udnytte den medvind,

der ubestrideligt skabtes for forsvarssagen, lige så ihærdigt måtte naturligvis Radikal Ungdom være på vagt overfor dette, eller i hvert fald overfor at det fik en fremtrædende plads i samarbejdet. Radikal Ungdom havde allerede i forsøgene på at holde foreningen udenfor ungdommens samarbejde mødt en kraftig uvilje, og man var indenfor R.U. ikke til sinds at »gøre bod og afbigt« for fortidige synder. Men det var virkelig et problem at hævde det anti-militaristiske program, så meget mere som den tidligere allierede, socialdemokratiet, ikke længere var forbundsfælle på dette punkt. Forbundsformanden for D.s.U. var allerede i vinteren 1940–41 med i planer om et oplysningsarbejde om forsvaret, der vel formelt kun skulle skabe større forståelse mellem forsvaret og befolkningen, men hvis uundgåelige konsekvens var en positiv indstilling til værnene.

Arbejdet for en større forståelse mellem befolkningen og værnene havde ikke blot sin baggrund i det langsomme skifte i socialdemokratiets stilling eller i behovet, som det følte af officerer i almindelighed. I 1940 var det også en akut krise, der skulle imødegås. I den udbredte uvidenhed om begivenhedsforløbet den 9. april rettede mange deres harme og foragt mod forsvaret, der havde kapituleret »uden sværdslag«. Fra officiel side søgte man ivrigt at imødegå kritikken ved erklæringer i pressen,[6] men på længere sigt måtte der arbejdes »ude i rækkerne« på en nærmere kontakt. Isolationen mellem officerer og befolkning måtte nedbrydes, man måtte kende hinandens vilkår og tankegang.

Den centrale person blandt officererne i dette arbejde var oberstløjtnant H. A. V. Hansen, som i foråret 1940 havde arrangeret, at Poul Hansen og Carl Petersen, D.s.U.s formand i København, talte for de soldater, som han dengang havde kommandoen over. I sommerens løb havde H. A. V. Hansen ved rejser rundt i landet været beskæftiget med at skabe kontakter mellem garnisonerne og den civile befolkning, og det var i videre udbygning af dette arbejde, at man den 22.–24. november samlede en række officerer og civile fra forskellige organisationer og institutioner til en sammenkomst på Skodsborg Søbad.*)[7] Blandt de indbudte organisationer var også Dansk Ungdomssamvirke, og af referatet fra mødet fremgår det, at man i en drøftelse klargjorde

* jfr. s. 140.

ungdomssamvirkets stilling til forsvarsspørgsmålet: »Af en derpaa følgende Drøftelse fremgik det, at man fra nogle Sider havde ventet at møde D.U. som en sluttet Organisation med et fast Program ogsaa med Hensyn til Værnevilje. Gennem Drøftelsen skabtes Klarhed over Forholdene. D.U. vil bevare den danske Linie. Den begrænser sig til at sætte ind for de Opgaver, alle kan samles om. Den stiller sig ikke hindrende for de enkelte Foreningers Initiativ. Hæren som et Udtryk for Værnevilje er et Spørgsmaal, som politisk skal afgøres, naar Landet atter er frit.« Ungdomssamvirket opretholdt altså endnu streng neutralitet i spørgsmålet; men samarbejdet mellem værnene og befolkningen fik ret snart derefter et kraftigt skub fremad, da der i slutningen af januar 1941 afholdtes et møde mellem repræsentanter for fagbevægelsen og socialdemokratiet og en række officerer. Her fik officererne tilsagn om samarbejde og støtte i deres planer, og hermed var grundlaget skabt for opbygningen af bevægelsen »Folk og Værn«.[8]

For Dansk Ungdomssamvirke fik dette betydning derved, at der i de følgende år til stadighed stod officerer til rådighed for samvirkets møder, og selvom det ikke er muligt at give nøjagtige tal, kan det i hvert fald siges, at tilbudet om talere fra værnene blev flittigt benyttet. Ved flere møder i lokale ungdomssamvirker blev der – navnlig i efteråret 1941 – talt af general E. Gørtz og forbundsformand Poul Hansen.[9] General Gørtz hævdede på disse møder det moderate standpunkt, at det ikke var officerernes opgave at dømme om, hvorvidt Danmark skulle have et forsvar, men tog de ansvarlige, demokratiske institutioner det standpunkt, at man skulle opretholde et forsvar, måtte dette forsvar også være trygt i forvisningen om, at befolkningen sluttede op om det. Naturligvis kunne ingen af de officerer, som man indbød til at tale ved ungdomssamvirkets møder, forpligte sig til at stikke egne meninger under stolen, og helt kunne det ikke undgås, at talerne mange gange fik karakter af agitation for et stærkere forsvar og for folkets værnevilje. Formodentlig har de fleste af tilhørerne ved disse møder fuldt ud accepteret dette, mange har vel endog ventet det og billiget det; men for afgjorte modstandere af forsvaret måtte det være en forargelse, at det politisk neutrale ungdomssamvirke benyttedes til »utilsløret militaristisk agitation«.

Lige såvel som K.U. havde sine rabiate medlemmer at holde styr

på af hensyn til samarbejdet, havde Radikal Ungdom naturligvis også sine, blot på den anden fløj. Det var ikke let for disse medlemmer at bide deres meninger i sig, når der under medvirken af regimentsmusikkorps stilledes an til taler om forsvarssagen. Både af hensyn til disse medlemmer og fordi Radikal Ungdom på dette programpunkt følte sig i defensiven, måtte man på en eller anden måde gøre klart for offentligheden, at der ikke hos R.U. var tale om et stemningsomslag, og at de ingenlunde billigede, at så mange anså det gamle stridsspørgsmål for løst én gang for alle.

På Radikal Ungdoms landsmøde i sommeren 1941 havde formanden, Axel Jensen, i sin beretning behandlet spørgsmålet, medens det endnu var på et stade, hvor gemytterne ikke var kommet i kog: »Jeg er stadig paa Vagt overfor Tendenser til at gøre Samvirket til en Organisation eller til at Samvirket gaar ind for konkrete Ting, der falder udenfor den een Gang vedtagne Formaalsparagraf. Der har paa dette Omraade ikke til Dato hersket nogen Tvivl om vor Stilling eller D.U.s Stilling. Et Forsøg fra visse Kredse indenfor K.U. paa at faa »Værnevilje« sat paa Programmet er absolut og uigenkaldeligt strandet. Selvfølgelig skal vi stadig være paa Vagt, og overfor den Tendens i visse Kredse til at faa Officerer som Talere i Samvirket har vi opnaaet D.U.s Arbejdsudvalgs Billigelse til, at ogsaa Fredsvenner maa benyttes som Talere ...«[10]

Men denne meget moderate indstilling kunne ikke holde, da det i løbet af vinteren 1941–42 viste sig, både at officererne blev overordentlig flittigt benyttet i D.U.s arrangementer, og at de ikke blot talte om større forståelse mellem befolkningen og værnene. Det var ikke nemt at skelne, når der i den samme periode indledtes en agitation fra nogle af officerernes side for at få nedsat en forsvarskommission, der endnu medens krigen varede skulle beskæftige sig med Danmarks kommende forsvarspolitik. Sagen rejstes navnlig i forbindelse med talen om et nordisk forsvarsforbund, der med den stærkt forøgede følelse af nordisk samhørighed af mange ansås for aktuelt igen. For Det radikale Venstre måtte det forekomme at være halsløs gerning at rejse en diskussion, hvis formål var at fastlåse landets forsvarspolitik langt ind i en fremtid, som ingen kunne vide noget om. Dette synspunkt kunne R.U. nok vinde gehør for i ungdomssamvirket, men en standsning af samarbejdet med »Folk og Værn«, som nogle af

de unge radikale ønskede, var der ingen basis for. Tværtimod fastlagdes Dansk Ungdomssamvirkes stilling til spørgsmålet i en artikel i Lederbladets februarnummer 1942 så langt i retning af velvilje overfor officererne, at det må have kostet ikke ringe overtalelsesevner at få R.U.s repræsentant i arbejdsudvalget, Erik Jørgensen, til at godkende den. Det har nu nok ikke været overtalelsesevner i arbejdsudvalget, der gjorde udslaget for Radikal Ungdom, men snarere et råd fra de ældre radikale. De »voksne« radikale kunne naturligvis ikke roligt se på, at samarbejdet mellem de unge blev brudt af Radikal Ungdom på det tidspunkt.

Så tidligt som maj 1941 havde Jørgen Jørgensen og P. Munch i et møde med de unge radikale og Hal Koch måttet påtage sig at mægle. Mødets resultat for R.U. havde indskrænket sig til, at Hal Koch havde lovet at »tale med ham [general Gørtz] for at indprente ham, at han og hans Meningsfæller maatte vise fornøden Hensyntagen.«[11]

Alligevel var pillen svær at få til at glide ned. Det ses f.eks. af referatet fra et møde den 8. februar 1942 for den sjællandske radikale ungdom, hvor både Helveg Petersen og Bertel Dahlgaard i ret skarpe vendinger tog afstand fra hele den blæst om forsvarsspørgsmålet, der så ubelejligt var vakt. »Breder Militarismen sig i Dansk Ungdomssamvirke,« sagde Helveg Petersen, »*kan* vi blive nødt til uden for dette at samle den fredselskende Ungdom i en Kamp mod den rejste Militarisme.« Men det var et uomgængeligt faktum, at de ældre radikale politikere ikke kunne tolerere, at samarbejdet mellem de unge blev afbrudt, sålænge det bestod blandt de ældre. Bertel Dahlgaard var ikke mindre skarp i sin afstandtagen, men han rådede alligevel den radikale ungdom til »ikke at lade sig gaa paa selv af betydelige Krænkelser og Udfordringer ...«. Samtidig kunne han dog fortælle, at Det radikale Venstre på Rigsdagen havde krævet at se lidt nøjere på den foredragsvirksomhed, hvortil forsvarsministeren havde fået bevilget omkring 70.000 kr.[12]

Inden dette møde for den sjællandske radikale ungdom havde R.U. måttet resignere på sine standpunkter mere end de formodentlig selv dengang havde troet muligt. I den ovenfor omtalte artikel i Lederbladet havde Dansk Ungdomssamvirke som sådan taget stilling til forholdet mellem D.U. og Folk og Værn. Artiklen, der på forhånd havde fået godkendelse af det samlede arbejds-

udvalg[13] – og altså også af det radikale medlem – betragtedes som det nummers spids. »Folk og Værn. Forsvarsagitation eller folkeligt Samarbejde«,[14] hed det i overskriften. Man fastslog i indledningen, at der formodentlig fandtes et stort flertal i det danske folk – og dermed også i Dansk Ungdomssamvirke – for et stærkt forsvar; men det betød ingenlunde, at anderledes tænkende var udelukket fra at gøre deres indflydelse gældende. Værnevilje kunne ikke indsættes som formålsparagraf i D.U.; men naturligvis måtte der ved D.U.s møder tales om værnevilje, såvel som om alle mulige andre emner.

»Bevægelsen »Folk og Værn« har D.U. lige fra dens første Begyndelse haft nøje Forbindelse med, idet vi mener, at alle maa kunne forstaa den Grundlinie, som af General Gørtz er blevet lagt for dette Arbejde ... Hans Grundtanke er den, at om vi skal have et Værn eller ej, – det skal ikke Hæren afgøre, men Folket; men Folket skal til Gengæld ogsaa *bestemme* sig. Og bestemmer det sig for et Værn, saa skal det staa bag dette Værn med hele sin Kraft ...«. Det var klart, skrev man, at officerer, der talte for Folk og Værn, måtte agitere for deres synspunkter, og det var også klart, at man i radikale kredse ville beklage det; »... Men der kan ikke være Tale om at bryde eller svække Forbindelsen mellem D.U. og »Folk og Værn« af den Grund«. Klarere kunne der ikke siges fra overfor den radikale kritik. Det betød jo, at hvis de radikale unge gik ud af samarbejdet, ville man vel beklage dette, men det fik være. En sådan holdning ville de færreste besindige have indtaget, hvis de ikke på forhånd havde vidst, at de ældre radikale politikere ville tvinge de unge ind i samarbejdet igen.[15] Hvor stærkt pres, der var lagt på de radikale, ses måske bedst af slutningen, hvor man giver en i hvert fald noget hasarderet fortolkning af grundlovens paragraf om almindelig værnepligt: »Værnene har ogsaa i Dag Loven og Grundloven bag sig. Der har lige siden 1849 staaet i Grundloven, at enhver vaabenfør Mand med sin Person er pligtig til at bidrage til Landets Forsvar. Folket *har* altsaa *bestemt* sig for et Værn ...«.

Man kan mene om den Stauning–Munch'ske forsvarspolitik i 30rne, hvad man vil; men at den satte hele sin kraft bag værnene, som general Gørtz' og Lederbladets konklusion her med grundloven i hånden krævede, vil ingen hævde, og at man fik såvel en socialdemokratisk som en radikal repræsentant i arbejdsudvalget

til at underskrive dette, viser bedst, hvor stort et meningsskred der i dette spørgsmål skete i de første år af besættelsen.

Besindighed og resignation lyste ud af den artikel om Dansk Ungdomssamvirke og Radikal Ungdom, som Axel Jensen skrev i martsnummeret af Lederbladet. Artiklen var et led i en række artikler, hvor de forskellige foreningers repræsentanter skrev om deres forening. Turen var kommet til Radikal Ungdom, men det aktuelle emne kunne naturligvis ikke forbigås. »... Det vil synes underligt, om jeg ved denne Lejlighed ikke medtog et Par Ord om Radikal Ungdom og Militærspørgsmaalet. Dette ikke mindst paa Grund af en Opsats i forrige Nummer af Lederbladet, som fra visse Hold saa stærkt ønskedes offentliggjort, at Radikal Ungdom bøjede sig. Jeg skal da nøjes med at understrege et Synspunkt ...: Radikal Ungdom betragter al Militæragitation i Danmark i denne Tid som en Fare for Fædrelandet. Ud fra denne Betragtning ønsker vi vore Bestræbelser bedømt. Jeg skal gerne afstaa fra yderligere Diskussion ogsaa om de Clichéer fra en Fortids Politik, som man har trukket frem i den nævnte Artikel her i Bladet ...«. R.U. ville fortsat gøre sit til samarbejdet, men man ville på den anden side ikke lægge skjul på egne meninger, »men kræves det af os, maa disse stilles i Baggrunden til Gavn for Sammenholdet.«[16]

Succesen blev af både K.U. og V.U. fulgt op i deres medlemsblade. Begge aftrykte Lederbladets artikel med en kommentar om, at nu var der sat bom for Radikal Ungdoms forsøg på at standse officerernes samarbejde med Dansk Ungdomssamvirke. Poul Hjermind påpegede betydningen af, at artiklen også var godkendt af det radikale medlem af arbejdsudvalget,[17] og V.U.s blad, »Dansk Folkestyre«, karakteriserede artiklen som »Et Svar til »Radikal Ungdom«, som ikke er til at tage Fejl af«.[18] En sådan strøen salt i de radikale sår var for meget. Allerede i Lederbladets martsnummer rykkede Helge Larsen, medlem af bestyrelsen for R.U. i København, ud med en bebrejdelse for denne udnyttelse af artiklen. Han spurgte Hal Koch, om han kunne bifalde den partipolitiske udnyttelse af Lederbladets artikel og den radikale godkendelse. »Ud fra den dybe Tillid, jeg nærer til Deres Retsindighed, tillader jeg mig at udtrykke Haabet om, at De over for de to nævnte Organisationer – saadan som De har gjort det over for os – vil udtale Deres bestemte Ønske om, at der fra *alle* Sider vises Resignation og Loyalitet.«[19]

Hal Kochs svar bar præg af, at han nu ønskede diskussionen afsluttet. Det, det drejede sig om, var, at han ikke ved sit svar kom til at provokere til yderligere stillingtagen. På den ene side var han glad over den kloge resignation, som R.U. havde udvist, på den anden side havde der også af og til stået artikler i R.U.s blad, som kunne provokere de andre deltagere i samarbejdet. Hal Koch havde selv været yderst tilfreds med den vedtagelse, arbejdsudvalget oprindeligt havde kunnet enes om, nemlig at officerer fra Folk og Værn skulle kunne benyttes som talere ved samvirkets møder. »... Der findes jo en helt anden Kreds af Befalingsmænd her i Landet – Oberst Jessens Taler og Artikler er det klareste Eksempel – som paa ingen Maade følger den af General Gørtz fastlagte Linie, men som tværtimod aabent siger, at Tiden er inde til militærpolitiske Opgør ... Jeg mener, at disse Menneskers Optræden i enhver Henseende er at beklage, men de maa selvfølgelig have Lov til at handle efter bedste Overbevisning. Kun er det klart, at for den Tale kan D.U.s Talerstole ikke aabnes. Det vilde være en Uhyrlighed at forlange, at Radikale og vore mange pacifistisk indstillede Medlemmer skulde staa som Medindbydere til saadanne Møder ...«.[20]

Det er ikke nemt at sige, hvor mange møder de unge radikale i det følgende år kom til at stå som medindbydere til, selv om talerne bevægede sig udenfor det af Folk og Værn oprindeligt stipulerede område; men i hvert fald var det en belastning for det gnidningsløse samarbejde, der ellers næsten overalt i de lokale kredse var reglen. Tiden var ikke den pacifistiske tanke god. Det var næppe uden grund, at Ungdommens Fredsudvalg udsendte en pjece under titlen: »Trods alt«.

Der var dog også momenter i Dansk Ungdomssamvirkes stillingtagen, som R.U. kunne være tilfreds med. Da der var tale om et samarbejde med foreningen »Det frie Nord«, der udtrykkeligt havde skandinavisk forsvarssamarbejde på sit program, afslog D.U.s ledelse det foreslåede samarbejde – måske reelt mest på grund af mistillid til »Det frie Nord«s ledelse.

Det var små glæder, den radikale ungdom havde i de år, og når R.U. på sin side præciserede sine synspunkter, fik det stemningerne at mærke. Situationen tilspidsedes igen i sommeren 1943, da Radikal Ungdom holdt landsmøde og udsendte en resolution, der trak standpunkterne skarpt op. Man har i R.U. på det tids-

punkt åbenbart haft trang til at få præciseret sine synspunkter. Man kan ikke godt tænke sig, at følgende afsnit af resolutionen har været taktisk bestemt – måske endda næppe nok velovervejet; der blev ikke stukket noget under stolen: »Vi misbilliger, at Dansk Ungdomssamvirkes Møder og øvrige folkelige Arbejde har været præget af en utilsløret Militæragitation. Radikal Ungdoms Medarbejde indenfor Dansk Ungdomssamvirke forudsætter en mere nøgtern Erkendelse af og Respekt for den afventende Holdning, som præger en overvejende Del af den danske Befolknings øjeblikkelige Indstilling til fremtidige danske og nordiske militærpolitiske Spørgsmaal. Vi giver Tilslutning til Det radikale Venstres Afstandtagen fra Diskussionerne om et skandinavisk Forsvarsforbund.«[21]

Resolutionen blev, som det kunne ventes, livligt kommenteret i pressen, hvor den først blev heftigt angrebet af forargede konservative aviser og derefter forsvaret lige så ivrigt i Politiken og Ekstrabladet.[22] Formanden for D.U.s arbejdsudvalg, Poul Hjermind, udbad sig nærmere forklaring på, hvor og hvornår der i Dansk Ungdomssamvirke var drevet »utilsløret Militæragitation«, samarbejdet med Folk og Værn havde som bekendt et helt andet grundlag, og det ville blive fortsat, uanset om det behagede de radikale eller ej.[23] Nærmest i fortsættelse heraf tog den nyvalgte formand for Konservativ Ungdom, Poul Møller, stilling til resolutionen i en udtalelse til Nationaltidende, hvis hovedindhold var, at i og med, at D.U. ikke havde taget positiv stilling til en række afgørende spørgsmål som værnevilje, monarkiet og det nordiske fællesskab, var der fra anden side udvist resignation af hensyn til samarbejdet. »Denne Fremgangsmaade har utvivlsomt ogsaa været berettiget i mange Spørgsmaal; men det er ingenlunde givet, at den altid vil være det. Jeg vil derfor – og Konservativ Ungdom med mig – paa det kraftigste advare imod, at man opgiver eller blot formindsker Samarbejdet med »Folk og Værn« ...«.[24]

Radikal Ungdoms svar på forespørgslen om tilstedeværelsen af militæragitation i D.U. blev en henvisning til netop den artikel i Lederbladet fra februar 1942, som var faldet så mange radikale for brystet. Der stod jo, at det ikke kunne undgås, at der, når officererne talte, sagdes en del, som var mere eller mindre udtalt forsvarsagitation, og at det ikke kunne undgås, at de radikale ville beklage dette. Det var, sagde R.U.s formand, Helveg Petersen, hvad der var sket, og det var ikke til at undres over.[25]

Der blev – formodentlig med en vis ret – fremsat den formodning, at Radikal Ungdoms angreb på samarbejdet mellem Folk og Værn og D.U. var til »indvortes brug«, altså en beroligelse af de pacifistiske unge, der på ungdomssamvirkets møder og sommerlejre havde måttet høre adskillige foredrag med angreb på den hidtidige forsvarspolitik og specielt på Det radikale Venstre.[26] Formodningen bestyrkedes for så vidt af Helveg Petersens svar til Poul Hjermind, hvor han sluttede: »Radikal Ungdom har hidtil undladt i en offentlig Udtalelse at tage til Orde mod denne Tendens i Udvalgets Arbejde, men paa Landsmødet i Søndags var der blandt Forsamlingen overvejende Flertal for et stærkt Ønske om, at R.U.s Stilling blev præciseret. Det var det, der skete i Udtalelsen til Offentligheden.«[27]

Det skarpeste angreb på Radikal Ungdom kom fra Kristeligt Dagblad, der tog resolutionen op til behandling i en leder den 14. juli 1943 under overskriften: »Ingenting lært?«. De første to tredjedele af lededen var et temmeligt ensidigt referat af erklæringer og moderklæringer, men i sidste del tog skribenten bladet fra munden og frakendte Radikal Ungdom, eller ungdom, som ikke indtog en positiv holdning til forsvaret i det hele taget, en plads indenfor det danske fællesskab. »... Vi gad iøvrigt se de Folk,« skrev bladet, »der særlig i disse Tider vilde paatage sig at behandle Militærvæsenet og Forsvaret »ud fra modsatte Anskuelser« paa D.U.s Møder og andetsteds ... Den Ungdom, vort Land har Brug for, er en Ungdom, der er villig til at paatage sig Ofre, selv de tungeste, og ikke en blødagtig Ungdom, der helst vil have vort Forsvar behandlet ud fra »modsatte« Anskuelser, og som vil *ofre* noget paa at værne vort Lands Selvstændighed.«

Denne i sig selv ikke bemærkelsesværdige artikel med en sædvanetro identifikation mellem fædrelandskærlighed og militær værnevilje blev væsentlig, fordi den blev årsag til, at forretningsføreren for Københavns ungdomssamvirke, kommunelærer Einar Nielsen rykkede ud med et indlæg, der så langt blev diskussionens vægtigste.[28] Einar Nielsen, hvis iver i arbejdet i ungdomssamvirket ikke hæmmedes af mistanken om, at han var ude efter at pleje »egne« foreningsinteresser, kunne uden smålige hensyn ramme ud til begge sider. Radikal Ungdom fik en bebrejdelse for sin offentliggørelse af kritikken og for sin ømfindtlighed overfor alt, der blot smagte af militær. Einar Nielsen havde selv ledet en af

D.U.s sommerlejre i 1942, hvor de radikale havde meddelt, at de ikke ønskede at deltage, fordi der en eftermiddag skulle være instruktion i terrænsport. »... Jeg havde sagt til dem lige ud, at jeg syntes, det var et barnligt Standpunkt. Det *kan* vi nemlig sige til hverandre i D.U. og alligevel blive ved at være gode Venner. Og saadan skal det blive ved at være. Vi er med i dette Fællesskab for at opdrage hverandre til at tro paa, at den eneste Støtte, vi kan ønske for vore Meninger og vor Særopfattelse, er den, at Meningerne frit kan brydes. Og det kan de indenfor D.U. ... Og nu kommer vi altsaa til det, der vedrører Bladets Slutbemærkninger om, at Ungdom med radikale Anskuelser om Militærvæsen stiller sig uden for det danske Folks Fællesskab. Jeg har prøvet at give Indtryk af, at Dansk Ungdomssamvirke er et Fællesskab, hvor man er enige om nogle faa væsentlige Ting, og hvor iøvrigt Meningerne frit skal have Lov at brydes. Jeg vil tro, Bladet ved nærmere Eftertanke maa ønske, at det samme skal gælde for »det danske Folks Fællesskab«. Men saa kan der heller ikke være nogen Mening i at dekretere, at visse Grupper er udenfor Fællesskabet, fordi de ikke deler Flertallets Opfattelse af Forsvarsspørgsmålet. Vi skulde da have lært i disse Aar, at Fællesskab i et Folk er noget, som bestaar »i Bunden«, og som lever uafhængigt af alle de forskellige Opfattelser, vi har i politiske og økonomiske Spørgsmaal«. Einar Nielsen karakteriserede uden videre Kristeligt Dagblads bemærkninger om manglende offervilje hos den radikale og pacifistiske ungdom som »løs Tale«. Militærnægtere vidste adskilligt mere om at »ofre«, end de ivrige Forsvarstalere, som er sluppet for at være Soldat og aldrig har benyttet den Adgang til frivillig Uddannelse i Vaabenbrug, som Hærloven hjemler.«

»Og hvad er det for en bagvendt Opfattelse af Frihed«, skrev Einar Nielsen i slutningen af sit indlæg. »at naar Flertallet har en bestemt Mening, saa skal »modsatte Anskuelser« holde deres Mund, hvis de vil blive indenfor Fællesskabet. Det plejer da ikke at være Kristeligt Dagblads Opfattelse i andre politiske Spørgsmaal. Og det er da stik imod, hvad vi ellers plejer at anse for de fundamentale Vilkaar for Folkestyre og et sundt folkeligt Liv. Nej, vi maa se at faa lært, at der er intet andet, der kan holde, end at Meningerne frit kan brydes! Det maa baade de Radikale

og Kristeligt Dagblad og »Folk og Værn« finde sig i – og være glade til«.

Det, der havde vakt Einar Nielsens vrede, var således ikke, at Radikal Ungdom tog afstand fra militarismen, heller ikke, at Kristeligt Dagblad angreb Radikal Ungdoms synspunkter; men det, han fordømte, var farisæismen, hvad enten den kom til udtryk overfor »Folk og Værn«s talere eller overfor Radikal Ungdoms protest, som Einar Nielsen iøvrigt ikke selv billigede.

Det egentlig reelle i hele spørgsmålet, nemlig det daglige samarbejde i Dansk Ungdomssamvirke, var ikke synderligt påvirket af de mere bombastiske stød i partitrompeterne. D.s.U.s formand, Victor Gram, der i efteråret 1942 havde afløst Poul Hansen, gjorde da også opmærksom herpå, da han i et interview i Social-Demokraten blev spurgt, om Dansk Ungdomssamvirke var ved at revne. »Jeg forstaar godt, at R.U. kan nære visse Betænkeligheder, det gør D.s.U. ogsaa – og forøvrigt alle tilsluttede Organisationer, – men Grundlag for en offentlig Diskussion er der bestemt ikke ... Der er visse Spørgsmaal, vi aldrig bliver og heller ikke skal være enige om i D.U. Det vilde være rart, om det klarlagdes, før man farer ud i en offentlig Debat, hvor der aldrig er samme Mulighed for at tale sig til Rette som i vor fælles Kreds. Desuden kan det let give et falsk Billede af Samarbejdsaanden i D.U. – og den er baade god og stærk nok.«[29]

Mest uhøjtideligt af alle tog Dansk Ungdomssamvirke selv på sagen. I Lederbladet for august indrykkedes nederst på side 3 en beskeden notits: »Det er med Beklagelse, at vi ikke ser os i Stand til i dette Nr. af Bladet at bringe en Udtalelse fra Arbejdsudvalget i Anledning af »Radikal Ungdom«s utilslørede Beskyldninger mod D.U. for at være traadt i Militæragitationens Sold. Arbejdsudvalget har ikke afholdt Møde siden hin Dommens Dag i Roskilde og samles først den 8. September.«[30]

Men den 8. september 1943 havde man unægtelig fået andet at spekulere på end radikale resolutioner.

14. LEDERHØJSKOLEN

I en tid, hvor snart sagt hver anden forening og branche omgås med planer om at skabe sin egen folkehøjskole, kan det synes uundgåeligt, at der i Dansk Ungdomssamvirke opstod en idé om en højskole med tankerne om folkeligt fællesskab og politisk medansvarlighed som grundlag. Ideen har næppe været lige så selvfølgelig for datiden, bundet som højskolen endnu i den offentlige bevidsthed var til det grundtvigske landbo-milieu. Arbejderbevægelsen havde gjort sit forsøg på at bryde dette faktiske monopol; forsøget var for så vidt også lykkedes med arbejderbevægelsens to højskoler i Roskilde og Esbjerg, men højskolen, hvor land og by mødtes, var ikke skabt, hvor ofte end målet var stillet op.

I Dansk Ungdomssamvirke kom planen om at skabe en mere permanent institution med højskolens form frem så tidligt som efteråret 1941. Knud Gedde mener, da han første gang omtaler planen, at ideen ligesom lå i luften.[1] Det var rigtigt; Gedde var som organisationsmand den, der så værdien af en uddannelse af lederne i ungdommens foreningsliv, og han nærede planer om et kursus måske endog med en varighed på 3 måneder. Noget tilsvarende havde allerede været forsøgt, men indenfor de enkelte foreninger, dels af V.U. på foreningens egen højskole »Brejdablik«, dels af forstander Poul Hansen, Esbjerg Arbejderhøjskole, for ungdomsledere fra arbejderbevægelsen. Muligvis direkte inspireret af forsøget på Esbjerg, formedes tanken sideløbende med Geddes plan hos højskolelærer, cand. mag. Ib Koch-Olsen, Roskilde Højskole.[2] Han havde siden starten været i nær kontakt med Dansk Ungdomssamvirke[3] og var helhjertet tilhænger af den »politisering« af ungdommen, der nu stod på programmet. Yderligere inspiration lå der i meddelelserne om, at unge danske nazister var til uddannelse på »førerskoler« i Tyskland; skulle man yde effektivt modspil mod dem, måtte de danske ungdomsledere ikke være ringere rustede. »Det afgørende er«, skrev Ib Koch-Olsen i vinteren 1941–42, »at vi idag får en skole, delvis bygget i højskolens form – men først og fremmest en skole, som gennem opdragelse og uddannelse af eliten indenfor det rige orga-

nisationsliv i hele Danmark, kan *styrke* vor folkelige stilling, *som er truet.*«[4]

I begyndelsen af oktober 1941 fik Ib Koch-Olsen og Knud Gedde talt sammen om deres planer.[5] Gedde overtog ideen om en højskole – ikke blot et kursus, og han førte den frem i arbejdsudvalget efter først at have talt om den med Hal Koch, Christmas Møller og Jørgen Jørgensen, som »straks gik stærkt ind for den ...«.[6]

Det blev Hal Koch, der kom til at udforme ideen nærmere. Lad det være et åbent spørgsmål, hvor meget Hal Koch i 1941 kendte til højskolen; indsigt i og forståelse af Grundtvigs tanker ville ingen frakende ham; dette faktum kom i ikke ringe grad til at præge planerne om D.U.s højskole.

Man startede meget forsigtigt med at forespørge både mundtligt de folk, man kom i kontakt med, og skriftligt[7] – lidt mere officielt – organisationerne om deres mening om, at D.U. tog initiativet til oprettelsen af en »lederskole«. Man henviste til det almindelige behov, der var for dygtiggørelse af ledere i foreningernes arbejde eller i ungdomsopdragelsen i det hele taget. Foreløbig arbejdede man med ideens nærmere udformning uden at offentliggøre noget om planerne. Ungdomssamvirket var endnu så ny en organisation med så mange skeptikere omkring sig, at den ikke kunne tåle en fiasko eller blot en åben demonstration af uenighed.

Imidlertid var højskolen som sådan i disse år i medvind, elevantallet var stigende, og den almindelige interesse for højskolens arbejde fulgtes op af regeringen, der i de første måneder af 1942 kunne forelægge et sæt love for rigsdagen, hvis sigte var en forøgelse og udbygning af hele den folkelige oplysningsvirksomhed. Under forhandlingerne om støtten til højskolen afgav alle ordførerne efter tur helhjertede bekendelser til højskolens idé og praktiske arbejde.[8] For socialdemokratiet talte Chr. Christiansen, der i sit indlæg, efter at have beklaget den faktiske opdeling i skoler for landboungdommen og skoler for byungdommen, kom til at røbe planen, som ungdomssamvirket tumlede med. »Grundtvig talte i 1838 om Borgerskolen for den Voksne som den eneste, der kan være fælles for alle. Han føjede til: »Danske Borgere, oplyste og nyttige Borgere, kan og skal vi nemlig alle være.« Denne Borgerskole for alle voksne Danske er endnu ikke kommet.

Endnu er Grundtvigs Skole i Soer ikke oprettet. Jeg spørger: Mon ikke Tiden efterhånden er moden til denne Skole ... Jeg rejser Spørgsmaalet, om det ikke skulde være Overvejelse værd at tage Spørgsmaalet om Skolen i Soer op til fornyet Behandling. Den Samling af dansk Ungdom, som er realiseret igennem Dansk Ungdomssamvirke, og den Samling i det kulturelle Arbejde, som har fundet Sted igennem Dansk Folkeoplysnings Samraad, opfordrer efter min Mening hertil, og der kan tilføjes, at der i Øjeblikket forhandles om og arbejdes med en særlig Ungdomslederskole for Dansk Ungdomssamvirke. Det var jo muligt, at der her var en Vej frem, som kunde løse begge Opgaver paa een Gang ...«.[9]

Også Kristian Nygaard (rad.) berørte i sit indlæg de aktuelle planer om en »Skole i Soer«.[10] Bekræftelsen på nyheden kom i undervisningsminister Jørgen Jørgensens svartale til ordførerne: »... Der har i Forbindelse med Højskolen i Dag været nævnt Spørgsmaalet om Skolen i Soer, Grundtvigs Tanke om denne fælles danske, borgerlige Skole, og det blev nævnt, at der var Kræfter i Bevægelse nu for at faa en saadan Skole virkeliggjort. Jeg ved godt, at der føres Forhandlinger i saa Henseende, og jeg ønsker inderligt, at det maa kunne blive til Virkelighed, for jeg tror, Tiden netop er inde til at realisere denne Tanke. Derfor ønsker jeg ogsaa gerne at sige, at jeg vil haabe, Højskolens Folk vil være saa rummelige, at de vil kunne anerkende en Skole, der bygges op maaske paa et andet Grundlag end det, Højskolen hidtil har bygget paa; for jeg tror, vi skal tage i Brug alle Hjælpemidler, der findes, for at kunne imødekomme den Trang, der stærkere vel end nogen Sinde før i Tiden ytrer sig inden for dansk Ungdom, om Fællesskab, om Samhørighed. Ingen kan bedre opleve dette end unge, der i Maaneder i Fællesskab paa en Skole samles om de Ting, som er grundlæggende i vort Folks Liv ...«.[11]

Nu var i hvert fald dele af planen kommet til offentlighedens kendskab – før nogen egentlig havde ønsket det, og debatten om planen gik omgående i gang. Tanken blev vel modtaget, men debatten fik en ikke ubetydelig afsporing, fordi D.U.s højskole var blevet nævnt i forbindelse med Grundtvigs »Skole i Soer«. Selve begrebet »Skolen i Soer« var i nogen grad belastet. Det var kommet til at stå som den store, højtflyvende idé om en anden højere uddannelse, der skulle regnes og ønskede at sammenligne sig selv med den »latinske«, d.v.s. den akademiske. At udbasunere, at nu

kom »Skolen i Soer«, ville være frygtelig prætentiøst og kunne fra starten iklæde planen så højtidelige former, at ingen ville være i stand til at bringe jordforbindelsen i orden.

Dansk Ungdomssamvirkes første reaktion var da også et noget vrantent dementi.[12] Planen var kommet frem i utide og mod D.U.s bestemte ønske, og man ønskede at understrege, »at det ikke er »Skolen i Soer«, D.U. vil skabe, men en Højskole, der skal tjene det folkelige Samarbejde i Foreningerne ...«.

Det, der bestandigt foresvævede arbeidsudvalget – især under indflydelse af Hal Koch – var behovet for medborgeropdragelse. Ansvarsfølelse for landet og samhørighed med landsmænd var ikke noget, man kunne fremme ved resolutioner eller store møder; ustandseligt blev det pointeret, at man ad denne vej kunne skabe stemninger, men stemningerne kunne let give bagslag. Skulle der komme noget af blivende værdi ud af det hele, var *oplysning* vejen. Hertil sigtede da også hele den virksomhed, som D.U. satte i gang i studiekredsene.

Dette perspektiv blev formuleret overordentligt skarpt af Hal Koch i en artikel i Lederbladets martsnummer,[13] der i øvrigt karakteristisk nok havde et billede af Grundtvig på omslaget. Hal Koch havde tidligere i Lederbladet og mange gange i sine taler pointeret, at den tale, D.U. i begyndelsen havde ført om kulturelt fællesskab mellem alle danske, var gal. Der var, hævdede han, ikke noget kulturelt fællesskab mellem en bourgeoisidame fra Hellerup og en vestjysk bondekone, de talte vel dårligt nok samme sprog. Det, der forbandt dem, var netop »det politiske«, d.v.s. fællesskabet i demokratiet. Sammen kunne de stå værn om det *folkestyrede* Danmark. På denne linje skulle ungdomssamvirket være at finde, på trods af netop de kulturelle skillelinjer. Artiklen sluttede: »De indre Forhold kan og skal vi ordne med hinanden. Deri består vort dybeste Fællesskab, men det er et Fællesskab af politisk, folkelig Karakter. Skal vi kunne det, er der imidlertid en Forudsætning, som er vigtigere end nogen anden: at Folket ikke bestaar af en Flok taabelige og forkælede Børn, men af voksne ansvarlige Mennesker, der hver for sig, der hvor Kravet stilles til dem, formaar at tage Sagen i egen Haand og ordne deres fælles Forhold paa en anstændig Maade – i stort og smaat. Svigter den Forudsætning, har vi dokumenteret, at vi ikke duer, og saa kan det ikke nytte noget bagefter at jamre over vor Skæbne. Derfor

er hele det folkelige opdragende Arbejde – det, der sigter paa at opdrage voksne hæderlige Borgere – i Øjeblikket det mest paagaaende Krav, der stilles til det danske Folk.«

Den nærmere redegørelse for hele planen blev givet af arbejdsudvalget dels på repræsentantskabsmødet i maj 1942[14] og dels i en større artikel i Lederbladet samme måned.[15] Det blev i indledningen slået fast, at det primære formål med D.U.s højskole skulle være at hjælpe de enkelte foreninger med en bedre uddannelse af ledere. Man var vel klar over, at ledere ikke var noget, man kunne skabe i en uddannelse, men det var vist en erfaring, mange havde gjort, at lederne stod uden de tilstrækkelige kundskaber til den betydningsfulde opdragergerning, de påtog sig. Man henviste til, at andre lande havde påtaget sig vældige opgaver i opdragelsen af deres ungdom. Nogle steder – man tænkte her på diktaturstaterne – havde staten oprettet ungdomsministerier og fastlagt opdragelsen i autoriserede rammer, »som Ungdommen mer eller mindre tvungent skal gå ind under. Vi mener ikke, at Spørgsmaalet om Ungdomsopdragelse er mindre vigtigt for vort Samfund; men vi tror, at den her i Landet foregaar bedst under frie folkelige Former ...«

Skolens form skulle stort set være den almindelige folkehøjskoles. Man tænkte sig et 5 eller 6 måneders vinterkursus og sommeren brugt til kortere kurser, lederstævner og delegeretmøder. Blandt fagene anbragte man foreningsteknik øverst, men ellers de traditionelle højskolefag, historie, samfundskundskab, kulturhistorie og endelig pædagogik og psykologi.

Det fond, der skulle skaffes til veje til igangsættelse og drift af skolen, tænkte man sig indsamlet ad privat vej. Der havde været tanker fremme om, at det kunne være en statsopgave, navnlig havde Hal Koch været stemt for denne løsning; men modstanden herimod var for stærk.[16]

Tilmelding til skolen skulle normalt ske gennem ungdomsforeningerne, men man ville også åbne mulighed for, at andre, der var med i det folkeopdragende arbejde, kunne få adgang til et skoleophold. Værdien af et sådant ophold for foreningsledere mente man ikke, det var nødvendigt at påpege, men det måtte være en væsentlig opgave for skolen at bibringe eleverne en erkendelse af, at ledere fra forskellige ungdomsforeninger ikke stod som konkurrenter, men snarere måtte betragte hinanden som med-

arbejdere. Man ønskede at lægge stor vægt på at skabe respekt om den uddannelse, skolen skulle være med til at give. Ikke blot skulle det være en kvalifikation i foreningslivet og et rent menneskeligt plus at have været på skolen. »... Helst skulde det være saaledes, at Principaler og Arbejdsgivere saa med Glæde, at deres Medhjælpere og Arbejdere søgte et saadant Skoleophold, fordi de vidste, at de derigennem ogsaa indenfor deres faglige Arbejde blev dygtigere og mere selvstændige.«[17]

Sammenkædningen mellem D.U.s skoleplaner og Grundtvigs »Skole i Soer« blev berørt endnu en gang i et mere velformet end egentlig klart afsnit af arbejdsudvalgets artikel. Man ville ikke belaste skolen med navnet »Skolen i Soer«. »...Vort Maal er mere beskedent: at skabe en Skole, som kan imødekomme det Behov for Uddannelse, som utvivlsomt findes indenfor det folkelige Ungdomsarbejde.« Men i samme åndedrag kom de formuleringer, der næppe har fået talen om »Skolen i Soer« til at forstumme: »Men nægtes kan det ikke, at de Tanker, som ligger bag en saadan Skole, er nært beslægtet med Grundtvigs Tanker om den fælles danske Skole i Soer.« Man var imidlertid klar over, at hvis man dristede sig til at anvende denne betegnelse, ville man ikke opnå andet, end at man omgående befandt sig midt i den aldrig standsede diskussion om, hvad Grundtvig egentlig havde tænkt sig med sin skole. Det ville næppe være særlig frugtbart, så meget mere som diskussionen havde stået på i et lille hundrede år, tilsyneladende uden at sætte sig dybere spor i højskolens praktiske arbejde. Men »hun kommer dog igen den heks«, for man var nødt til i redegørelsen at sige, hvad det så var, man tænkte sig, og hvorfor det straks var blevet forvekslet med »Skolen i Soer«. »... Kun saa meget kan maaske siges: skulde det lykkes derigennem at skabe et samlende Midtpunkt for det folkelige Arbejde, var det jo ikke utænkeligt, at større Kredse (vordende Journalister, Højskolelærere, Politikere, Præster) vilde slutte op om Skolen, og at den saaledes mere kunde faa Præg af det »folkelige Universitet«, som vel var Nerven i Grundtvigs Tale om Skolen i Soer ...«

Sluttelig gjorde man blot klart, at planerne ikke var længere fremme, end at man endnu ikke havde nogen idé om, hvor skolen eventuelt skulle placeres. Den sidste oplysning i artiklen var forkert. Man havde ikke blot én men endog flere ideer om, hvor

skolen skulle ligge. Det første sted, der blev nævnt, var herregården Krogerup ved Humlebæk, hvor skolen også omsider efter krigen kom i gang. Det var Ib Koch-Olsens idé, som han ret hurtigt fik Knud Gedde til at gå ind for.[18] Men andre af de interesserede havde imidlertid fået øje på Antvorskov Højskole ved Slagelse. Den havde en del år gået med et ret lille elevtal, og hvad der var vigtigere, dens nærmeste nabo, mødecentret Liselund, kunne indgå i planen, således at de to institutioner tilsammen udgjorde grundstammen i det folkelige universitet. Disse planer var endnu særdeles svævende den 6. februar 1942, da Gedde skrev til Ib Koch-Olsen. Man var nået til at regne med organisationernes tilslutning til ideen og med at få økonomien sikret. »...Mindre begejstret har jeg været«, skrev Gedde, »for den Maade, Planen om Krogerup er blevet modtaget paa. Til at begynde med var Jørgen Jørgensen helt afvisende, senere har det rettet sig noget, og Rosenkjær har jeg omtrent faaet »varm paa Beliggenheden«; *men* Sagen er, at Hal Koch og visse andre har forelsket sig i en Tanke om, at Lederskolen skal være Begyndelsen til det store danske Folkeuniversitet. Derfor er der Ønsker om at købe Antvorskov ved Slagelse – du forstaar her var en Mulighed for at placere Hal Koch som Topfigur! Jeg synes det sidste Motiv forliger med meget; men jeg har paa den anden Side forelsket mig i Krogerup-Planen.«[19]

Det var altså ikke blot et spørgsmål om den geografiske beliggenhed af den kommende skole, men selve planen om Antvorskov var bundet sammen med ideen om et folkeligt universitet – Skolen i Soer. Man nåede så vidt, at man gennem De ældres Råd forhørte sig om mulighederne for at købe Antvorskov; men her faldt planen på et afslag fra forstander Erik B. Nissen.[20]

Så langt var man ikke nået, da man redegjorde for planerne i maj 1942. Sonderingen i foreningerne havde vist imødekommenhed de fleste steder, mange betænkeligheder nogle enkelte steder, selvom man havde gjort det klart, at foreningerne ikke bandt sig til at støtte skolen økonomisk.[21]

På det tidspunkt, da D.U. fremsatte sine planer om en lederhøjskole, kunne man næppe nævne Grundtvigs navn eller højskolen, uden at det gav anledning til debat. Indlæggene om D.U.s planer var mange, og praktisk taget alle var velvillige. Måske sporer man i den megen velkomst, som andre højskolefolk ydede den nye

skole, en smule bedreviden. Når man anerkendte betydningen af højskolen som opdrager for ungdommen til medborger i det demokratiske samfund, var der lejlighed til at give sig selv et lige så velment klap på skulderen. C. P. O. Christiansen, Frederiksborg Højskole, skrev i en artikel til Venstres Pressebureau, at man vel på den almindelige højskole i historie- og samfundslæretimerne havde talt om borgerliv, men det havde mere været en undervisning i samfundets institutioner og i de politiske partiers ideer, ikke som det var tanken i den nye skole en indføring i politisk forståelse af situationen i Danmark. Den gamle højskole havde vel nok orienteret, men den havde bestandig veget tilbage for partipolitik i angst for at blive taget til indtægt for et bestemt parti, eller, hvis det modsatte havde været tilfældet, havde det været bestyrkelse i fædrenes tro. Undervisning i »Foreningsteknik« så C. P. O. Christiansen og med ham de fleste mere skeptisk på. »Men om dette store Tilløb skal lykkes, om der af alt dette skal komme en ny *Højskole* eller kun halvaarlige Fagkursus for Foreningsteknikere, Instruktører, Dirigenter, Studiekredsledere, Sekretærer og hvad det hedder altsammen, afhænger udelukkende af, om den nye Højskole, som vi foreløbigt vil kalde den, i hele sin Livsindstilling med hensyn til det folkelige gaar i den gamle Højskoles Spor ...«.[22]

På lederlejren, der i sommeren 1942 blev afholdt på Askov, talte højskolelærer Poul Engberg om »Den folkelige Højskole og D.U.« og ydede ungdomssamvirkets skoleplaner den cadeau, at de stort set ville arbejde på de samme linjer som den gamle højskole, men måske kunne den nye skole få held til at føre arbejdet bedre igennem overfor nye kredse. D.U.s skole ville, såvidt han kunne se, påtage sig to opgaver, den ville samle ungdommen om det politiske, d.v.s. til værn om folkefrihed og folkefællesskab, og den ville samle om det danske, skabe en medborgerfølelse i de unge. Begge dele havde altid været den gamle højskoles opgaver, den havde blot ikke formået at bringe sig selv i kontakt med hele det danske folk, men kun med en begrænset del af det. Men den gamle højskole ønskede at gå videre med sine elever, den ønskede at sigte dybere. Den danske folkehøjskole var med traditionen lige fra Kold en vækkelsesskole, hvis fornemste opgave var at vække eleverne til forståelse af menneskelivets kår og til kærlighed til livet; det var, mente Poul Engberg, det egentlige i Grundt-

vigs tanker om det folkelige. Lederbladet var et ret liberalt blad. Selv denne temmelig utilsløredе undsigelse af D.U.s forståelse af »det folkelige« blev trykt i ungdomssamvirkets blad.[23]

Der var ingen, der på afgørende punkter angreb D.U.s plan. Snarere må man sige, at der var så almindelig velvilje, at man i D.U.s arbejdsudvalg kunne vælge og vrage mellem dem, man ønskede at få som bidragydere. Det er allerede nævnt, at man formodentlig kunne have henvendt sig til staten og fået den til at bekoste hele foretagendet. Men det synspunkt, man lagde til grund for det nærmere arbejde med finansieringen og indretningen, var, at man ønskede at skabe en så bred repræsentation bag skolen, at den under ingen omstændigheder kunne beskyldes for at være énsidig. Den måtte ikke blive skolen for en bestemt klasse eller en bestemt del af befolkningen. Den måtte ikke finansieres et enkelt sted fra, og det repræsentantskab, som man tænkte sig som den egentlige bestyrelse for skolen, skulle sammensættes så alsidigt, at alle grupper i befolkningen kunne føle sig repræsenteret. Hvor megen velvilje man end mødte, måtte den organisationsform i hvert fald tage tid. Man havde håbet, at det skulle lykkes at åbne skolen i efteråret 1942, men der var adskillige hindringer at overvinde.[24]

Den altovervejende betingelse måtte naturligvis være, at de ungdomsforeninger, som var med i Dansk Ungdomssamvirke, gik ind for planen, og det var fra starten ikke nogen selvfølge. »Nogle havde mange, andre færre Betænkeligheder ...«, havde arbejdsudvalget skrevet i sin redegørelse.[25] Antallet af betænkeligheder og vægten af dem for den enkelte forening måtte være afhængig af mange ting, men de vægtigste grunde måtte være stillingen til samvirket i det hele taget og dernæst det behov, man følte for løsningen af den specielle opgave, som rejsningen af en skole for foreningsledere var. V.U. var den af de politiske ungdomsforeninger, der alene på grund af sin størrelse lettere kunne påtage sig en lederuddannelse uden hjælp, så meget mere som man allerede i nogle år havde drevet V.U.s egen skole, Brejdablik. Men også en anden grund kunne for V.U. komme i betragtning. Mellem K.U. og D.s.U. gik samarbejdet så temmelig gnidningsfrit; men V.U. stod fjernere – eller rettere i V.U.s bestyrelse sad der til stadighed enkelte, der så med skepsis på, at foreningen vikledes alt for meget ind i et snævert samarbejde med de andre politiske

ungdomsforeninger. Det er vel karakteristisk for den fordragelige stemning, der herskede i arbejdsudvalget, at det synes at have været sådan, at jo længere væk et bestyrelsesmedlem i V.U. var fra arbejdsudvalgets forhandlinger, jo større var mistænksomheden.[26]

Den 18. februar 1942 blev spørgsmålet om D.U.s lederskole behandlet i V.U.s hovedbestyrelse. Hal Koch var til stede ved mødets begyndelse og redegjorde for planerne. Forskellige af bestyrelsesmedlemmerne stillede spørgsmål, hvoriblandt det vigtigste var, om skolen ville blive til noget, hvis V.U. gik imod dens oprettelse. Hal Koch svarede, at K.U., D.s.U. og Retsforbundets Ungdom allerede havde svaret ja; men måske ville hele planen falde, hvis V.U. gik imod. Den næste dag kom spørgsmålet så til den egentlige forhandling, hvor det viste sig – ligesom ved diskussionen om tilslutning til Dansk Ungdomssamvirke halvandet år før – at det, man egentlig var bange for, var, at V.U.s unge skulle blive løbet over ende af mere mundrappe fra andre organisationer. Ved afstemningen stemte 6 for med det samme at sige nej til V.U.s deltagelse, 13 stemte dog for at gå med i forhandlingerne og afvente nærmere oplysninger, »men at vi er mest tilbøjelige til at sige Nej«, tilføjede protokolføreren.[27]

Det varede lige til den 27. juni samme år, inden V.U.s hovedbestyrelse tog sagen op igen. Planen havde nu været fremme i den offentlige debat et stykke tid, og V.U. havde haft lejlighed til at konstatere, at tanken mødte velvilje praktisk taget overalt; på D.U.s repræsentantskabsmøde i maj havde man kunnet tale om mere end velvilje, der måtte begejstring snarere være ordet. Dér var spørgsmålet blevet rejst, hvem der skulle være den nye skoles forstander, og Hal Koch havde rejst sig og i spøg sagt, at han egentlig havde tænkt sig, at det skulle han selv være. Den jubel, som dette tilsagn havde affødt, havde afsluttet diskussionen om forstanderspørgsmålet.[28] Men i V.U.s hovedbestyrelse var der stadig bekymring.[29] Tage Mortensen redegjorde for de forhandlinger, han indtil da havde været med til, og referatet af hans redegørelse giver et billede af de vanskeligheder, man arbejdede med, og den interesse, der vistes ideen: »Fagforbundene vil give et symbolsk Bidrag, Arbejdsgiverforeningen har tilbudt 5–600.000 Kr., medens Andelsudvalget i sit Møde 17. Juni havde afslaaet, ikke fordi de ledende Mænd, Arnfred, Overgaard og N. C. Poulsen var

imod, men paa Grund af, at Sagen er blevet modarbejdet af L.S.

Som Plads for Skolen har man set paa Herregaarden »Krogerup« i Nordsjælland. Kongen er meget interesseret i Dansk Ungdomssamvirke og har ønsket, at Skolen skal have Plads paa Bernstorff Slot.

Tanken om Skolen er Hal Kochs, og han har erklæret sig villig til at være Forstander. Udenrigsminister Scavenius har imidlertid erklæret, at Tyskerne ikke vil finde sig i Hal Koch som Forstander. Om det er rigtigt, vides ikke.[30] [H.] Beukel foreslog at gøre Tilslutning afhængig af, om Hal Koch bliver Forstander ...«

Derefter følger i referatet det ene indlæg efter det andet med vekselvis bekymring og fortrøstning. En enkelt mener, at et afslag kan betyde, at V.U. spaltes, idet by-medlemmer ikke vil stå udenfor samarbejdet om skolen. På det delegeretmøde, der var gået forud for hovedbestyrelsesmødet, havde de fleste udtalt sig mod D.U.s skoleplaner, men det noteredes, at de, der var positive, var de samme, som tidligere havde været i samarbejde med folk fra de andre partier. »De ved, at V.U.ere kan hævde sig.«

Ved den endelige afstemning forsøgtes det først at samle tilslutning til planen uden forbehold, men her stemte kun 4 for, medens 11 stemte imod. Derefter stemtes der om et forslag, fremsat af formanden, om at man skulle give tilslutning under forudsætning af, at Hal Koch blev forstander, at skolen oprettedes i lejede, ikke i ejede lokaler og endelig, at skolen ikke forhindrede en senere fælles-nordisk højskole i at blive oprettet. Dette forslag samlede 18 stemmer, medens kun tre stemte imod.

I betragtning af, at der var sandsynlighed for, at det ville blive forbudt Hal Koch at overtage forstanderhvervet, må det siges at have været en tilslutning med modifikationer. Men i hvert fald var det tilstrækkeligt til, at arbejdsudvalget kunne regne det for et positivt svar og arbejde videre med planen.

Det var imidlertid ikke blot arbejdsudvalget, der arbejdede med sagen, selvom det vel udadtil stod som bærer af ideen. Det reelle arbjde med at overbevise de organisationer, som man havde henvendt sig til om økonomisk støtte, påhvilede i det væsentlige De ældres Råd. Gedde nævner i sin dagbog, at en af de første, han talte med om planen, var undervisningsminister Jørgen Jørgensen, som straks var begejstret.[31] Det betyder reelt, at man kan regne med, at De ældres Råd har været med i planerne fra da af.

I hvor høj grad arbejdet på det praktiske plan er udført af de ældre, kan alene ses af, at det er fra Johs. Frandsens kontor, der i april 1942 skrives indbydelse til et møde mellem repræsentanter for ungdomssamvirket, De ældres Råd og de forventede bidragydere. Indbydelsen gjaldt et møde den 30. april, som skulle afholdes hos undervisningsminister Jørgen Jørgensen.[32]

Tage Mortensen havde i sin redegørelse til V.U.s hovedbestyrelse været rigtigt underrettet. Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund havde indvilliget i at støtte skolen, medens Andelsudvalget ved en beslutning den 17. juni havde givet afslag. Dette afslag kunne være et resultat af mangeartede overvejelser. Som V.U. var vel Venstre som sådant forbeholden overfor planen. I Tage Mortensens redegørelse angives som grund for Andelsudvalgets nej, at man frygtede L.S., der modarbejdede planen,[33] men denne grund har næppe i sommeren 1942 været særlig tungtvejende. Forstander Arnfred, Askov højskole, der var medlem af Andelsudvalget, har måske været noget betænkelig ved planen om »Skolen i Soer«, som Askov Højskole vel efter hans mening havde bedre forudsætninger for at realisere.[34] Hans ord kan meget vel i denne sag have haft afgørende vægt i Andelsudvalget. De ældres Råd har i hvert fald haft den opfattelse, at det ville være lettere at opnå et positivt resultat ved en fornyet henvendelse, hvor afgørelsen ikke endeligt lå i Andelsudvalgets hænder. Kunne man ikke få støtte direkte fra Andelsudvalget, kunne man muligvis ved henvendelse til de enkelte landsorganisationer opnå, at også landboerne blev repræsenteret blandt bidragyderne; det drejede sig her i første række om alsidigheden af repræsentationen bag skolen.[35]

Men vanskeligheden var unægtelig, at enhver fornyet henvendelse tog tid. I september 1942 var man nået til endnu en gang at forelægge Andelsudvalget et forslag, denne gang kun om overfor de enkelte foreninger at støtte en henvendelse fra De ældres Råd. Januar 1943 var disse henvendelser endnu i gang,[36] og oprettelsen af skolen måtte nu nærmest få karakter af et kapløb med tiden, da situationen i verdenspolitisk målestok blev mere og mere usikker. Dette kapløb med tiden tabte man.

På repræsentantskabsmødet på Askov i maj 1943 måtte Poul Hjermind erkende, at planen ikke havde været så let at gennemføre, som man et år tidligere havde tænkt sig. Han nævnte i sin

beretning, at der endnu ikke forelå tilsagn om støtte fra landbrugsorganisationerne, og at det også nu blev mere og mere vanskeligt at finde egnede bygninger. Vanskelighederne havde vist sig så store, at »Arbejdsudvalget ikke i Øjeblikket, og det vil antagelig sige saa længe Krigen varer, kan se nogen Mulighed for at realisere Planen. Det betyder imidlertid ikke, at Sagen er opgivet. Interessen derfor har været saa stor, at vi, saa snart Mulighederne er tilstede, vil tage Planen op igen.«[37]

Hvor stor rolle det har spillet i opsættelsen af planens realisering, at man stod overfor en formodet tysk uvilje – i hvert fald mod Hal Koch som forstander, er det ikke muligt at få noget klart billede af. Men tyskerne interesserede sig i det mindste for planerne, selvom de ikke var synderligt velunderrettede. Så sent som den 18. august 1942 var man i de tyske meldinger ikke nået længere end til en forveksling mellem D.U.s højskoleplaner og ungdomssamvirkets sommerlejr i Fuglsø-lejren. Legationsråd Rademacher noterer: Ved en sammenkomst mellem socialdemokratiske og konservative politikere ... »skal oprettelsen af en højskole for »Dansk Ungdomssamvirke« være blevet behandlet. Af et af censuren opsnappet brev har jeg erfaret, at denne højskole i mellemtiden er indrettet »på Mols i skønne omgivelser« og ledes af prof. Hal Koch. Der finder ugentlige kurser sted ...«[38]

15. DET DANSKE STYRE – DEN DANSKE SAG

»Dansk Ungdom skal opdrages til at staa fast, selv om der ordnes andet ovenfra«,[1] havde Hal Koch sagt på det ekstraordinære repræsentantskabsmøde den 30. november 1941. Dette »stå fast«, det var den åndelige modstands ideal, det var den civilcourage, som ville blive nødvendig, hvis der kom »norske tilstande«. Endnu havde man de danske myndigheder, det danske politiske og administrative apparat som værn for befolkningen mod det nazistiske terrorregimente. De danske myndigheders stilling, skudt ind mellem besættelsesmagten og befolkningen, havde virkninger på alle samfundslivets funktioner. Det gjaldt for eksempel pris- og lønforhold, rationernes størrelse, og ikke mindst havde det betydning, at retshåndhævelsen i hvert fald ideelt set var dansk ledet. Men dette værn var på vej til at blive slidt tyndt af tyske overgreb og danske indrømmelser. Den sidste rest kunne hurtigt væltes over ende, eller den kunne blive værdiløs, og så måtte den danske ungdom stå fast i sin nationale og demokratiske overbevisning.

Ved årsskiftet 1941–42 fungerede det politiske og administrative apparat endnu med tilslutning fra den altovervejende del af befolkningen. En forudsætning for forhandlingspolitikkens succes var det imidlertid, at der herskede ro og orden i landet.

På trods heraf var der allerede nogle, der ikke længere ville godtage den politiske modstand som tilstrækkelig. Det var i videre konsekvens af protestlinjen – det var i mistillid til regeringens og rigsdagens evne og vilje til at sige nej til besættelsesmagten, at enkeltpersoner blev lovbrydere på egen regning og risiko. Men det var de få. I en analyse af den offentlige mening ville disse synspunkter næppe kunne regnes i procenter.

Modstandskamp var endnu ikke et acceptabelt, knap nok et tænkeligt, alternativ til den politik, der førtes af konge, regering og rigsdag. Ønskede man et brud med tyskerne, en afslutning af forhandlingspolitikken, måtte man styrke »nej-politikken« på rigsdagen blandt politikerne.

Det var det resultat, Dansk Ungdomssamvirke var kommet til på det ekstraordinære repræsentantskabsmøde.[2] Det første praktiske skridt var, at man gav sin mening til kende overfor politikerne, men det ville være formålsløst, hvis man ikke samtidig kunne overbevise dem om, at i et nej til Tyskland ville de have befolkningen bag sig, også selvom det medførte »norske tilstande«. Den folkelige baggrund for en afbrydelse af forhandlingspolitikken var i 1941 næppe til stede – selv efter tilslutningen til antikominternpagten. Derfor var det nødvendigt, at ungdomssamvirkets mening blev givet til kende ikke blot overfor politikerne, men også overfor offentligheden. Stedet, hvor det kunne ske, var Lederbladet, der ganske vist var bestemt for foreningsledere i D.U., men i virkeligheden i lige så høj grad var blevet ungdomssamvirkets stemme i den offentlige debat.

I januarnummeret 1942 skrev Hal Koch en artikel,[3] hvor han i mere afklaret form, end det havde været muligt den 30. november, men af hensyn til offentliggørelsen også i knap så aktuelt-præcise vendinger, gjorde stillingen op.

Artiklen havde overskriften »Danmark og Tyskland. Nogle saglige Bemærkninger til vore Tillidsmænd i Anledning af Aarsskiftet.« Hal Koch indledte med en omtale af den kulturpåvirkning, som det nære naboskab havde givet. Den havde vel været gensidig, men ubetvivleligt havde Danmark som oftest været den nydende, og det skulle man ikke kaste vrag på. Ved den ordning, der var truffet efter den militære besættelse den 9. april 1940, havde Tyskland anerkendt, at det danske folk fortsat i forhandlinger var repræsenteret af sit eget styre – konge, regering og rigsdag. Denne ordning var utvivlsomt i begge parters interesse. Men så var der heller ingen brug for andre kanaler mellem det danske og det tyske folk, ingen partier eller privatpersoner skulle søge sig private forbindelser eller gå egne veje.[4] Dette måtte også få konsekvenser for Dansk Ungdomssamvirke. Heller ikke D.U. var kaldet til at blande sig i disse forhold. »... Kun hvis det skete, at det danske Styre svigtede den danske Sag, havde vi Pligt og derfor ogsaa Myndighed til at gaa vore egne Veje ...«.

I de løfter, som Tyskland havde givet det danske folk den 9. april, sikredes retten til et frit folkeligt liv uden fremmed indblanding. »... Men Forudsætningen for vort Arbejde har været, at Løfterne af 9. April stod ved Magt. Eksisterede de ikke, var det

vel muligt, at vi kunde holde en Del Møder – men vi vilde aldrig kunne vide, hvornaar Grundvolden for Arbejdet blev slaaet bort under Fødderne paa os ...«. Hvis antikominternpagten, som det var blevet hævdet af den nazistiske presse, betød, at Danmark måtte føre en antijødisk politik, var dette grundlag borte – ikke fordi der ikke kunne eksistere et dansk folkeligt liv uden jøderne; men fordi det her drejede sig om noget fundamentalt, om »Ret og Frihed for dansk Folkeliv. Derfor maa vi vide, om Løfterne gælder, eller om den danske nationalsocialistiske Presse ser rigtigt, naar den ganske lader disse Løfter ude af Betragtning. I sidste Fald maa vi indse, at den Vej, vi hidtil har gaaet, ikke er farbar.« Til dansk folkeånd ... »hører baade den stærke Retsbevidsthed og den Kærlighed til Friheden, som fra Arilds Tid har været Grundlag for nordisk Folkeliv. Sandhed, Frihed og Ret – »som Kong Volmer vilde« – det er ogsaa Grundlag for vort Arbejde. Lad os beskæmmede indrømme, at vi har svigtet, men lad os ikke glemme, at vort Lands Skæbne i sand Forstand ikke afgøres ved en Krig ude i Verden, men udelukkende af om vi naar frem til at fastholde Sandheden og Retten og Friheden med den Lidenskab, som er villig til at betale Prisen.«

For at tydeliggøre adressen sluttede Hal Koch sin artikel: »Denne Hilsen sender jeg Dem ved Aarsskiftet i Haab om, at det derved er lykkedes mig at klarlægge, hvor vi staar, saaledes at ingen kan tage Fejl af det, hverken vi selv eller andre.«

Hermed var situationen gjort klar. Man havde fra Dansk Ungdomssamvirkes side fået sagt offentligt, hvad man havde udtalt på det lukkede møde den 30. november 1941, at dette måtte være den sidste indrømmelse. Hvis regeringen mente, at den kunne gå videre ad indrømmelsernes vej, tog den fejl. Taktikken i forhandlingerne måtte det vel blive regeringens sag at tilrettelægge, men den folkelige frihed og retsbevidstheden var alle forpligtet på – ikke mindst D.U. Blev der svigtet her, var den hidtidige vej ikke farbar. Der var ikke sagt dermed, at regeringen skulle hente godkendelse af sine forhandlingsresultater hos ungdomssamvirket, men der var sagt noget, der meget let kunne misforstås og også blev misforstået således. Man kan ikke rette bebrejdelse mod de mange, der senere følte sig skuffet, fordi D.U. ikke, da de yderligere indrømmelser kom, sagde fra og »gik sine egne veje«.[5]

Ved dette årsskifte så også Knud Gedde i sin dagbog tilbage

over »... et Arbejdsaar, hvor Ungdomssamvirket lidt efter lidt har udviklet sig fra en Hjælpecentral til ogsaa at være en Ungdommens Front ... Med Professor Hal Koch som Talsmand og midtsamlende Kraft er denne Bevægelse vokset stærkere, end nogen vel havde turdet haabe ...«. Der var vel endnu mangler, konstaterede Gedde, der var mange, der stadig troede paa en fredelig udvikling, »... Men endnu flere er de, der klart ser Faren i Øjnene og forstaar, at hvad Time, det skal være, kan Kravene blive af en saadan Karakter, at det danske Folk for sin Fremtids og sin Sjæls Skyld maa holde Ryggen rank og være saa fast i sin Afvisning, at ingen Trusler kan skræmme os til at gaa paa Akkord.«[6]

Bevægelsen havde vokset sig stor, og dens tag i ungdommen var nu så sikkert, at man i mange lejre var klar over, at skulle man have ungdommen i tale, måtte man i hvert fald ikke lægge sig ud med ungdomssamvirket – helst naturligvis skaffe sig dets aktive medvirken. Især var Hal Kochs position stærk, så stærk, at der blev bejlet til hans medvirken fra mange sider. I vinteren 1941–42 fik han således en direkte henvendelse om at medvirke ved starten af det illegale »Frit Danmark«. Det foregik i en samtale mellem den kommunistiske folketingsmand Aksel Larsen og Hal Koch i professor Chiewitz' hjem. Aksel Larsen havde på det tidspunkt holdt sig skjult for tyskerne og det danske politi i et halvt år, og for ham var illegalitet blevet en selvfølge. Han forelagde Hal Koch planen om det illegale blad. Hal Koch svarede nej. Han kunne, sagde han, ikke forsvare politikerne om dagen og angribe dem om natten. En illegal bevægelse måtte have det som sit første mål at få omstødt de bestående tilstande, d.v.s. at fremprovokere et brud mellem regeringen og tyskerne. Hal Koch forstod motiverne og begrundelsen for en illegal aktivitet; men han mente, at de var forkerte. Han ville selv følge andre veje. Sin position havde Hal Koch blandt andet i kraft af et tillidshverv, som også de politiske ungdomsforeninger havde været med til at give ham, så han kunne ikke begynde at angribe de politiske partier eller enkelte politikere.[7]

Der har formodentlig bag Hal Kochs stillingtagen også været det motiv, at han ikke endnu regnede med de allieredes hurtige sejr. Den i mange kredse almindeligt udbredte optimisme delte han ikke. Der havde i 1941 ikke været mange begivenheder, som man kunne bygge sine forhåbninger på, og hvis besættelsen skulle

komme til at vare 50 år, som man tidligere havde talt om, ville den aktive kamp være absurd.

Også andre organisationer end »Frit Danmark« var i færd med at skaffe sig kontakter på det tidspunkt. Historikeren og journalisten Erik Møller og cand. mag. Frode Jakobsen var i gang med at opbygge en organisation, hvis formål skulle være nyhedsformidling udenom den censurerede presse. De kaldte organisationen »Dansk Studiering« eller »Ringen«, som det hurtigt blev forkortet. Den 3. december 1941 henvendte Frode Jakobsen sig til medicinaldirektør Johs. Frandsen og bad ham være behjælpelig med at skaffe kontakt til De ældres Råds tillidsmænd. Frandsen var næppe helt klar over, hvad den nye organisation sigtede mod, og i hvert fald mente han ikke, at han på egen hånd kunne love samarbejde med en mand, han slet ikke kendte. Svaret blev en afvisning, formodentlig fordi Johs. Frandsen og Frode Jakobsen var så forskellige af gemyt, at de ganske gik fejl af hinanden. Selv ikke en »støtteaktion« fra Christmas Møllers side var tilstrækkelig til at skabe den nødvendige forståelse. For Johs. Frandsens vedkommende var det uden tvivl et spørgsmål om manglende tillid til Frode Jakobsen, og selvom De ældres Råds arbejde ikke var illegalt, var det jo netop bygget op på det personlige kendskab.[8] Nogen forbindelse mellem Ringen og De ældres Råd kom dog i stand, idet Uffe Grosen, Vallekilde, blev Ringens tillidsmand,[9] som han i forvejen var De ældres Råds; men da Ringen senere spaltedes på spørgsmålet om illegalitet eller ikke, forblev Grosen med Erik Møllers fløj på den passive modstands linje.

Dansk Ungdomssamvirke fik også henvendelse om samarbejde med den nye organisation, men også her blev Frode Jakobsen afvist. Der har formodentlig været de samme argumenter til grund for denne vedtagelse, som dem, Hal Koch benyttede i sin samtale med Aksel Larsen.[10]

Mange med indsigt i danske forhold og med kendskab til politikerne ville vel i første halvår af 1942 have bedømt en sabotageorganisations muligheder for at føre en effektiv kamp mod tyskerne som meget beskedne, om overhovedet eksisterende. Flertallet af befolkningen vidste vel næppe nok, hvad sabotage var. Det var en ukendt kampform, som måske oven i købet havde et præg af luskeri over sig; i hvert fald stolede få, om overhovedet nogen, på, at dens resultater ville stå i et rimeligt forhold til den skærpelse af

forholdet mellem Danmark og Tyskland og indførelsen af tysk terror, som den uvægerligt ville medføre. Det havde også sin betydning, at ingen tvivlede på, at danske myndigheder af al magt ville bekæmpe og straffe »ødelæggelsen af danske værdier«. Lovovertrædere, som politiet satte sin kraft ind på at fange, plejede ikke længe at være på fri fod, og modstandsbevægelsens muligheder for gennem en illegal presse at påvirke den offentlige mening kunne heller ikke bedømmes optimistisk. En episode, der huskes af mange på grund af sin dramatiske effekt, illustrerer, hvor langt der endnu var hos de unge i D.U. til at tage tanken om aktiv modstand op. Kaj Munk havde i sommeren 1942 tilbudt sig som taler i Dansk Ungdomssamvirke, og da man naturligvis gerne ville høre ham, blev han sat på programmet som taler ved en lederlejr på Askov højskole. Kaj Munks tale den 24. juli var kun et hårsbred fra skandalen. I kredsen af unge foreningsledere, domineret af unge fra de politiske organisationer, indledte Kaj Munk sit foredrag med ordene: »Dengang Ministeriet Stauning fejgt og ærreløst udleverede Danmark til Tyskerne ...«. Hal Koch måtte kalde til orden, og resten af talen påhørte man i forholdsvis ro; men om aftenen hævdede de unge i en diskussion overfor Kaj Munk, at han måtte drage konsekvensen af sine synspunkter og gå ud på landevejen og slå tyskere ihjel. Kun lrs. Ernst Petersen gav udtryk for, at man nok kunne bekæmpe tyskerne aktivt uden at bære sig ganske tåbeligt ad.[11]

En realistisk vurdering ville formodentlig på det grundlag, der i begyndelsen af 1942 var til rådighed, have gået ud på, at skulle regering og rigsdag påvirkes til en fastere holdning overfor tyskerne, måtte vejen gå nedefra gennem politikernes egne organisationer. Man måtte prøve at give politikerne tillid til, at folket ville stå bag dem, når de tog et brud på et eller andet afgørende spørgsmål – ja man måtte vel direkte gøre dem klart, at dette brud var ønsket. Man kunne i hvert fald ikke på forhånd sige, at den mest farbare vej til dette brud var pressionen fra en sabotagebølge. Endnu i efteråret 1942, da Christmas Møller i den engelske radio opfordrede det danske folk til at slippe sabotagen løs, forekom det mange, der selv ønskede sabotagen i gang, at opfordringen var kommet for tidligt, at det danske folk ikke ville kunne forstå nytten af at radikalisere forholdet mellem danskerne og den tyske værnemagt.[12]

En forudsætning for den »normale« vej gennem organisationerne var, at foreningsarbejdet og foredragsvirksomheden – eller med et finere ord det frie folkelige liv – kunne fortsætte uhindret. I samme grad denne forudsætning glippede, ville flere og flere se illegaliteten og illegale handlinger som vejen. I sidste instans var det spørgsmålet om oprørsretten og oprørspligten, som hver enkelt pludselig stod overfor. Når Hal Koch derfor i Lederbladet skrev, at hvis retten blev undertrykt, havde man både pligt og myndighed til at gå egne veje, så har det næppe været sabotageaktioner, der stod for ham – hvor mange vidste ved årsskiftet 1941–42, hvad sabotage var? – men det var udtryk for, at han opfattede det frie folkelige liv i almindelighed og Dansk Ungdomssamvirke i særdeleshed som den faktor, der var placeret *overfor* regering og rigsdag – ikke i opposition, men som overvågende og kontrollerende organ for at påvirke sagernes gang.

Når man i 1940 havde sat alle sejl til for at opbygge en national front mod nazismen, var det meningen at denne front skulle bruges til forsvar for retten og sandheden. Hal Koch havde, som han skrev til Ernst Petersen,[13] på det ekstraordinære repræsentantskabsmøde november 1941 fået det indtryk, at fronten var bygget op – »det var en Hær, der mødtes til Raadslagning«. Nu stod det da til de ansvarlige politikere at bruge den hær.

Det måtte blive helt afgørende for Dansk Ungdomssamvirke, hvordan de ansvarlige politikere rent faktisk vurderede den nationale front og dens muligheder; denne vurdering måtte igen være afhængig af, hvilken politik man ønskede at føre. Det er formålsløst at stille spørgsmålet op, hvor højt i kurs retten og sandheden var blandt de beslutningstagende politikere, der holdes jo ikke afstemninger om abstrakte spørgsmål, men om konkrete sager, hvis løsning trænger sig på. I de første måneder af 1942 kom der en sådan sag, der oven i købet berørte D.U. særdeles direkte.

Sagen mod dr. phil. Vilhelm la Cour var i lyset af senere begivenheder ikke bemærkelsesværdig. Han havde allerede i juli 1941 fået en dom for udtalelser i en pjece: »Ord til os i Dag – Noter til Øjeblikket«. Dommen lød på 80 dages hæfte, men var iøvrigt ganske virkningsløs, idet la Cour fortsatte sin virksomhed som foredragsholder og med andre pjecer, der kom i betydelige oplag (som regel omkr. 20.000 ekspl.).[14] Pjecerne blev hurtigt distri-

bueret, således at beslaglæggelserne, der metodisk fulgte hver ny publikation, var ret frugtesløse. Vilh. la Cour stod – trods sin deltagelse i Højgaard-kredsen i 1940[15] – nu som repræsentant for den udprægede protestlinje. Hvor stor tilslutning han vandt for sine synspunkter, der var en del mere yderliggående end flertallets, er ikke muligt at sige; men i hvert fald opnåede han at henlede tyskernes opmærksomhed på sig i en sådan grad, at de ved den tyske krigsret indledte en undersøgelse mod ham i februar 1942.[16]

Det bragte fra første færd Dansk Ungdomssamvirke ind i billedet, idet tre bestyrelsesmedlemmer fra en gymnastikforening i Rødovre blev tilsagt til at møde til afhøring i den tyske krigsret. De henvendte sig på D.U.s kontor før og efter afhøringen, og da man her blev klar over, at det drejede sig om et foredrag, la Cour havde holdt i foreningen, bragte man sagen frem på højeste plan.[17]

I korthed er at sige, at man fra tysk side hævdede, at la Cours virksomhed kom ind under begrebet »Zersetzung« * mod den tyske værnemagt – et begreb, der unægteligt herved udvidedes væsentligt. For at komme tysk arrestation i forkøbet anholdtes la Cour af dansk politi, men udleveredes til undersøgelse i den tyske krigsret. Sluttelig dømtes la Cour af den danske Højesteret; men forinden havde sagen været forhandlet adskillige gange i ministeriet og nimandsudvalget og mellem såvel udenrigministeren som justitsministeren og tyskerne.[18] I Dansk Ungdomssamvirke havde man endog fået at vide, at kravet fra justitsminister Thune Jacobsen om udlevering af la Cour fra den tyske afdeling af Vestre Fængsel var blevet mødt med et tysk modkrav om, at munden blev lukket på andre danske; man vidste ikke, hvem det drejede sig om, men der nævntes blandt andre Hal Koch.[19] Hvad der i hele sagen blev det principielle var ikke, at der altså var ting, der ikke kunne siges offentligt – at ordet ikke var frit – det vidste man i forvejen; men det var den usikkerhed, som herskede både i den lange tid mellem arrestation og domsafsigelse og efter dommen, der offentliggjordes uden præmisser. Man vidste intet om, hvad la Cour var anklaget for, og man fik ikke at vide, hvad han var blevet dømt

* Anstiftelse, ophidselse. Ordet stammer fra forhandlingerne i april 1940.

for. Det vil sige, at man heller ikke selv kunne tage bestik af, hvad der var forbudt, og hvad der var tilladt.

På repræsentantskabsmødet på Snoghøj i maj 1942 måtte Poul Hjermind i sin beretning forsøge at vejlede, men det var en næsten umulig opgave. Der var ganske vist love og paragraffer at holde sig til; men det var umuligt også for en jurist at forudsige, om en eller anden udtalelse kom ind under de meget vage begreber, som brugtes i lovene. Hjermind nævnte forskellige eksempler og viste, hvor stor usikkerheden var. Der kunne falde dom for udtalelser, som enhver i forsamlingen ville have godkendt. For ungdomssamvirket gjaldt det, mente Hjermind, om til det yderste at hævde tale- og skrivefriheden og hindre, at den blev yderligere beskåret. Rygter og fornærmelser måtte man holde sig fra, når man på forhånd kunne sige, at de var egnede til at skade forholdet til udlandet. Netop usikkerheden gav rygterne de bedste spiringsbetingelser. Hjermind berettede, at han selv havde talt ved et møde og i diskussionen havde haft det største besvær med at overbevise forsamlingen om, at Hal Koch *ikke* var blevet arresteret.[20]

Det fortvivlende ved situationen var jo, at det ingenlunde var usandsynligt, at man havde arresteret Hal Koch, når man dog vidste, at andre foredragsholdere udsattes for retsforfølgelse fra tysk side.[21] Bevidstheden om, at forholdene var sådan, virkede langt mere ophidsende på folk end nok så mange nationale foredrag. Justitsminister Thune Jacobsen havde i et brev til præsident Kanstein i anledning af la Cour-sagen betonet dette: »... det danske Folk er uhyre lidt modtageligt for aktiv Propaganda. Derimod gives der megen Agt paa Handlinger fra de tyske Myndigheders Side, og Dispositioner, som efter almindelig dansk Opfattelse er ubillige og uforenelige med den den 9. April trufne Aftale, har en meget stærkere Virkning end en hvilkensomhelst Propaganda fra antitysk Side og mere end neutraliserer enhver abstrakt Propaganda for Tyskland ...«.[22]

Medens sagen mod la Cour endnu var i gang, fik ungdomssamvirket selv at føle, at man ingenlunde behøvede at være særligt udæskende i sin facon for at pådrage sig tyskernes vrede eller i hvert fald ministrenes nervøsitet. I maj forberedte man udsendelse af en pjece om grundloven og de frihedsrettigheder, den sikrede den enkelte borger.[23] Man havde i D.U. sikret sig gratis trykning og papir, penge til forsendelse var også skaffet, men man

mente, at man for en sikkerheds skyld måtte spørge i ministeriet først. Her fik man imidlertid blankt afslag. Udenrigsminister Scavenius havde læst pjecen og til forbudet føjet, som Gedde skriver i sin dagbog, »at det maatte anses for provokerende mod de tyske Nazister overhovedet at udsende noget som helst om Grundloven. Det er altså ikke Pjecens Form eller Enkeltheder i den, der har medført Forbudet; men det er ganske simpelt en Minister valgt efter Grundlovens Forudsætninger, der mener det er provokerende i Øjeblikket at erindre sine danske Medborgere om Grundloven og dens Frihedsidealer ...«.[24]

Kunne man ikke få folk i tale ved pjecen, kunne man da tale direkte til dem. Man planlagde altså et grundlovsmøde, hvor man ville sætte alle sejl til for at gøre dagen til en virkelig manifestation. For at være på den sikre side havde man i forvejen indhentet tilladelse hos myndighederne. Man var i den forbindelse blevet adspurgt, hvor mange der ventedes til mødet, og man havde anslået det til 500–1000; men i de sidste dage før mødet havde det vist sig, at der efter de udleverede adgangskort ville komme omkr. 7000. Mødet skulle holdes i en privat park i Farum, og der var planlagt en fælles cykletur derud. Det sidste blev dog hurtigt opgivet, da det let kunne få karakter af demonstration. Men i de sidste dage før mødet førte »Fædrelandet« en hidsig agitation mod mødet, og den 4. juni blev Knud Gedde ringet op og fik at vide, at justitsministeriet nedlagde forbud mod mødets afholdelse.[25] »Jeg benyttede lejligheden til at fremhæve,« skriver Gedde i sin dagbog dagen efter, »at Myndighederne maatte forstaa, at det i Længden paa den Maade blev umuligt for os, der søgte at bevare Roen i det danske Folk, at gøre dette, naar Flertallet af den danske Ungdom fik Indtrykket af kun at møde Forbud og Vanskeligheder, medens derimod den lille Kreds – som gik sine egne og ikke danske Veje – kan gøre hvad den vil uanset Love og Forordninger ... Dette Synspunkt har Professor Hal Koch i en 2 Timers Samtale senere paa Dagen i Gaar nærmere uddybet overfor Statsminister Buhl ...«.[26]

Både Hal Kochs taler og grundlovsmødets aflysning blev behandlet i rigsdagens samarbejdsudvalg og i regeringen. »Myndighederne« var ingenlunde enige om, hvilke skridt der var berettigede. For Scavenius var Hal Koch og andre talere såvel som det meste af ungdomssamvirkets virksomhed en fare. Jo mere kold

luft tyskerne og de danske nazister følte omkring sig, jo mere ømfindtlige blev de. I sommeren 1941 havde Scavenius gennem direktøren i udenrigsministeriet, Nils Svenningsen, forsøgt at formå Hal Koch til at afholde sig fra at udtale sig politisk i foredrag eller artikler. Hal Koch havde svaret aldeles afvisende;[27] men i 1942 skærpedes situationen igen. Det var i 1942 ikke i første række modstandsbevægelsen, der kunne hidføre en skærpelse af forholdet til besættelsesmagten, men snarere tyskernes irritation over den nationale front. Det var blevet sådan, ytrede Buhl i samarbejdsudvalget, at det ikke længere betød så meget hvad Hal Koch sagde; det at han viste sig på talerstolen var nok.[28] Diskussionerne i samarbejdsudvalget var hyppige. Den 1. juli var tyskernes indgriben i danske forhold og retstilstanden igen til debat. Scavenius præciserede sit synspunkt derhen, at det var et valg mellem enkelte personer, som man måtte få til at tie, eller tyskernes overtagelse af stadig mere af retshåndhævelsen. »... Der er en særlig Lovgivning for Handlingssabotører, men ikke for de aandelige. Vi maa sørge for, at de hensættes i Uvirksomhed. Enten en saadan Lovgivning eller de siger, at vi ikke modarbejder denne Virksomhed ...«. Scavenius forklarede, at man havde opfordret Hal Koch til ikke at tale. »Vi maa søge at dæmme ned ...«. Blandt samarbejdsudvalgets medlemmer var der enighed om, at Hal Kochs tale ikke kunne karakteriseres som provokerende; men der var også enighed om, at man ikke kunne have enkelte personer til at vanskeliggøre situationen ved over-national tale. Det var, som udenrigsministeren ironisk bemærkede, »et stort Resultat, om disse Overnationale kunde styrte den danske Regering«.[29]

D.U. forsøgte som erstatning for det forbudte møde i Farum at arrangere et møde i K.B.-hallen, men det blev også forbudt, fordi Hal Koch skulle tale.[30] Et møde, der havde været planlagt i måneder, og som traditionelt afholdtes hver sommer på Spøttrup, blev aflyst, fordi Hal Koch nægtede at efterkomme en opfordring til ikke at komme til stede og tale. Gedde oplyser i sin dagbog, at også Jørgen Jørgensen blev mobiliseret for at lægge en dæmper på Hal Kochs talervirksomhed,[31] men Hal Koch nøjedes med at berolige Jørgen Jørgensen med, at han de næste to måneder ikke havde lovet sig til ret mange møder. »Men hvad mon der sker i næste Uge,« fortsætter Gedde den 12. juni, »naar d'Herrer opdager, at Hal Koch til Fordel for D.U. udsender en Bog »Dagen

og Vejen« om Tankerne der ligger til Grund for D.U. – eller rettere en Bog, der indeholder Hovedindholdet af Hal Kochs Taler i det sidste Aar. Der bliver sikkert Glæde i Dannevang!«[32]

Knud Geddes karakteristik af »Dagen og Vejen« er dækkende. Bogen, som allerede i juli var udkommet i 8000 eksemplarer, er en opsummering af de vigtigste diskussioner om ungdomssamvirket siden dets start. Ved gennemlæsning genfinder man derfor de tanker, som i artikler i Lederbladet og andetsteds allerede havde fundet udtryk. I »Dagen og Vejen« var disse tanker samlet og sat ind i en mere ordnet sammenhæng. Den største betydning fik bogen vel ved at give de mange, der ikke havde hørt Hal Koch tale, lejlighed til at stifte bekendtskab med hans ideer om ungdomssamvirket – og om meget andet; men også på et enkelt aktuelt punkt kunne bogen få betydning, sådan som det blev formuleret af Gedde: »... Og saa er Sandheden jo dog den, at hvis man lader være med at skride ind [d.v.s. at forbyde bogen], vil Bogen gøre Gavn derved, at den giver alle de mange, der trænger til at høre det, Forstaaelsen af at Ro er Værdighed og ikke – som de tror – behøver at betyde slavisk Underkastelse.«[33]

»Fædrelandet«, der i det hele taget yndede kampagner rettet mod enkeltpersoner, førte i juni 1942 en fanatisk hetz mod ungdomssamvirket og Hal Koch.

Et af resultaterne var forbudet mod D.U.s grundlovsmøde, et andet var et bombeattentat, der natten mellem den 12. og 13. juni blev forøvet mod Hal Kochs villa, uden at der dog skete væsentlig skade. »Fædrelandet«s kommentar var næsten parodisk: »Hal Koch har længe udfordret Skæbnen, og en Dag gaar det galt. – Før eller senere faar Hal Koch Løn som fortjent for det Undertrykkelsens Evangelium, som han under falsk Flag prædiker paa Dansk Ungdomssamvirkes Møder. Desværre vil de, som først giver deres Harme Luft og skrider til uovertænkte Handlinger, komme til at bøde for deres Letsind. De vil blive straffede, selv om de egentlige skyldige ikke er andre end Hal Koch og den Kreds, som følger ham.«[34]

I begyndelsen havde myndighederne holdt meddelelsen om attentatet tilbage. Der blev nedlagt forbud mod offentliggørelsen, senere blev meddelelsen dog frigivet med strenge restriktioner – en spalte, ikke på forsiden o.s.v.[35] De rygter, der i forbindelse med la Cours arrestation havde verseret om tyske krav om inter-

nering af Hal Koch, blev nu videre udbygget til, at sprængstof-attentatet havde forpurret tyskernes planer. De kunne ikke forlange Hal Kochs virksomhed standset, uden at man straks ville sætte kravet i forbindelse med det mislykkede attentat og give dem skylden for det.[36]

Sommeren 1942 var den tyske magt i hvert fald for en flygtig betragtning på sit højeste. De tyske tropper stod langt inde i Rusland, og i Afrika havde de overskredet grænsen til Ægypten. Det var ikke nok for besættelsesmagten, at den i Danmark praktisk talt ikke mødte andet end passiv modstand, den måtte stille sig uforstående overfor det faktum, at den mødte mere og mere uvilje og endda en sjælden gang mere aktivt fjendskab. Forholdet mellem de samarbejdende partier og Tyskland blev yderligere skærpet ved Christmas Møllers rejse til London, der blev offentligt kendt i maj, da han talte i B.B.C.s danske udsendelse. Tyskerne kunne ikke tro, at Det konservative Folkeparti havde været uvidende om hans planer. I denne atmosfære faldt dommen over dr. la Cour i juli, efter at man havde afskediget ham fra hans embede som lektor. De 7 måneders fængsel, dommen lød på, var for lidt til at garantere tyskerne, at han ikke genoptog sin virksomhed, men de var mere end rigeligt til at gøre situationens alvor klar for lederne i Dansk Ungdomssamvirke.

I Lederbladets augustnummer skrev Hal Koch sin ængstelse og vrede ud i stakåndede særsætninger: »Højesteret har fældet Dom i Sagen mod Dr. la Cour. Dommen lød paa 7 Maaneders Fængsel. Samtidig er Dr. la Cour blevet afsat fra sit Embede. Denne Sag har staaet paa i mange Maaneder. Den har nu faaet sin Afslutning ...« Ungdomssamvirket havde, skrev Hal Koch, indtil nu afstået fra at kommentere sagen, dels fordi man måtte have respekt for retten, dels fordi man intet anede om, hvad anklagen lød på. »Ingen ved, hvad Dr. la Cour har sagt, skrevet og gjort, som har medført en saa haard Straf – ja misforstaa mig ikke: Dommerne ved det naturligvis; men det danske Folk ved intet derom og faar det øjensynlig heller ikke at vide ...«. Det måtte betegnes som store veksler at trække på det danske folks respekt for Højesteret, når man lod en så hård dom være uden forklaringer. Man havde kun at håbe, at dommerne i denne sag havde været retfærdighedens, og kun retfærdighedens tjenere, således som de edelig havde forpligtet sig til det.

Indenfor D.U. var der mange, fortsatte Hal Koch, der ikke havde kunnet billige la Cours handlemåde, mange havde syntes, at hans opførsel ikke var i overensstemmelse med kongens bud om ro og besindighed, at den kunne skade landet og regeringen.[37] »Muligt er det, at disse Røster har Ret. Jeg ved det ikke. Jeg ved nemlig slet ikke, hvad Dr. la Cour er anklaget for. Men jeg hører i det hele taget ikke til de benaadede, som præcis synes at vide, hvorledes man skal tænke, tale og handle i Øjeblikket, og som i hvert Fald er overbevist om, at netop de tænker, taler og handler paa den eneste rette Maade. Jeg indrømmer gerne: jeg ved ikke, hvor man skal tale, og hvor man skal tie. Det sidste er det nemmeste – men derfor er det ikke givet, at det er det klogeste, endsige det rigtigste og hæderligste. Om vore egne indre Forhold kan vi frit tale ud; men hvor det gælder Forholdet til fremmed Magt, kender vi ikke Spillets Regler, og Dommen i la Cour-Sagen har ikke aabenbaret dem for os ...«. Der var imidlertid ingen tvivl om, at la Cour havde handlet af kærlighed til vort land, og at han havde måttet betale prisen. »Men begge de to Ting, vi ved, samler sig naturligt i een eneste Ting fra vor Side: et Haandtryk og en Hilsen«.

Hal Koch sluttede sin artikel med at vise tilbage til Lederbladets artikel i anledning af forbudet imod grundlovsmødet. »Og lad mig saa til sidst fremdrage nogle Ord fra dette Blads sidste Nummer, Ordene om, at vi »Mand for Mand fylder Sindet med den Lidenskab for Frihed og Ret, som alene kan bære igennem de haarde Tider«.«[38]

Vilkårene for det frie folkelige liv var blevet skærpet. Agtpågivenheden overfor indgrebene ligeså. Hal Kochs artikel om la Cour kom ikke i Lederbladet. Af Udenrigsministeriets Pressebureau fik man det valg enten at rive den side ud eller få hele det nummer af Lederbladet beslaglagt. »Vi maatte bøje os og tage Siden ud,« skriver Gedde, »idet vi var enige om, at Spørgsmålet ikke var stort nok til at tage en Kamp, der kunne koste H[al] K[och] Friheden, paa; men jeg skal ikke nægte, at jeg siden har haft en flov Smag, hvergang jeg tænker derpaa.«[39]

At man derefter sendte den udrevne artikel til Lederbladets abonnenter, berørte ikke det principielle. Når man var nødt til at omgå censuren, blev man i det mindste klar over, at der var censur på bladet.

16. MINISTERIET SCAVENIUS

Følger man udviklingen i forholdet mellem politikerne og ungdomssamvirket igennem 1942, må man konstatere, at der fandt en stadig skærpelse sted. Regeringen viste en stigende nervøsitet over Dansk Ungdomssamvirkes stadige pukken på ret og sandhed, den greb ind med forbud af mere og mere alvorlig karakter – forbud mod netop den folkelige aktivitet, som var ungdomssamvirkets eksistensberettigelse. Linjen gik her fra arrestationen af en enkelt foredragsholder over forhåndsforbud mod et møde, blot fordi mødet blev angrebet i »Fædrelandet«, til et indgreb i trykkefriheden, der for første gang ramte Dansk Ungdomssamvirkes eget blad. På den anden side var også tonen i ungdomssamvirket blevet skarpere. Det var blevet sagt så tydeligt som overhovedet muligt, at regeringen i ungdomssamvirkets øjne var langt ude på skråplanet.

Denne situation var et særdeles vanskeligt dilemma for ledelsen i D.U. I 1940–41 havde linjen for så vidt været klar nok. Man ville stå sammen i et forsvar for demokratiet, sådan som det var konkretiseret i det danske folkestyres institutioner, og ungdomssamvirket placerede sig selv som den folkelige basis for konge, regering og rigsdag. Når der da i 1942 kom en konflikt mellem D.U. og politikerne, kunne det se ud, som om ungdomssamvirket havde skiftet standpunkt; men i virkeligheden var det fortsat de demokratiske principper, man sluttede op om.

I 1940–41 havde det danske folkestyre været udsat for angreb fra de antiparlamentariske bevægelser, og i kampen mod dem kunne politikerne og ungdomssamvirket gøre fælles front. I 1942 var disse angreb ikke længere farlige. Nu var der derimod risiko for, at folkestyret skulle blive kompromitteret af de mange indrømmelser til den nazistiske voldsmagt, og enigheden mellem ungdomssamvirket og politikerne var dermed brudt. Som forsvaret for folkestyret i 1940 indebar et forsvar for tredivernes Danmark og dermed for den Stauning–Munchske politik,[1] sådan måtte nu i 1942 en stædig hævdelse af retten og sandheden, af de demokratiske frihedsrettigheder i retsplejen, i tale- og trykkefriheden

blive opfattet som en irriterende kritik af regeringen, der vel fortsat var enig med D.U. i målsætningen, men mente sig berettiget til af taktiske grunde til en vis grad at tilsidesætte de demokratiske spilleregler. Et tydeligt eksempel på dette var regeringens forbud mod D.U.s plan om udsendelse af en pjece om grundloven til alle husstande i anledning af grundlovsdagen.[2]

Forbud mod D.U.s arrangementer kunne imidlertid også være motiveret af mere akutte situationer. D.U. havde tilrettelagt en agitationsuge i oktober, hvor man ved en landsomfattende kampagne skulle opfordre alle unge til at melde sig ind i en eller anden ungdomsforening. Der var blevet trykt pjecer, der var arrangeret udstillinger, og netop det landsomfattende skulle vise offentligheden bredden og styrken i det danske ungdomsarbejde.[3] Planen var for så vidt allerede gammel; den var et forsøg på at løse det gamle problem med at få tag i de »foreningsløse«. Men nu blev det ved en tilfældighed i oktober 1942, at planen skulle realiseres, og i den måned var »Frikorps Danmark« på orlov i Danmark. Den provokerende opførsel, som disse danskere i besættelsesmagtens uniform udviste, mødtes af en ømfindtlig befolknings åbenlyse modvilje og foragt, og det førte – først i København og siden over hele landet – til talrige sammenstød, hvor frikorpsfolkene blev bakket op, om end noget valent af besættelsesmagten, så i hvert fald ihærdigt af de danske nazister.

Da Frikorps Danmark ville i gang med en hvervekampagne, ville ungdomssamvirkets agitationsuge komme til at se ud som et konkurrerende foretagende. Det var netop det, det var; men det var ikke opportunt, at det blev demonstreret alt for tydeligt for tyskerne. Regeringen forbød agitationsugens landsomfattende karakter. De enkelte samarbejdsudvalg måtte nok lokalt holde møder og udstillinger og uddele pjecer, men det skulle netop have lokal karakter. Det blev en paradoksal situation: Ungdomssamvirket måtte nok råbe op, men det skulle være ganske stille; det måtte nemlig endelig ikke komme til at støde dem på manchetterne, som det egentlig af hjertet bekæmpede. Forbudet kom, inden man endnu kunne vide, at situationen ville blive så spændt, som den blev, og harmen over de arbejdsvilkår, som regeringen bød ungdomssamvirket, var ikke ringe. »Noget andet er«, skriver Gedde i sin dagbog, »at de senere Begivenheder ... har vist, at den [regeringen] havde Ret i sin Vurdering af Situationen som meget spændt«.[4]

Man afventede bruddet mellem regeringen og tyskerne. Nogle enkelte håbede på, at det måtte komme, flere var der, som i hvert fald håbede, at regeringen kunne være fast i sin holdning, hvis tyskerne stillede nye og afgørende krav. Igen gjaldt det da om, at regeringens autoritet ikke blev svækket. Regeringen og rigsdagen skulle vide, at de overfor befolkningen havde autoritet både til at være dens repræsentanter i forhandlingerne med tyskerne og til at sige befolkningens nej til tyskerne, hvis det blev nødvendigt. Hvis kontakten mellem regering og folk blev afbrudt på grund af mistillid, ville regeringens stillingtagen for så vidt blive en ligegyldig affære, og dermed ville enigheden – det stærkeste våben mod en tysk eller en nazistisk magtovertagelse – være slået det danske folk af hænde. Til bevarelse og til opbygning af regeringens autoritet sigtede også i meget høj grad den politiske informationsvirksomhed, som blev øvet af både Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd. Man kan heller ikke se bort fra det perspektiv, at ungdomssamvirket netop ved sin politiske informationsvirksomhed gjorde sig mere uundværlig for politikerne, og at dets ord følgelig også fik større vægt, når det rettede sin tale til politikerne selv.

Væsentligt er det i hvert fald, at man i efteråret 1942 allerede inden »Telegramkrisen« regnede med en snarlig skærpelse af situationen. En skrivelse, som ungdomssamvirket den 23. september 1942 i anledning af forbudet mod agitationsugen udsendte fra kontoret til alle lokale udvalg og sognetillidsmænd, viser, at man ikke længe endnu regnede med at fortsætte arbejdet som hidtil, enten det nu skulle standses af den danske regering eller af tyskerne efter et brud. »Saaledes som Sagen har udviklet sig,« skriver man, »viser den imidlertid med al ønskelig Tydelighed, at det med Tiden bliver vanskeligere og vanskeligere at lave et landsomfattende Arbejde, organiseret fra Hovedkontoret, og at det derfor nu mere end nogensinde er nødvendigt at indskærpe de lokale Tillidsmænd (hvad vi har sagt fra den første Dag), at det er en afgørende Ting, at man lokalt forbereder sig paa at *staa paa egne Ben,* at *Initiativet tages lokalt,* og at man lokalt har den nødvendige *Forbindelse til alle Sider.*«[5]

Ganske få dage efter afsendelsen af denne skrivelse blev den tyske gesandt i Danmark kaldt hjem og den danske gesandt i Berlin blev anmodet om at forlade Tyskland. Det var »Telegram-

krisen«, der var begyndt. Men derefter skete der ikke noget. Hvad der egentlig forårsagede krisen, er ikke historisk klarlagt – bortset fra den kendte og postulerede grund, at et svartelegram fra Christian X til Hitler ikke har været holdt i tilstrækkelig ærbødige vendinger.

Det spil, der nu blev spillet med Danmark, var nervekrigens spil. Knud Gedde gav i sin dagbog den 4. oktober udtryk for stemningen overfor den ny tyske taktik med ordene: »Endnu er Spændingen ikke udløst, endnu aner man intet om, hvad de tyske Planer gaar ud paa. Vi kan kun vente – vente.« Den følgende tids notater i Geddes dagbog er skrevet på løst papir og først senere sat ind. Grunden er – betegnende for situationen og stemningen – at Gedde ventede arrestationer af dem, der stod i »dansk Arbejde«, og under sådanne omstændigheder ønskede han i hvert fald ikke, at bogen skulle falde i det tyske eller for den sags skyld i det danske politis hænder.[6]

På mange forskellige måder forberedte man sig på, at nu var det forbi med de fredelige tilstande. Uden at ret mange ønskede »norske tilstande«, var der i hvert fald grænser for, hvad man ønskede i stedet for. »Gid vore Forhandlere dog intet Øjeblik maa glemme,« skrev Gedde, lige inden han gemte dagbogen, »at kun hvis det danske Folk staar enigt, kan vi som Folk taale at gøre flere Indrømmelser, og det er kun meget smaa Skridt ad den Vej, Enigheden kan taale at tage.«[7] Hvad Gedde her formulerede i sin dagbog, blev også sagt mere direkte og med tydeligere adresse i en henvendelse fra Dansk Ungdomssamvirke for København til Jørgen Jørgensen. Den er sandsynligvis formuleret med Geddes vidende, under inspiration af en politisk orientering, han gav på et ledermøde den 5. oktober.[8] Henvendelsen fik form af et brev fra Hilmar Ødum. Efter at have gjort klart, at kredsen var velorienteret og henvendelsen velovervejet, skrev han: »... vi er naturligvis klare over, at det ikke i nogen måde tilkommer os at tage forhåndsstilling til Ministeriets afgørelser. Alligevel var der fra *alle* sider *absolut enighed* om at bede mig under en eller anden stilfærdig form at give udtryk for, at Ministeriet kan regne med den københavnske ungdoms ubetingede loyalitet og støtte, – *også* i det tilfælde, at De og Deres Ministerkolleger måtte føle Dem tvunget til i en kommende situation overfor tyske krav at indtage en stilling, der kan medføre de mest alvorlige konsekvenser for

os alle ...«. Ved den lejlighed var de kristelige ungdomsledere ikke til stede, fortsætter Ødum, men han har generalsekretær Aage Falk Hansens ord for, at denne henvendelse også udtrykker deres mening.[9]

»Vi kan kun vente – vente,« skrev Gedde, og ventetiden blev lang. I mere end en måned skete der intet. Endelig mundede krisen ud i et tysk krav, fremsat af den nye rigsbefuldmægtigede i Danmark, dr. Werner Best, om at Scavenius skulle være statsminister. Kravene havde i første omgang været adskilligt skarpere, men Bests politik overfor Danmark stod i forsoningens tegn. Det er ikke nemt at afgøre, om de danske politikeres svar var blevet bekræftende, hvis tyskerne med det samme ved krisens begyndelse havde fremsat de krav, som de en måned senere kunne få godkendt; det ligger også udenfor denne fremstillings rammer at give svaret. Men det er rimeligt at antage, at politikerne var undergivet den samme påvirkning af den lange ventetid, som i hvert fald kunne spores i vide kredse af befolkningen.[10]

I forhandlingerne, der gik forud for godkendelsen af regeringen Scavenius, blev det både i partierne og i samarbejdsudvalget fremført, at det var vanskeligt at vælte spillet over ende på spørgsmålet om Scavenius' person, når det dog rent faktisk var hans udenrigspolitik, som regeringen og dermed også partierne havde taget ansvaret for.[11] Dette argument gjaldt i ikke mindre grad i Dansk Ungdomssamvirke. Man havde sluttet op om konge, regering og rigsdag, og det vil sige også om den førte politik – selv om næppe alle ville være villige til at drage den konsekvens. Problematikken rykkede for ungdomssamvirket blot et trin ned ad stigen. Når man gang på gang havde udtalt tillid til rigsdagen og den af rigsdagen udgåede regering, kunne man vanskeligt lægge alt for stor afstand mellem sig og en ny regering, som rigsdagen også havde udtalt tillid til.

Men problemet kunne blot ikke stilles så teoretisk op. Spørgsmålet var jo ikke, om rigsdagen udtalte en mere eller mindre formel tillid til regeringen, men langt snarere, om den nye regering virkelig var udgået af rigsdagen, eller den havde sit ophav i Tyskland. Var regeringen Scavenius det demokratiske Danmarks nye forhandlingsposition overfor det tyske udland, eller var den en tysk marionetregering i det nordiske rum?

Sådan måtte spørgsmålet stå for D.U.s ledelse, der natten mel-

lem den 7. og 8. november samledes på Christiansborg og på nærmeste hold fulgte forhandlingerne, der måske, skriver Gedde, var »de mest bevægede i Rigsdagens Historie, og de vil blive husket længe af baade Deltagerne og af os, der kun var Vidner til de talløse Samtaler paa Gangene og i Snapstinget«.[12]

Da det langt ud på natten nærmede sig en accept, efter at partiformændene havde været hos kronprinsen, var stemningen blandt de unge ingenlunde forsonlig. Det var Hal Koch der havde ført ungdomssamvirket ind på en linje, hvor stillingtagen ikke var til at komme udenom. Men før man foretog sig noget så drastisk som at lukke D.U. i protest – og det var overvejende sandsynligt, at man ville gøre det – måtte man være sikker på, at den opfattelse, man havde af regeringen og dens tilblivelseshistorie, var rigtig. Den ledende politiker, som Hal Koch havde mest forbindelse med i de år, var Jørgen Jørgensen, og i en lang samtale samme nat forklarede han overfor Hal Koch såvel ministeriets tilblivelseshistorie som sine personlige motiver til at fortsætte i regeringen.

To dage efter, endnu inden ungdomssamvirkets stilling var afklaret, takkede Hal Koch i et brev for samtalen: »... Forleden Aften fik jeg et Indtryk af, hvor haard en Kamp, De har staaet og stadig staar i. Vanskeligst maaske fordi den let kan skille Dem fra de Mænd, som De menneskeligt staar nærmest, og nærme Dem til Mænd, som De ikke har noget virkeligt Fællesskab med. De ved, jeg kom til Dem med den Overbevisning, at De handlede forkert og med den faste Beslutning at tvinge D.U. til at tage Afstand fra Dem og Deres Kolleger. Jeg gik derfra med en stærkere Respekt for Dem, end jeg nogensinde har haft. Jeg blev ikke overbevist om, at den nye Regering betegner den rette Linie, men jeg blev usikker, hvad jeg ikke var før. Og saa noget andet: naar denne Linie skal prøves, og naar Rigsdagen og Kongemagten vil dette, saa skal det »beskidte« Arbejde udføres af dem, der staar paa de ansvarsfulde Pladser. Saa skal man selv gøre det og tage Konsekvenserne. Jeg forstod, hvorfor De bliver i Regeringen, og jeg beundrer Dem for det. Efter hvad jeg hører i Aften, er der næppe Mulighed for at holde D.U. samlet, men jeg vil ikke personligt benytte Lejligheden til at tage Afstand fra det, som er sket – det vilde i og for sig være fristende – jeg skal i Stedet sørge for, at ingen gaar derfra uden at have hørt, at De og Deres Kolleger tappert er blevet paa Deres Plads den Dag, hvor det kostede.

Og hvorfor skriver jeg saa dette til Dem? Fordi jeg tror, at De trænger til menneskelig Varme, og derfor synes jeg, jeg maa have Lov til at sige Dem, at jeg føler mig nærmere knyttet til Dem nu end før, ogsaa hvis det viser sig, at de Skridt, De nu er med til at foretage, fører til Ulykke ...«.

Jørgen Jørgensen havde selv indvilliget i at fortsætte i ministeriet – nu som indenrigsminister – han havde ivrigt forsøgt at få Knud Kristensen overtalt til også at fortsætte. Det er ikke at forvente, at han skulle give en sådan fremstilling af regeringens afhængighed af tyskerne, at den måtte betegnes som en marionet.[13]

Vil man dermed hævde, at ungdomssamvirkets ledelse, da det for alvor gjaldt en selvstændig stilling til et afgørende spørgsmål, blot spurgte selve stridens genstand, er det givet, at man hugger kendsgerningerne for firkantet til. Men et spørgsmål er det måske i det hele taget, hvor meget den almindelige påvirkning fra ungdomssamvirkets økonomiske bagmænd har betydet; den har næppe været ganske ringe. Det var erfarne, velinformerede folk, hvis argumentation ikke var nem at negligere. Det måtte for så vidt have bidraget yderligere til usikkerheden, at de to aktive politikere i De ældres Råd ikke længere tog samme stilling til et så afgørende spørgsmål; men nok gik Knud Kristensen ikke med over i Scavenius' regering, men han gik heller ikke i opposition. Havde ungdomssamvirket lukket i protest mod en marionetregering, ville det have været ensbetydende med, at de ikke blot fornægtede den nye regering, men også den rigsdag, de ofte nok havde udtalt tillid til. Det var den samme rigsdag, som nu havde godkendt regeringen Scavenius, det var de samme fem samarbejdende partier, som vedblev at være repræsenteret i ministeriet. Efter næsten halvanden måneds anspændthed åndede man lettet op – »Var det ikke andet, de ville!«

Ungdomssamvirkets arbejdsudvalg forhandlede om stillingen allerede søndag den 8. om eftermiddagen. Man enedes om, at der i det mindste måtte et ekstraordinært repræsentantskabsmøde til.[14] Men afgørende var det naturligvis, hvilken stilling arbejdsudvalget selv ville indtage på det kommende møde med repræsentanterne fra hele landet. »Til at begynde med var vi ikke i Tvivl om«, skriver Gedde, »at Udnævnelsen af Ministeriet Scavenius maatte betyde, at Ungdomssamvirket lukkede, men efter-

haanden er vi mere indstillede paa at fortsætte, men kun med det folkelige Arbejde, saaledes at vor Stilling til Ministeriet bliver neutral. Selv er jeg meget i Vildrede ...«. Gedde mente ikke, at det ville være muligt for ham at fortsætte med at holde møder til styrkelse af det danske styre, men på den anden side »er det vigtigste af alt, at i alt Fald den danske Ungdom kommer igennem denne Tid paa en saadan Maade, at den kan fortsætte sit Samarbejde efter Krigen uden at skyde Skylden for Ulykkerne paa hinanden.«[15]

Hvordan meningerne stod mod hinanden i arbejdsudvalget, kan ikke siges, men man var i hvert fald ikke enige om, hvilken stilling man skulle tage. Det er vel sandsynligt, at Hal Kochs standpunkt denne gang som så ofte spillede en afgørende rolle. Måske kunne han ikke have fået ungdomssamvirket til at gå ud i åben protest, men hans afgang i protest ville efter al sandsynlighed have medført et sammenbrud af ungdommens samarbejde.

På det ordinære repræsentantskabsmøde i oktober 1942 havde Dansk Ungdomssamvirke igen i resolutionsform udtalt tillid til treklangen »Konge, Regering og Rigsdag«.[16] Det var i en spændt situation, hvor ingen kunne vide, om ikke folkestyrets institutioner netop nu behøvede al tillid som baggrund for et afgørende nej til tyskerne. I den vedtagelse, som blev resultatet af det ekstraordinære repræsentantskabsmøde, indkaldt til den 15. november, nøjedes man med at udtale tillid til rigsdagen – d.v.s. til politikerne.

Tilliden til politikerne var nok en logisk konsekvens af D.U.s placering i det politiske liv, men den var ikke længere nogen uantastet realitet. Til orientering om den politiske situation havde man ikke til det ekstraordinære repræsentantskabsmøde den 15. november, som man ellers plejede, indkaldt en eller to rigsdagsmænd. Hal Koch påtog sig selv at orientere forsamlingen, da en politikers redegørelse efter Hal Kochs opfattelse ville være for ensidig. I klar akademisk form opstillede Hal Koch derefter de muligheder, der var for D.U. 1) Man kunne udtale fortsat tillid til regeringen. 2) Man kunne stille sig i opposition eller ophøre med at beskæftige sig med politik. 3) Man kunne stilfærdigt opløse ungdomssamvirket i erkendelse af, at et fælles grundlag ikke længere var til stede.

Ingen af disse muligheder kunne Hal Koch give sin tilslutning,

og de vandt heller ingen fortalere i forsamlingen. Den fjerde mulighed, som Hal Koch opstillede og selv gik ind for, var den, der senere i resolutionsform udsendtes til D.U.s tillidsmænd.

Der var på mødet en ret stærk uvilje mod en resolution. Den kunne blive en kærkommen anledning til fornyede angreb på ungdomssamvirket. På den anden side var det for en stor del af forsamlingen et åbent spørgsmål, om det i det hele taget tilkom Dansk Ungdomssamvirke at udtale sig om det skete. Der førtes også angreb på Hal Koch og andre, der talte om nødvendigheden af at forberede sig på »norske tilstande«. Hal Koch hævdede, at man ikke – blot af angst for tysk terror – kunne sige ja til hvad som helst, og han fik forsamlingens tilslutning til, at arbejdsudvalget redigerede en udtalelse til D.U.s tillidsmænd efter retningslinjerne i den »4. mulighed«. Resolutionen blev dernæst vedtaget med 92 stemmer, kun 7 imod og 29 blanke stemmer. De blanke stemmer var afgivet af nogle repræsentanter for Radikal Ungdom og enkelte fra D.s.U.[17]

Når resultatet blev sådan og ikke en afstandtagen fra det skete, var en af grundene, og vel nok den væsentligste – at det var de politiske partiers ungdomsorganisationer, der var kernen i ungdomssamvirket. Såvel K.U. som V.U. og D.s.U. holdt bestyrelsesmøder dagen før ungdomssamvirkets ekstraordinære repræsentantskabsmøde.[18] I Venstres Ungdom og D.s.U. vedtog man at følge ungdomssamvirkets arbejdsudvalgs stilling på den næste dags repræsentantskabsmøde, men imellem V.U.s og D.s.U.s kommentarer til regeringsskiftet og situationen derefter var der en ikke uvæsentlig forskel. V.U. betonede, at man nu stod frit overfor ministeriet. Det havde ikke på forhånd befolkningens tillid, og hvis det nu mislykkedes for regeringen at vinde den, »vil Flertallet af det danske Folk utvivlsomt beklage, at Rigsdagen gav Slip paa Ministeriet Buhl«.[19] D.s.U.s linje lå nærmere regeringen. Selv om man var utryg ved princippet i den nye regeringsdannelse, »har vi ingen Grund til at møde de nye Ministre med nogen Form for Mistillid«.[20] Den nuanceforskel var ikke et resultat af, at V.U. var mere vant til at være »i opposition«, men den hang sammen med, at modsætningsforholdet på det sociale spørgsmål var ved at blive trukket frem igen. Da D.s.U.s formand i »Rød Ungdom« i en nytårsartikel gjorde stillingen op, skinnede det meget tydeligt igennem, at samarbejdet med de andre partier

havde kostet på det sociale område. Samarbejdspolitikkens fortsættelse var kun at foretrække, fordi et brud med tyskerne ville bringe endnu større byrder for befolkningen, og det ville blive arbejderklassen, der ville blive hårdest ramt.[21] Poul Hansen hævdede i et privatbrev til Knud Gedde lignende synspunkter. De, der ønskede et brud, hævdede han, overså de sociale konsekvenser.[22]

Den stærkeste opposition mod stadig at slutte op om konge, regering og rigsdag kom fra K.U. – vel også betinget af uenigheden blandt de konservative rigsdagspolitikere. K.U.s stilling kommer tydeligt frem både i en resolution, som K.U.s formandsmøde vedtog,[23] og i en klar opsummering af argumentationen i Knud Geddes dagbog. Knud Gedde var den 12. november klar over, at det nye ministerium i sig selv og ved sin kloge erklæring om at ville følge rigsdagen i høj grad havde bidraget til den lettelse, som mange følte efter krisens ophør. »Vi er dog nogle Stykker«, skrev han, »som langt fra er blevet beroliget. Paa Trods af alle Argumenter for det modsatte, er der for os ved Regeringsskiftet sket den afgørende Vending, at det nu er en Regering med tysk – men uden dansk – Tillid, der administrerer herhjemme. Lad saa Scavenius sætte al sin Vilje ind paa at vise, at han kan føre Danmark gennem Krigstiden uden Krigens Rædsler. Selv om jeg var enig med ham i, at dette maa være et Hovedformaal – og det er jeg iøvrigt ikke – saa tror jeg ikke paa, at det vil lykkes for ham. Han mangler det vigtigste Vaaben, nemlig at kunne sige Nej til tyske Krav i Sikkerhed for, at Folket følger ham i Tillid. Uden det Vaaben vil han Gang paa Gang blive nødt til at bøje sig og derved blive endnu svagere.«[24]

Det er i virkeligheden den politiske modstands problemstilling i en nøddeskal. Den danske folkelige enighed bag regering og rigsdag var det danske styres bedste våben overfor tyskerne. Blev denne enighed brudt ved »udvandring« til den ene eller den anden side af en betydelig del af befolkningen, var regeringen prisgivet, så kunne tyskerne lige så godt forhandle med den ene som med den anden regering, der alligevel ikke ville blive fulgt af det danske folk.

Konservativ Ungdoms resolution kunne ikke sige det så tydeligt og heller ikke så nuanceret. Man kunne sige, at man ikke havde tillid til det nye ministerium, men man kunne naturligvis

ikke sige, hvorfor man ikke nærede denne tillid. Man forsøgte sig med en formulering, der sagde, at man betvivlede regeringens muligheder for at føre landet gennem besættelsen »paa en for Nationen værdig Maade«. I øvrigt ville man ikke bekæmpe regeringen, men lade sin holdning overfor den »være bestemt af dens Gerninger i Fremtiden«.[25]

Dansk Ungdomssamvirkes resolution kom da stort set til at sige det samme som K.U.s.[26] Det, diskussionen på repræsentantskabsmødet havde drejet sig om, var ikke retningslinjerne for det fremtidige arbejde, eller om der overhovedet skulle være nogen fremtid for en legal organisation, der ville forsvare folkestyret, men spørgsmålet havde været, om det i det hele taget var ungdomssamvirkets opgave i den foreliggende situation at udsende resolutioner. I den skrivelse, som blev resultatet, og som udsendtes til D.U.s samarbejdsudvalg og tillidsmænd, forklaredes det, at de syv nej-stemmer og 29 blanke stemmer, der blev afgivet mod resolutionen, var afgivet af sådanne grunde, medens der var almindelig enighed om retningslinjen for D.U.s fremtid. Resolutionen samlede da også 92 ja-stemmer. Den udsendtes ikke offentligt, men blev rundsendt til D.U.s tillidsmænd som en orientering for dem om repræsentantskabets stilling. At det blev en beslutning, der havde resolutionens form, men ikke blev bragt til offentlighedens kundskab, var meget tydeligt et kompromis, som Hal Koch – sandsynligvis for at fastholde den aktivistiske del af K.U. i samarbejdet – havde fået gennemført. K.U. var i sin udtalelse fra den 15. november ret skarp, og man var nødt til at følge dem i det mindste et stykke på vej, vel vidende at det egentlig ikke var ungdomssamvirkets opgave som en slags »overrigsdag« at forkaste eller godkende politikernes arbejde. Det var da også her, angrebene på resultatet af mødet den 15. november satte ind.[27] I lyset af illegale kommentarer eller fredstidens almindelige politiske resolutioner kan man ikke betegne resolutionen som særlig skarp. Man beklagede det, der var sket ved dannelsen af den nye regering. Man konstaterede, at den nye regering ikke på forhånd kunne regne med tillid hos ungdommen »paa Grund af den Maade, hvorpaa den er blevet til«; og endelig udtalte man, at man ville forholde sig afventende og altså i lighed med K.U. ikke dømme på forhånd, men tage bestik efter den nye regerings handlinger. Skønt man på repræsentantskabsmødet ikke stolede

tilstrækkeligt på rigsdagsmændene til at bruge en af dem som informationstaler, udtalte man i resolutionen fortsat tillid til rigsdagen.[28]

Eftersom det var den samme rigsdag, som havde siddet i oktober, da man offentligt havde erklæret den sin tillid, kunne man for så vidt ikke forvente andet. Men var det reelt den samme rigsdag? Var den ikke så svækket af telegramkrisens nerveangreb, at man ikke længere kunne regne den for en politisk afgørende faktor? Det spørgsmål var så meget mere aktuelt, som rigsdagen havde vedtaget den af tyskerne forlangte bemyndigelseslov. Det spørgsmål var det relevante for D.U.s ekstraordinære repræsentantskabsmøde; men repræsentanterne var selv svækkede af den lange nervekrig. Hvor der i 1941 efter antikominternpagten taltes om »at gå sine egne veje«, hvis politikerne svigtede, så satte nogle i 1942 spørgsmålstegn ved ungdomssamvirkets ret til overhovedet at udtale sig. Tæller man de blanke stemmer med blandt dem, der ikke ønskede nogen resolution, og der var ingen fortalere for en skarpere protest,[29] bliver det til, at ca. $^1/_4$ af repræsentantskabet var utilfreds selv med den beskedne og begrænsede protest imod regeringen Scavenius.

17. VALGET MARTS 1943

Det ekstraordinære repræsentantskabsmøde i D.U. efter regeringen Scavenius' dannelse fik et efterspil, idet »Fædrelandet« kom i besiddelse af den fortroligt udsendte resolution og aftrykte den i bladet den 21. november 1942. »Fædrelandet« benyttede resolutionen til et udfald mod Hal Koch, som det hævdede kaldte »den danske Ungdom til Kamp mod Regeringen Scavenius«. Angreb fra denne kant kunne ikke volde anfægtelser i Dansk Ungdomssamvirke. Men efter at resolutionen således var blevet offentlig kendt, rejste der sig også fra de samarbejdende partiers side røster, som hævdede, at D.U.s kritik af regeringen var utilbørlig og et forsøg på at spille »overrigsdag«.

Dette foranledigede Hal Koch til i Lederbladet januar 1943 at føre et forsvar for det frie ord og samtidig præcisere D.U.s stilling i forhold til de ansvarlige politikere.[1] »Jeg siger næppe for meget«, skrev han, »naar jeg hævder, at der ikke er mange – det være sig Enkeltpersoner eller Organisationer – der med større Punktlighed end D.U. har søgt at efterleve Kongens berømte Ord om Ro og værdig Optræden, og jeg siger i hvert fald ikke for meget, naar jeg paastaar, at der ikke er nogen i Landet, der har kæmpet for et fast Sammenhold om Konge, Regering og Rigsdag med en saadan Styrke og Lidenskab, som vi har gjort det i D.U.« Andet eller mere kunne man ikke forlange, og man havde i D.U. ingen lyst til at »sidde i Ring omkring Regeringen og beundre den«, hvordan den så end var. »Sagt mere lige ud og bramfrit: hvis en rolig og besindig Kritik, hvor Tingene siges, som de er, skal være en Trusel mod det nationale Sammenhold, maa selve dette Sammenhold dog vist være en meget betænkelig Sag ... Vi er Demokrater – ikke Anarkister. Vi ønsker saa vist ikke at føre hver sin Udenrigspolitik. Mindst af alle ønsker vi det i D.U., hvor vi derfor har gjort alt for at faa vore Tillidsmænd til fortsat at følge den Linie, som er udtrykt i det nationale Sammenhold.

Men *hvorfor skal det ikke siges,* at en Regering, som er blevet til paa den Maade, som Tilfældet er her, ikke paa Forhaand kan nyde samme Tillid som de tidligere Regeringer?

Hvorfor maa det ikke siges, at Scavenius ikke paa Forhaand har samme Kredit i Befolkningen som Stauning eller Buhl?

Hvorfor skal det ikke siges, at det nok kan fylde en med Ængstelse, at man nu som Statsminister har en Mand, der allerede som Udenrigsminister viste en beklagelig Tilbøjelighed til at handle paa egen Haand?

Hvorfor skal det ikke siges, at det betyder en Svækkelse af Regeringen, naar dens Flertal ikke er udgaaet fra de politiske Partier? ...

Hvorfor skulde alt dette ikke siges?

Det er jo dog kun Selvfølgeligheder, som siges paa Rigsdagen og gentages hele Landet over.«

Efter således at have forsvaret retten til kritik af regeringen, og efter at have fremhævet, hvor nødvendigt det var, at folk kunne få besked om, hvad der skete, slog Hal Koch fast, hvad der for D.U. var det centrale i den politik, der blev ført og skulle føres:

»Vigtigst af alt er det dog, at det bliver sagt, saa alle kan høre det, at den Vej, vi har valgt, koster dyrt. Prisen er ganske vist lidet konkret og nem at slaa hen som taabelig Idealisme. Ret og Sandhed er altid vanskeligere at gribe og nemmere at trække paa Skuldrene af end Kvæg og Smør og Maskiner. Men derfor er det ikke paa Forhaand givet, hvor man bedst har Raad til at betale.

Der er i de danske Andelsmejerier den Skik, at man stemmer efter Hoveder, ikke efter Høveder. Den Mand, der har to Køer, har samme Ret som ham med de 100. Det er i Grunden højst mærkeligt. Bag det ligger den Grundopfattelse, at eet Menneske trods alt er uendelig meget mere end de 98 Køer – og 98 Køer er nu ikke saa lidt i Bønders Øjne. Vi taler for Tiden meget om at bevare vort Produktionsapparat og føre vor Økonomi, vort Landbrug og vor Industri frelst igennem Tiden. Og det er saavist en vigtig og vanskelig Opgave. Men vigtigere er det trods alt at føre Menneskene frelst igennem – *for selv 98 Køer opvejer ikke et Menneske.*

Skal Mennesker føres frelst igennem, da er der maaske alligevel større Farer ved at ofre Retten og Sandheden – den vederheftige Tale – end ved noget andet.«

I denne artikel gentoges offentligt og i skarpere form, hvad der

var udtrykt i resolutionen 15. november 1942, at D.U. stillede sig skeptisk overfor den nye regering. Men samtidig pointeredes det, at man var demokrater og ikke anarkister; man ville kritisere, hvad der burde kritiseres, men ikke handle på egen hånd. Stadig følte man sig som et led i det sammenhold, der var etableret omkring konge, regering og rigsdag, og trods alt var det loyaliteten heroverfor, der vejede tungest. Det var i konsekvens heraf, at D.U., da der i marts 1943 blev udskrevet rigsdagsvalg, besluttede at yde de 5 samarbejdende partier aktiv støtte i valgkampen.

At et rigsdagsvalg lod sig gennemføre under det nazistiske herredømme, var i sig selv bemærkelsesværdigt. Men der måtte træffes en eller anden ordning, så det danske styre kunne fortsætte også efter at den siddende rigsdags mandat udløb i april 1943. Ønsket om valg fandt da støtte hos den tyske rigsbefuldmægtigede, Werner Best, der anså det for at være i tysk interesse at opretholde den tilstand, der var skabt 9. april, og som han ved sin ankomst havde fundet en fortsættelse til ved dannelsen af regeringen Scavenius. Det lykkedes Best at få sat igennem i Berlin, at valget blev afholdt. Blot betingede han sig overfor de danske politikere, at valgresultatet ikke kom til at medføre nogen regeringsændring.

Valget kom under de særlige omstændigheder til i en række henseender at adskille sig fra et normalt valg. Alene det, at det kommunistiske parti var forbudt, viste de ufrie forhold. Den opposition, hvis sympatier mere eller mindre accentueret samlede sig om modstandsbevægelsen, fik kun ufuldstændig mulighed for at give sig til kende. Modstandsbevægelsen kunne naturligvis ikke stille op ved valget, hverken som et eller flere partier, og på grund af svigtende kontakt lykkedes det heller ikke at nå frem til en fælles linje. Dansk Samling, som støttede den aktive modstand, stillede op til valget i opposition til regeringen Scavenius. Kommunisterne og »Frit Danmark« anbefalede at stemme blankt. Men den stemme fra modstandshold, som havde stærkest gehør i den danske befolkning, Christmas Møller i den engelske radios danske udsendelser, opfordrede til at stemme enten på et af de fem samarbejdende partier eller på Dansk Samling. Da hverken Dansk Samling eller kommunisterne repræsenterede mere end en del af den opposition mod forhandlingspolitikken, som fandtes i befolkningen, og Christmas Møller med sin linje undveg en styrkeprøve mellem regering og opposition, opstod den helt usædvanlige si-

tuation, at rigsdagsvalget ikke kom til at stå om tidens mest brændende politiske spørgsmål.

Hertil bidrog det også, at de fem partier gik til valg på parolen: »Valget gælder alene den Rigsdag, som nu og i den kommende Tid skal give Folkets Vilje Udtryk«.[2] I diplomatiske vendinger var det her sagt, at valget ikke gjaldt regeringen Scavenius. Dette standpunkt blev vedtaget i rigsdagens samarbejdsudvalg den 10. marts 1943; men dets forhistorie fører tilbage til et møde mellem De ældres Råd og Dansk Ungdomssamvirke den 17. februar 1943.

At Dansk Ungdomssamvirke måtte foretage sig noget i anledning af valget, fulgte alene af den agitation, det havde ført for at udvikle den politiske ansvarsfølelse. En kraftig opfordring fra D.U. til at møde op og stemme var en selvfølge. Spørgsmålet var, om man herudover skulle anbefale bestemte partier, d.v.s. om man skulle opfordre til at stemme på de 5 samarbejdende partier. Havde valgets parter kun været de på rigsdagen repræsenterede partier, havde der ikke været grund til uenighed. Her var der kun ét alternativ til de 5 partier, nemlig nazisterne og det med dem allierede Bondepartiet, og dem var alle i D.U. enige om at afvise.

Endnu den 17. februar 1943, da D.U.s arbejdsudvalg og De ældres Råd mødtes, var der kun tale om de fem partier, nazisterne og Bondepartiet som parter ved det kommende valg. Det vedtoges da, at Dansk Ungdomssamvirke skulle støtte de fem partier og lægge valgkampen an efter den linie, at valget gjaldt folkestyret, men ikke regeringen Scavenius.[3] Måske var Knud Kristensen ophavsmanden til dette forslag. Han havde ved regeringen Scavenius' dannelse nægtet at indtræde i dette ministerium. Den 9. marts var det ham, der foreslog rigsdagens samarbejdsudvalg, at partierne i valgkampen skulle følge samme linje, hvilket den 10 marts blev vedtaget.[4]

Imidlertid kunne også Dansk Ungdomssamvirke have sine grunde til at holde afstand mellem sig og Scavenius. Scavenius var ikke populær i D.U., og i november 1942 havde man forbeholdt sig sin stilling overfor den regering, han var leder af. Der var en vis konsekvens i også nu at sige, at man støttede rigsdagen, støttede de samarbejdende partier imod nazisterne, men ikke derfor godkendte regeringen.

Den 8. marts 1943 anmeldte imidlertid »det 6. parti«, det af

Arne Sørensen ledede Dansk Samling sin deltagelse efter at have samlet de fornødne 10.000 underskrifter. Dette parti blev valgets sorte hest. Ved folketingsvalget i 1939 havde det kun fået meget få stemmer. Nu stillede det imidlertid til valg på den parole, at Dansk Samling var det eneste danske alternativ til Scavenius. Med den uvilje, der i meget vide kredse, også i D.U., herskede mod stats- og udenrigsministeren, havde dette program uberegnelige muligheder.

Hverken hos arbejdsudvalget eller hos Hal Koch var der nogen tvivl om, at Dansk Samlings deltagelse i valget ikke kunne forrykke D.U.s stilling. Den 10. marts gav arbejdsudvalget enstemmig tilslutning til en agitation for de 5 samarbejdende partier.[5] Næste dag udgik en opfordring til alle lokale samarbejdsudvalg og tillidsmænd om »at hjælpe med til at Valgdagen den 23. Marts bliver den stærkest mulige Manifestation for Sammenholdet om det danske Fællesstyre.«[6] Man bemærker, at »Fællesstyre« har erstattet »Folkestyre«. Det er ikke udslag af nye synspunkter eller motiveringer. Man hævdede fortsat, at valget skulle være en bekendelse til folkestyret, som ene repræsenteredes af de 5 partier, idet man nægtede at godkende Dansk Samlings opfattelse af, hvad folkestyre var. Herunder kom det til en avispolemik i Kristeligt Dagblad mellem Hal Koch og Arne Sørensen om den sidstnævntes antiparlamentariske sindelag i 1939 og -40.[7] Men D.U.s hovedanklage mod Dansk Samling var dog, at det brød det nationale sammenhold. Dette synspunkt ligger bag udtrykket »Fællesstyre«, som netop skulle præcisere, at man tog afstand fra Dansk Samling, som også hævdede at stå på folkestyrets grund. Hal Koch udviklede D.U.s syn i en artikel i Lederbladet marts 1943, der før valget som særtryk blev spredt over landet i 95.000 eksemplarer. Han skrev her:

»Hvad drejer Valget sig om?

Svaret er let. Valget drejer sig om een Ting: Vil det danske Folk ved at stemme paa de fem samarbejdende Partier give sin Tilslutning til den Politik, der under Navn af »det nationale Sammenhold« har samlet os til en ubetinget Fastholden ved vort folkelige Styre, som det leves ud over Landet i alle de smaa Forhold, og saaledes som det faar sit afsluttende Udtryk i Konge, Regering og Rigsdag – eller vil det danske Folk, ved at stemme paa Splittelsespartierne eller ved at blive hjemme forkaste denne Politik

og saaledes skabe det Kaos i vort folkelige Liv, som aabner Vejene for alle mulige tilfældige Kræfter?

Saa klart ligger Sagen!«

Det nationale sammenhold blev valgkampens afgørende slagord. I lighed med de 5 partier hævdede D.U. ganske vist, at regeringen Scavenius ikke ville blive berørt af valget, og at man derfor ikke skulle lade sin stemme afhænge af, hvad man mente om denne regering. Men sondringen mellem rigsdag og regering kom ikke til at indtage nogen fremtrædende plads. I virkeligheden var den vanskelig at forsvare. Det var rigtigt at fremhæve, at Scavenius ikke kunne opfattes som eksponent for rigsdagen, og det var også rigtigt, at muligheden for at få regeringen Scavenius erstattet af en anden dansk regering ikke forelå. Men til trods herfor havde rigsdagen godkendt denne regering og accepteret den politik, den førte. Den havde magt til at afsætte den og derfor også ansvar for den. Den korrekte problemstilling var: enten regeringen Scavenius eller norske tilstande.

Måske var denne problemstilling ikke klart bevidst for alle hverken i de 5 partier, D.U. eller Dansk Samling. Den blev tilsløret af den uklare holdning, modstandsbevægelsen indtog. Der er dog næppe tvivl om, at man ikke i D.U.s ledelse har regnet med nogen tredje mulighed. Dansk Ungdomssamvirkes holdning var præcis den, at man stillet overfor Dansk Samling og overfor det illegale kommunistpartis og Frit Danmarks opfordring til at stemme blankt tog det politiske samarbejdes parti. Man var stillet overfor et alternativ og traf sit valg. Der var i denne problemstilling simpelthen ikke plads til forbehold overfor regeringen og dens politik. Der var kun et ja og et nej, og Dansk Ungdomssamvirke sagde ja. Derfor nævnte også Hal Koch konge, regering og rigsdag i ét åndedrag. Trods resolutionen ved regeringsdannelsen i november, og trods de betænkeligheder man nærede overfor regeringen Scavenius, var de tre i forening udtryk for det danske sammenhold, man hverken kunne eller ville bryde ud af.

Ligesom ved antikominternpagten og ved regeringen Scavenius' dannelse havde Dansk Ungdomssamvirke taget sit parti i den politiske strid. Alligevel adskilte stillingen sig denne gang fra de to foregående, fordi der ikke var mulighed for noget kompromis, og fordi der nu forlangtes en aktiv stillingtagen fra de lokale samarbejdsudvalgs side. Ude i landet var linjen nemlig ikke så klar.

Her spillede Dansk Samlings folk visse steder en ikke uvæsentlig rolle.

Skønt Arne Sørensen i 1940 havde taget afstand fra Dansk Ungdomssamvirke,[8] og Dansk Samling ikke officielt kunne tilsluttes ungdomssamvirket, tog partiets tilhængere dog i adskillige byer del i D.U.s arbejde og sad i de lokale samarbejdsudvalg. Der er endog eksempler på, at Dansk Samling-folk tog initiativet til lokale samvirkers oprettelse.[9] Disse folk var ikke valgt som partifolk, men som ledere af upolitiske foreninger eller som enkeltpersoner. Endvidere havde talere med tilknytning til Dansk Samling været meget brugt i lokale ungdomssamvirker.

Det kunne således blive en vanskelig beslutning at skulle tage afstand fra Dansk Samling, og ikke mindst når det indebar, at man skulle lægge luft mellem sig og kammerater i det hidtidige arbejde. I en sådan situation stod man f.eks. i Holte, hvor en af D.U.s ledere var kandidat for Dansk Samling,[10] og i Ålborg, hvor samme parti havde opstillet højskoleforstander Robert Stærmose, Støvring, som D.U. havde haft et udstrakt samarbejde med.[11] Begge steder protesteredes imod den kurs, hovedledelsen havde anlagt, og i Ålborg trak de politiske ungdomsforeningers repræsentanter, som støttede den officielle linie, sig ud af det lokale samarbejdsudvalg. De fortsatte dog med at være medlemmer af ungdomssamvirket, så noget egentligt brud bevirkede sagen ikke. Ialt rapporteredes der om vanskeligheder i 7 lokale samarbejdsudvalg.[12]

Blandt landsforeningerne var stillingen klar for de politiske ungdomsforeningers vedkommende. De støttede naturligvis de fem samarbejdende partier, som de var knyttet til. At vedtagelsen i arbejdsudvalget 10. marts var enstemmig, viser at de upolitiske foreninger, der var repræsenteret her, indtog samme holdning. Det gælder Studenterforeningen, De danske Ungdomsforeninger, De danske Gymnastikforeninger og Dansk Kvindesamfunds Ungdom. Men iøvrigt var meningerne indenfor de upolitiske foreninger delte, og det gælder måske også internt i de ovenfor nævnte. Der fremførtes nemlig den kritik, at D.U. ikke skulle være et politisk instrument, og der henvistes til vedtægternes § 2, hvor der stod, at D.U.s arbejde udførtes på upolitisk grundlag.[13] Det var ganske vist ikke noget nyt, at D.U. solidariserede sig med en bestemt politik, samarbejdspolitikken. Men konsekvensen føltes hårdere, når

D.U. forlod sine egne cirkler og trådte offentligt frem i en valgkamp.

Resultatet blev protester fra Frivillig Dansk Arbejdstjeneste og Kristelig Akademisk Forening samt den første udmeldelse, som kom fra Polyteknisk Forening.[14] I hvert fald for F.D.A.s vedkommende havde protesten sin baggrund i forholdet til Dansk Samling, idet formanden for F.D.A., Robert Stærmose, var en af Dansk Samlings ledere. Det argument, der anførtes fra de utilfredses side, var, at D.U. i strid med sit formål tog et partipolitisk standpunkt. Til trods for, at man fra ledelsens side holdt fast ved, at stillingen ikke kunne kaldes partipolitisk i ordets gængse betydning, idet man jo ikke anbefalede noget enkelt parti, øvede kritikken alligevel en ikke ringe indflydelse i de upolitiske foreninger. Det viste sig ved det påfølgende repræsentantskabsmøde, som holdtes på Askov Folkehøjskole 21.–23. maj 1943. En resolution, som godkendte arbejdsudvalgets holdning under valget, blev ganske vist vedtaget med 74 stemmer mod 15; men herudover stod en del, antagelig 25–30, blanke stemmesedler som udtryk for stærke forbehold fra deltagere, der ikke ligefrem har ønsket at sprænge samarbejdet gennem et mistillidsvotum til D.U.s ledelse, men dog har misbilliget dens deltagelse i valgkampen.[15]

Trods disse divergenser fik Dansk Ungdomssamvirkes indsats i valgkampen et meget stort omfang. Tidligere er nævnt Hal Kochs artikel, »Ved Valgurnen«, der som særtryk af Lederbladet blev uddelt i 95.000 eksemplarer. Desuden indrykkedes i mange blade opfordringer fra D.U. om at stemme ved valget og sætte sit kryds ved et af de fem partier. Hal Koch talte ved en række store møder landet over, og også fra de forskellige lokale ungdomssamvirkers side udfoldedes mange steder aktivitet af forskellig art. En virksomhed, alle enedes om, var bestræbelsen for at få vælgerne til at møde op og stemme. Til det formål lod D.U. fremstille små mærker med dannebrogsflag, hvorpå der stod »Har stemt«. De uddeltes ved valgstederne i byerne og bidrog til at festliggøre dagen, samtidig med at der øvedes en smule tryk mod sofavælgerne.[16]

Resultatet af valget den 23. marts blev en sejr for de samarbejdende partier. Stemmeprocenten nåede op på 89,5; det hidtil højeste tal var 81,5 fra kriseåret 1932. Af disse stemmer fik de 5 samarbejdende partier tilsammen 94,5 % og besatte 140 af

folketingets 149 pladser. Nazisterne havde en mindre stemmefremgang og beholdt deres 3 folketingsmænd, mens Bondepartiet blev halveret og kun fik 2 mod tidligere 4 mandater. Dansk Samling opnåede ialt 43.000 stemmer eller 2,2 % af de afgivne og fik 3 mandater. Dette resultat var ganske vist en stor fremgang for partiet, men betegnede ikke det skred i vælgermassen, de 5 partier havde frygtet. Af blanke stemmer blev der kun afgivet godt 23.000.

Der blev i dansk og udenlandsk presse givet mangfoldige fortolkninger af dette valgresultat, og alle parter syntes at være tilfredse. Man kunne jo efter behag opfatte valget som et nederlag for nazisterne, en sejr for Scavenius eller en sejr eller et nederlag for Dansk Samling. Vanskeligheden ved at drage vidtgående konklusioner ligger i, at oppositionen mod forhandlingspolitikken som ovenfor nævnt stod splittet, og at den uklarhed, dette medførte, øgedes ved den afstand, de 5 partier støttet af D.U. holdt mellem sig og Scavenius. Så dårligt oplyst de sande politiske forhold var, måtte en sådan afstandtagen give anledning til overdrevne gisninger om de modsætninger, der ganske vist bestod mellem Scavenius og de politiske partier, men dog ikke gik så vidt, at de anfægtede enigheden om at fortsætte forhandlingspolitikken. Men udover at demonstrere nazisternes fåtallighed viste valget dog én ting: der var ingen udtalt modsætning mellem den nationale bevidsthed og samlingspolitikken. De 5 partiers politikere nød personlig tillid i befolkningen. Har større eller mindre kredse tiltroet dem at ville bryde med den hidtil førte politik efter valget, så måtte også det hvile på den forudsætning, at politikernes nationale sindelag og rankhed ikke kunne drages i tvivl. 94,5 % af vælgerne turde fortsat betro de samarbejdende partier at føre landets sag videre, hvad de så end mente om den forhandlingspolitik, der var ført – og den politik, der fremtidig skulle føres.

Hvor meget Dansk Ungdomssamvirke gennem sit arbejde i årene forud og i selve valgkampen har bidraget til dette resultat, er det naturligvis ikke muligt at give noget tal for. At D.U.s og navnlig Hal Kochs betydning i selve valgkampen ikke har været helt ringe, fremgår af, at H. C. Hansen – omend i et brev til Hal Koch – 27. marts 1943 skriver, at Hal Koch »er en af de Enkeltpersoner, der har ydet mest til Opnaaelse af Resultatet.«[17] Også i Bests kommentar til valgkampen 17. marts 1943 frem-

hævedes Hal Kochs indsats, samtidig med at den tyske modvilje og mistænksomhed mod ham kom til orde: »I valgpropagandaens forreste linie står den kendte professor Hal Koch, der både i pressen og på møderne i »Dansk Ungdomssamvirke«, som han leder, daglig tager stilling til valgene. Han gør det på den kendte, forsigtige måde, men dog med en undertone, der er uvenlig overfor os. Jeg har derfor især hans virksomhed under observation.«[18]

Arne Sørensen tilskrev efter valget Hal Kochs og D.U.s agitation megen betydning for, at Dansk Samling ikke havde fået større fremgang.[19] Det er sikkert også netop med hensyn til at begrænse tilgangen til dette parti, D.U. havde størst mulighed for at gøre sig gældende. Dansk Samling havde mange af sine tilhængere blandt lærere, præster og højskolefolk og på tværs af befolkningsgrupperne i kredse, der beherskedes af nationale traditioner. Netop de samme grupper var det, Dansk Ungdomssamvirke i første række havde fået i tale. Karakteristisk nok blev et stort valgmøde i København, hvortil D.U. havde indbudt københavnske lærere og præster, et ensidigt opgør mellem Hal Koch og Dansk Samlings tilhængere.[20]

Da valgkampen var overstået, fortsatte striden indenfor D.U., idet det fra D.s.U.s side blev krævet, at Dansk Samlings folk nedlagde deres tillidshverv indenfor Dansk Ungdomssamvirkes lokale samarbejdsudvalg. Spørgsmålet blev rejst i Holte, hvor den lokale afdeling af D.s.U. med støtte fra landsledelsen gjorde sit fortsatte medlemsskab af D.U. afhængigt af, at Dansk Samlings folk forlod ungdomssamvirket.[21] På et fællesudvalgsmøde i Holte den 20. april 1943 blev sagen sat under debat. Hal Koch var til stede og erklærede, at han ikke kunne støtte D.s.U.s krav. Ganske vist måtte en afdeling af D.U. følge samvirkets almindelige politik; men man havde dog haft et godt samarbejde med folk fra Dansk Samling, og der vandtes intet ved at lave kætterprocesser.[22] Samme synspunkt forfægtede han i Lederbladets april-nummer. Mødet i Holte bragte dog ingen afklaring. Den lokale afdeling af D.s.U. gik ind på at tage en ny forhandling med sin landsledelse, og afgørelsen blev på denne måde henskudt til D.U.s landsomfattende repræsentantskabsmøde på Askov 21.–23. maj.

Det er tidligere omtalt, at dette mødes hovedresultat blev et tillidsvotum – omend ingenlunde enstemmigt – til D.U.s linie

under valgkampen. Debatten indledes af arbejdsudvalgets formand, Poul Hjermind, som aflagde beretning og herunder gik ind på stillingen ved valget. Om Dansk Samling sagde han ligesom Hal Koch, at der ikke var grund til at søge partiets folk udelukket. Skønt Dansk Samling ikke som parti kunne tilsluttes samvirket, ville man ikke forlange trosbekendelse af nogen. På den anden side var den, der var utilfreds, velkommen til at gå.[23]

Victor Gram, D.s.U.s landsformand og næstformand i arbejdsudvalget, rejste i sit første indlæg krav om, at Dansk Samlings folk trak sig tilbage. Det vandt imidlertid ikke tilslutning, og resultatet blev, at D.s.U. lod sig nøje med, at det i den vedtagne resolution blev fastslået, at D.U. sluttede op om det politiske samarbejde. I sin helhed lød den vedtagne resolution: »Repræsentantskabet udtaler sin Tilslutning til den Holdning, Arbejdsudvalget indtog under Valget. Repræsentantskabet ønsker i Besættelsestiden at støtte det nationale Samarbejde paa Grundlovens Grund, saaledes som det giver sig Udtryk i det politiske Samarbejde.«[24]

Men vedtagelsen var ikke enstemmig. 15 stemte imod, og flere stemte blankt. Resultatet svarede nogenlunde til det, der opnåedes, da man et halvt år før vedtog resolutionen om regeringen Scavenius.[25] Men med én afgørende forskel. Dengang kom modstanden fra dem, der mente, at Dansk Ungdomssamvirke lagde for megen luft mellem sig og politikerne. Nu var det omvendt. Nu kritiseredes det, at ungdomssamvirket sluttede for tæt op bag konge, regering og rigsdag. En ny situation var indtrådt og dermed også en delvis ny problemstilling.

18. ORDENES FORPLIGTELSE

Der indtrådte en ny situation i løbet af vinteren og foråret 1943. På fronterne led de sejrsvante tyske hære afgørende nederlag ved Stalingrad og i Nordafrika, samtidig med at u-bådskrigen tabtes for Tyskland. Herhjemme skred opbygningen af en aktiv modstandsfront stadig frem og samlede en efterhånden betragtelig sympati omkring sig. Modstandsbevægelsen, der overfor offentligheden gav sig til kende ved udsendelse af illegale blade og ved sabotage, byggede i sine forskellige udspring på ønsket om at bekæmpe den tyske krigsførelse aktivt med de midler, der stod til rådighed.

På grund af Danmarks særlige stilling måtte den imidlertid også i sine første år få et andet sigte. Det mest repræsentative af de illegale blade, »Frit Danmark«, startede sin tilværelse i april 1942 med en invitation til regeringen og de ledende politikere om at stille sig i spidsen for en aktiv kamp mod tyskerne. Men politikerne fulgte ikke denne opfordring. Trods tvivl og uenighed i skærpede situationer holdt rigsdagens fem ledende partier endnu i 1943 fast ved den politik, som var blevet indledt den 9. april 1940, og hvis ledetråd var, at man gennem forhandlinger og indrømmelser overfor besættelsesmagten skulle søge at bevare mest muligt af frihedsgoder og materielle resourcer samt holde Danmark udenfor direkte deltagelse i krigen.

I en vis forstand minder modsætningen mellem politikere og modstandsbevægelse i Danmark om den forskel i de taktiske overvejelser, der gjorde sig gældende i andre tyskbesatte lande, f.eks. indenfor den norske hjemmefront. Det var alle steder et spørgsmål, hvordan man skulle afveje den skade, man gennem sabotage kunne tilføje tyskerne, mod de repressalier, sabotagen gav anledning til. Temperamentsforskelle og forskelle i vurderingen af sabotagens krigsmæssige betydning skabte uenighed om, hvorvidt og i hvor høj grad man skulle betjene sig af sabotage, der direkte eller indirekte rettedes mod tyske interesser.

I Danmark repræsenterede modstandsgrupperne det synspunkt, at en direkte kamp mod det nazistiske regime måtte føres næsten

uanset konsekvenserne. At forholde sig passiv var en utålelig ydmygelse. Dette standpunkt lettedes før 29. august 1943 af, at tysk terror ikke i Danmark kunne udfolde sig, som tilfældet var andre steder; men det ændredes heller ikke efter dette tidspunkt.

De ledende politikere kunne i deres argumentation henvise til, at forhandlingspolitikken sparede befolkningen for de tyske terrorhandlinger, som var velkendt fra Norge og andre tyskbesatte lande. Men hvad enten de tilsluttede sig Scavenius' ønske om at gøre Danmark fordelagtigt bemærket i Nazi-Tysklands øjne, eller de stod fast på at klare sig igennem med et minimum af indrømmelser, samledes de dog om den hovedtanke, at Danmark ikke var i krig med Tyskland, og heller ikke kunne indlade sig på nogen form for krigsførelse mod sin nærmeste og stærkere nabo. Forhandlingspolitikken var en videreførelse af mange års vedtagne udenrigspolitiske kurs og var således ikke bestemt af øjeblikkets taktiske overvejelser. Men for hvem der kom i tvivl om det politisk eller menneskeligt forsvarlige i at fortsætte denne politik, var det stadig en støtte at kunne henvise til, at befolkningen på denne måde skånedes for tysk terror.

Alligevel fik modsætningen mellem politikere og modstandsbevægelse en anden karakter end den, der udtrykkes i den taktiske uenighed. Begge parter var nationalt og antinazistisk indstillet og følte en dyb afstand mellem sig og såvel hjemlige som fremmede nazister. Men modstandsbevægelsen ville krig mod tyskerne, rigsdagen ikke. Og hvad der skærpede situationen var, at begge parter samtidig omsatte deres synspunkter i handling. Hvad der andre steder blev en diskussion, fik i Danmark karakter af en kamp.

Regeringen bekæmpede modstandsfolkene, lod politiet arbejde på at trævle grupper op og arrestere folk, der havde taget del i udsendelsen af illegale blade, sabotage o.s.v. Den gjorde det fordi tyskerne ellers ville have gjort det, og fordi det var en betingelse for at få de pågældende stillet for dansk ret. I videre konsekvens var det nødvendigt for i det hele taget at bevare dansk jurisdiktion, og i sidste instans fordi opretholdelse af ro og orden var en betingelse for, at en dansk regering kunne gennemføre nogen politisk linje. Arrestationerne var nødvendige, hvis forhandlingspolitikken skulle fortsættes, og de ledsagedes af henstillinger fra politikerne til befolkningen om at afholde sig fra sabotage og om

at yde politiet fornøden støtte til opklaring af sabotagetilfældene.

Dette betød, at den aktive modstand i sine første år fik karakter af et oprør. Den konkrete modstander, man stod overfor, blev kun indirekte tyskerne. Mere nærliggende og håndgribelige modspillere var politiet, der efterstræbte sabotører, og politikerne, der fremkaldte modvilje i befolkningen, måske endog angiveri. Det måtte derfor komme til at stå som modstandsbevægelsens første mål at få bragt forhandlingspolitikken til en afslutning. Hensynet til Danmarks anseelse hos de allierede og gamle politiske modsætninger kunne for større og mindre kredses vedkommende føre til samme resultat. Der blev ikke fra modstandsside taget hensyn til, at sabotage vanskeliggjorde opretholdelsen af det danske styre. Tværtimod var dette perspektiv et incitament. Sabotagen var og blev bevidst udnyttet som et tveægget sværd på en gang rettet mod tyske militære interesser og mod den uønskede forhandlingspolitik. De illegale blade var den aktive modstands organer, og deres altdominerende linje blev angrebene på de ledende politikere, først og fremmest de mest upopulære, Scavenius, Gunnar Larsen og Thune Jacobsen.

Striden blev skarpere end en sædvanlig politisk modsætning. Der førtes ikke en diskussion, men en kamp mellem regeringen og modstandsbevægelsen. I begyndelsen af 1943 skærpedes denne, og årsagerne hertil er at søge på flere hold. Modstandsbevægelsens harme steg, da politikerne ved regeringen Scavenius' dannelse viste yderligere vilje til eftergivenhed, og da omkring samme tid de første danske sabotører trods anstrengelser fra dansk side blev deporteret til Tyskland. Sabotagen steg. I månederne januar til april 1943 registreredes hhv. 14, 29, 60 og 70 sikre eller formodede sabotageaktioner,[1] hvilket gjorde det klart for regeringen, at modstandsbevægelsen vandt terræn, og at kun effektive forholdsregler kunne bremse dens vækst. For første gang dukkede for alvor den mulighed frem, at sabotagen ville være i stand til at slå forhandlingspolitikken over ende. Krigsudsigterne var næppe heller uden betydning. Da verdenssituationen i foråret 1943 for alvor pegede frem mod det tyske nederlag, skabte det selvtillid og i forbindelse med andre faktorer også voksende tilslutning til den aktive modstand. For første gang præsenterede modstandslinjen sig som jævnbyrdig med forhandlingspolitikken.

Hvorledes var nu Dansk Ungdomssamvirke placeret i dette

spil? I begyndelsen af 1942 var der i ledelsen ingen tvivl herom. Hal Koch afviste Aksel Larsens opfordring til at indtræde i »Frit Danmark« med den begrundelse, at han ikke kunne forsvare regeringen om dagen og bekæmpe den om natten.[2] Det stod i D.U.s ledelse klart, at deltagelse i aktiv modstand forudsatte et brud med konge, regering og rigsdag. Der blev to gange, ved tiltrædelsen af antikominternpagten i november 1941 og ved regeringen Scavenius' dannelse i november 1942, lagt op til at tage et sådant brud og i det mindste indstille den politiske virksomhed. Begge gange var man imidlertid blevet overbevist om, at de løsninger, regering og rigsdag havde fundet, var acceptable udfra et dansk synspunkt.[3] Det betød ikke, at man var tilfreds med, hvad der skete, og heller ikke, at man ikke troede på muligheden af en anden politiks gennemførlighed, i hvert fald i visse tilfælde. Dansk Ungdomssamvirke var og betragtede sig selv som en yderfløj af det danske sammenhold, som var skabt i besættelsens første år.

Denne stilling havde bevirket en velvillig behandling af D.U. fra modstandsbevægelsens side. Tidligere er omtalt den modtagelse, Hal Kochs nytårsartikel januar 1942, hvori han slog fast, at der var en grænse for eftergivenheden, havde fået.[4] At Aksel Larsens og Frode Jakobsens anmodninger om samarbejde blev afslået, ændrede ikke dette forhold. Endnu i januar 1943 anbefalede Mogens Fog i sit 2. illegale brev uden forbehold at læse »Dagen og Vejen«.[5] Hvor hårdt end angrebene på politikerne faldt i den illegale presse, tog man ikke D.U. med i disse. Forklaringen ligger vel dels i D.U.s stærke position. Modstandsbevægelsen appellerede til ungdommen og var tilbageholdende med at angribe en organisation, der havde så stærkt et fodfæste her. Men navnlig måtte man respektere Hal Kochs og ungdomssamvirkets uforfærdede kamp mod nazismen for demokratiet. Imidlertid var denne respekt kun tænkelig, så længe D.U. indtog en særstilling i forhold til politikerne. Efterhånden som den illegale front udbyggedes, og dens angreb på det politiske samarbejde tog til, blev det vanskeligere for D.U. at manøvrere mellem de to modstandere.

Der er ingen tvivl om, at valgkampen knyttede D.U. nærmere til de samarbejdende politikere. At arbejdsudvalgets formand og næstformand, Poul Hjermind og Victor Gram, begge blev indvalgt i det nye folketing, betød mindre end den aktive deltagelse i valgkampagnen. Men den stærke agitation for samlings-

partierne kunne både udadtil og indadtil endog give det indtryk, at D.U. simpelthen sluttede op bag disse. At det foregående års kritik af regeringernes handlinger imidlertid ikke var død, pointerede Hal Koch i en artikel i Lederbladets aprilnummer »Efter Valget«. Han hævdede her, at valget ikke kunne tages som et tillidsvotum til regeringen Scavenius. Det fremgik af den måde, valgkampen var blevet ført på, at folket alene havde vist sin tillid til rigsdagen. Hvad der mentes med valget, måtte omtrent være følgende: »Folket er i en meget vanskelig Situation; i denne Situation har det gjort alt for at give Rigsdagen en ganske særlig Styrke; altsaa maa Folket dog ønske, at *Rigsdagen skal bruge denne sin Styrke*. Nathuer og Kagekoner behøver jo nemlig ingen Styrke for at fuldføre deres Funktioner.«

Det var en opfordring til en fastere kurs, til i mindre grad end før at lade Scavenius bestemme politikken overfor tyskerne. Endnu i denne artikel opretholdtes D.U.s kritiske, men loyale stilling overfor de af folket valgte repræsentanter.

Men D.U.s linje var ved at blive uholdbar, fordi den var vanskeligt forståelig for mange. Med stigende utålmodighed rejstes spørgsmålet om, hvad kritikken betød. Ville man støtte regeringen, eller gik man over i modstandsbevægelsen? Uden præcist at rejse dette spørgsmål gav Hal Koch svaret i en ledende artikel i Lederbladets majnummer, »Statsmændenes Embede – og vort«.

Sit udgangspunkt tog Hal Koch i et foredrag, som justitsminister Thune Jacobsen nylig havde holdt på D.U.s påskestævne i København. Ministeren skulle her tale om retstilstanden, og han fortalte da om, hvordan man i justitsministeriet under besættelsen havde båret sig ad med at klare sagerne på bedst mulig måde. Hal Koch ville i hovedsagen give ministeren ret i, at den førte politik havde været rigtig. I D.U. havde man tillid til de ledende politikere. Undertiden havde man været overbevist om, at de havde handlet rigtigt, til andre tider om at de tog fejl. Anderledes kunne det ikke være, da politikerne stod overfor en meget vanskelig opgave.

Den principielle modsætning mellem D.U. og politikerne lå imidlertid ikke i vurderingen af detaljerne i den politik, der førtes. Dem var det til syvende og sidst politikerne selv, der bedst kunne bedømme, og de havde ansvaret. Modsætningen illustreredes bedst ved, at et folkeligt foredrag om retstilstanden måtte have lydt

helt anderledes end justitsministerens. »I det folkelige Arbejde kan vi ... ikke lade være ogsaa at tale om »Retstilstanden«, og det vil altid blive ensbetydende med at præsentere en lang Række Krav – ikke Krav fra Jensen og Hansen og Larsen – men Krav fra selve Ordene »Ret«, »Frihed«, »Domstol«, som vi jo dog stadig fører i Munden, og som Justitsministeren heller ikke kan gaa uden om. Vi kan ikke nøjes med at konstatere, hvorledes Begivenhederne har udviklet sig og glæde os over, at det ikke er gaaet værre – vi maa ogsaa, uden Hensyn til den aktuelle Situation, hvad der i Øjeblikket er opportunt, og hvordan man bedst faar Tingene til at glide, lade selve Rettens Begreb og Krav komme til Orde. Gør vi ikke det i det folkelige Arbejde ..., da svigter vi vor Opgave, og da vil Eftertidens Dom over os være ganske ubarmhjertig ... Vor Opgave er det med Hænder og Fødder at sætte os imod, at det, som vi drevet af Nødvendighedens Lov og under Protest har maattet acceptere, bliver et Princip eller blot et Præcedens. Vor Opgave er det at tale sandt og derigennem forberede Vejen tilbage til den klare og utvetydige Bundethed af Retten og Sandheden.«

Hal Koch drager dernæst en parallel med en engelsk pressemand, som i 1852 havde sagt sin uforblommede mening om Napoleon III af Frankrig trods henstillinger fra regeringen om at tage hensyn til Englands udenrigspolitik. Han havde svaret med at pege på det ansvar, pressen havde overfor hele menneskeheden, og som tvang den til at tale, selvom dette ikke var opportunt for den engelske regering.

»... Ganske de samme Overvejelser gælder imidlertid overfor det folkelige Arbejde, hvor forskelligt det end paa mange Maader er fra Pressemændenes, og en særlig Aktualitet faar hele Problemet i et Land, der er besat af fremmed Militær, og hvor Magten derfor ikke længere ligger hos den Regering, der har Retten til at styre og Ansvaret for det Regimente, der føres. Problemet bliver paa denne Maade uendelig meget mere indviklet, uendelig vanskeligt at gennemtrænge baade tankemæssigt og i rent praktisk Handling. Men det bliver staaende – uafviseligt og haardhændet ...

Den nusiddende Regerings Opgave er at klare Ærterne, at handle fornuftigt og faa Tingene til at gaa indenfor de Rammer, som Landets ansvarlige Rigsdag har afstukket for dens Virke. Her maa den handle efter bedste Evne og Overbevisning. Ofte maa den

gribe til Foranstaltninger, der krænker Retten, ofte maa den foretage Indgreb som er en Haan mod Friheden, ofte maa den komme med Udtalelser, der ikke harmonerer med Sandheden. Men for os andre er det en Forpligtelse at sørge for, at Sandhedens og Rettens Sag ikke bliver fortiet. Regeringsfolkene vil uvægerlig blive beskyldt for at være lunkne Opportunister, vi andre for at være blaaøjede og naive Idealister. Det kan næppe være anderledes. Vore Opgaver er forskellige og vort Ansvar er ikke det samme; derpå beror Modsætningen; og engang imellem vil den komme til skarpe Udtryk. Saa sker det, at Regeringen griber ind imod Pressen og det folkelige Arbejde. ... Hver Gang det sker, er det en Pligt for os andre at protestere. Det Had og det Ubehag kan Politikerne ikke slippe for. Det er dem, der har Ansvaret; det er dem, der skal handle, og de har Lov til at tie. Vi andre har kun det Ansvar at tale – tale om Retten og Friheden og Menneskeligheden, ganske uden Hensyn til om denne Tale fører til noget og om den Sag, vi plæderer, allerede er tabt. Fører vi vor Tale paa en saadan Maade, at Politikerne er tvunget til at gribe ind, tvunget til at standse Blade eller fratage Folk Ordet – nu vel, da maa de gøre det; det er deres, ikke vor Sag ... Naar vi protesterer og kværulerer overfor Statsmændene, er det ... ikke paa Grund af den Uret, der kan være overgaaet den ene eller den anden Enkeltmand, men det er fordi den Tale er et Led af selve det Embede, vi har paataget os, og denne Tale retter vi ogsaa til Statsmændene; saa maa det blive deres Sag, om de i deres Handling vil tage Hensyn til den.

Vi staar solidarisk med Statsmændene i Bundethed til Land og Folk, til »de nationale Værdier«; vi tror fuldt og fast, at Politikerne i deres Samarbejde har valgt den rette Vej, og at de deri tjener Landets Sag; men deres Opgaver er ikke vore, saa lidt som vore er deres. Der er stor Forskel mellem vore Embeder. Hver faar passe sit og tage dets Kaar. Saa vil han ogsaa kunne møde Fremtidens Dom uden at ængstes alt for stærkt.«

Med denne artikel var den ro, der hidtil i det store hele havde hersket om D.U.s arbejde, brudt. Artiklen var i sin helhed formet som et forsvar vendt mod politikerne. Hovedmeningen var en fastholdelse af retten til kritik af regeringens handlinger. Men samtidig indeholdt artiklen et svar på, hvilken stilling D.U. indtog overfor modstandsbevægelsen. Den blev med rette opfattet som afvisende. Hvad der derimod ikke blev forstået, var hvor denne af-

visning var faldet. Reelt måtte den ligge i konstateringen af D.U.s fortsatte loyalitet overfor konge, regering og rigsdag, i at D.U. stadig følte sig som et led i det danske sammenhold, der i de første besættelsesår var opbygget om disse samfundsmæssige institutioner. Både idé- og følelsesmæssigt måtte de afgørende motiver være at finde her. Kun under forudsætning af, at D.U. stadig stod placeret i dette sammenhold, fik det mening at tale om et folkeligt embede til forskel fra politikernes. De, som i den følgende tid angreb Hal Koch, forstod ikke, at det afgørende skridt var taget, når man, som Hal Koch, alt i alt ikke mente, at regeringen og rigsdagen var gået for vidt. Kun når man stadig følte sig stående i et fællesskab med politikerne, gav det mening at skelne mellem forskellige embeder indenfor dette fællesskab.

Når en god del af den efterfølgende diskussion koncentreredes om forholdet mellem ord og handling, handling, som ifølge Hal Koch ikke var det folkelige embedes sag, beroede det på den misforståelse, som Hal Koch hverken i denne artikel eller den efterfølgende fik tydeligt rettet, nemlig at afvisningen af at deltage i aktiv modstand skulle ligge i selve det folkelige embedes karakter. Den reelle forskel lå i, at Hal Koch fortsat godkendte den førte politik om ikke som rigtig i alle detaljer, så dog som moralsk og nationalt forsvarlig. Angrebene kom alle fra folk, som ikke godkendte dette, som havde brudt med forhandlingspolitikken. Her lå den afgørende forskel i synspunkter; men dette blev ikke klart forstået, derfor afsporedes diskussionen, så man i ikke ringe grad kom til at tale forbi hinanden. Når Hal Koch sagde kritik, mente han en kritik af samme art som den, der kunne trives indenfor rammerne af et politisk parti, en kritik, som ikke udelukkede fortsat loyalitet og samarbejde. For modstandsbevægelsen var kritik i 1943 ensbetydende med en forkastelse af forhandlingspolitikken, en skarp opposition herimod.

Trods disse uklarheder, som ikke blev mindre af, at de centrale spørgsmål var stærkt følelsesmæssigt behæftede, og at diskussionens legale del ikke kunne være helt åben, blev den debat, som »Statsmændenes Embede – og vort« gav anledning til, dog sommeren 1943's vægtigste offentlige diskussion om tidens mest brændende spørgsmål: aktiv modstand eller loyalitet overfor konge, regering og rigsdag. I denne debat afspejlede sig brydningen mellem de første og de sidste besættelsesårs ledende ideer.[6]

I Lederbladets juninummer bragtes et svar fra adjunkt A. Feilberg Jørgensen,[7] som efterlyste en større klarhed over, hvad Hal Koch havde ment. Artiklen kunne, skrev han, benyttes som sovepude for samvittigheden, når man opfattede den sådan, at blot man pegede på den rigtige vej, havde man sin sjælefred i salveten. Denne opfattelse, indrømmede han, var naturligvis alt for forenklet. Men Hal Koch havde bidraget til at skabe forvirring. Der kunne dog ikke i et folkestyre være noget skarpt skel mellem vælgere og politikere. Ejheller var det længere sikkert, at politikerne gik den rette vej, at den grænse, der engang havde været talt så meget om, ikke nu var overskredet. Og skulle der gælde én slags moral for politikere og en anden for det folkelige arbejdes mænd? »Til slut det mest afgørende: Gaar der ikke Inflation i Ordene, naar vi *blot* skal tale? ... kan vi nøjes med at tale? Forpligter Ordene ikke til Handling?«

Til Feilberg Jørgensens første spørgsmål svarede Hal Koch i samme nummer,[8] at sondringen mellem statsmænd og andre var så skarp, fordi der ikke for tiden herskede offentlighed i det politiske liv. Der var kun en lille kreds af indviede statsmænd, der vidste besked. Dette måtte man også bemærke sig, når det gjaldt selve hovedsagen, bedømmelsen af den førte politik.

Opretholdelsen af den ordning, der var truffet den 9. april, krævede indrømmelser fra dansk side. Hvor store og hvor små indrømmelser, der i de enkelte situationer havde været nødvendige, var det meget svært for udenforstående at vide. Konge, regering og rigsdag havde alene truffet disse dispositioner og måtte stå til ansvar for dem. Et andet spørgsmål var så, om man ønskede denne tilstand opretholdt. Dette var det folkets sag at afgøre.

»Hidtil har det truffet Afgørelsen gennem Rigsdagen. I Foraaret fik det gennem Valget – og derfor var Valget saa betydningsfuldt – Mulighed for at udtale sig direkte, og i Fremtiden vil det udtale sig gennem en Rigsdag, som har faaet sit Mandat fornyet netop med denne Situation for Øje. Nu er der mange indenfor vore Rækker – men forøvrigt ogsaa indenfor Rigsdagen – som ikke ønsker, at dansk Styre skal opretholdes for enhver Pris, og som er meget betænkelig ved den Pris, Opretholdelsen allerede har kostet, men som, alt vel overvejet, alligevel er af den Mening, at de ansvarlige Statsmænd hidtil har handlet rigtigt, ogsaa naar de under disse haarde Kaar er blevet paa deres Post. Derfor slut-

ter disse Mennesker stadig op om Samlingspolitikken. Det er ikke helt faa, der tænker saaledes. Valget betød nu engang – hvis det da betød noget – at praktisk talt hele Befolkningen var enig om, at Samlingspolitikken har været af saa stor Værdi, at end ikke de Ydmygelser og Nederlag, den i rigt Maal har bragt, og som ikke blev fortiet, kan faa os til at fravige den.«

Statsmændenes situation var altså den, at de af befolkningen havde fået pålagt en bestemt opgave, nemlig at klare sagerne igennem. Det stod hver enkelt statsmand frit at sige nej og gå af, hvis hans samvittighed bød ham det. Men den der påtog sig opgaven behøvede ikke at være en mindreværdig person, fordi han mente at tjene land og folk bedst ved at blive på sin post. Der gjaldt ingen anden moral for politikere end for andre; men statsmændenes opgave var nu af en sådan art, at den ikke kunne løses uden at gå på akkord.

Overfor disse mænd var det både rimeligt og nødvendigt, at der blev øvet kritik. »Men det giver ingen Mening at ville maale de paagældende med den absolutte Friheds og Sandheds Alen og derfor fælde en knusende Dom over dem. Her drejer det sig om Retfærdighed mod Landsmænd ... Dommen over deres Gerning, baade den nuværende og den kommende Dom skal fældes udfra en Forstaaelse af, at de har haft en bunden Opgave, der var betroet dem af Folket.

... I denne mærkelige og i Sandhed forvirrede Situation mener jeg, at Pressen og det folkelige Arbejde har en anden Opgave end Statsmændene. Her er det en Opgave at lade Ordet om Ret og Frihed lyde. Dette bliver, siger De, kun til Ord. Men netop i en Forvirringens Tid trænger vi til Ordet som et Salt, Ordet, der kan holde Sindet vaagent, som stadig kan minde os om det vigtige »hvis«. Muligheden for at sige Nej er der, og den skal stadig paany overvejes af Folket saavel som af Statsmændene. Her er vi alle paa samme Linie. Vi er nok under Nødvendighedens Lov, den Lov, som kræver, at man gaar paa Akkord, men vi er der ikke længere end vi selv vil. Vi kan opgive dette »hvis«, vi kan nægte enhver Indrømmelse og saa tage Konsekvenserne. Netop derfor – ikke for at dømme Statsmændene – men for at paaminde baade dem og os selv om, at der er en anden Mulighed, er det saa vigtigt, at vi hele Tiden gør os klart, hvad Opretholdelsen af dansk Styre har kostet og stadig koster.

Hermed er jeg naaet til Vejs Ende. Deres Slutningsbemærkning [om ikke ordene forpligter til handling] ligger paa denne Linie og rejser et Problem, som de fleste af os i det folkelige Arbejde stadig grubler over. Men mon det egner sig til offentlig Drøftelse?«

Var der indenfor Dansk Ungdomssamvirke tvivl om, hvorvidt man skulle tage bruddet og lade ord følges af handling, var dette en selvfølge for modstandsbevægelsen. »Frit Danmark« bragte i sit juninummer en kommentar af Mogens Fog til Hal Kochs artikel, »Statsmændenes Embede – og vort«.[9] I sin form og tone vidner den om, at man endnu ikke fra denne del af modstandsbevægelsen havde opgivet håbet om at se Dansk Ungdomssamvirke i den aktive modstands rækker. Interessant er karakteristikken af D.U.s opgave og af valget:

»Ingen kan betvivle Dansk Ungdomssamvirkes og Hal Kochs ærlige Modvilje mod Nazismen og dens Aand. Fra første Færd har Ungdomssamvirket set det som een af sine Opgaver at holde Demokratiets Fane højt under Devisen, at Ungdommens politiske Interesser skal aktiveres til Forstaaelse af og Forsvar for Folkestyrets Sag. Hvis Tale alene har været af Betydning for, at det danske Folk er forblevet og vil forblive overbeviste Modstandere af Nazismen, saa kan D.U. og dets Formand utvivlsomt tilskrive sig en Del af Æren derfor. Men naar det nu – sidst ved Martsvalgene – er fastslaaet med overbevisende Tydelighed, at de danske af i Dag ikke er til Fals for Nazismens Lokketoner, saa maa denne Side af Ungdomssamvirkets Formaal siges at være opfyldt, og en fortsat Aktion paa dette Omraade at være mindre aktuel, for ikke at sige en Kamp med Vejrmøller.«

Konsekvensen af denne situation måtte efter Mogens Fogs mening være, at kampen mod nazismen som ideologi nu fulgtes op af en kamp mod den som magtudøver. Med hensyn til det danske styre måtte det være klart, at det havde svigtet den danske sag, da en række grundlovsparagraffer var overtrådt, og regeringen ikke var på folkestyrets linje. Derfor måtte man, som Hal Koch skrev i januar 1942, ikke blot have ret, men også pligt til at gå sine egne veje. Men Hal Koch havde, hævdede Mogens Fog, forsvaret denne regering mere end nogen anden og derved placeret D.U. som »et lydigt Led i Landets officielle Apparat«.

»Hal Koch forstaar ikke, at reelle Angreb paa vor Frihed og

vore Interesser kræver ikke alene aandelig, men ogsaa reel aktiv Modstand. Ved sin formelt kritiske holdning overfor Forsoningspolitikken vinder han til en vis Grad Ungdommens Tillid, men ved samtidig at støtte denne Politiks Repræsentanter og advare mod at drage politiske Konsekvenser af Kritikken bidrager han til at splitte Ungdommens Modstandsvilje. Dermed gaar han objektivt set Tyskernes Ærinde.

Vi har anset det for nødvendigt at gøre opmærksom paa dette, uden at tage Hensyn til de utvivlsomt ærlige Hensigter, der besjæler Dansk Ungdomssamvirkes Ledelse. Heldigvis har Ledelsens Kortsyn ikke hindret talrige Medlemmer og flere tilsluttede Organisationer i paa egen Haand at gøre en betydelig Indsats i den aktive danske Front. Disse Unge har forstaaet, at Demokratiet ikke holdes i Ære ved Tale, men ved Handling.«

Dette angreb, der ikke var en fordømmelse, men et forsøg på at overtale D.U.s ledere til at slå ind på en anden kurs, var vel det tungest vejende svar på Hal Kochs udfordring. Man var jo selv klar over, at faren fra nazistisk ideologi i hvert fald foreløbig var drevet over. Men var det også rigtigt, at man drev uærligt spil ved at lokke ungdom til sig med kritik af regeringen for dernæst at benytte sin prestige til støtte for den?

Denne anklage blev stående ubesvaret, og har ikke med rette kunnet afvises helt. Dansk Ungdomssamvirke var en meget rummelig organisation, og det er givet, at den i sommeren 1943 talte adskillige aktive modstandsfolk og mange flere, der sympatiserede med modstandsbevægelsen og forkastede forhandlingspolitikken. Der er heller ingen tvivl om, at en del af disses tilhørsforhold til D.U. i meget høj grad var betinget af den kritiske holdning, som ikke mindst Hal Koch havde været talsmand for, så meget mere som det siden tilslutningen til antikominternpagten i november 1941 først og fremmest havde været kritikken, der havde stået på dagsordenen i Dansk Ungdomssamvirke. Endnu i D.U.s udtalelse efter regeringen Scavenius' dannelse i november 1942 var døren holdt åben for et brud. Skuffelsen over, at dette udeblev, må have været stor blandt modstandsbevægelsens tilhængere i D.U.

Men situationen i maj–juni 1943 rummede ingen tilfredsstillende løsning. Havde D.U. da taget bruddet, ville endnu flere med rette have følt sig svigtet. Selv om kritikken havde været iøjnefaldende, var den kun en modifikation til den linje, som Hal Koch havde

gjort til D.U.s program i 1940–41, og som man siden trods tvivl havde fulgt: støtte til konge, regering og rigsdag. Utvivlsomt havde denne hovedlinje dog hvervet flere tilhængere end kritikken. Hvilken stilling D.U. end valgte i sommeren 1943, måtte en del af dets tilhængere føle sig skuffet og svigtet. Forventningerne var i indbyrdes modstrid. Nu da en stærk modsætning, som ikke havde kunnet forudses i de første år, tårnede sig op, måtte D.U. præcisere sin stilling. Dette var, hvad Hal Koch gjorde i »Statsmændenes Embede – og vort«.

Om de brydninger, den atmosfære af tvivl og modstridende følelser, som prægede denne tid, giver Knud Gedde et meget stærkt vidnesbyrd i en dagbogsoptegnelse fra 13. juli 1943:[10]

»Det har været et mærkeligt Halvaar. Tilsyneladende mere fredeligt end dets Forgænger, men i Virkeligheden ikke nær saa godt, som det lader. Det har været en Tid til at falde i Søvn i for store Dele af det danske Folk – en Tid hvor der paa mangfoldige Maader er blevet kælet for Materialismen og Mageligheden i dansk Mentalitet. Men, hvad værre er, det har ogsaa været en Tid, hvor selv vi, der har holdt os vaagne, er blevet forvirrede, og hvor det er blevet uendeligt meget vanskeligere at være sikker paa, hvad der er rigtigt at gøre, og hvordan man skal bedømme uendelig mange Ting.«

Den tyske rigsbefuldmægtigede, Werner Bests politik var, skrev Gedde, særdeles farlig. Venlig og forstående udadtil forstod han dog at presse sine krav igennem og i stadig stigende grad at få den danske industri lempet ind som et led i den tyske krigsførelse. Yderligere betænkelig blev denne situation, fordi regeringen Scavenius ikke som de foregående havde kontakten nedad i orden.

»Som saa mange Gange før maa det juridiske Omraade være det bedste Eksempel. Her var Linien før ganske klar. Man kæmpede for at fastholde Princippet »Danske Borgere sorterer kun under danske Myndigheder«. Det kneb til Tider; men hver Gang var Rigsdagen underrettet, man forhandlede og styrkede derigennem Ministeren, ligesom man gennem Forhandlingen dog i nogen Grad blev i Stand til at bedømme Rækkevidden af de skete Princibrud.

Vi har den samme Justitsminister, det er de samme Problemer, omend naturligvis betydeligt forværrede ved den stedfundne stærke Stigning i Sabotagen. Men hvem kender i Dag blot Hovedlini-

erne i hvad der sker paa dette Omraade? Forhaabentlig Justitsministeren, antagelig Statsministeren, men meget tvivlsomt Resten af Regeringen og 9 Mandsudvalget, ganske givet i alt Fald ikke Rigsdagens almindelige Medlemmer.«

Denne uvished gjorde det umuligt også i D.U.s ledelse at give en sikker bedømmelse af, hvad der skete. Men så meget var klart, at godt stod det ikke til. Gedde fortsætter:

»... Der arresteres i Hundredvis af danske Borgere sigtet for Sabotage og illegal Virksomhed – og Erfaringen viser, at sigtet langt fra altid behøver at betyde skyldig: I adskillige Tilfælde bliver de paagældende behandlet af danske Myndigheder hele Tiden, eller dog i alt Fald efter et kortere Ophold i tysk Fængsel; men i andre – og antagelig i de fleste – er det tyske Undersøgelsesdomstole der behandler de i tysk Fængsel siddende danske Statsborgere, og i en Række Tilfælde er det en tysk Domstol der efter tysk Lovgivning afsiger Dommen for derefter at sende de dømte til Afsoning i Fængsler i Tyskland.

Alt dette er helt ravruskende galt. Naar danske Statsborgere i Danmark behandles og dømmes af en fremmed Stats Myndigheder, saa er den danske Regering ikke længere en Regering, men kun et Administrationsraad – og naar samme Regering ikke søger virkelig Basis hos en fuldt underrettet Rigsdag, saa er Tilstanden endnu mere uholdbar.«

Geddes anklage var hård; men Hal Koch kunne vel – når han ikke polemiserede mod en skarpere indstilling – være enig med ham. Afgørende for den stilling, man skulle tage, var blot ikke – heller ikke for Gedde – alt det, man var imod. Det mundede ud i et personligt ønske om hellere at tage norske tilstande end vedblivende at finde sig i landets ydmygelse. Men der var noget andet, der – midt i forvirringen – gav D.U. et fast holdepunkt og skilte det fra modstandsbevægelsen. Det var dette, Gedde afsluttede sin vurdering med 13. juli 1943:

»Men dog holder Rigsdag, Regering og Kongemagt sammen, og enhver, der vil se sagerne nøgternt, som de er, ved, at de gør det ikke, fordi de mener, Forholdene er rigtige, heller ikke fordi de er svækkede i deres nationale Indstilling, men fordi der ikke hos dem, som hos Flertallet i det danske Folk, er Sikkerhed eller blot Tro paa, at et aabent Brud med Tyskerne vil være til nogen Gavn for vort Folk og Land nu eller fremover. Er dette dikteret af

Sløvhed eller Materialisme? Maaske, men ogsaa af en Form for Ansvarsfølelse, som ikke uden videre kan forkastes.

Og saa lyder samtidig med alt dette Stemmerne til os i Æteren fra London – ogsaa Christmas' Stemme – og lovpriser Sabotagen, opfordrer til mere af den og fremhæver, at det danske Folks aabne Kamp mod vore tyske Undertrykkere er afgørende for vort Lands Frihed fremover.

For mig er der en afgørende Ting, der hidtil har været afgørende for min Indstilling. *Hvad der end skal ske, maa det danske Folk, eller dettes overvejende Flertal i Enighed staa sammen om at tage det.**

Jeg tror vi kan tage »norske Tilstande«, hvis Tyskerne kaster os ud i det, hvis Rigsdagen bryder med Tyskerne, hvis kort sagt vi kommer ud deri paa »lovlig Maade«. Men jeg tror lige saa sikkert, at vi vil blive uenige og splittede, hvis Sabotører eller andre Aktivister fremkalder dem.«

Hovedtanken heri er så gammel som Dansk Ungdomssamvirke. Situationen nu var den samme, som da man i maj 1940 mødtes i Studenterforeningen for at se, hvad man kunne enes om.[11] Dengang og siden havde samlingstanken været den bærende i D.U.s arbejde. Det var så at sige blevet udgangspunktet for al diskussion, at kun når det danske folk stod sammen, havde det nogen mulighed for at hævde sig og med tiden genvinde sin frihed. Det var den nationale front, til hvilken man havde sat sin lid, og den var nu i færd med at blive sprængt. Det havde været en hovedanklage mod de antiparlamentariske bevægelser i 1940, og igen mod Dansk Samling ved valget i marts 1943, at de brød det danske folks sammenhold. Det var uundgåeligt, at samme syn måtte anlægges på modstandsbevægelsen nu, hvor den stod i samme situation. En organisation, der som D.U. hele sin tid havde bygget på sammenholdet, kunne ikke give sin støtte til et mindretal, der skilte sig ud, uanset hvilke personlige sympatier den enkelte kunne have. Den åndelige modstand byggede på folkets samling og det sammenhold om konge, regering og rigsdag, som det tydeligt havde vist ved valget. Den aktive modstand var den enkeltes beslutning om på eget ansvar at bekæmpe den tyske voldsmagt og bidrage mest muligt til dens nederlag i krigen. Den startede med et

* Fremh. af forf.

mindretal, hvor den nationale front tog sit udgangspunkt i flertallet. Den bekæmpede de myndigheder, der var samlingsmærket for den åndelige modstand. Derfor kunne aktiv og åndelig modstand ikke forenes. Gik man over i den aktive modstand, var det et brud med, ikke en fortsættelse af den hidtidige kurs.

Sidste runde af diskussionen om aktiv modstand, før forholdene ændredes den 29. august, var en pjece af professor K. E. Løgstrup, »Folkeliv og Udenrigspolitik« og Hal Kochs svar herpå, »Vandene skilles«. Løgstrups pjece, der udkom i begyndelsen af juli 1943, indeholdt dels et foredrag om den forbindelse, der var mellem et lands udenrigspolitik og dets folkeliv, dels et direkte angreb på Hal Kochs artikel »Statsmændenes Embede – og vort«. I modsætning til Hal Koch opfattede Løgstrup ikke det politiske og det folkelige arbejde som to forskellige embeder med hver sine forpligtelser. Udenrigspolitikken kunne efter hans mening ikke føres uden hensyn til det folkelige liv. Den havde konsekvenser for det, og overtrådte politikerne de love, der gjaldt for folkelivet, var det de folkelige lederes pligt at bryde med politikerne og stille sig i opposition til dem.

Den nuværende udenrigspolitik havde efter Løgstrups mening overskredet sin grænse. »... dens Eftergivenhed har Følger indadtil og æder bort af den Tillid, som Landsmænd maa have til hinanden, om de skal leve et Liv sammen som Folk.« Den halvdel af grundloven, der var bevaret på tillidens bekostning, havde ingen værdi. Mellem Hal Koch og statsmændene herskede der ikke den dybe modsætning, Hal Koch talte om. Den var et kunstigt forsøg på at dække over enigheden. Det afgørende spørgsmål var ikke om embeder, det i praksis var umuligt at holde ude fra hinanden, men om de konsekvenser, den førte politik havde haft for folkelivet. Her var der ingen uklarhed i dag. »... det er saa aabenlyst, som noget kan være, at vor Udenrigspolitik har overskredet sin Grænse, og Statsmændene og med dem det danske Folk har svigtet og solgt væk af Folkelivet og givet dets Love til Pris – for at klare Sagerne. – Uigennemsigtigheden, som Hal Koch taler om, skyldes ikke Besættelsen som saadan, men den skyldes hver Gang kun vor Svigten.« Nu var det Dansk Ungdomssamvirkes og dets formands sag enten at forsvare regeringen eller at være sandhedens, rettens og frihedens talsmand. Begge dele kunne ikke gøres, thi folkelivet kunne ikke holdes oppe gennem foredrag. Hal Koch havde

bragt sig i en stilling, hvor han kun kunne kværulere. »Det er Statsmændenes Sag i deres Handlinger at tage Hensyn til Protesten, siger han. – Nej, maa der svares, det er saa sandelig den protesterendes egen Sag, at der bliver taget Hensyn til, hvad han siger og protesterer ..., og det viser han ved at lade den Protest, der ikke bliver taget Hensyn til, følge af Opposition og Brud. Det er den eneste Maade, hvorpaa der kan blive Alvor i ens Protest, og man selv undgaar at reducere den til Spilfægteri.«

Før Hal Kochs svar herpå fremkom, var begivenhederne hjemme og ude gået i skred. Efter at de allierede var gået i land på Sicilien, brød den italienske fascisme sammen, Mussolini blev afsat, og Italien sluttede sig til de allierede. I Rusland trængtes de tyske tropper stadig tilbage, og de engelske luftangreb på tyske byer voksede i styrke. Der gik i begyndelsen af august rygter om et forestående indre sammenbrud i Tyskland. Herhjemme steg sabotagebølgen, og det blev gennem strejker og uroligheder, der begyndte i Odense og Esbjerg, klart, at parolen om ro og besindighed ikke længere fængede. Modstandsbevægelsen vandt tydeligt terræn, og situationen foranledigede 9. august Scavenius til at foreslå, at han og hans ministerium gik af og afløstes af en fuldt parlamentarisk regering, der kunne tale til befolkningen med større autoritet. Fra modstandsbevægelsens side krævedes opgør med de politikere, der havde båret forhandlingspolitikken frem.

I denne situation blev det umuligt for Dansk Ungdomssamvirke som organisation at udrette noget. Selv de, der måtte støtte de parlamentariske organers opfordring til ro og orden, gjorde det uden begejstring. Karakteristisk er et møde, Knud Gedde den 18. august havde med de politiske ungdomsforeningers rejsende repræsentanter. »[Jeg] rejste ... Spørgsmaalet om, hvorvidt vi kunde finde en Fælleslinie, saaledes at vi havde noget at sige Ungdommen om dens Stilling til de Uroligheder, jeg forudser vil følge efter Esbjerg; men der var tilsyneladende ingen der tog det alvorligt.«[12] Der var større interesse, men en skærpet stemning, da Gedde den 25. august i Holte gav politiske informationer til tillidsmænd fra Dansk Ungdomssamvirke. Han noterede herom i sin kalender: »Mødet i Holte havde samlet fuldt Hus -- ca. 125 Tillidsmænd – der reagerede stærkt overfor mit rent nøgterne Referat af Begivenhederne, men ogsaa gav stærk Tilslutning til, at det vigtigste var, at Sammenholdet ikke blev brudt.«

Da krisen mellem politikere og modstandsbevægelse omkring midten af august havde nået sit højdepunkt og strejker, sabotage og demonstrationer truede med at vælte spillet over ende for regeringen og rigsdagen, besluttede Hal Koch sig til på egne vegne at kaste sit lod i vægtskålen. Den usikkerhed, der havde præget den foregående tid, og som havde fået ham til som efterskrift i svaret til Feilberg Jørgensen at skrive: »Ingen af os ved i Øjeblikket, om vi handler ret, ingen af os har – for at citere mig selv – 'Patent paa Sandheden og Retten'« – denne usikkerhed måtte vige nu, da det føltes nødvendigt at tage klart parti. »Vandene skilles« kaldte Hal Koch den pjece, han sendte ud, og sigtede hermed til de to lejre, hvori befolkningen var i færd med at dele sig, og den bitterhed i stemningen, der nu udelukkede noget tredje ståsted.

Pjecen var formelt et svar på professor Løgstrups angreb i »Folkeliv og Udenrigspolitik«. Men først og fremmest var den dog foranlediget af den almindelige spændte situation, som Hal Koch skildrede på følgende måde:

»Indtil dette Foraar har der hersket stærk Samling og Sammenhold mellem praktisk talt alle nogenlunde retvendte Mennesker her i Landet. Overfor det fremmede Tryk var det en naturlig Ting at finde sammen. I de sidste Maaneder – nærmere betegnet siden Valget – er der indtraadt en Ændring i dette Forhold, utvivlsomt under Indtryk af de militære Begivenheder og ud fra Forventning om en snarlig Afslutning af Krigen. Vandene er ved at skilles; de aktivistiske Kredse, som gaar ind for Sabotage, synes at have større Indflydelse end Kongens, Regeringens og Rigsdagens besindige og rolige Optræden; den illegale Presse bliver skarpere og skarpere baade overfor Regeringen og i sine Krav og Trusler om Hævnakter overfor danske Nationalsocialister ...

[I en artikel af Arne Sørensen] [13] siges det ganske rent ud, at man snarlig kan forvente, at Tyskerne forlader Landet, og saa kommer Opgørets Time. Med en paafaldende Oplagthed skriver han om Opgør ikke blot med danske Nationalsocialister, men lige saa fuldt med de Politikere, som har haft Ledelsen i disse Aar. Man behøver heller ikke at kende ret meget til Stemningen hos ganske unge Mennesker for at vide, at det er saadanne Toner, som i Øjeblikket har deres Øren. De har længe følt sig kuede, og de rejser naturligt Ørerne, naar de øjner stærke Mænd og stærke

Mænds Politik, ligesom de jo øjensynligt i stor Udstrækning støtter Sabotage og Demonstrationer.«

Overfor Løgstrup fastholdt Hal Koch, at problemerne for regeringen havde været indviklede og vanskelige at gennemtrænge, idet Danmarks stilling var sådan, at det officielt var neutralt, ved sin produktion og en del af sine handlinger et led i tysk krigsførelse, mens befolkningens sympati var på engelsk side. Grundlaget for regeringernes handlinger havde været overenskomsten af 9. april 1940. Hvor meget der var vundet ved forhandlingspolitikken, kunne man naturligvis være uenige om. »Det er altsammen kun 'til en vis Grad', og det er nemt at fælde Dommen over det og kassere det hele. Men det er falsk Vidnesbyrd, naar man ikke har andet at sige end, at Regeringen svigtede hver Gang. Den kæmpede med de Midler, den mente var de bedste. Maaske handlede den forkert, men – og dette være sagt til den illegale Presse – den handlede ud fra hæderlige Motiver. Der er ingen af vore Statsmænd, som paa noget Punkt har optrådt som Forrædere. (Dette maa siges med det Forbehold, at der er Sager, vi ikke kender tilbunds. Om dem skal en tilfældig og ophidset Folkestemning ikke dømme. Her maa Fremtiden bringe en uvildig Undersøgelse, og enhver skal da dømmes efter sine Handlinger – ikke efter Rygter og løse Beskyldninger.)«

Faren for lynch-justits var et hovedmotiv bag pjecen. På dette punkt anklagede han først modstandsbevægelsen: »Virkningen af den illegale Presses Hævn-Signaler har vi set i Terrorhandlingerne i Odense. Om saadanne Handlinger kan der kun være een Mening. Gadens Retshaandhævelse er i Strid med dansk Retsbevidsthed og svarer nøje til, hvad vi altid har fordømt, naar det skete hos andre under Bekæmpelse af uønskede Folkeelementer.« Men også bortset herfra måtte Hal Koch afvise den aktive modstandsbevægelse.

»... Sabotagen er et Led i den engelske Krigsførelse; at Enkeltpersoner tilslutter sig den, kan ikke hindres. Det er et Modstykke til dem, der har meldt sig til tysk Krigsførelse. Naar man ved, hvorledes Stemningen er her i Landet efter 3 Aars Besættelse, hvor det har været tilladt at hverve til tysk Krigsførelse, kan ingen undre sig over, hvad der sker. Men Regeringen? Hvis den havde ønsket at deltage i den engelske Krigsførelse, saa havde Muligheden været der i 1940. Saa kunde man have fortsat Kampen den 9. April, saa kunde man have erklæret sig for overvunden fjendt-

lig Nation. I Stedet valgte man den rolige Overenskomst. Man valgte at træde uden for Krigen. Og der skal vi blive. Vi skal ikke paa et Tidspunkt, hvor Folkestemningen har Indtrykket af, at Krigen er ved at være forbi, lade os rive med til ubesindige og lidet ærefulde Handlinger. Tænk paa, hvorledes man her i Landet dømte om Italien og det Tidspunkt, hvor det traadte ind i Krigen. Vi valgte Neutraliteten overfor den militære Kamp. Den skal vi bevare. Sejrer England og Amerika, skal vi ikke pludselig springe op i sidste Øjeblik og lade, som om den Sejr ogsaa var vor Sejr, og prøve paa at faa vor lille Legevogn til at køre med i det store Triumftog.«

»Vandene skilles« er et stridsskrift. Det er først og sidst dikteret af, at Hal Koch ikke ville være med til, nu da folkestemningen var vendt, at falde de politikere i ryggen, der i den nationale front havde været fremme i forreste linje, og som han og D.U. trods al kritik havde støttet. Som Arne Sørensen kort forinden i »Det tredie Standpunkt« havde givet lange, begejstrede citater af den franske forfatter St. Exupéry's nylig oversatte bog »Krigsflyver«[14], således citerede nu Hal Koch fra samme bog: »Eftersom jeg er et med mine egne, vil jeg aldrig fornægte dem, hvad de end gør. Jeg vil aldrig overfor andre tale imod dem. Hvis det er muligt at forsvare dem, vil jeg tage dem i Forsvar. Hvis de volder mig Skam, vil jeg lukke Skammen inde i mit Hjerte og tie. Hvad jeg end tænker om dem, vil jeg aldrig bære Vidnesbyrd imod dem. En Ægtemand vil aldrig gaa fra Hus til Hus for at belære sine Naboer om, at hans Kone er en Tøjte. Paa den Maade redder han ikke Æren ...«.

Men hvad ville D.U. da gøre? Selvom Hal Koch her skrev for egen regning, fastslog han dog, at D.U. fortsat førte den samme kamp som regeringen og rigsdagen, for folkestyre, ret og frihed. »Selv om der er lavet Kompromisser, vil vi uden at slaa Øjnene ned blive ved at minde os selv og andre om Kampens Maal. Vi skjuler ikke, hvad det har kostet, vi skjuler ikke, at der er meget, som kan fylde os med Ængstelse. Vi spejder hele Tiden vagtsomt, om Vejen stadig er farbar. Der kan meget vel komme en Dag, hvor vi i D.U. ikke mener at kunne følge Statsmændene, hvor ogsaa vi maa raabe et Nej. Men hidtil har vi efter bedste Overbevisning fastholdt den gamle Kurs. Skulde det ske, at vi slog om, er der imidlertid een Ting, jeg for mit Vedkommende vil

haabe: at vi ikke vil føre den ansvarsløse Tale om Statsmændene, som i Øjeblikket føres af Oppositionen, først og fremmest af den illegale Presse, men nu sidst af Professor Løgstrup. Der kan ogsaa meget vel komme den Dag, hvor Regering og Rigsdag siger et Nej og bliver fjernet. Sker det, træder vi ind i en helt ny Fase, hvor mange af disse Betragtninger ikke længere har Gyldighed.«

»Vandene skilles« udkom den 28. august 1943. Allerede næste morgen var situationen en anden.

19. EFTER 29. AUGUST

Den 29. august 1943 indtrådte endelig det længe ventede brud mellem tyske og danske myndigheder. Tyske krav bl.a. om hurtigdomstole, som for sabotage og illegal våbenbesiddelse skulle idømme dødsstraf, blev afvist af regeringen, som derefter trådte ud af funktion samtidig med, at tyskerne erklærede militær undtagelsestilstand. En arrestationsbølge, der havde karakter af gidseltagning, skyllede hen over landet. Den ramte også Dansk Ungdomssamvirke. Hal Koch, Poul Hjermind og Knud Gedde samt en række ledere af lokale samvirker var blandt de arresterede, hvoraf hovedparten efterhånden samledes i interneringslejren i Horserød.[1]

Den 29. august betød indrepolitisk en sejr for modstandsbevægelsen. Sabotagen og strejkerne var det, som havde slået bunden ud af den tyske rigsbefuldmægtigede, dr. Bests mildere kurs og givet den øverstbefalende, general von Hanneken overtaget. De krav, der blev en følge heraf, afleverede Werner Best til den danske regering uden håb om deres opfyldelse. Regeringen og rigsdagens 9-mandsudvalg, som skulle tage stilling til dem, havde ikke noget valg. Deres svar måtte være et nej med forhandlingspolitikkens sammenbrud som følge.

For det folkelige arbejde betød begivenhederne en øjeblikkelig lammelse. Mødeforbudet og de vanskelige rejseforhold umuliggjorde arbejdet. En pause måtte også følge, fordi det var nødvendigt for D.U. at finde sine egne ben under de radikalt nye forhold. Det første og væsentligste problem var ganske enkelt, om man i det hele taget skulle fortsætte virksomheden.

Under kriserne de foregående år havde den mulighed været fremme, at man kunne opløse Dansk Ungdomssamvirke. I stedet for dette drastiske skridt blev det dog også ved dannelsen af regeringen Scavenius foreslået, at D.U. kunne nøjes med at afbryde den politiske agitation og helt hellige sig det strengt oplysende og folkelige arbejde.[2] I den nuværende situation var det igen disse to alternativer, der trængte sig på.

Problemet forelå såvel for de enkelte politiske ungdomsforenin-

ger som for D.U. I socialdemokratiet henstillede partiets ledende mand, fhv. statsminister Buhl til D.s.U., at såvel ungdomssamvirket som foreningen selv gik over i aktiv modstand.[3] Dette forslag fra Buhl må ses i forbindelse med hans ønske om at få slået fast, at bruddet den 29. august var endeligt og uigenkaldeligt, samt udfra den frygt, man i politiske kredse nærede for at blive løbet over ende af en fjendtligt sindet modstandsbevægelse. D.s.U.s formand, Victor Gram, afviste Buhls forslag. En legal organisation var det let for tyskerne at trævle op, og desuden ville det ved befrielsen være af afgørende betydning at stå med et intakt organisationsapparat.

I Dansk Ungdomssamvirke var det vanskeligt at tage nogen beslutning. Tre af de ledende, deriblandt Hal Koch, var som før nævnt arresteret, og for andre gjorde rejseforholdene det i første omgang umuligt at komme til København. Her samledes den 2. september de tre medlemmer af arbejdsudvalget, som havde mulighed for at mødes, Jørgen Bøgh, Victor Gram og Tage Mortensen. De sendte en skrivelse til amternes tillidsmænd, som vidner om, hvor uafklaret situationen var.[4]

»Hele Stillingen er endnu uoverskuelig. Ingen Beslutning om Arbejdet kan tages i dette Øjeblik. Vi vil forsøge at holde Dem underrettet om Udviklingen. Vi tilraader Dem i høj Grad at udnytte det Sammenhold og det indbyrdes Kendskab mellem de forskellige Grupper og Foreninger, som er skabt baade lokalt og centralt. Vi maa i enhver given Situation søge at tjene danske Interesser, idet hver enkelt her maa finde Veje og Midler under eget Ansvar.«

Det er tanken om aktiv modstand, der ligger bag ordene om at »finde Veje og Midler under eget Ansvar«. Det betegner en ændring i holdningen fra den tidligere afvisning af deltagelse i aktiv modstand. Nu ville D.U. ikke sige andet, end at enhver måtte afgøre det spørgsmål for sit eget vedkommende.

At D.U. som sådan skulle gå over i illegalt arbejde, har næppe været foreslået af nogen. Det var for afgørende i strid med bevægelsens hele karakter og fortid. Interessant er i denne forbindelse, hvad en leder, der stod modstandsbevægelsen nær, formanden for D.U. i København, Hilmar Ødum, skrev i et brev, han sendte til ungdomsledere i København den 28. august, før han for at undgå arrestation gik under jorden. Han forudsætter, at begivenhederne

ville gøre en ende på Dansk Ungdomssamvirke og skriver om ungdomsledernes stilling herefter:[5]

»Vor første opgave har hidtil været at forhindre en nazificering af Danmarks ungdom – og det er lykkedes. Den anden opgave, som er meget sværere: at forberede et fremtidigt, frit Danmark, er ikke løst. Den skal I nu arbejde videre paa.

Det er ikke vor opgave at føre guerillakrig mod tyskerne. Det er heller ikke vor opgave at lave sabotage, det er i det hele ikke vor opgave at udføre illegalt arbejde af nogen slags. Det er derimod stadig vor opgave at lære hinanden bedre at kende, og i fællesskab drøfte det arbejde og de opgaver, der venter på ungdommen i et frit Danmark.«

Ovenstående ord er rettet til ungdomslederne som sådanne. De giver ikke svaret på, hvad hver af brevets modtagere som privatpersoner skal foretage sig, men påpeger, at der stadig vil være en opgave for dem som ledere af ungdommen, og at den kræver, at man bevarer sammenholdet. Det er tanken på tiden efter besættelsens ophør, der er ledetråden, og det blev også udfra den, at D.U. i september traf beslutning om at fortsætte det hidtidige arbejde med de ændringer, den politiske situation og de trangere arbejdsmuligheder foreskrev.

Forslag om at ophæve ungdomssamvirket blev stillet umiddelbart efter 29. august. Det afvistes af Victor Gram, som i første omgang opnåede, at ialt 13 rejsesekretærer og andre funktionærer fra organisationerne blev sendt ud i landet for at orientere sig om stemningen i de lokale foreninger og ungdomssamvirker. Det konstateredes herved, at der var interesse for at fortsætte også under de nye forhold, og næste spørgsmål for arbejdsudvalget blev da, efter hvilke retningslinjer det skulle ske.[6]

Resultatet af disse overvejelser nedfældedes i en skrivelse, der 17. september udsendtes til samtlige formænd og tillidsmænd.[7] I modstrid med skrivelsen af 2. september tog arbejdsudvalget denne gang afstand fra modstandsbevægelsen. Det udtaltes, at »med Hensyn til selve Linien ... sker der ingen Ændringer. Vi har altid afvist illegalt Arbejde og gør det ogsaa nu. Vi har hejst Danskhedens og Folkestyrets Faner, og dem agter vi fortsat at fylkes om. Det Folkestyre, vi har haft i de sidste 3 Aar har været skrøbeligt nok i sine Udtryksformer, men vi har alligevel kunnet enes om at støtte det. Grundlaget for dets Virksomhed var den Ordning, der

blev truffet den 9. April, men som definitivt blev sat ud af Spillet den 29. August. Men lad os ikke glemme, at det vigtigste for Folkestyret ikke er det, der foregaar paa Christiansborg ... Det, det gælder om nu, er at holde Folkestyrets og Samarbejdets Aand: Respekten for Medmennesket og dets Ret levende i de smaa Forhold Landet over og sørge for, at Befolkningen og Ungdommen aldrig ved Desperation og Panik bliver modnet til udanske Styreformer.«

D.U.s målsætning tog, som den her blev fastlagt, i det hele sit udgangspunkt i ønsket om at vende tilbage til det traditionelle demokrati, den dag krigen hørte op. Det kan ikke læses af beslutningen, om man direkte så et aktuelt arbejde i at bekæmpe modstandsbevægelsen. Men modsætningen til skrivelsen af 2. september, hvor man stillede enhver frit, er iøjnefaldende. Forklaringen herpå ligger sandsynligvis i, at det første standpunkt var et kompromis i forbindelse med Buhls forslag om at gå ud i illegalitet, en tanke, Buhl atter gik bort fra.

Om det konkrete arbejde udtaltes det i skrivelsen af 17. september, at det endnu ikke var muligt at sige noget bestemt. Undtagelsestilstanden vedvarede og lagde stadig en bremse på alt arbejde. Men linjen skulle fortsat være den positive opbygning af demokratisk ånd, et arbejde for folkestyret på langt sigt. Der bruges det billede, at hvis en pyramides basis er fast og holdbar, vil det ikke blive svært at få en ny top på igen, eller med andre ord: D.U. skal gennem sit folkelige arbejde forberede vejen tilbage til retssamfundet, styret af konge, regering og rigsdag. Der advares mod at slippe dette jævne, daglige arbejde af hænde, selvom voldsomme begivenheder hjemme og ude i højere grad ville tiltrække sig opmærksomheden.

Det betød dog ikke, at D.U.s ledelse agtede at forholde sig passiv overfor alle begivenheder. Natten mellem 1. og 2. oktober startede tyskerne jødeforfølgelsen og udløste herved en voldsom indignation i alle kredse af den danske befolkning. Blandt de protesterende meldte sig også ungdomsforeningerne. D.U.s arbejdsudvalg mødtes og vedtog søndag den 3. oktober følgende protest, som man søgte tilslutning til også fra de foreninger, der ikke stod tilsluttet samvirket:[8]

»I Anledning af de Overgreb, som i de seneste Dage i absolut Modstrid med dansk og nordisk Retsopfattelse har været rettet

mod en Gruppe danske Medborgere, udtaler vi undertegnede Formænd for danske Ungdomsorganisationer vor skarpeste Fordømmelse af det skete.«

Protesten, som er blandt de skarpest formulerede og havde sit forbillede i den, Studenterforeningen netop havde afleveret, blev sendt til ungdomsforeningernes formænd med henstilling om at give telegrafisk accept næste dag, mandag den 4. eller allersenest tirsdag morgen. Det var naturligvis vigtigt, at protesten fulgte så snart efter begivenhederne som muligt. Når det alligevel varede indtil torsdag den 7., før den blev overrakt de tyske myndigheder, skyldtes det betænkeligheder, som blev tilkendegivet af ældre politikere.

Mandag den 4. havde Victor Gram en samtale med Buhl, der uofficielt betragtedes som ikke blot socialdemokratiets, men også de samarbejdende partiers førstemand. Han kunne meddele, at rigsdagens samarbejdsudvalg ved et uofficielt møde samme formiddag havde vedtaget ikke at protestere, og han henstillede til ungdomsforeningerne også at undlade hermed, da man kun kunne opnå at irritere tyskerne, så de satte større kraft ind på at opspore de jøder – de allerfleste – som det ikke var lykkedes dem at få arresteret ved den første razzia. For dette synspunkt bøjede Gram sig, og det samme blev tilfældet med Radikal Ungdoms repræsentant, Bjørn Hansen, der samme aften rådførte sig med fhv. udenrigsminister P. Munch, der ganske tilsluttede sig Buhls standpunkt.

Næste formiddag mødtes Buhl med hele arbejdsudvalget og fastholdt her sine synspunkter fra dagen før.[9] Alligevel var stillingen dagen efter den, at D.U. endnu regnede med at sende protesten afsted,[10] og den følgende dag, torsdag den 7., blev den endelig i uændret form afsendt til den tyske rigsbefuldmægtigede, Werner Best.[11]

Forklaringen på protestens forsinkelse ligger utvivlsomt i betænkelighederne fra politikernes, først og fremmest Buhls side. I D.U. havde man i denne tid stadig kontakt med Buhl, der afløste Jørgen Jørgensen og Knud Kristensen som væsentligste politiske forbindelse.[12] Spørgsmålet er, om man også i dette tilfælde holdt sig til Buhls råd. Buhl skiftede nemlig standpunkt, og forelagde den 8. oktober samarbejdsudvalget et forslag til en protest fra deres side, en protest han nu mente var nødvendig af

hensyn til politikernes position. Der er dog den iøjnefaldende forskel, at hvor ungdomsforeningerne udtalte deres fordømmelse af det skete, foreslog Buhl kun partierne at give udtryk for sorg og harme.[13] Derfor kan det naturligvis ikke udelukkes, at Buhl til sidst har billiget, at ungdomsforeningerne anvendte et stærkere sprog. Men en forudsætning for begivenhedsforløbet må det alligevel have været, at et flertal af ungdomsforeningernes repræsentanter er gået ind for, at en protest, og en skarp protest, blev afsendt.

Sådan *måtte* man også i D.U.s rækker ræsonnere. Det havde tværs gennem al tvivl om forholdet til politikere og modstandsbevægelse været et fast synspunkt, at D.U. havde pligt til at gøre opmærksom på, hvad der var sandhed og ret. Nu, da der var tale om et rent tysk overgreb, og intet hensyn til en siddende regering var at tage, måtte det stå som en selvfølge, at man sagde fra på eftertrykkelig måde. Også D.s.U. og R.U. tilsluttede sig, og protesten blev underskrevet af samtlige organisationer, som var tilsluttet D.U. Blandt de foreninger udenfor D.U., der gav deres tilslutning, var Dansk-nordisk Ungdomsforbund, Dansk Vandrelaug og K.F.U.M. & K.[14]

Karakteristisk for D.U.s planer i september og oktober 1943 var, at de havde præg af at være noget foreløbigt. Man ventede ikke, at undtagelsestilstanden skulle vare evigt og regnede forøvrigt med muligheden af en snarlig tysk kapitulation. Endvidere var jo nogle af de betydeligste ledere interneret, og det var klart, at D.U.s fremtid ikke kunne stikkes ud helt uden hensyn til, hvad Hal Koch mente. Mens Gedde og Hjermind blev frigivet 5.–6. oktober,[15] i de dage da man drøftede jødeforfølgelsen, lod Hal Kochs løsladelse vente på sig. Han blev først løsladt fra Horserød på det sidste hold, der blev frigivet 1. november.[16] Herefter kom man ind i en ny drøftelse, som resulterede i det ståsted, der blev D.U.s resten af besættelsestiden.

Hal Kochs standpunkt var, da han kom ud fra Horserødlejren, at nu var tiden kommet, da Dansk Ungdomssamvirke burde lukke. Politikerne havde sagt fra og derved skabt de rene linjer, man så længe havde ventet på. Da måtte også D.U.s mission være endt. To ting fik ham imidlertid til at indvilge i at fortsætte. For det første var arbejdsudvalget og de lokale udvalg, man havde været i kontakt med, indstillede på at fortsætte, og så var det vanskeligt

for ham som formand at springe fra. For det andet forekom situationen ham dog at være mindre afklaret, end han først havde tænkt sig. Ganske vist havde regering og rigsdag indstillet deres funktioner; men administrationen og politiet fortsatte, og i realiteten var man vedblevet – nu ved hjælp af administrationen – at lirke sig igennem overfor tyskerne. Enten denne linje var rigtig eller ej, betød den efter hans opfattelse, at opgøret og de dermed følgende klare linjer var udeblevet.[17]

Det mest brændende spørgsmål, forholdet til modstandsbevægelsen, blev atter taget op på et arbejdsudvalgsmøde, der foregik hos Hal Koch på Nordisk Kollegium og varede hele dagen den 10. november.[18] Buhl var til stede, og det forslag, han stillede, gik ud på, at Dansk Ungdomssamvirke skulle bruge sin autoritet og sin organisation til at holde ungdommen tilbage fra at tilslutte sig den aktive modstand. Det vakte ingen voldsom modsigelse i arbejdsudvalget, og heller ikke Hal Koch, som var i vildrede med sin egen mening, fik ved den lejlighed sagt afgørende fra.

Det skete først ved et møde den 28. samme måned. Det var det første større møde, D.U. holdt efter den 29. august, en slags repræsentantskabsmøde for D.U. øst for Storebælt. På grund af rejseforholdene var det nødvendigt at dele den landsomfattende drøftelse i to, og man holdt da et tilsvarende møde for det øvrige land i Fredericia den 5. december. Møderne var lukkede, og alle invitationer var strengt personlige.[19]

Mødet i København den 28. november 1943 holdtes i foredragssalen ved Københavns Valgmenighedskirke.[20] Hal Koch gav først udtryk for de betænkeligheder, han havde haft ved overhovedet at tage ordet. Det var forkert at sætte en mand til at vejlede andre, når han ikke selv var helt på det rene med sine standpunkter. Og han måtte indrømme, at mange af de ting, der blev gjort til de væsentlige i diskussionen, ikke optog ham så stærkt, og i flere spørgsmål var han ikke sikker på, hvordan han skulle stille sig. Den 29. august var kommet som en befrielse, fordi han ventede sig, at der endelig blev skabt klarhed. At dette virkelig var tilfældet, var han dog senere blevet mindre overbevist om.

Sabotagen blev af udmærkede, idealistiske mennesker anset som den eneste rigtige form for modstand. Som formand ville han ikke udtale sig herom; men personligt kunne han ikke gå ind for denne art af krigsførelse. Han for sit vedkommende måtte anse

den for skadelig. Men at fordømme de mennesker, der havde en anden opfattelse heraf, kunne han på den anden side ikke gå med til. Og allermindst kunne han gøre det offentligt. Det ville simpelthen være at placere sig på linje med Krenchel. Holdningen til sabotagen måtte være et spørgsmål, der var overladt til hver enkelts samvittighed.

Dette var svaret til Buhl, og dets konsekvenser for D.U.s virksomhed var vidtrækkende. Der blev herefter ikke tale om, at D.U. agiterede hverken for eller imod den aktive modstand, og det betød i praksis, at det trådte udenfor det aktuelle politiske spil. Enkeltpersoner kunne fortsat give deres mening til kende også om sabotagen; men D.U. som sådan berørte denne diskussion ikke. Ungdomssamvirket valgte at spille en passiv rolle i det aktuelle spil og rettede i stedet blikket frem mod befrielsen og de problemer, der ville følge med den.

Det første spørgsmål gjaldt det opgør, der krævedes fra modstandsbevægelsens side. Herom udtalte Hal Koch ved det ovenomtalte møde 28. november 1943, at et opgør med den tyske besættelsesmagt var uværdigt, når man tog den holdning i betragtning, som det danske folk hidtil havde indtaget. Tyskerne skulle man roligt og med værdig holdning lade marchere ud af landet. Nazisterne og andre, der havde stået i besættelsesmagtens tjeneste, havde i virkeligheden allerede dømt sig selv. Nogle af dem kunne stilles for retten; men de fleste blev hårdt nok straffet ved at være kendt af naboer og arbejdsfæller. Hvad politikerne angik, måtte de overfor befolkningen stå ved deres ansvar; men nogen retslig forfølgelse ville der næppe blive tale om. I hårde vendinger angreb Hal Koch den hvidbog, som netop var blevet udsendt af Studenternes Efterretningstjeneste vedrørende den 9. april. At udsende en bog, der ikke indeholdt et eneste ord fra de angrebnes side, på et tidspunkt, da de af forholdene var forhindrede i at forsvare sig, »kan kun betegnes med ét Ord, nemlig Svineri«.

Som det fremgår af et referat fra det jysk-fynske repræsentantskabsmøde i Fredericia 5. december, hvor Hal Koch gentog sin tale, var der almindelig tilslutning til det hovedsynspunkt, at retsopgøret efter befrielsen måtte ske ved lov og dom.[21[Mest interessant er det, at man fandt det fornødent at understrege dette så stærkt. Med hensyn til hovedsynspunkterne for retsopgøret herskede der nemlig ingen uoverensstemmelse mellem D.U. og de

ledende folk indenfor modstandskampen. Frihedsrådet udsendte i november 1943 pjecen »Naar Danmark atter er frit«.[22] De heri fremsatte synspunkter svarer i hovedsagen ret nøje til de ovenfor refererede udtalelser af Hal Koch. Bekymringen for selvjustits, som også kommer til orde i Frihedsrådets pjece, havde sin rod i erfaringer fra tiden nærmest før 29. august, hvor det f.eks. flere steder var kommet til aktioner mod nazistiske handlendes forretninger. Frygten for disse forståelige, men uheldige stemningsudslag var så meget mere velbegrundet i efteråret 1943, som det i denne overgangstid var tvivlsomt, om der eksisterede nogen myndighed, som besad en virkelig autoritet overfor befolkningen.

20. OPGØRETS TIME

Tiden efter den 29. august 1943 blev, alle positive bestræbelser til trods, en tilbagegangens tid for det folkelige arbejde. Der indtraf et fald i den daglige aktivitet, som klart giver sig til kende, selvom der ikke foreligger tal, som kan illustrere det. Særlig grelt træder forholdet frem i referatet af et arbejdsudvalgsmøde i Dansk Ungdomssamvirke den 20. november 1944,[1] hvor arbejdsudvalgets formand, Poul Hjermind »henstillede, at man opfordrede D.U.s Kredse til ogsaa i den nuværende Situation at afholde Møder og evt. Underholdning.« To år tidligere havde en sådan bemærkning været absurd. Oven i købet vakte den modsigelse, og i svaret gives i et glimt den nye situation, der var opstået: »Gedde og Gram [hævdede], at vi i hvert Fald ikke – som Rejsemulighederne er – kan tilbyde at skaffe Talere.«

Det var dog ikke blot de indskrænkede rejsemuligheder og andre materielle knapheder, såsom mangel på lokaler og brændsel, der bevirkede faldet i D.U.s aktivitet. Rejsevanskelighederne var en alvorlig hindring for hovedkontorets virksomhed, der jo bl.a. beroede på, at det kunne komme i personlig kontakt med de lokale udvalg. Men i den enkelte by havde man, som det viste sig flere steder, muligheder for at fortsætte ved hjælp af lokale kræfter. Grunden til, at ungdomssamvirkets aktivitet faldt, lå først og fremmest i, at interessen hos ledere og publikum var svundet ind.

Modstandsbevægelsens vækst spillede direkte en rolle herfor, idet talrige af de hidtil bærende kræfter i D.U.s arbeide gik over i den aktive modstand og som følge heraf indskrænkede eller helt indstillede foreningsarbejdet. De kontakter, der var skabt gennem Dansk Ungdomssamvirke, udnyttedes kun undtagelsesvis ved organiseringen af modstandsgrupper. Men i krigens sidste halvandet år lagde den aktive modstand i stadig stigende grad beslag på ungdommens entusiasme, og ledere fra ungdomssamvirket – også folk, som tidligere havde stillet sig afvisende overfor illegalt arbejde – gik efterhånden ud i en eller anden form for aktiv modstand. Dette var en proces, som lettedes af, at D.U. fra november 1943 havde

indtaget en klart neutral stilling overfor modstandsbevægelsen. Men der var overalt tale om enkeltmands beslutning, så selv om f.eks. flertallet af arbejdsudvalgets medlemmer ved befrielsen var involveret i aktivt modstandsarbejde,[2] kunne man ikke tale om, at ungdomssamvirket som sådant var blevet en del af modstandsbevægelsen.

Begivenhederne den 29. august 1943 kom også på længere sigt til at svække ungdomssamvirket. Det aktive engagement i tidens politik, som Hal Kochs program om støtte til konge, regering og rigsdag havde givet D.U., havde været et værdifuldt incitament. Det var bedømmelsen af politikernes handlinger, positiv og negativ, der skabte diskussion og røre, efterhånden splittelse, men aldrig ligegyldighed. Da D.U. havde overvundet den rystelse, som undtagelsestilstanden og interneringerne betød, stod man i en situation, hvor det var umuligt at følge anden politisk linje end neutraliteten overfor modstandsbevægelsen.

Regeringens afgang gjorde ende på D.U.s politiske arbejde; men verdenskrigens udvikling tog samtidig grundlaget for dets nationale arbejde bort. Dette var blevet til i de første besættelsesår, hvor man ikke kunne afvise den mulighed, at Danmark i overskuelig fremtid ville befinde sig under tysk, nazistisk herredømme. Det var da en uomgængelig betingelse for at genvinde Danmarks frihed, at der bevaredes et fast sammenhold i befolkningen. I 1943 var det klart, at Tysklands kapitulation kun var et spørgsmål om kort tid, at Danmarks frihed gennem den allierede sejr var indenfor rækkevidde. Da måtte den åndelige kamp anses for afsluttet. Der var ikke længere nogen forbindelse mellem studiekredse, foredrag og sang og genvindelsen af Danmarks frihed.

Af disse årsager kom Dansk Ungdomssamvirkes arbejde i de sidste besættelsesår til at foregå under en kendelig afslappelse af energien. At man fortsatte, skyldtes mere, at man håbede at bevare et vist sammenhold også under normale forhold, end at man regnede med at have store opgaver at udføre i øjeblikket. Dog opnåede hovedkontoret i denne periode endnu en enkelt triumf. Den informationsvirksomhed, man tidligere havde drevet, kunne ikke efter 29. august fortsætte uændret. Mundtlig information vanskeliggjordes af rejseforholdene, og emnet måtte skifte, da der ikke længere skete politiske begivenheder i vanlig forstand. Snart efter 29. august begyndte D.U.s ledelse i skrivelser til tillidsmændene

at give nødtørftig orientering om de vigtigste begivenheder, og snart blev disse sat i system, således at der med en uges eller 14 dages mellemrum udsendtes duplikerede skrivelser under overskriften »Strengt personligt og fortroligt« til tillidsmænd i alle amter der igen lod disse mangfoldiggøre, således at de spredtes til alle interesserede i D.U.s kreds. Første nummer udsendtes 2. november 1943, og i alt kom der indtil 5. maj 1945 45 numre foruden enkelte unummererede skrivelser til en snævrere kreds. Indholdet var døgnets begivenheder, sabotage og stikkerlikvidationer på den ene side, clearingmord og andre tyske overgreb på den anden. Stoffet svarede ganske til, hvad den illegale presses nyhedstjeneste bragte, og stammede for en stor del fra de samme kilder.[3] Men et egentligt illegalt blad var det ikke, da hvert nummer blev godkendt af Udenrigsministeriets Pressebureau. Dets censur var dog uden reel betydning, idet det blot overvågede, at der ikke blev givet meddelelser af militær interesse.[4] D.U.s informationer havde ikke som den tidligere virksomhed på dette område agitatorisk karakter. De tørre meddelelser blev dog stærkt påskønnet og fik en særlig værdi, fordi de i højere grad end den illegale presse nåede ud på landet.

Der fandtes dog ikke aktuelle opgaver i tilstrækkeligt omfang til at holde organisationen beskæftiget, og da slet ikke så væsentlige opgaver, at deres løsning kunne været et motiv til at bevare sammenholdet. Dettes fortsættelse blev da også af denne grund usikker. Skønt der fra de allerfleste sider var en god vilje til at bevare samlingen både under og efter krigen, var tilbøjeligheden ikke stærk og nødvendigheden ikke absolut. Derfor blev en politisk strid det sidste hovedkapitel i Dansk Ungdomssamvirkes historie.

Uden at forklejne de upolitiske foreningers indsats kan det fastslås, at nerven i D.U. fra dets start havde været sammenholdet mellem de politiske ungdomsforeninger. Af og til havde dette knirket; men hensynet til samarbejdet på rigsdagen havde dog udelukket, at nogen gik sine egne veje, som det f.eks. viste sig, da Radikal Ungdom ville udtræde i protest mod Folk og Værn.[5] De politiske ungdomsforeninger havde diskuteret indbyrdes; men det overvågedes nøje, at ingen ufordragelighed vandt indpas i debatten. Efter 29. august kunne det hensyn, der hidtil havde bundet sammen, ikke tale med så stor vægt. Ganske vist arbejdede de fem partier stadig sammen bag kulisserne, og en samlingsrege-

ring i den første efterkrigstid var også forudset; men alligevel var den dag i sigte, da partimodsætningerne igen skulle komme til deres ret, og det var uundgåeligt, at man også i ungdomsorganisationerne måtte komme til at forberede sig herpå. Atmosfæren prægedes af, at man holdt sammen mere af fornuft end af tilbøjelighed, og der var da grænser for, hvor meget man ville skyde egne synspunkter i baggrunden af hensyn til den indbyrdes fordragelighed.

Det var den sociale udvikling, der blev stridens æble. Samlingsregeringens økonomiske politik havde form af et løn- og prisstop, hvoraf det første var væsentlig lettere at praktisere end det sidste. Nedskæringen i levestandard måtte ramme de ringest stillede hårdest, og den sociale utilfredshed var stigende krigen igennem. Det hævdedes, at den sociale uretfærdighed stadig øgedes, at det var småfolk, der betalte for den økonomiske stabilitet, mens de besiddende gik fri. Utilfredsheden slog allerede igennem i Victor Grams nytårsartikel 1942–43 i Rød Ungdom, hvor han talte om, at den sociale skævhed i udviklingen »er naaet saa vidt, at den truer med at blive en Fare for Sammenholdet.« Endnu mente han dog, at arbejderne måtte holde fast ved samarbejdspolitikken for at undgå noget endnu værre, og der rejstes ingen strid i D.U. i den anledning.

I stedet var det Hal Koch, der allerede kort tid efter sin løsladelse fra Horserødlejren lod bomben springe. Første gang i et interview til Berlingske Tidende 4. november 1943 og igen i skarpere form på repræsentantskabsmøderne omkring 1. december[6] fremhævede han nødvendigheden af, at der efter krigen blev ført en virkelig effektiv socialpolitik. Det var hovedindholdet i hans tidligere refererede taler på repræsentantskabsmøderne, at der forestod et indre opgør, der var nok så væsentligt som opgøret med nazister og politikere. Der kom nu en regning for den nationale tale, der havde været ført under krigen. Det havde været de små i samfundet, der havde båret besættelsens byrder, og derfor havde det ofte været svært at tale om sammenhold, skulder mod skulder o.s.v. »Hvis vi ikke kan samle dette Land om en virkelig storstilet Indsats paa det sociale Omraade efter dette, saa har det været Svindel, alt det vi har gaaet og sagt.«[7]

Hal Kochs tale var en art oprør. Som formand havde han hele tiden måttet bestræbe sig for ikke at tage parti i indre stridigheder,

men søge at dele sol og vind lige og formidle et forlig. Nu følte heller ikke han sig så bundet af de indre hensyn. En stærk trang til at sige sin egen mening gjorde sig gældende, da han i Fredericia den 5. december 1943 betroede forsamlingen, at han aldrig havde været nogen ven af den nationale tale, men havde følt sig fremmed overfor den og måske en dag kunne komme til at se sit arbejde i D.U. som noget beskæmmende. Han gjorde også opmærksom på, at kommunisterne efter hans mening var blevet skidt behandlet, og at de nu stod med alle muligheder, og han anbefalede socialdemokraterne at indlede et samarbejde med dem.[8]

Størst opmærksomhed vakte det dog, at han åbent erklærede, at han var og hele tiden havde været socialdemokrat af overbevisning, i visse henseender endda meget yderliggående. Herom havde der nok allerede omkring valget gået rygter; men nu erklærede han det selv i D.U.s kreds, og ved et åbent møde i Slagelse den 7. december 1943 lod han det også komme til offentlighedens kundskab.[9] Hal Kochs udtalelser bar præg af, at der var ting, der var vigtigere for ham end blot dette at bevare sammenholdet. De var ment som en udfordring, så skarp, som det havde været utænkeligt få måneder før.

På baggrund af den form, Hal Koch gav kravet om det sociale opgør i artiklen »Opgørets Time« i Lederbladets decembernummer,[10] førtes både i foreningsbladene og i dagspressen en diskussion, dels om hvordan den sociale udvikling faktisk havde været, dels om, hvilken stilling man skulle indtage til det sociale spørgsmål efter krigen. Dette var en politisk diskussion partierne imellem, som ikke skal behandles nærmere her. Alle lidenskaber blev i de borgerlige blade vakt ved, at Hal Koch opstillede sociale minimumsfordringer, som samfundet måtte opfylde, og kunne det ikke ske på anden måde, måtte man gribe til en socialisering af samfundet.[11]

Reaktionen indenfor Dansk Ungdomssamvirke var i og for sig bemærkelsesværdig, idet den endte i en skærpelse af D.s.U.s holdning. Fra denne side hilste man naturligvis Hal Kochs sociale tanker velkommen og gav dem hel og fuld støtte. Helt så vidt kunne hverken K.U. eller V.U. gå; men de gav dog tilsagn om at ville arbejde med på en forbedring af de sociale tilstande og gav stærkt udtryk for, at man ikke hos dem skulle vente at finde en ringere social forståelse end i D.s.U.[12] Så tidligt som i foråret 1942

havde det sociale spørgsmål været diskuteret i ungdomssamvirket, og skønt man da afviste at tage nogen stilling til de aktuelle politiske stridsspørgsmål, som lå i emnet, var repræsentantskabet dog enedes om, at den nationale samling måtte indebære et socialt syn.[13] Derfor kunne det ikke undre, at de borgerlige partiers ungdomsorganisationer gav principiel tilslutning til en social politik.

Men spørgsmålet var, hvor langt man i praksis ville være villig til at gå. Poul Møller, der i 1943 var blevet formand for K.U., gav et meget præcist og ret vidtgående tilsagn under forudsætning af, at de nationale problemer, hvormed bl.a. tænktes på forsvarsspørgsmålet, samtidig blev løst.[14] Men tilbuddet gjorde ikke indtryk i D.s.U., ikke fordi man var uvillig til at diskutere forsvaret, men fordi man ikke stolede på holdbarheden i dette konservative standpunkt. Det blev helt afgørende både for denne diskussion og for Dansk Ungdomssamvirke, at D.s.U.s syn på fremtiden var præget af andre signaler end samlingens.

Der indtraf i løbet af besættelsen en stærk radikalisering af stemningen i socialdemokratiet. Grundlaget herfor var vel i nogen grad den stigende utilfredshed med den sociale udvikling, den afbrydelse af 30rnes sociale fremskridt, der havde fundet sted. Men også tanken på efterkrigstiden gav anledning til overvejelser. For det første måtte socialdemokratiet efter den udvikling, der fandt sted i de sidste besættelsesår, regne med at blive stillet overfor et meget stærkt kommunistisk parti, hvilket ville nødvendiggøre et skridt til venstre. For det andet måtte den sandsynlige økonomiske udvikling tages i betragtning.

Efter første verdenskrig var fulgt en række vanskelige år med fattigdom og økonomiske kriser. Denne gang havde ødelæggelserne været endnu større, og det måtte forudses, at krisen kunne blive tilsvarende hårdere. Hvilke sociale konsekvenser, der ville følge heraf, var efter socialdemokraternes mening afhængigt af, om arbejderbevægelsen stod en garde og forsvarede sin position. Der var ingen tro på, at en samlingspolitik kunne gennemføres under sådanne vilkår. Strid måtte blive følgen af en nødsituation, og man gjorde sig rede til kamp.

Denne situation fremtræder klart i Victor Grams nytårsartikel i Rød Ungdom januar 1944, hvor han skriver: »... vi er nu engang uforbederligt realistisk indstillede i vor sociale og politiske

Tilværelse, og vi tror ikke paa nogen pludselig Omvendelse hos den del af Befolkningen, som ikke engang under Krigen i Praksis har villet anerkende en retfærdig Fordeling af Krigens og Besættelsens Byrder ... Arbejderungdommen har gaaet i en saa realistisk Skole, at den regner med den Realitet, at den samfundsmæssige Tilværelse, vi danske i Dag fører, bygger paa et kapitalistisk Samfundssystem, hvor den private Ejendomsret er sat i Højsædet. Uden at likvidere dette System, eller i hvert Fald begrænse dets Aktionsmuligheder stærkt, bliver det sociale Fællesskab kun Tale – aldrig Realitet.«[15]

Det er udfra disse forudsætninger, man skal forstå D.s.U.s stilling. Den sociale diskussion afløstes i foråret 1944 af problemet om Dansk Ungdomssamvirkes videreførelse efter krigen. Her stod Victor Gram på det standpunkt, at lige så stærkt han gik ind for, at man fortsatte, mens besættelsen varede ved, lige så afvisende var han overfor at binde D.s.U. til at videreføre et intimt samarbejde under normale tilstande. Poul Møllers forsikringer kunne forsåvidt være ham ligegyldige, som D.s.U.s holdning ville være bestemt af udviklingen på det politiske plan. Kom det til kamp her, måtte D.s.U. være frit stillet overfor de andre ungdomsorganisationer; for da måtte kampen også føres imod dem.

Striden brød ud på et møde mellem repræsentanter for Dansk Ungdomssamvirke og de tilsluttede organisationer, som holdtes på arbejderhøjskolen i Roskilde 22.–23. april 1944.[16] Indtil da havde der været almindelig enighed om, at det samarbejde, der var påbegyndt gennem D.U., skulle fortsætte under lidt løsere former, når krigen var forbi. Spørgsmålet herom havde været til diskussion så at sige fra man startede. Da nu krigsafslutningen syntes at være i sigte, blev dette møde indkaldt, for at linjerne på forhånd kunne ligge klare. Victor Grams modstand kom som en overraskelse. Den plan, Knud Gedde forelagde som grundlag for diskussionen, var vidt udarbejdet og lagde op til en drøftelse af enkeltheder. Tanken var, at der skulle dannes et »Ungdommens Råd«, som i en række sager af fælles interesse skulle kunne optræde på ungdommens vegne i forhandlinger med myndighederne. Endvidere skulle det fortsætte D.U.s arbejde med praktisk støtte til foreningerne og være et forum, hvorigennem kontakten mellem foreningerne blev opretholdt. Det skulle have et ret stort kontorapparat og rejsesekretærer, og ud over landet skulle der

dannes tilsvarende lokale udvalg i amter, byer og sogne. Stort set ville det organisationsmæssigt blive en kopi af Dansk Ungdomssamvirke.

Dette forslag blev blankt afvist af Victor Gram. I stedet for at drøfte detaljer rejste han det principielle spørgsmål, om samlingen i det hele taget skulle opretholdes. De politiske forhold, hævdede han, ville, når krigen var forbi, sprænge samlingen. I stedet fremsatte han forslag om, at staten oprettede et ungdomsdepartement, og at kommunerne tilsvarende fik ungdomsnævn, hvori også ungdomsforeningerne var repræsenteret. Dette afvistes af den øvrige forsamling, og man kom ikke videre i den omgang.

20. juni blev sagen atter taget op på et møde i arbejdsudvalget.[17] Grams holdning var nu skærpet så meget, at V.U.s repræsentant var af den opfattelse, at D.s.U. ikke ønskede at binde sig til noget som helst. Gram henviste til, at fremtidsudsigterne var uoverskuelige, og at arbejdet i D.U. desuden nu mange steder blev nedlagt. Han ville derfor heller ikke gå ind på det forslag, der denne gang blev fremlagt. Det var et kompromisforsøg, som dels overlod det til ungdomsrådet selv at udforme sit arbejde og dels påpegede, at et sådant råd netop ville kunne samarbejde med et ungdomsdepartement og kommunale ungdomsnævn. Det længste Gram gik, var dog, at han lovede at deltage i udformningen af et nyt forslag.

Efter langvarige forhandlinger forelå et sådant endelig den 1. august. Dets udformning var næsten den vagest mulige. Spørgsmålene om oprettelse af sekretariat og lokale samarbejdsudvalg var helt forbigået. Om ungdomsrådets formål hed det blot, at det »danner Bindeleddet mellem vort Lands Ungdomsarbejde af foreningsmæssig Karakter. Dets Opgave er at støtte dette Ungdomsarbejde og at repræsentere det i Forhandlinger med offentlige Myndigheder eller andre Organisationer og Institutioner.«[18] På et møde i arbejdsudvalget den 19. august[19] fik man dog hertil føjet, at rådet skulle »styrke Sammenholdet og fremme den indbyrdes Forstaaelse.« Men det skete under modstand fra Victor Gram. Hans standpunkt var klart præget af, at han befandt sig mellem folk, han anså for fremtidige modstandere, og han protesterede imod »Bravader om Sammenhold, man ikke mener noget med.« Men han bøjede sig dog, og forslaget blev med denne tilføjelse forelagt på et møde næste dag, hvor den kreds, der havde drøftet

D.U.s fremtid i Roskilde d. 20. april, mødtes til en ny drøftelse i Studenterforeningen i København.[20]

Mødet blev et opgør mellem Gram og så at sige hele den øvrige forsamling. Hal Koch fastslog i bitre vendinger, at D.s.U. kun var interesseret i ungdomsrådet, fordi det kunne skaffe lokaler og løse andre praktiske spørgsmål. Det folkelige arbejde havde de aldrig haft blik for, og de havde i det hele taget ikke lært noget som helst af samarbejdet. Sagens udvikling havde været en skuffelse for ham, og det ville kun være en lettelse, hvis samarbejdet ophørte, så han selv igen kunne trække sig tilbage til sit videnskabelige arbejde.

Victor Gram svarede hertil, at D.s.U. altid havde været loyal overfor det folkelige arbejde; men det havde ingen mening at tale om folkeligt arbejde, før de politiske spørgsmål var løst. Folkeligt var for ham et politisk begreb. Han var villig til et samarbejde; men dets omfang kunne ikke fastlægges, før man kendte de politiske forhold, man skulle arbejde under. Den fællesskabsfølelse, der havde båret samarbejdet, var skabt af krigen og forsvandt med den. Iøvrigt anså han ikke foreningernes mission for at være så stor. Den rigtige form for ungdomsopdragelse var en af staten ledet disciplineret undervisning. Det viste diktaturstaternes resultater. »Den Opfattelse staar vi fast ved, og det afficerer os ikke, hvad andre mener. Vil man ikke have noget med os at gøre, maa man selv om det.«

Der lå års ærgrelser bag Grams voldsomme udfald. Det illustrerer stemningen i D.s.U. i de foregående nationale år, hvor de unge socialdemokrater havde accepteret og for en del selv var gået med på en konservativ eller grundtvigsk tone, der i grunden lå dem fjernt. Nu var sammenholdets nødvendighed brudt, D.s.U. havde fundet sine egne ben igen og ville nu have luft. Men det betød, at der ingen resultater kunne opnås m.h.t. en afløsning for Dansk Ungdomssamvirke. Mødet endte med en principbeslutning om at søge et ungdomsråd etableret efter krigen på betingelser, det selv skulle fastsætte. Da der opkom uenighed om repræsentationsretten i ungdomsrådet, lod man spørgsmålet falde, og på samme måde gik det med en tidligere vedtagelse om, at D.U. skulle opløses, når ungdomsrådet var dannet.

Dette møde var lavpunktet i D.U.s tilværelse. Det blev ikke værre af, at D.s.U. kort efter gik til aktion og på egen hånd sendte

et socialt ungdomsprogram til samtlige kommunalbestyrelser og anmodede købstæderne om at gå i gang med at oprette ungdomsnævn.[21] Det blev i D.U.s arbejdsudvalg stærkt kritiseret, at D.s.U. ikke havde forelagt denne henvendelse for D.U. først, så D.U. eventuelt kunne have givet en samlet indstilling. Men trods skærmydsler, der også kom offentligt frem, bevirkede affæren en vis afspænding, idet D.s.U. stillede sig mere positivt overfor lokale samarbejdsudvalg for ungdomsforeningerne, og de andre på deres side accepterede de kommunale nævn.[22]

Dansk Ungdomssamvirkes formelle ophævelse fandt først sted efter befrielsen, den 28. april 1946. Dets efterfølger, Dansk Ungdoms Fællesråd, var da dannet med bredere tilslutning, men som et betydelig løsere samarbejde. Dansk Ungdomssamvirke var skabt med de første besættelsesårs problemstilling for øje. Sammen med De ældres Råd og andre nationale bevægelser havde det sin mission at opfylde, så længe den åndelige kamp var aktuel, det vil først og fremmest sige, indtil det tyske nederlag var i sigte. Den strid, der brød ud i 1944, markerer denne epokes afslutning. Blikket var nu rettet fremad mod Danmarks forestående befrielse og normale tilstandes tilbagevenden. Hermed havde den nationale bevægelse sluttet sit hverv.

Trods den nedslående afslutning på ungdomssamvirkets historie i besættelsestiden er der også positive sider at tage med, når regnebrættet skal gøres op. For det første må man pege på de konkrete resultater i efterkrigstiden. Dansk Ungdoms Fællesråd er en fortsættelse af D.U. om end naturligvis i nogen grad under andre former og andre opgaver. Krogerup Højskole blev realiseret og modtog sine første elever i 1946, men det blev ret snart klart, at chancen for at skabe den fælles, danske ungdomslederskole var forpasset. Også ungdomskommissionen af 1945 var i hvert fald delvis et resultat af ungdomssamvirket under krigen. Den gjorde et stort og forbløffende hurtigt arbejde, men ikke hurtigt nok, for også her var begejstringen dampet af, før resultaterne var sikret.

Det politiske liv i Danmark har efter krigen været præget af, at synspunkterne er blevet bøjet mod hinanden, tydeligt markeret i de store forlig, og til daglig i en relativt fordragelig tone i den politiske debat. Det er formodentlig i første række en tradition, der har holdt sig fra samarbejdet under krigen, men det er næppe

heller uden betydning, at de unge, der efter krigen er nået frem til ledende poster, har trådt deres politiske barnesko i ungdomsorganisationerne på et tidspunkt, hvor det blev deres opgave at samarbejde med unge fra andre lejre og forklare samarbejdets rigtighed i deres egen lejr.

Danmark efter besættelsen var ikke, sådan som mange håbede, et helt andet land end det, der blev besat den 9. april 1940. Men på ét temmelig afgørende punkt har kampen mod nazismen haft virkninger i Danmark: Nazistiske og anti-demokratiske tendenser kom i den grad i miskredit, at de – selv i forklædninger – ikke har kunnet rejse hovedet igen. Denne forandring fandt sted – med det nationale og folkelige arbejde som kanaler – allerede i de første år af besættelsen, medens det nazistiske Tyskland gik fra sejr til sejr og underlagde sig Europa.

Det nationale arbejde, der formidledes gennem Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd – og gennem mange andre kanaler – har på baggrund af senere begivenheder været let at skyde til side som ligegyldigt. Men det var i besættelsens første år en aldeles nødvendig medicin for et folk, hvis tillid til sig selv og sin livsform var blevet rystet i sin grundvold.

Dets betydning kan aldrig gøres op på samme måde som politiske forhandlinger eller økonomiske bestræbelser, heller ikke har det modstandskampens konkrete krigsførelse mod Nazi-Tyskland at pege på. Der knytter sig ingen heroisme til alsangen og de folkelige foredrag, men som stemningen var i 1940–41, krævede nødvendighedens hårde lov en besindelse på national og demokratisk arv så forskellig fra traditionerne i det Europa, der ligger syd for grænsen.

Den 9. april – og krigens første år i det hele taget – følte ikke blot som et nationalt nederlag. Også tilliden til den demokratiske styreform var blevet ramt. Derfor var »politiseringen« i ikke ringere grad end det nationale arbejde en medicin mod den tillidskrise, som de tyske sejre kastede det demokratiske Europa ud i. »Politiseringen« var propaganda for den demokratiske livsform, og den gjorde det anstændigt at bekende sig til demokratiet uden de forbehold, som i trediverne næsten var blevet en refleks. Man kan, som situationen var i 1940, heller ikke se bort fra, at dannelsen af D.U. blokerede for andre, mindre demokratiske samlingsbestræbelser.

De ældres Råd og Dansk Ungdomssamvirke – og det er i første række Hal Kochs fortjeneste – bidrog til, at en demokratisk indstilling kom til at ride frem på bølgerne fra den nationale vækkelse. Det medvirkede til, at de danske nazistiske og anti-demokratiske bevægelser, der ellers ikke lod noget tilbage at ønske i retning af nationalisme, fik taget vinden af sejlene og mistede deres betydning. Det er værd at notere, at dette skete på et tidspunkt, hvor de nazistiske bevægelser i andre lande nød godt af deres magtovertagelse, som skaffede dem store forøgelser af medlemstallene.

Forholdet mellem Dansk Ungdomssamvirke og den illegale bevægelse er ikke gjort op med konstateringen af, at ungdomssamvirket støttede konge, regering og rigsdag indtil den 29. august 1943 og derefter stillede sig neutral. For det første var den centrale ledelse ikke hele ungdomssamvirket, selvom den var bevægelsens ansigt; for det andet er det faktum, at ungdomssamvirket ikke gik ind i illegal virksomhed, ikke ensbetydende med, at dets arbejde ingen rolle spillede for rejsningen af modstandsbevægelsen.

De forudsætninger, som den illegale bevægelse måtte have, hvis den skulle blive andet end enkeltpersoners spredte og uorganiserede forsøg, var for en stor dels vedkommende skabt af den nationale vækkelse. Her skal blot nævnes overvindelsen af den gensidige mistænksomhed – hele sammenholdet; men først og sidst det enkle, at det gjaldt kampen *for* et frit, dansk demokrati, *mod* den nazistiske, tyske besættelsesmagt.

Dansk Ungdomssamvirke var for mange den afgørende inspiration til erkendelse af dette, og det enten erkendelsen førte dem ind i den aktive modstand eller ikke. Det er ikke afgørende for bedømmelsen af Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd, hvilken konsekvens den enkelte tog af den nationale og demokratiske vækkelse. Selvom ungdomssamvirket var skabt for en anden situation – for en 50-årig besættelse – må dens rent faktiske virkninger i det korte, begivenhedsrige tidsrum ikke undervurderes.

NOTER

Kap. 1, s. 19–35.

1. Rigsdagstid. Folketinget sp. 3941.
2. Rigsdagstid. Folketinget 10. nov. 1936 sp. 1045.
3. Hartvig Frischs ordførertale 7. marts 1939. Rigsdagstid. Folketinget sp. 4972. Hartvig Frisch giver denne fortolkning af talen om »dødsklokkerne« i »Danmarks Folkestyre« I s. 233 (Kbh. 1947).
4. Erklæringen af 19. januar 1940. Behandling i Folketinget Rigdagstid. Folketinget sp. 2139.
   Erklæringens ordlyd i Rigsdagstid. Tillæg C sp. 189:
   »Folketinget beslutter at udtale, at man fra alle Sider i det danske Folk er enig om, at Landets Neutralitet skal opretholdes, og at de Midler, der raades over, omfornødent skal anvendes for at hævde og værne Rigets Fred og Uafhængighed, og tilsiger Ministeriet sin Støtte i Arbejdet herfor.«
5. »Nationaltid.«, »Resolutionen« (leder) 20. jan. 1940.
6. »Berl. Tid.«, »Klarhed« (leder) 20. jan. 1940.
7. »Sorø Amtstid.«, leder 20. jan. 1940.
8. P. Munch i »Danmark under Verdenskrig og Besættelse« I s. 70.
9. »Berl. Tid.« og »Nationaltid.« 11. jan. 1940.
10. »Konservativ Ungdom 1904–1934« s. 257 ff.
11. Samme s. 261.
12. Konservativ Ungdoms programudtalelse af 1. sept. 1934.
13. Folketingsmand Ole Bjørn Krafts tale ved debatten i anledning af regeringens forslag om grundlovsændring 22. nov. 1934. Rigsdagstid. Folketinget sp. 1819 ff.
14. Rigsdagstid. Folketinget sp. 3939.
15. »Sorø Amtstid.« 10 apr. 1940 s. 3.
16. »Berl. Tid.« 25. apr. 1940 s. 6.
17. »Holbæk Amtstid.« 15. juni 1940 s. 3.
18. »Nationaltid.« 30. apr. 1940.
19. Her citeret efter L. Bindsløv Frederiksen: »Pressen under Besættelsen«.
20. Socialdemokratiet modtog i månederne efter den 9. april 18.000 udmeldelser iflg. »Danmark besat og befriet« II s. 236.
    For Det radikale Venstres vedkommende har det ikke været muligt at finde noget tal. Partiets daværende sekretær, folketingsmand Johs. Christiansen skriver om vælgerorganisationen i »Den danske Rigs-

dag 1849–1949« III s. 347: »I besættelsestiden vanskeliggjordes det almindelige partiarbejde føleligt, bl. a. udfra den risiko, der kunne være forbundet med at have medlemslister liggende... Alligevel holdtes hele partiets organisationsmaskineri intakt...«

Til kapitel 1 er der i udstrakt grad gjort brug af andre fremstillinger, og primære kildestudier har kun fundet sted i yderst ringe omfang. Til orientering i pressen har citatrigdommen i L. Bindsløv Frederiksens »Pressen under Besættelsen« (1960) været til stor hjælp.

Kap. 2, s. 36–49.

1. Se f. eks. K.U.s cirkulærer af 30. apr. og 31. maj 1940 (Christmas Møllers arkiv), »Rød Ungdom« maj 1940 s. 41 og Hans Larsens ber.
2. »V.U.s Arbejde under de ændrede Forhold« af hovedbest.medl. Hans Andersen, Uvelse. Lignende henstillinger fra ledelser af ungdomsforeninger kan findes i »Dansk Folkestyre« 15. apr. 1940 s. 87, »Rød Ungdom« maj 1940 s. 41, »Radikal Ungdom« 1. maj 1940 s. 53–54, »Ungdoms og Idræt« 26. apr. 1940 s. 233 og »Dansk Ungdom« 19. apr. 1940 s. 174–75.
3. Breve fra Henrik Bonde-Henriksen til Ole Dorph-Jensen 12. dec. 1939, 26. febr. og 3. apr. 1940 (Ole Dorph-Jensens arkiv), referater i »Holstebro Avis« 16. marts 1940 og i »Højskolebladet« 22. marts 1940.
4. Denne skildring bygger på Richard Møller Petersens ber., som bekræftes af D. s. U.s protokol 24. apr. 1940, hvori der tales om »en Henvendelse fra privat Side«, af Geddes dagbog 5. sept. 1940, hvor han omtaler »den Kreds af Personligheder – nærmest fra Oxfordkredse, der oprindelig har givet Stødet til Ungdommens Samarbejde«, samt af brev fra Oldenburg til Dorph-Jensen 7. febr. 1941 (D.-J.s arkiv), hvor Oldenburg om oprindelsen til Dansk Ungdomssamvirke skriver: »Oxfordgruppens Inspiration samt Axel Møller og delvis D. s. U.s Formand, Poul Hansen, Richard [Møller Petersen] og jeg kan tillægge sig Æren.« Jvf. endv. s. 54 ff.
5. D.s.U.s protokol 24. apr. 1940.
6. Poul Møllers ber., Victor Grams ber., K. B. Andersens ber., J. M. Jensens ber.
7. V.U.s protokol. Indklæbet referat af forretningsudvalgsmøde 5. maj 1940, som 10. maj er sendt til V.U.s hovedbestyrelse.
8. Samme.

9. Deltagerliste. Liste over deltagere i møderne 9. og 17. maj (uden specifikation for de enkelte møder). Vilh. Nielsens arkiv.
10. Johs. Novrup i »Danmark under Verdenskrig og Besættelse« IV s. 140–41. Novrups fremstilling må bygge på et samtidigt referat af mødet den 9. maj.
11. Oldenburgs ber., Richard Møller Petersens ber., Jørgen Bøghs ber., Hal Kochs ber., meddelelse fra Oscar Hansen.
12. På mødet 10. juni (se s. 46 f.) ved et indlæg af Jens Marinus Jensen, formand for De danske Ungdomsforeninger, der dog ikke foreslog det kristelige indsat i formålsparagraffen, men hævdede, at »nationalt og kulturelt« var det samme som »dansk og kristen«. J. M. Jensen 12. juni 1940 i »Vandrebog for D.d.U.« Jvf. Jørgen Bøghs ber.
13. Johs. Novrup i »Danmark under Verdenskrig og Besættelse« IV s. 140–41.
14. Samme Redegørelse fra det foreløbige arbejdsudvalg juni 1940. Asger Jensens arkiv.
15. Redeg. fra det forel. arb.udv. juni 1940. Asger Jensens arkiv.
16. Samme.
17. Poul Hjerminds ber. Jvf. Redeg. fra det forel. arb.udv. juni 1940. Asger Jensens arkiv.
18. »Udkast til Formulering af Formaalet«. Asger Jensens arkiv.
19. I Ib Koch-Olsens arkiv findes tre varianter af »Vedtægter for Dansk Ungdomssamvirke«, der kan identificeres som: I. Det foreløbige arbejdsudvalgs forslag fremlagt på mødet 10. juni, benævnt »Forslag 2« (noget forslag 1 kendes ikke, men er måske det ovenfor nævnte »Udkast til Formulering af Formaalet«). II. Det på mødet 25. juni forelagte reviderede forslag benævnt »Forslag 3«. III. Det på mødet 25. juni endeligt vedtagne forslag i et duplikeret og et tryks eksemplar. Ændringerne er væsentligst af formel art, se dog s. 47 f. og s. 79.
20. Se s. 113.
21. Deltagerliste. »Indbudt til Deltagelse i Medlemsmødet den 10. juni og senere Møder.« Vilh. Nielsens arkiv.
22. Gengivelse af Poul Hansens tale er en rekonstruktion på grundlag af notater fra mødet nedskrevet af Vilh. Nielsen bagpå deltagerlisten. De direkte citater er fra disse. V. N.s arkiv.
23. Pressemeddelelse gengivet i hovedstadspressen og større provinsblade 3. sept. 1940. Se s. 97 f.
24. Se note 19.
25. Asger Jensens arkiv.
26. De her fremhævede ord findes også understreget med blyant i Ib Koch-Olsens eksemplar af redegørelsen. I. K.-O.s arkiv.

Kap. 3, s. 50–70.

1. Se kap. 1 s. 37.
2. Hoffmeyers ber.
3. Erik B. Nissens foredrag (E. B. N.s arkiv).
4. Erik B. Nissens ber.
5. F. eks. Hilmar Ødums ber.
6. Indbydelse i Grosens arkiv.
7. Grosens ber., Brandt Pedersens ber., Jørgen Jørgensens ber. Referat af mødet i »Ministerboligen« i Sorø i Grosens arkiv. Enkelte oplysninger fra dette møde kan udledes af et orienterende foredrag, som Brandt Pedersen holdt ved et ungdomsmøde på Vraa Højskole efter sin hjemkomst.
8. Indbydelse i Harhoffs arkiv.
9. Ang. »Folk og Værn« se s. 193 f.
10. Referat af mødet den 25. apr. i Harhoffs arkiv.
11. Brodersens ber.
12. Jørgens Jørgensens ber.
13. Referatet i Harhoffs arkiv.
14. Jørgen Jørgensens ber.
15. Samme og Rosenkjærs ber.
16. Stig Hansens ber.
17. Frandsens ber. og hans kontorkalender.
18. Frandsens og Rosenkjærs fælles ber.
19. Samme.
20. Indbydelse og deltagerliste (med afkrydsning) i Frandsens arkiv.
21. Frandsens og Rosenkjærs fælles ber.
22. Referat af mødet i Frandsens arkiv. Formodentlig udarbejdet af K. B. Andersen, der fra samme dato fungerede som sekretær for De ældres Råd.
23. Jørgen Jørgensen sigter her formodentlig til Oxfordbevægelsen. Se s. 54 ff.
24. Rosenkjærs ber.
25. Referat af møderne i radioen mellem repræsentanter for de fire politiske ungdomsorganisationer i K. B. Andersens arkiv. (K. B. A. var på det tidspunkt ansat i Rosenkjærs afdeling i radioen.)
26. »Udkast til Oversigt over de Omraader, hvor Foreninger for dansk Ungdom kunde ønske Bistand af »et Ungdomsraad« og Statsradiofonien i deres Arbejde for Udbredelse af dansk Kultur.« K. B. Andersens arkiv.
27. Vedr. mødedeltagerne i ungdomssamvirkemøderne i Studenterforeningen i maj, se s. 42 f.

Kap. 4, s. 71–82.

1. Om den politiske udvikling frem til samlingsregeringens dannelse 8. juli 1940 se Den parlamentariske Kommissions beretning IV bil. 1–39. Fremstillingen i denne bog støtter sig desuden til en utrykt afhandling af amanuensis H. Westergård-Andersen, Århus, som denne velvilligst har stillet til forfatternes rådighed.
2. Notat af Jens Marinus Jensen. J. M. J.s arkiv.
3. V.U.s protokol 23. juni 1940.
4. Se s. 39 f.
5. »Konservativ Ungdom 1904–44« s. 404. Jvf. Geddes dagbogsblade fra efteråret 1939, 5. sept. og 1. okt. samt Poul Hjerminds ber.
6. Geddes dagbog 19. juli 1940.
7. Citeret efter »K.U.« 1. juli 1940 s. 7.
8. »Konservativ Ungdom 1904–44« s. 403–04.
9. Om Leo Danes holdning se »Konservativ Ungdom 1904–44«, artikler i »K.U.« apr.–juni 1940, Geddes dagbog 9. juni og 19. juli 1940, brev fra Kaj Nissen til Christmas Møller 13. juli 1940 (C. M.s arkiv), Hjerminds, Poul Møllers, Asger Jensens og Ole Bjørn Krafts beretninger.
10. Brev fra Kaj Nissen til Christmas Møller 13. juli 1940 (C. M.'s arkiv). »Konservativ Ungdom 1904–44« s. 404. Artiklen bragt i »K.U.« 1. juni 1940 s. 1 f.
11. Chr. Thor Møller til Christmas Møller 6. juni 1940 (C. M.s arkiv). Jvf. »Konservativ Ungdom 1904–44« s. 405.
12. Brev fra Kaj Nissen til Christmas Møller 13. juli 1940 (C. M.s arkiv), Geddes dagbog 19. juli 1940.
13. Se s. 66 ff.
14. Geddes dagbog 21. juni 1940. Brev fra Kaj Nissen til Christmas Møller 13. juli 1940. (C. M.s arkiv).
15. Geddes dagbog 19. juli 1940. »Konservativ Ungdom 1904–44« s. 406–07.
16. »Konservativ Ungdom 1904–44« s. 407, Geddes dagbog 28. juli 1940.
17. Cit. efter »K.U.« 1. aug. 1940 s. 1.
18. Cit. efter »Dansk Folkestyre« 1. juli 1940 s. 139.
19. »Radikal Ungdom« 1. aug. 1940 s. 83–85.
20. »Rød Ungdom« sept. 1940 s. 81.
21. Cit. efter »Rød Ungdom« sept. 1940 s. 86. Indlæggene fra R.U.s og V.U.s formænd er optrykt i hhv. »Radikal Ungdom« 1. sept. 1940 s. 97 f. (se s. 117) og »Dansk Folkestyre« 15. aug. 1940 s. 173 f.
22. D.s.U.s protokol 8. aug. 1940, pkt. 4.
23. Se kap. 8.

24. Brev fra Jørgen Bøgh til Th. Laursen. Sendt fra denne til Jens Marinus Jensen 1. juni 1940. J. M. J.s arkiv.
25. Skrivelse fra D.U. til dets medlemmer 19. juni 1940. J. M. J.s arkiv.
26. »Rød Ungdom« aug. 1940 s. 72, Vilh. Nielsens ber., Jørgen Bøghs ber.
27. Se s. 66 ff.
28. K. B. Andersens arkiv. Se om denne skitse s. 112 f.
29. Referat i Frandsens arkiv. Brev fra Hjermind til Frandsen 3. aug. 1940. (Frandsens arkiv.)
30. Se s. 46 f. samt kap. 2 note 19.
31. Brev fra Hjermind til Frandsen 3. aug. 1940. Frandsens arkiv.
32. Se s. 59 ff.
33. Se s. 54 ff.
34. Richard Møller Petersens ber., Tom Krusells ber., Poul Thunes ber., Peter Nielsens ber. Brev fra Karl Olsen, Kolding, til Asger Jensen 19. aug. 1940 (Asger Jensens arkiv). Brev fra et medlem af K.U. i Ålborg til Asger Jensen juli–aug. 1940. Asg. J.s arkiv.
35. Peter Nielsens ber.
36. V.U.s protokol, forr.udv.møde 30. aug. 1940.
37. Se s. 66 ff.
38. De pågældende cirkulærer kendes ikke; men deres modtagelse i lokale afdelinger dokumenteres af protokol for D.s.U.-Fredericia 22. aug. 1940 (Arbejderbevægelsens arkiv) og brev fra Vøgg Ramming, formand for K.U. for Holte og Omegn, til Johs. Hoffmeyer 16. sept. 1940 (J. H.s arkiv).
39. D.s.U.s protokol 8. aug. 1940, pkt. 4.
40. V.U.s protokol.
41. Eksempler kendes fra Randers (Asger Jensens ber.) og Kerteminde (Lars Nielsens ber.). I artiklen »Dansk Ungdomssamvirke« i »Fri Ungdom« III s. 141 ff. betegner Gedde resultatet af denne henvendelse som »over al Forventning godt«. Jvf. dog s. 156.
42. »Foreløbigt Udkast til Arbejdsplan for Dansk Ungdomssamvirke« (Frandsens arkiv). Arbejdsplanen er udateret, men udarbejdelsen kan fastslås at være afsluttet mellem 3. og 8. aug. 1940.
43. Mødereferat 22. aug. 1940 i Frandsens arkiv.
44. Samme 13. juli 1940.
45. Samme 16. aug. 1940.
46. Se note 43.

Kap. 5, s. 83–93.

1. Se kap. 4 s. 72 med note 1.
2. Cit. efter »Besættelsestidens Fakta« 2. bd. s. 1433 f.

3. Senioratets forhandlingsprotokol 1940 s. 6.
4. Protokol for Stud.foren.s repræsentantskab 27. maj 1940, jvf. samme 4. sept. 1940.
5. Se kap. 2.
6. Protokol for Stud.foren.s bestyrelse 10. juni 1940.
7. »Politiken« 15. aug. 1940. Byretsdommen over Jørgen Sehested m. fl. Parl. Komm. XIII bil. 64 a.
8. Th. Junckers tale 16. aug. er refereret i »Nationaltid.«, »Berl. Tid.« og »Politiken« 17. aug. 1940.
9. Kaj Munks tale er trykt efter manuskript i »Dagen er inde« s. 174 ff.
10. Notits af presseattaché Gustav Meissner 13. sept. 1940. Parl. Komm. XIII bil. 107.
11. Udførlige referater af Gamborgs tale og den efterfølgende debat findes i »Berl. Tid.«, »Nationaltid.« og »Politiken« 16. aug. 1940. Citaterne er fra »Berl. Tid.«s referat.
12. Poul Møllers ber., Protokol for Stud.foren.s repræsentantskab 4. sept. 1940, »Politiken« 5. sept. 1940.
13. Protokol for Stud.foren.s repræsentantskab 4. sept. 1940, Senioratets forhandlingsprotokol 9. og 16. sept. 1940 s. 13–14.
14. Referat af mødet på Snoghøj 3. marts 1940, brev fra Jørgine Abildgaard til J. M. Jensen 15. marts 1943 (J. M. J.s arkiv). J. M. Jensen i »Vandrebog for D.d.U.s Styrelse« 20. apr. 1940.
15. Aarsskrift 1939 s. 107 ff. (udk. marts 1940).
16. »Forslag til Samling og Dannelse af Danmarks Ungdomsforbund«. J. M. Jensens arkiv.
17. Niels Bukh i Ollerup Gymnastikhøjskoles årsskrift 1936 s. 134–35.
18. Ollerup Gymnastikhøjskoles årsskrift 1940 s. 81–82.
19. Mødereferat i Frandsens arkiv.
20. Niels Bukh i Ollerup Gymnastikhøjskoles årsskrift 1940 s. 94 f., »Ungdom og Idræt« 26. sept. 1940 s. 491.
21. Hjerminds ber.
22. Brandt Pedersens referat af mødet i Grundtvigs Hus 9. sept. 1940 (Br. P.s arkiv). Jørgen Jørgensens ber.
23. Niels Bukh i Ollerup Gymnastikhøjskoles årsskrift 1940, Søgaard Jørgensens ber., Jørgen Jørgensens ber.
24. Mødereferat i Frandsens arkiv. Jørgen Bøghs ber., Jørgen Jørgensens ber.
25. Niels Bukh i Ollerup Gymnastikhøjskoles årsskrift 1940 s. 95.

Kap. 6, s. 94–103.

1. Pastor Axel Bang i »Fem Aar, Indtryk og Oplevelser« I s. 104–06.
2. Se s. 90 ff.

3. Parl. Komm. XIII a 321.
»Das Ministerium für Jugendertüchtigung, welches nicht nur die Jugendorganisationen einheitlich zusammenfassen, sondern ihnen auch durch Sport und geistige Schulung über die Hochschulen neue Ziele geben soll.«
4. »Nationaltid.« 2. sept. 1940.
5. Se s. 93.
6. Hjerminds ber., K. B. Andersens ber., Rosenkjærs ber.
7. Hjerminds ber.
8. De fleste blade har meddelelsen om Dansk Ungdomssamvirkes eksistens den 3. sept. 1940. »Nationaltid.« har en afsluttende bemærkning i interviewet med forstander Niels Bukh den 2. sept., som viser, at i hvert fald »Nationaltid.« har været orienteret om planerne den dag.
9. »Berl. Tid.« 3. sept. 1940 side 1.
10. Geddes dagbog 5. sept. 1940.
11. 3. sept.
12. »Berl. Tid.« 4. sept. 1940.
13. »Soc.-Dem.« 3. sept. 1940 s. 2.
14. »Soc.-Dem.« 4. sept. 1940.
15. »Roskilde Tid.« 4. sept. 1940 s. 3.
16. »Aarhuus Stiftstid.« 4. sept. 1940 s. 7.
17. »Kristl. Dagbl.« 4. sept. 1940.
18. Jørgen Jørgensens tale efter referatet i »Kristel. Dagbl.« 8. sept. 1940.
19. Se s. 93.

Kap. 7, s. 104–111.

1. Se s. 79.
2. Ang. mødet i Roskilde bispegård den 14. juni 1940, se s. 59 ff.
3. Ang. mødet i Sorø, se s. 52 ff.
4. Indbydelsesskrivelsen til mødet i Grundtvigs Hus 9. sept. 1940 i Frandsens arkiv.
5. »Danske Samfund«, organisation for nationalitetskampen i Sønderjylland. Stiftet i de mest udsatte sogne i 1933, 1940 udvidet til at omfatte Sønderjylland fra Kongeåen til grænsen.
6. C. P. O. Christiansens redegørelse for arbejdet i Frederiksborg amt. Frandsens arkiv.
7. Indbydelsen til mødet 9. sept. Frandsens arkiv.
8. Jørgen Jørgensens ber.
9. Referat af mødet i Grundtvigs Hus 9. sept. (Frandsens arkiv).
10. Brandt Pedersens arkiv.
(Således opfattedes Jobs. Frandsens indledning af Brandt Pedersen,

der under mødet nedskrev sit referat på bagsiden af den udsendte indbydelse. I det mere officielle referat, som K. B. Andersen udarbejdede, brugtes det mere modererede udtryk for de unges accept, at de var indforstået med, at de ældre arbejdede på dette grundlag, og længere strakte enigheden vel ikke.)
11. Brandt Pedersens arkiv.
12. Dette og følgende citater er fra K. B. Andersens referat i Frandsens arkiv.
13. Mødet i Roskilde bispegård, se s. 59 ff.
14. Frandsens arkiv.
15. Frandsens arkiv. (Udkast til overenskomsten mellem Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd.)
16. Frandsens arkiv.
17. Parl. Komm. IV stenogr. ref. sp. 68.

Kap. 8, s. 112–128.

1. Se s. 98.
2. En skriftlig redegørelse for Dansk Ungdomssamvirke med opfordring til organisations-tilmelding foreligger i J. M. Jensens arkiv.
3. Se s. 47.
4. Se s. 55 f.
5. Se s. 80.
6. Se s. 46.
7. K. B. Andersens arkiv, K. B. Andersens ber. og Rosenkjærs ber.
8. Se s. 109 f.
9. Se s. 45 f.
10. Frandsens arkiv.
11. »K.U.« 1. aug. 1940.
12. Asger Jensens arkiv.
13. Se s. 97 ff.
14. 19. aug., se s. 93.
15. »Vandrebog for D. d. U.s styrelse«, J. M. Jensens ber.
16. Dansk Ungdomssamvirkes nye vedtægter var endnu ikke vedtaget, så en formel foreningstilslutning var ikke mulig.
17. J. M. Jensens arkiv.
18. »Vandrebog for D. d. U.s styrelse«, J. M. Jensen 4. okt. 1940.
19. J. M. Jensens ber.
20. Et eksempel nævnes i Henrik Hansens ber.
21. Brev fra generalløjtnant E. With til bankdirektør T. Wad, kasserer i De ældres Råd 2. nov. 1940 (Frandsens arkiv).
Generalløjtnant E. With, der både var formand for Akademisk Skyttekorps og medlem af overbestyrelsen for De danske Skytte-,

Gymnastik- og Idrætsforeninger, korresponderede i okt. og nov. med bankdirektør T. Wad om begrundelsen for afslaget.
Brev fra Ole Dorph-Jensen til Troels Oldenburg og Vilhelm Nielsen 28. jan. 1941 efter O. D.-Jensens samtale med folketingsmand Arnth Jensen, der var formand for D. d. S., G. og I.

22. Stig Hansens ber.
23. Brev fra Dansk Vandrelaug til D.U. 2. nov. 1940 (D. V. L.s arkiv). »Dansk Vandrelaug« dec. 1940. (Beslutningen blev taget på et hovedbestyrelsesmøde den 27. okt.)
Brev fra Stig Hansen til Hilmar Ødum dec. 1940 (Ødums arkiv).
24. Brev fra Stig Hansen til Hilmar Ødum 3. febr. 1941 (Ødums arkiv).
25. Se s. 66 ff.
26. Se s. 77 f.
27. Talen citeret efter »Radikal Ungdom« sept. 1940.
28. Bjørn Hansens dagbog 11. sept. 1940 (Bjørn Hansens arkiv).
29. Formodentlig forsøgtes det fra K.U.s side at holde R.U. udenfor, jvf. et brev fra Adam Møller til Poul Hjermind den 20. febr. 1941, hvor Adam Møller skriver: »... Men mon ikke det er gaaet, som da du i sin Tid arbejdede paa at holde Radikal Ungdom udenfor.«
30. Se s. 89.
31. Se s. 86 ff.
32. Bjørn Hansens ber.
33. D.s.U.s protokol 18. okt. 1940.
34. Bjørn Hansens dagbog. Referat fra bestyrelsesmøde i R.U. for København 12. okt. 1940. Bjørn Hansens arkiv.
35. Samme.
36. Bjørn Hansens dagbog 14. og 16. okt. 1940.
37. Poul Møllers ber.
38. »Ungdomslederen« (D.s.U.s lederblad) 10. okt. 1940 s. 53.
39. Bjørn Hansens dagbog 21. okt. 1940, Bjørn Hansens ber.
40. Poul Møllers ber., »K.U.« 1. nov. 1940.
41. 8. nov. 1940.
42. 31. okt. 1940.
43. Bjørn Hansens dagbog 8. nov. 1940.
44. Bjørn Hansens dagbog 31. okt. 1940.
45. Victor Grams ber., J. M. Jensens ber.
46. Dagspressen 1. nov. 1940.
47. Se s. 157.
48. »Lederbladet« 1. jan. 1941.
49. Fællesbestyrelsen for K.F.U.M. og K.s svar blev aftrykt i »Kristel. Dagbl.« 26. okt. 1940.
50. Fortrolig skrivelse til formænd og sekretærer i K.F.U.M. og K. 28. nov. 1940. Ødums arkiv.

51. »Kristel. Dagbl.« 25. okt. 1940.
52. Chr. Bauns udtalelser i »Kristel. Dagbl.« 23. okt. 1940.
53. Hilmar Ødums indlæg i »Kristel. Dagbl.« 25. okt. 1940.
54. »Nationaltid.« 29. okt. 1940.
55. »Kristel. Dagbl.« 3. nov. 1940.
56. »Kristel. Dagbl.« 7. nov. 1940.
57. »Kristel. Dagbl.« 19. nov. 1940.
58. Hilmar Ødums ber.
59. Se s. 123.
60. Brev fra Gunner Engberg til Hilmar Ødum 26. okt. 1940 (Ødums arkiv).
61. Brev fra Hilmar Ødum til Gunnar Engberg 2. nov. 1940. Hilmar Ødum svarer her også på et brev fra Gunnar Engberg af 28. okt. 1940 (Ødums arkiv).
62. Ødums arkiv.
63. Gunnar Engberg i »Maanedsblad for KFUM i København« jan. 1941.
64. Se s. 132 ff.
65. Se s. 55 f. Chr. Bartholdys indlæg på mødet hos skibsreder Chr. Harhoff.
66. Brev fra Hilmar Ødum til Gunnar Engberg 3. jan. 1942 (Ødums arkiv), Hilmar Ødums ber.
67. J. M. Jensens ber.
68. Einar Nielsen skrev allerede den 25. okt. 1940 til Hilmar Ødum, at man ikke burde følge fællesbestyrelsens beslutning (Ødums arkiv).
69. Se s. 43.
70. Bjørn Hansens dagbog 8. nov. 1940.

Kap. 9, s. 129–147.

1. Artiklen »Dansk Ungdomssamvirke« er usigneret, men må som artiklerne i »Rød Ungdom« om dette emne være skrevet af Poul Hansen.
2. Jens Marinus Jensen i »Vandrebog for D. d. U.s Styrelse« 7. dec. 1940.
3. Om Hjermind som ophavsmand til ideen om Hal Koch: Rosenkjær og Frandsens ber., Hjerminds ber., Jørgen Bøghs ber., Poul Hansens ber., Rosenkjærs ber. 23. sept. 1960, Stig Hansens ber., Hal Kochs ber., A. Clausagers ber.
4. »Berl. Tid.« 19. sept. 1940.
5. »Berl. Tid.« 26. sept. 1940.
6. »Berl. Aften« 19.–20. sept., 8.–9. og 29.–30. okt. 1940.

7. Optrykt i Hal Koch: »Lidt af hvert« 1940 s. 9 ff.
8. Hjerminds ber., Hal Kochs ber.
9. Hjerminds ber., Hal Kochs ber.
10. Hjerminds ber. Brev fra Hal Koch til Arne Sørensen 8. apr. 43. Arne Sørensens arkiv.
11. Hal Kochs ber.
12. Se ovenfor s. 132.
13. Hal Kochs ber.
14. Hal Kochs ber., Hal Koch: »Hvorledes man ogsaa kunne opleve de mærkelige besættelses-aar«, »Berl. Aften« 3. jan 1959. Rosenkjærs ber. 23. sept. 1960.
15. Poul Hansens ber.
16. Se s. 120.
17. Protokollen for dette møde er ført af Victor Gram.
18. Geddes lommebog for 1940 viser arbejdsudvalgsmøder 10., 15. og 30 okt., mens et arbejdsudvalgsmøde 24. okt. anføres som aflyst.
19. Hal Kochs arkiv.
20. Se s. 288.
21. Memorandum vedlagt brev fra Hal Koch til Bramsnæs 23. dec. 1940 (Hal Kochs arkiv).
22. Se Hal Koch: »Vandene skilles« 1943 s. 6, jvf. Hal Koch: »Dagen og Vejen« 1942 s. 6–7.
23. Kort angivelse i mødereferaterne i Frandsens arkiv, Hal Koch: »Hvorledes man ogsaa kunne opleve de mærkelige besættelses-aar«, »Berl. Aften« 3. jan. 1959, Hal Kochs ber., Rosenkjær og Frandsens ber., Rosenkjærs ber. 28. nov. 1960, K. B. Andersens ber., Jørgen Jørgensens ber., Frandsens ber.
24. Mødereferat i Frandsens arkiv. Jvf. lignende udtalelser 22. aug. 1940 (referat i Frandsens arkiv) samt 8. sept. 1940, se s. 106 f.
25. Om »Folk og Værn« se kap. 13.
26. »Resumé fra Sammenkomsten på Skodsborg Søbad 22.–24. nov. 1940« (Jørgen Jørgensens arkiv).
27. »Vejen fremad – og Maalet«. »Lederbladet« febr. 1942 s. 4 f.
28. »Vandrebog for D. d. U.s Styrelse«.
29. »Hvad er egentlig Dansk Ungdomssamvirke og hvad vil det?« s. 3 f.
30. »Dansk Ungdomssamvirke og den 9. April«, også aftrykt i »Demokraten« 4. jan. 1941.
31. »Vejen fremad – og Maalet« s. 3 ff.
32. Om Højgaardgruppens henvendelse se: Parl. Komm. IX bil. 39–65.
33. »Vort politiske Ansvar nu« i »Det tredie Standpunkt« nr. 4, febr. 1941 s. 145 ff.
34. Dette og følgende referat og citater er fra Hal Kochs foredrag i

Grundtvigs Hus 30. jan. 1941, det første i en række af 5 historiske foredrag af Hal Koch arrangeret af D. U. for København. Indledningsforedraget trykt under titlen »Fællesskab – Fasthed – Frihed« som kronik i »Kristel. Dagbl.« 2. febr. 1941.

35. Aftrykt i »Lederbladet« maj 1941 s. 3.
36. Resolution fra D. U.s repræsentantskabsmøde 1.–3. maj 1942. »Lederbladet« maj 1942 s. 128.
37. Se s. 85.
38. Brev fra Vilh. Nielsen til Gedde 12. nov. 1941 (V. N.s arkiv).
39. »Fallitboet« Danmark s. 3 ff.
40. »Lederbladet« febr. 1941 s. 10. Jvf. Hal Kochs anmeldelse i »Berl. Aften« 13. jan. 1941, »De gode gamle Dage«, kronik.

Kap. 10, s. 148–162.

1. Se s. 64 ff. og s. 104 ff.
2. Om opbygningen af »De ældres Råd«s tillidsmandssystem og dettes arbejde: Breve fra amtstillidsmændene til K. B. Andersen og Johs. Frandsen aug. 1940–dec. 1941 og møderef. 8. febr. 1941 og 24. apr. 1941 (Frandsens arkiv), Erik B. Nissens ber., Grosens ber., Henrik Hansens ber., meddelelse fra Kr. Hillgaard, Brandt Pedersens ber.
3. Erik B. Nissens ber., meddelelse fra Kr. Hillgaard.
4. Frandsens arkiv.
5. Mødereferater i Frandsens arkiv.
6. Møderef. 14. juni og 9. sept. 1940 med indbydelseslister (Frandsens arkiv). Ref. af Brandt Pedersen for mødet 9. sept. (Br. P.s arkiv).
7. Brev fra Johs. Frandsen til forst. J. Futtrup 9. juni 1943 (Frandsens arkiv).
8. Rosenkjær og Frandsens ber. Svar på indbydelser. Frandsens arkiv.
9. Eksempel s. 186 ff.
10. Brandt Pedersens manuskript (Br. P.s arkiv).
11. Ikke fuldt udarbejdet manuskript af Erik B. Nissen (E. B. N.s arkiv. E. B. N.s lommebog 1941).
12. Herom brev fra lærer Eilif Andersen til Jens Marinus Jensen 26. sept. 1940. J. M. J.s arkiv, jvf. Parl. Komm. V, Aktstykker s. 335 ff.
13. Se s. 186 ff.
14. Svar på indbydelser. Frandsens arkiv. Jens Rasmussens ber.
15. Jens Rasmussens ber.
16. Se s. 105 og s. 169.
17. Møderef. 6. febr. 1941 (Frandsens arkiv).
18. Samme.
19. Se endvidere henvisninger i note 2.

20. Frandsens arkiv.
21. F. eks. i Sorø amt (brev fra Erik B. Nissen til K. B. Andersen, Erik B. Nissens ber., møderef. 6. febr. 1941. Frandsens arkiv) og på Lolland-Falster (møderef. 6. febr. 1941. Frandsens arkiv).
22. V. U.s protokol 12. aug. 1940 pkt. 1.
23. Redegørelse af C. P. O. Christiansen bilagt brev fra skotøjshandler Hauge til C. P. O. Christiansen 3. sept. 1940 (Frandsens arkiv).
24. Se note 21.
25. Møderef. 24. apr. 1941 (Frandsens arkiv).
26. Samme.
27. Vilh. Nielsens ber. jvf. Johs. Novrup: »Fra Arbejdsmarken. Ribe Amt« i »Lederbladet« febr. 1942 s. 41 ff.
28. Se s. 101.
29. Se s. 97 ff.
30. Se s. 81.
31. Marts 1940: 314 (»Rød Ungdom« apr. 1940), marts 1941: 291 (»Rød Ungdom« maj 1943).
32. »K. U.« 15. nov. 1940.
33. »Lederbladet« jan. 1941 s. 9.
34. April 1944 opgaves tallet til 115 + 48, der stod udenfor landsorganisationen (»Lederbladet« maj 1941 s. 3), okt. 1941: 155 udvalg (»Lederbladet« nov. 1941 s. 14), maj 1942: 293 udvalg + 210 tillidsmænd (»Lederbladet« maj 1942 s. 126), maj 1943: 298 udvalg + 263 lokale tillidsmænd (»Lederbladet« juni 1943 s. 248).
35. Formandsliste fra 1. jan. 1942 (J. M. Jensens arkiv).
36. »Konservativ Ungdom 1904–1944« s. 409.
37. Samme s. 415 f., »K. U.« apr. 1941.
38. »Ungdomslederen« 10. okt. 1940 s. 55.
39. Forhandlingsprotokol for D.s.U.-Fredericia (Arbejderbevægelsens arkiv). Se endv. breve mellem Vilh. Nielsen og Gedde 30. aug.–4. sept. 1941 (V. N.s arkiv).
40. Hans Larsens ber., brev fra Hans Larsen til Chr. Baun 15. sept. 1940 (Hans Larsens arkiv). Formandsliste fra 1. jan. 1942 (J. M. Jensens arkiv).
41. Breve fra Vilh. Nielsen til Gedde 2. sept. og 15. okt. 1941 (V. N.s arkiv).
42. F. eks. i Søllerød. Protokol for D.U. i Søllerød kommune 30. okt 1940. Hoffmeyers arkiv.
43. Brev fra Vilh. Nielsen til Gedde 2. sept. 1941 (V. N.s arkiv), jfr. brev fra Henrik Bonde Henriksen m. fl. 14. dec. 1940. Ole Dorph-Jensens arkiv.
44. Vilh. Nielsen til Gedde 16. nov. 1941 (V. N.s arkiv).
45. »Lederbladet« maj 1941 s. 11, »Lederbladet« juni 1942 s. 168 ff.

46. Se s. 246 ff.
47. Se f. eks. Toldstrups ber., meddelelse fra H. J. Thomsen, Brønderslev.
48. Hoffmeyers manuskript og mødeprogram (Hoffmeyers arkiv).
49. »Søllerød Tid.« 12. dec. 1940.
50. Grosens ber. Manuskript i Grosens arkiv.
51. Program for mødet i Lindevangsskolen (K. B. Andersens arkiv), brev fra Ødum til ekspeditionssekr. Oksen 16. dec. 1940 (Ødums arkiv), kassebog for De ældres Råd 5. dec. 1940 (»D.U. Til Dækning af Underskud ved de 3 Møder d. 1.12. Kr. 2500,–«) (Frandsens arkiv), Einar Nielsens ber.
52. Monrad til K. B. Andersen 29. nov. 1940 (Frandsens arkiv).
53. F. eks. Slagelse, se protokol for D.U. i Slagelse 22. nov. – 3. dec. 1940.

Kap. 11, s. 163–175.

1. Se s. 98.
2. Talerliste 1940. Foreløbig filmsliste (Hoffmeyers arkiv). Listerne udvidedes løbende gennem supplementer i »Lederbladet«.
3. Talerlister for Sjælland, Fyn og omliggende øer, Jylland (Hoffmeyers arkiv).
4. Ber. fra arbejdsudvalget maj 1942 (J. M. Jensens arkiv).
5. Johs. Munck i »De fem lange Aar« III 1947, s. 1177.
6. Se s. 222.
7. Se s. 145 f.
8. Gedde til Johs. Hoffmeyer 11. nov. 1940 (J. H.s arkiv).
9. Hal Koch i »Lederbladet« marts 1945 s. 57 ff.
10. F. eks. i Odense, Rud. Lundbechs ber., Lars Nielsens ber. jvf. K. B. Andersens ber.
11. Geddes dagbog 22. sept. og 5. okt. 1941.
12. Samme 27. dec. 1942.
13. Geddes kalender 1943, 8.–24. jan.
14. Hal Koch i »Lederbladet« aug. 1944 s. 253 f.
15. Se s. 42 ff.
16. Asger Jensens arkiv.
17. »Lederbladet« maj 1941 s. 3.
18. Om Vilh. Nielsens rejser se breve mellem Vilh. Nielsen og Gedde 27. aug. 1941 – 10. marts 1942 (V. N.s arkiv).
19. Brev fra Hal Koch til Ernst Petersen 5. dec. 1941 (E. P.s arkiv).
20. Se s. 81 f.
21. Redegørelse fra C. P. O. Christiansen sept. 1940 (Frandsens arkiv).
22) »Samtale- og Studiekredskursus i Oktober«, cirkulære fra D.U. til

de lokale udvalg (K. B. Andersens arkiv). Om den svigtende tilslutning se J. M. Jensens manuskript til indledning ved fællesudvalgsmøde 29. dec. 1940 (J. M. J.s arkiv) og A. Brandt Pedersens ber.

23) Om sæsonen 1940–41 se Vilh. Nielsen i »Lederbladet« apr. 1941 s. 17 f.
24) »Lederbladet« maj 1942 s. 126.
25. »Lederbladet« juni 1943 s. 248.
26. J. M. Jensens arkiv.
27. »Lederbladet« maj 1942 s. 128.
28. I foråret 1941 antoges 3.000 danske arbejdere til arbejde for den tyske værnemagt i Norge. Foruden som en hjælp til tyskerne kunne dette opfattes som en provokation overfor nordmændene.
29. Her må i første række tænkes på Staunings tale i Studenterforeningen 8. marts 1941, hvor han erklærede sig indforstået med Tysklands ledelse i »Det nye Europa«, og et interview i det svenske »Aftonbladet« 17. aug. 1941 – optrykt i danske aviser 18. aug. 1941 – hvori Stauning bl. a. hævdede, at der var sket en positiv ændring i den danske befolknings holdning overfor tyskerne, efter at de havde vendt våbnene mod Rusland. Se »Besættelsestidens Fakta« 1. bd. s. 179 og 188, Vilh. la Cour (red.): »Danmark under Besættelsen« I s. 299 og 319, Hartvig Frisch: »Danmark besat og befriet« I s. 149 ff. og 187 f.

Kap. 12, s. 176–189.

1. Einar Nielsens referat fra repræsentantskabsmødet (Bjørn Hansens arkiv).
2. »Lederbladet« nov. 1941 s. 14.
3. »Lederbladet« maj 1941 s. 3.
4. Program for repræsentantskabsmødet (K. B. Andersens arkiv).
5. Referat af talerne i Erik B. Nissens arkiv. Referat også i Einar Nielsens referat fra repræsentantskabsmødet (Bjørn Hansens arkiv).
6. Erik B. Nissens referat (E. B. N.s arkiv).
7. F. eks.: Kladde til brev fra Ib Koch-Olsen til arbejdsudvalget 14. nov. 1941 (I. K.-O.s arkiv).
8. Indkaldelse til ekstraordinært repræsentantskabsmøde (K. B. Andersens arkiv).
9. Antallet af fremmødte i brev fra Hal Koch til Ernst Petersen (E. P.s arkiv).
10. Referat af det ekstraordinære repræsentantskabsmøde foreligger i notater foretaget under selve mødet af Erik B. Nissen (E. B. N.s arkiv) og i Ib Koch-Olsens arkiv. Da Ib Koch-Olsens er en ren-

skrift til brug ved foredrag, der ganske vist er foretaget umiddelbart efter mødet, er E. B. N.s referat her at foretrække. Ib Koch-Olsens referat er flere steder mere fyldigt, men også omdisponeret. I øvrigt er der flere steder verbal overensstemmelse.

11. At det var Aksel Møller, der talte, fremgår dels af Ib Koch-Olsens referat, dels af en protokol for D.U. i Esbjerg.
P. Munch retter i sine optegnelser en kritik mod Aksel Møllers orientering, hvor der efter P. Munchs mening var mange misforståelser.
12. Der lå her en afstandtagen fra studenternes demonstrationer mod antikominternpagten.
13. Hal Kochs brev til Ernst Petersen (E. P.s arkiv).
14. Erik B. Nissens ber.
15. Hal Kochs brev til Ernst Petersen (E. P.s arkiv).
16. Udskrift af Grosens lommebog, Grosens ber.
17. Erik B. Nissens referat af det ekstraord. repræsentantskabsmøde (E. B. N.s arkiv), Ib Koch-Olsens referat af samme møde.
18. Samme. Se også Hal Kochs brev til Ernst Petersen (E. P.s arkiv).
19. Ang. forholdet mellem »Oktoberkredsen« og »Novemberkredsen« se Henrik Hansens ber. og Ernst Petersens ber.
20. Se s. 53 ff. og s. 104 ff.
21. Martin N. Hansens ber.
22. Henrik Hansens ber.
23. Biskop Rosendal havde trukket sig ud af arbejdet.
24. Referat af mødet 28. jan. 1942 i Erik B. Nissens arkiv.
25. Enkelte danske gesandter i allierede lande havde nægtet at modtage ordrer fra den danske regering, så længe besættelsen varede. Der hentydes formodentlig her til en erklæring af 7. jan. 1942 rettet mod den afskedigede danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann. Parl. Komm. V s. 218.
26. I Aksel Møllers redegørelse på det ekstraord. repræsentantskabsmøde i D.U. var sagen blevet fremstillet således, at et nej til antikominternpagten fra de politiske ministre blot havde medført, at der var blevet dannet en ny regering, der havde sagt ja. Ib Koch-Olsens referat.
27. Protestadresse omtalt i Grosens lommebog (udskrift i Grosens ber.). Noget senere også en adresse fra københavnske læger. Se Hæstrup: »Kontakt med England« s. 125, jvf. »Frit Danmark« maj 1942.

Kap. 13, s. 190–203.

1. Hjerminds ber. på repr.-mødet 2. maj 1942 s. 20–21 (J. M. Jensens arkiv).

2. Frandsens arkiv.
3. Nogle lokale K.U.-organisationer saboterede oprettelsen af samarbejdsudvalg. Se s. 157.
4. Brev fra K.U. for Kbh. og Fr.b. til D.U. for Kbh. m. fl. 19. febr. 1941 (Hilmar Ødums arkiv).
5. Brevveksling mellem Hjermind og Christmas Møller med kopier af brevveksling mellem Poul Hjermind og Adam Møller i Christmas Møllers arkiv.
6. Alsing Andersen: Redegørelse ang. de danske troppers holdning den 9. april (»Politiken« 12. apr. 1940). Staunings meddelelse ang. bebrejdelser mod den danske militærmagt (»Berl. Tid.« 13 apr. 1940). Begge meddelelser i »Besættelsestidens Fakta« I s. 148–149.
7. Referat af mødet på Skodsborg Søbad i Jørgen Jørgensens arkiv. Se også s. 140.
8. D.s.U.s protokol 25. febr. 1941.
9. »Lederbladet« febr. 1942. Eks.: Randers (Asger Jensens arkiv). Hoffmeyers arkiv.
10. Bjørn Hansens arkiv.
11. P. Munchs optegnelser 20. maj 1941, Hal Kochs ber.
12. »Holbæk Amts Venstrebl.« 9. febr. 1942.
13. Se »Lederbladet« marts 1942 s. 81: »Aabent Brev til Professor Hal Koch«.
14. »Lederbladet« febr. 1942: »Folk og Værn. Forsvarsagitation eller folkeligt Samarbejde«.
15. Hal Kochs ber.
16. »Lederbladet« marts 1942 s. 61: »Radikal Ungdom og Dansk Ungdomssamvirke« (Axel Jensen).
17. »K.U.« 15. febr. 1942 s. 2.
18. »Dansk Folkestyre« 15. febr. 1942 s. 43.
19. »Lederbladet« marts 1942 s. 81: »Aabent Brev til Professor Hal Koch«.
20. »Lederbladet« marts 1942 s. 81: »Svar fra Professor Hal Koch«.
21. »Radikal Ungdom« aug. 1943 s. 97.
22. F. eks. »Berl. Tid.« 13. juli 1943. »Ekstrabl.« 16. juli 1943.
23. Hjerminds erklæring, »Nationaltid.« 12. juli 1943.
24. Poul Møller i »Nationaltid.« 16. juli 1943.
25. »Politiken« 13. juli 1943.
26. Victor Gram i »Soc.-Dem.« 17. juli 1943.
27. »Politiken« 13. juli 1943.
28. »Kristel. Dagbl.« 15. juli 1943: »Hvem maa være med i det danske Folks Fællesskab?« (Einar Nielsen).
29. Victor Gram i »Soc.-Dem.« 17. juli 1943.
30. »Lederbladet« aug. 1943 s. 291.

Kap. 14, s. 204–216.

1. Geddes dagbog 5. juni 1942. Også i Ib Koch-Olsens private notater fra 7. febr. 1942 bruges udtrykket, at ideen lå i luften. I. K.-O.s arkiv.
2. Brev fra Ib Koch-Olsen til Gedde 20. okt. 1941 (D.U.s arkiv vedr. lederskole).
3. Ib Koch-Olsen havde deltaget i møderne i Studenterforeningen i juni 1940 og var medlem af D.U.s foredrags- og studiekredsudvalg. Se s. 46.
4. Ib Koch-Olsens private notat fra 7. febr. 1942 (I. K.-O.s arkiv).
5. Samme.
6. Geddes dagbog 5. juni 1942. Brev fra Gedde til Ib Koch-Olsen 6. febr. 1942, hvor Gedde skriver, at planen har redet undervisningsministeren som en mare, siden Gedde nævnte den for ham (I. K.-O.s arkiv).
7. Referat fra fortroligt møde ang. hverveuge og lederskole den 2. febr. 1942 (J. M. Jensens arkiv). Iflg. brev fra Jens Marinus Jensen til D. d. U.s styrelse 22. jan 1942 har planen på det tidspunkt været skriftligt drøftet nogen tid (J. M. J.s arkiv). Der foreligger en svarskrivelse på en henvendelse fra D.U. Brev fra højskoleforstander Lars Bækhøj, formand for Dansk Folkeoplysnings Samråd, til D.U. 12. jan. 1942 (D.U.s arkiv vedr. lederskole).
8. Forhandlingen fandt sted i folketinget 24. marts 1942.
9. Rigsdagstid. 1941–42, Folketinget sp. 1398–99. Chr. Christiansen var underrettet om planen af forstander Gammelgaard, Roskilde, der igen havde sin viden fra Ib Koch-Olsen. I. K.-O.s ber.
10. Rigsdagstid. 1941–42, Folketinget sp. 1419 ff.
11. Rigsdagstid. 1941–42, Folketinget sp. 1441–42.
12. »Lederbladet« apr. 1942 s. 107.
13. »Kulturel eller politisk Samling«, »Lederbladet« marts 1942. s. 59.
14. »Repræsentantskabsmødet paa Snoghøj«, »Lederbladet« maj 1942 s. 125 ff.
15. »D.U.s Højskoleplaner«, »Lederbladet« maj 1942 s. 121 ff. (Artiklen blev i særtryk delt ud på repræsentantskabsmødet maj 1942.)
16. V.U.s protokol 18. febr. 1942.
17. »Lederbladet« maj 1942 s. 123.
18. Ib Koch-Olsens notat 7. febr. 1942. I. K.-O.s arkiv og ber.
19. Brev fra Gedde til Ib Koch-Olsen 6. febr. 1942. Brev fra Victor Gram til Ib Koch-Olsen 6. febr. 1942. Ib Koch-Olsens notat 7. febr. 1942. I. K.-O.s arkiv.
20. Erik B. Nissens ber.
21. »Lederbladet« maj 1942 s. 123.
22. Her citeret efter »Lederbladet« juni 1942 s. 172.

23. »Lederbladet« sept. 1942 s. 243.
24. »Vore Skoleplaner«, »Lederbladet« sept. 1942.
25. »Lederbladet« maj 1942.
26. V.U.s protokol 19. febr. 1942. Hans Bagges ber. I V.U. havde der allerede, da det drejede sig om tilslutning til D.U., været ytret betænkeligheder.
27. V.U.s protokol 18.–19. febr. 1942.
28. Toldstrups ber.
29. V.U.s protokol 27. juni 1942.
30. Den samme oplysning findes i et brev fra Ib Koch-Olsen til højskoleforstander Gammelgaard, Roskilde, 20. juni 1942: »Videre udtalte Sc. for ikke længe siden i den Retning, at man maatte forstaa, at med Hal Koch som Leder blev den Skole i hvert Fald ikke til noget« (I. K.-O.s arkiv).
31. Geddes dagbog 5. juni 1942. Jvf. note 6.
32. Indbydelsen i D.U.s arkiv vedr. lederskolen.
33. V.U.s protokol 27. juni 1942.
34. Ib Koch-Olsens notat 5. marts 1942. Ib Koch-Olsens brev til Gedde 10. marts 1942 (I. K.-O.s arkiv).
35. Korrespondance mellem De ældres Råd (Johs. Frandsen) og De samvirkende Andelsselskaber (Axelsen–Dreyer) 25. sept. – 1. okt. 1942 (Frandsens arkiv).
36. Brev fra Frandsen til Brandt Pedersen 7. jan. 1943 (B. P.s arkiv).
37. Arbejdsudvalgets beretning på repræsentantskabsmødet maj 1943 (J. M. Jensens arkiv).
38. Parl. Komm XIII s. 614.
»Die Zusammenkunft von Sozialdemokraten und konservativen Politikern hat am 19.5 nach dem Bericht stattgefunden. Es soll die Gründung einer Hochschule für »Dansk Ungdomssamvirke« behandelt worden sein. Aus einem durch die Zensur aufgefangenen Brief habe ich entnommen, dass inzwischen diese Hochschule »auf Mols in schöner Umgebung« eingerichtet ist, und von Professor Hal Koch geleitet wird. Es finden wöchentliche Kurse statt.«

Kap. 15, s. 217–230.

1. Se s. 185.
2. Se s. 183 ff. (navnlig Hal Kochs brev til Irs. Ernst Petersen).
3. »Danmark og Tyskland«, »Lederbladet« jan. 1942 s. 3.
4. En afvisning af de danske nazister, L.S. o. l.
5. Eks.: I et af de tidligste illegale blade, »De Danske Studenter« (Det kgl. Bibl.s samling af illegale blade), formodentlig jan. eller febr. 1942. Efter omtale af studenterdemonstrationerne mod antikominternpagten skriver bladet: »... Næste Gang nøjes vi ikke

med Spontaneitet alene; de danske Studenter vil da staa samlede og parate. Og næste Gang staar vi ikke alene. Dansk Ungdomssamvirke har tonet rent Flag i Prof. Hal Kochs Nytaarsbudskab i »Lederbladet« . . .«

6. Geddes dagbog, slutningen af dec. 1941.
7. Parl. Komm. IV s. 758.
   Hal Kochs beretning. Hal Koch fortalte straks efter samtalen med Aksel Larsen om den til flere. Derved fik beretningen med det samme en fast form. Den er således næsten enslydende i flere forskellige »udgaver«. Hal Koch i interview i »Frit Danmark« 25. jan. 1946. Hal Koch: »Hvorledes man ogsaa kunne opleve de mærkelige besættelses-aar«, artikel i »Berl. Aften« 3. jan. 1959.
8. Frandsens ber., Frandsens kontorkalender, Rosenkjærs ber.
9. Grosens ber.
10. Hal Kochs ber.
11. Geddes dagbog 4. aug. 1942. Adskillige husker denne begivenhed særdeles nøje. Hal Kochs ber., Lars Nielsens ber., Ernst Petersens ber.
12. Således f. eks. Erling Foss: »Fra passiv til aktiv Modstand«. E. F. betegner opfordringen til sabotage som en katastrofe for Christmas Møllers prestige.
13. Se s. 183 ff.
14. Vilh. la Cour: »Front mod Tilpasningen«.
15. Se s. 83 ff. og s. 144.
16. Vilh. la Cour: »For dansk Domstol under Besættelsen«.
17. Geddes dagbog 25. febr. 1942.
18. Parl. Komm. IV., Ministermøde-protokollerne 24/2, 28/2, 3/3, 4/3, 5/3, 16/3 o. s. v. Møder i Samarbejdsudvalget 19/2 (med redegørelse for starten af sagen), 4/3, 5/3, 6/3, 18/3, 29/3 o. s. v.
19. Brev fra Gedde til Ib Koch-Olsen 27. febr. 1942 (I. K.-O.s arkiv).
20. Arbejdsudvalgets beretning på repræsentantskabsmødet maj 1942. J. M. Jensens arkiv.
21. Jvf. s. 224.
22. Parl. Komm VIII a s. 1346–47.
23. Arbejdsudvalgets beretning på repræsentantskabsmødet i maj 1942. J. M. Jensens arkiv.
24. Geddes dagbog 11. maj 1942.
25. Redegørelse for aflysningen af Farummødet m. m. til arbejdsudvalget. Hjermind 15. juni 1942 (J. M. Jensens arkiv). Forbudet blev behandlet i Samarbejdsudvalget 10. juni 1942. Parl. Komm. IV s. 683. Brev fra Ib Koch-Olsen til forstander Gammelgaard, Roskilde, 17. juni 1942 (I. K.-O.s arkiv): ». . . Fortalte jeg, at det var tyskerne, der foranledigede Farumgaardsmødet aflyst? – Gottlieb

Petersens kone er i familje med Gunnar Larsen. Det var lykkedes Gottlieb ved en fest i forgaars for en grand old dame i familjen, hvor cementmanden var til stede, at træde Larsen over hans betontæer . . .«

26. Geddes dagbog 5. juni 1942.
27. P. Munchs optegnelser VIII s. 143, 20. aug. 1941. Hal Kochs ber.
28. Parl. Komm. IV s. 686.
29. Parl. Komm. IV s. 690 ff.
30. Redegørelse for aflysning af Farummødet m. m. til arbejdsudvalget. Hjermind 15. juni 1942 (J. M. Jensens arkiv).
31. Scavenius oplyste i Samarbejdsudvalget, at man fra regeringens side havde henstillet til Hal Koch ikke at tale. Parl. Komm. IV s. 692.
32. Geddes dagbog.
33. Samme.
34. »Fædrelandet« 23. juni 1942.
35. Geddes dagbog 14. juni 1942. Skrivelse fra Hjermind til arbejdsudvalget med redegørelse for Farummødets aflysning og for attentatet på Hal Kochs villa m. m. 15. juni 1942. J. M. Jensens arkiv.
36. Geddes dagbog 24. juni 1942. Rent faktisk satte man i øvrigt omgående tyskerne i forbindelse med attentatet. F. eks. brev fra Ib Koch-Olsen til forstander Gammelgaard, Roskilde, den 13. juni 1942. I. K.-O.s arkiv.
37. Således brev fra Vilh. Nielsen til Gedde 4. nov. 1941. I udvalget for D.U. i Thisted. ». . . Jeg fraraadede dem la Cour . . .«.
38. »Dommen over la Cour«. Hal Kochs artikel findes i flere eksemplarer, f. eks. Vilh. Nielsens arkiv.
39. Geddes dagbog 4. aug. 1942.

Kap. 16, s. 231–242.

1. Se s. 146 ff., ligeså Christmas Møllers tale ved købestævnet i Fredericia aug. 1940.
2. Se s. 225.
3. I næsten alle indsamlede lokale arkiver foreligger pjecer eller udkast til pjecer, breve til og fra hovedkontoret ang. »Ungdomsugen«. Arbejdsudvalget nedsatte et særligt udvalg, der skulle arbejde med ungdomsugen. Det udsendte instruktionshefte. Eks.: Hoffmeyers arkiv.
4. Geddes dagbog 4. okt. 1942. Gedde fortæller, at De ældres Råd havde forlangt, at planen om agitationsugen blev forelagt for statsminister Buhl.
5. Skrivelse fra hovedkontoret 23. sept. 1942 (K. B. Andersens arkiv, Hoffmeyers arkiv).

6. Geddes dagbog 27. dec. 1942.
7. Geddes dagbog 4. okt. 1942.
8. Indbydelse til ledermøde i D.U. for Kbh. afsendt 28. sept., mødet skulle afholdes 5. okt. 1942. Hilmar Ødums arkiv.
(På bagsiden af indbydelsen referat i Ødums håndskrift af Geddes politiske information).
9. Kladde til brev fra Hilmar Ødum til Jørgen Jørgensen (H. Ø.s arkiv). Hilmar Ødums ber.
10. Geddes dagbog 27. dec. 1942. E. B. Nissens ber.
11. Gedde fremsætter denne betragtning i sin dagbog 8. nov. 1942.
12. Geddes dagbog 8. nov. 1942.
13. Brev fra Hal Koch til Jørgen Jørgensen 9. nov. 1942 (J. J.s arkiv). V.U.s protokol 14. nov. 1942. Hal Kochs ber., Frandsens ber., Rosenkjærs ber.
14. Indkaldelse til ekstraord. repræsentantskabsmøde dateret 9. nov. 1942 (K. B. Andersens arkiv).
15. Geddes dagbog 12. nov. 1942.
16. »Lederbladet« nov. 1942 s. 315.
17. Referat af D.U.s ekstraord. repr.møde 15. nov.: Paul Holts arkiv vedr. Dansk Samling.
18. V.U.s protokol 14. nov. 1942. D.s.U.s protokol 14. nov. 1942. »K.U.« 18. nov. 1942 s. 4.
19. »Dansk Folkestyre« 15. nov. 1942.
20. »Rød Ungdom« dec. 1942.
21. »Rød Ungdom« jan. 1943. »Vi staar fast og sikkert paa Folkestyrets Grund«.
22. Geddes dagbog 27. dec. 1942.
23. Resolution fra K.U.s formandsmøde 15. nov. 1942. (Original duplikat i Arbejderbevægelsens arkiv.) Aftrykt i »De fem lange Aar« I s. 391.
24. Geddes dagbog 12. nov. 1942.
25. Se note 23.
26. Beslutning på D.U.s ekstraord. repr.møde 15. nov. 1942. Udsendt 16. nov. (K. B. Andersens arkiv).
27. Hal Kochs brev til Erik B. Nissen (E. B. N.s arkiv), Vandrebog for D. d. U.s styrelse (D. d. U.s arkiv), Jens Marinus Jensens indlæg 31. dec. 1942 (J. M. J.s arkiv).
28. Se note 26.
29. Se note 17.

Kap. 17, s. 243–253.

1. »Hoveder eller Høveder«, »Lederbladet« jan. 1943 s. 3 ff. Artiklen blev godkendt af arbejdsudvalget, notat i Ib Koch-Olsens arkiv.

2. Fra de 5 samarbejdende partiers valgopråb, cit. efter »Danmark under Verdenskrig og Besættelse« II s. 138.
3. Notat i Geddes kalender 1943, 17. febr., V.U.s protokol 18. febr. 1943 pkt. 13.
4. P. Munch i »Danmark under Verdenskrig og Besættelse« II s. 137–38.
5. Geddes kalender 10. marts 1943.
6. Skrivelse fra arbejdsudvalget 11. marts 1943 (Hoffmeyers arkiv).
7. »Kristel. Dagbl.« 21. og 23. marts 1943.
8. Se hans udtalelser overfor Hal Koch s. 133 f. og artiklen »Det klasseløse Menneske« i »Det tredie Standpunkt« 5. årg. nr. 1.
9. Således i Struer. Redegørelse for starten af D.U. i Struer i foredragsmanuskript af formanden, adjunkt Stevns-Hansen fra 1. dec. 1941. Endv. i Brønderslev. Meddelelse fra Harald C. R. Thomsen, protokol for Dansk Nordisk Ungdomsforbund, Brønderslev, 21. marts 1941. H. C. R. T.s arkiv.
10. Se protokol for D.U. i Søllerød kommune 14. marts–29. maj 1943 (Hoffmeyers arkiv).
11. Poul Thunes ber., Peter Nielsens ber., »Nordjyllands Socialdem.« 27. og 30. marts 1943, »Aalborg Amtstid.« 26., 29. og 30. marts 1943, »Nordjyllands Socialdem.« og »Aalborg Stiftstid.« 17. maj 1943, Geddes kalender 16. maj 1943.
12. Uddrag af arbejdsudvalgets beretning ved repræsentantskabsmødet 21.–23. maj 1943 (J. M. Jensens arkiv).
13. Således Johs. Hoffmeyer på repræsentantskabsmødet 21.–23. maj 1943. Referat i »Lederbladet« juni 1943 s. 249.
14. »Lederbladet« apr. 1943 s. 150.
15. Afstemningsresultatet meddeltes af Johs. Hoffmeyer på fællesudvalgsmøde i D.U.-Søllerød 29. maj 1943 (protokol for D.U. i Søllerød kommune). Tallet på de blanke stemmer ansloges til 40–50, hvilket sikkert er noget for højt. Af deltagerlisten (J. M. Jensens arkiv) fremgår, at der i mødet deltog mindst 113 stemmeberettigede, mens stemmerne for og imod kun tilsammen udgjorde 89. Dette skulle give 24 blanke stemmer, et tal, der nok skal øges med nogle få stykker, idet enkelte af dem, der er opført som medlemmer af arbejdsudvalget og foredragsudvalget, har været stemmeberettigede som repræsentanter for foreninger eller lokale udvalg. Det sandsynlige antal blanke stemmer kommer herefter til at ligge mellem 25 og 30.
16. I arbejdsudvalgets beretning ved repræsentantskabsmødet 21.–23. maj 1943 oplystes, at der 16 steder var afholdt møder i forbindelse med valget, 49 steder fordeltes Hal Kochs valgopråb, mens man 11 steder selv udsendte lokale valgopråb. »Har stemt«-mærket ud-

deltes 45 steder, i alt i 1.000.000 eksemplarer (J. M. Jensens arkiv).
17. Brevet ligger i H. C. Hansens arkiv og er derfor næppe afsendt.
18. Parl. Komm. XIII bil. 395.
19. »Nyt fra Dansk Samling« 1. apr. 1943.
20. Referat i »Kristel. Dagbl.« 23. marts 1943.
21. D.s.U.-Søllerød til D.U.-Søllerød, indeholdende resolution fra D.s.U.-Søllerøds generalforsamling 8. apr. 1943 med tilføjelse af, at »vor Stilling til dette Spørgsmaal fuldt ud deles af Ledelsen for vort Parti« (Hoffmeyers arkiv).
22. Protokol for D.U.-Søllerød (Hoffmeyers arkiv).
23. Kopi af manuskriptet til arbejdsudvalgets beretning på repr.-mødet 21.–23. maj 1943 (J. M. Jensens arkiv).
24. Beretning om repr.mødet 21.–23. maj 1943 (K. B. Andersens arkiv), protokol for D.U.-Søllerød 29. maj 1943 (Hoffmeyers arkiv).
25. Se s. 239.

Kap. 18, s. 254–274.

1. »Besættelsestidens Fakta« II s. 1206.
2. Se s. 220 f.
3. Se s. 181 ff. og s. 235 ff.
4. Se kap. 15 note 5.
5. Trykt i Mogens Fog: »Danmark frit« 1947 s. 23 ff.
6. Foruden de i det følgende nævnte indlæg af Feilberg Jørgensen, Mogens Fog og K. E. Løgstrup også »De danske Studenter« 1943 nr. 5 s. 8–9, Georg Langkjær i »Studenterkredsen« juni 1943, optrykt i »Det tredje Standpunkt« juli 1943, Harald Høgsbro i »Nyt fra Dansk Samling« 15. juni 1943 og Kaj Munk i »Nyt fra Dansk Samling« 1. juli 1943.
7. »Alting flyder« s. 213 f.
8. »Professor Hal Kochs Svar« s. 214 f.
9. »Hal Koch og Dansk Ungdomssamvirke«, trykt i »Det illegale Frit Danmark« 1946 s. 198 ff.
10. S. 534 ff.
11. Se kap. 2.
12. Geddes kalender 1943, 18. aug.
13. »Opgøret bagefter« i »Nyt fra Dansk Samling« 15. aug. 1943.
14. »To nye Krigsbøger« i »Det tredje Standpunkt« juni 1943.

Kap. 19, s. 275–283.

1. Skrivelse fra arbejdsudvalget til formænd og tillidsmænd 17. sept. 1943 (K. B. Andersens arkiv).
2. Se s. 237 f.
3. Victor Grams ber.

4. K. B. Andersens arkiv.
5. Hoffmeyers arkiv.
6. D.s.U.s protokol 17. sept. 1943, D.U. for Kbh. til foreningsledere og enkeltmedlemmer 11. sept. 1943, Peter Nielsens ber., A. Clausagers ber., protokol for D.U.-Esbjerg 10. sept. 1943.
7. K. B. Andersens arkiv.
8. Skrivelse fra D.U. 3. okt. 1943 (J. M. Jensens arkiv).
9. P. Munchs optegnelser 4. okt. 1943, Bjørn Hansens ber., Poul Møllers ber.
10. Stig Hansens til styrelsen for Dansk Vandrelaug 7. okt. 1943 (Dansk Vandrelaugs arkiv).
11. Bilag til skrivelse fra D.U. til formænd og tillidsmænd 8. okt. 1943 (Erik B. Nissens arkiv).
12. Hal Kochs ber., Victor Grams ber.
13. P. Munchs optegnelser 9. okt. 1943.
14. Fortegnelse over underskriverne findes i det i note 11 nævnte bilag til skrivelse. Af større foreninger mangler kun De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger. Se herom Trier Hansens ber.
15. D.U. til formænd og tillidsmænd 8. okt. 1943 (K. B. Andersens arkiv).
16. D.U.s informationer nr. 1, 2. nov. 1943.
17. Referat fra D.U.s møde i København 28. nov. 1943 (H. C. Hansens arkiv i Arbejderbevægelsens arkiv), Hal Kochs ber., referat af repr.-møde 18. maj 1944 (Hans Bagges arkiv).
18. Hal Kochs ber. Datering efter Geddes lommebog 1943.
19. Eksempler på indbydelserne til de to møder findes i Hoffmeyers arkiv og Ernst Petersens arkiv. Det betones, at indbydelsen er personlig, og at stedfortrædere kun undtagelsesvis og efter særlig aftale vil kunne få adgang. Dette bestyrker, hvad der også træder frem i referaterne, at der har været talt frit på møderne.
20. To indbyrdes uafhængige referater i H. C. Hansens arkiv, brev fra E. Carlsen til H. A. V. Hansen 30. nov. 1943, Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjenestes arkiv.
21. Referat af Rud. Lundbech. Rud. Lundbechs arkiv. Et andet referat med fremhævelse af Hal Kochs og de politiske ungdomsforeningers stilling skrevet af Søren Andersen findes i S. A.s arkiv.
22. Optrykt i »Frit Danmarks Hvidbog« II 1946 s. 352 ff.

Kap. 20, s. 284–295.

1. Hans Bagges arkiv.
2. Hal Koch på D. U.s repræsentantskabsmøde 20. juni 1945, »Lederbladet« juli 1945 s. 137.
3. D. U.s informationer findes på RA og KB.

4. Einar Nielsens ber.
5. Se kap. 13.
6. Se s. 281 ff.
7. Citeret efter referat i H. C. Hansens arkiv.
8. Søren Andersens referat fra mødet i Fredericia 5. dec. 1943 (S. A.s arkiv).
9. Referat i »Sorø Amtstid.« 8 dec. 1943.
10. Optrykt i Hal Koch: »Jeg anklager Rigsdagen« 1947 s. 14 ff.
11. Et fyldigt uddrag af denne debat er aftrykt i »Lederbladet« jan. 1944 s. 7 ff.
12. Se artikler i »Dansk Folkestyre« og »K. U.« jan.–apr. 1944.
13. Debatten omkring det nationale sammenholds sociale konsekvenser blev indledt med Th. Døssings pjece »Stene for Brød« 1941. I D. U. rejstes den af Einar Nielsens artikel »Det nationale og det sociale«, »Lederbladet« apr. 1942 s. 100 ff., samt ved D. U. for København's påskestævne 2. apr. 1942, hvor Døssing og Lis Groes indledte. Hoveddebatten fandt sted på D. U.s repræsentantskabsmøde 1.–3. maj 1942. Resolutionen fra dette møde indeholdt bl. a. følgende: »I Fællesskab og under retfærdig Fordeling af Byrderne skal det økonomiske Tryk paa vort Samfund bæres, saaledes at vi i Samdrægtighed kan føre vort Land ind i en fri Fremtid.« »Lederbladet« maj 1942 s. 125 ff.
14. Poul Møller i »Instruktøren« jan. 1944, gengivet i »K. U.« 1. febr. 1944, samt i »Lederbladet« jan. 1944.
15. »Handling skal afløse Tale«, »Rød Ungdom« jan. 1944, jvf. Victor Grams ber.
16. Referat af Tage Mortensen vedlagt de fremsatte forslag (Hans Bagges arkiv).
17. Referat af Hans Bagge vedlagt det fremsatte forslag. H. B.s arkiv.
18. »Ungdomsraadet«, forslag fremsat af D. U.s arbejdsudvalg dateret 1. aug. 1944 (Hans Bagges arkiv). At D. s. U.s holdning ikke blot var udtryk for Victor Grams personlige synspunkter, fremgår af, at D. s. U.s hovedbestyrelse 9. aug. 1944 kun med betænkelighed og mod en stemme godkendte dette forslag. D. s. U. Beretning om Virksomheden 1943–46. 1946.
19. Hans Bagges referat (Hans Bagges arkiv).
20. Referat vedlagt det på mødet fremsatte forslag med indføjelse af de vedtagne ændringer (Hans Bagges arkiv).
21. Forslaget blev vedtaget på D. s. U.s hovedbestyrelsesmøde 9. aug. 1944. Gengivet i »Rød Ungdom« sept. 1944.
22. Referater af arbejdsudvalgsmøderne 13. dec. 1944 samt 15. jan. og 21. febr. 1945. Hans Bagges arkiv. Artikler i »Lederbladet« nov. og dec. 1944, jan. og febr. 1945.

Johs. Brøndsted og Knud Gedde (red.): De fem lange Aar, I–III 1946–47.
K. B. Andersen: Det folkelige Liv, III s. 1189–1208.
Jørgen Bukhdal og Jens Marinus Jensen (red.): Fri Ungdom, I–III 1944.
Knud Gedde: Dansk Ungdomssamvirke, III s. 141–164.
Jørgen Bukhdal (red.): Politisk Ungdom, 1945.
Vilh. la Cour (red.): Danmark under Besættelsen, I–III 1945–1946.
C. P. O. Christiansen: Fri folkelig Oplysning, II s. 609–630.
A. H. Feilberg Jørgensen: Dansk Ungdomssamvirke, II s. 631–650.
Vilh. la Cour: Danmarks Historie 1900–1945, I–II 1950.
Aage Friis (red.): Danmark under Verdenskrig og Besættelse, I–V 1946–1948.
Johs. Novrup: Fri Oplysning, IV s. 101–176.
Hartvig Frisch: Danmark besat og befriet, I–III, 1945–48.
Tage Kaarsted: Radikal Ungdoms politiske Historie 1911–1961, 1961.
Hal Koch: Dagen og Vejen, 1942.
Aksel Møller (red.): Konservativ Ungdom 1904–44, 1944–1945.
Chr. Refslund (red.): Fem Aar, I–II, 1945–1946.
Verner Sinnbeck (red.): Liberal Ungdom gennem 50 år, 1958.
Roar Skovmand: De folkelige Bevægelser i Danmark, 1951.

INDSAMLEDE ARKIVER OG BERETNINGER

De arkiver, som ved bogens trykning var afleveret til Rigsarkivet, er mærket (RA). Beretningerne er alle afleveret til Rigsarkivet.

Arkiver.

Folketingsmand K. B. Andersens arkiv.
Folketingsmand Søren Andersens arkiv (RA).
Redaktør Hans Bagges arkiv (mikrofoto i RA).
Professor Andr. Blinkenbergs arkiv (RA).
Bogtrykker Børge Christensens arkiv (RA).
Højskoleforstander G. Damgaard-Nielsens arkiv (RA).
Dansk Ungdomssamvirke i Esbjerg's protokol (RA).
Dansk Ungdomssamvirke i Lemvig's protokol (RA).
Medicinaldirektør Johs. Frandsens arkiv (RA).
Forretningsfører Knud Geddes arkiv.
Højskoleforstander Uffe Grosens arkiv (RA).
Partisekretær Bjørn Hansens arkiv.
Skoleinspektør Henrik Hansens arkiv (RA).
Lektor S. Stevns Hansens arkiv (RA).
Skibsreder Chr. J. C. Harhoffs arkiv.
Rektor Johs. Hoffmeyers arkiv (RA).
Folketingsmand Asger Jensens arkiv (RA).
Højskoleforstander Jens Marinus Jensens arkiv (RA).
Undervisningsminister Jørgen Jørgensens arkiv.
Professor Hal Kochs arkiv (RA).
Cand. mag. Ib Koch-Olsens arkiv.
Bogholder Hans Larsens arkiv (RA).
Sparekassekasserer Rud. Lundbechs arkiv (RA).
Forstander Vilh. Nielsens arkiv (RA).
Højskoleforstander Erik B. Nissens arkiv (RA).
Højskoleforstander A. Brandt Pedersens arkiv (RA).
Landsretssagfører Ernst Petersens arkiv (RA).
Sognepræst Richard Møller Petersens arkiv (RA).
Købmand Harald C. R. Thomsens arkiv (RA).
Fabrikant Jens Toldstrups arkiv (RA).

Beretninger.

K. B. Andersen
Søren Andersen
Hans Bagge
A. Blinkenberg
Paul Brodersen
Jørgen Bøgh
A. Clausager
Børge Christensen

Johs. Frandsen
Victor Gram
Uffe Grosen
K. Hanghøj
Bjørn Hansen
Hans Trier Hansen
Henrik Hansen
Martin N. Hansen
Poul Hansen
S. Stevns Hansen
J. Stig Hansen
Chr. J. C. Harhoff
Poul Hjermind
Johs. Hoffmeyer
O. Højsgaard
Asger Jensen
Jens Marinus Jensen
Jørgen Jørgensen
Hal Koch
Ib Koch-Olsen
Ole Bjørn Kraft
Tom Krusell
Svend Krøjgaard
Hans Larsen
Rud. Lundbech
Svend Madsen
Poul Møller
Einar Nielsen
Lars Nielsen
Peter Nielsen
Vilhelm Nielsen
Erik B. Nissen
Troels Oldenburg
A. Brandt Pedersen
Ernst Petersen
Richard Møller Petersen
Jens Rasmussen
Jens Rosenkjær
A. Søgaard Jørgensen
Arne Sørensen
Poul Thune
Jens Toldstrup
Torkel Wad
Hilmar Ødum

PERSONREGISTER

Abildgaard, Jørgine 90
Andersen, Anders 186
Andersen, Joh. Chr. 43
Andersen, Holger 144
Andersen, K. B. 12, 43, 68
Arnfred, J. Th. 52 f, 107 f, 213, 215

Bagge, Hans 119
Bartholdy, Chr. 55, 123 f, 127
Baun, Chr. 122 f
Best, Werner 235, 245, 251, 266, 275, 279
Beukel, H. 214
Bohr, Niels 138
Bomholt, Julius 177
Bonde-Henriksen, Henrik 40
Bramsnæs, C. V. 135, 142
Bredsdorff, Morten 55
Broch, Knud 43, 45, 47
Buchman, Frank 40
Buhl, Vilh. 226 f, 239, 244, 276, 278 ff
Bukh, Niels 87, 90 ff, 95 ff, 111 ff, 115 f, 132, 139
Bøgh, Jørgen 43 ff, 47, 78, 121, 276

Chiewitz, Ole 164, 220
Christian X, 30, 153, 234
Christiansen, Chr. 205
Christiansen, C. P. O. 64 f, 105, 152, 169, 211
Clausager, A. 47, 70, 80, 121
Clausen, Frits 83, 88, 177
la Cour, Vilh. 144, 164, 223 ff, 228 ff

Dahlgaard, Bertel 196
Dane, Leo 39, 41, 73 ff, 81, 94, 192
Eigtved, Cai 86, 89
Engberg, Gunner 122 ff, 127
Engberg, Poul 211
Eskildsen, Claus 164
Evans, Kaj 176
Exupéry, Antoine de Saint 273

Fog, Mogens 257, 264
Frandsen, Johs. 12, 58 f, 62, 66, 79, 82, 104, 106 ff, 111, 148 f, 151, 186, 215, 221
Frank, Preben 161
Frisch, Hartvig 21, 24
Futtrup, Jens 108
Fønss, Karsten 47, 101, 106, 121, 139

Gamborg, Leif 88 f
Gammelgaard, Hjalmar 153
Gedde, Knud 12 f, 70, 75, 98, 112, 114, 140 f, 144, 147, 163, 165 ff, 171 ff, 180, 204 f, 210, 214, 219 f, 226 ff, 230, 232, 234 ff, 240, 266 f, 270, 275, 280, 284, 290
Giersing, Alf 25
Gram, Victor 43, 120, 134 f, 203, 253, 257, 276 f, 279, 284, 287, 289 ff
Grosen, Uffe 53, 57, 65, 153, 161, 184, 221,
Grundtvig, N. F. S. 60 f, 63, 130 ff, 135, 169, 205 ff, 209 ff
Gørtz, Ebbe 140, 194, 196 f, 199

Hammerich, Kai 54

Munch, P. 19, 24, 30, 32, 39, 84, 124, 196 f, 231, 279
Munk, Kaj 87, 95 ff, 102, 130, 164, 222
Mussolini, Benito 22, 87, 270
Mølbak, Keld 160
Møller, Adam 119 f, 192
Møller, Aksel 40 ff, 55, 66, 182
Møller, A. P. 144
Møller, Erik 221
Møller, John Christmas 22 f, 27, 29, 31, 39 ff, 58, 72 ff, 85, 120, 146, 151, 161, 178, 192, 205, 221 f, 229, 245, 268
Møller, Poul 41 f, 87, 89, 118 f, 200, 289 f
Møller, Aage 136

Nielsen, Einar 11, 43 f, 68, 70, 128, 201 ff
Nielsen, Frede 164
Nielsen, Svend 78
Nielsen, Vilh. 13, 43, 78, 147, 165, 167 ff
Nissen, Erik B. 12, 52, 66, 150 f, 182 f, 185, 210
Nissen, Kay 75
Novrup, Johs. 12
Nygaard, Kristian 206

Oldenburg, Troels 40, 43
Overgaard, S. 213

Pedersen, Arne Brandt 57, 106, 108, 149
Pedersen, H. Winding 147
Petersen, Carl 43, 193
Petersen, Christa 55
Petersen, Ernst 183 ff, 222 f
Petersen, Harald 72
Petersen, Ib Gottlieb 164
Petersen, K. Helveg 120, 196, 200 f
Petersen, Richard Møller 40, 42
Petersen, Robert Storm 138
Poulsen, N. C. 213
Præstholm, S. 108

Rademacher, Franz 216
Raft, Carsten 28, 76
Rasmussen, Hans 19
Renthe-Fink, Cecil von 72
Rosendal, Axel 58 ff, 64, 105, 153
Rosenkjær, Jens 56 ff, 66 ff, 79, 109, 125, 130, 132, 134, 140, 166, 210
Rosting, Helmer 87

Scavenius, Erik 72, 150 f, 175, 178 f, 184, 187, 214, 226 f, 231, 235, 237, 240, 242 ff, 251, 255 ff, 265 f, 270, 275
Sehested, Jørgen 87
Stalin, Josef 179
Stauning, Th. 19, 21, 23 f, 30 ff, 39, 72 f, 84, 151, 173, 184, 197, 223, 231, 244
Stephansen, E. 65
Stærmose, Robert 158, 249 f
Svenningsen, Nils 227
Sørensen, Arne 134, 136, 144, 247, 249, 252, 271, 273

Thomsen, T. K. 104

Wad, T. 191
Winding, Kjeld 147
With, E. 116, 191

Ziegler, Lulu 176

Ødum, Hilmar 122 ff, 127 f, 185, 234, 276

v. Hanneken 275
Hansen, Bjørn 118, 279
Hansen, Erik 43
Hansen, H. A. V. 54, 140, 193
Hansen, H. C. 41 f, 178, 251
Hansen, Hans Trier 121
Hansen, Henrik 186
Hansen, J. Stig 43, 45, 47, 57, 68, 70, 117
Hansen, Martin N. 186
Hansen, Oskar 116
Hansen, Poul (forbundsformand) 40 ff, 45 ff, 68, 70, 77, 79, 80, 97, 106, 114, 120 f, 129, 134 f, 137, 140, 193 f, 203, 240
Hansen, Poul (højskoleforstander) 204
Hansen, Aage Falk 130, 235
Harhoff, Chr. 54, 66, 80
Hedegaard, O. 104
Hedtoft, Hans 178
Hejle, Thomas P. 153
Helweg-Larsen, Gunnar 134
Hendriksen, Halfdan 192
Hitler, Adolf 22, 33, 48, 72, 87, 179
Hjermind, Poul 41 f, 45, 47, 75, 89, 97, 101, 106, 109, 113 f, 129 f, 132 ff, 140, 168, 192, 198, 200 ff, 215, 225, 253, 257, 275, 280, 284
Hoffmeyer, Johs. 160
Højgaard, Knud 84 f, 144
Høst, Niels 144

Jacobsen, E. Thune 224 f, 256, 258
Jacobsen, Frode 221, 257
Jensen, Asger 114
Jensen, Axel 117, 119 ff, 195, 198
Jensen, Jens Marinus 68, 70, 112, 115, 121, 128, 142
Jeppesen, Laurits 167
Jessen, Halvor 199
Jessen, Jørgen 167
Juncker, Th. 87
Jørgensen, A. Feilberg 262, 271
Jørgensen, Agnar Søgaard 93 ,97
Jørgensen, Erik 196
Jørgensen, Jørgen 52 ff, 60, 62, 64, 68, 73, 92 f, 101 f, 106 ff, 111, 118, 138 ff, 149 f, 184, 187 f, 196, 205 f, 210, 214 f, 227, 234, 236 f, 279

Kampmann, Per 144
Koch, Hal 12 f, 51, 120, 125 f, 128 ff, 160, 164 f, 168 ff, 176, 183 ff, 188 ff, 196, 198 f, 205, 207, 210, 213 f, 216 ff, 236, 238 f, 241, 243 f, 247 f, 250 ff, 257 ff, 261 f, 264 ff, 269 ff, 275 f, 280 ff, 285, 287 f, 292, 295
Koch-Olsen, Ib 13, 204 f, 210
Kold, Kristen 211
Kraft, Ole Bjørn 76, 177 ff
Krenchel, Ejner 282
Kristensen, Frode 63
Kristensen, Knud 59, 65, 72 f, 139, 149, 184, 186 ff, 237, 246, 279
Kristensen, Kr. 65

Larsen, Aksel 220 f, 257
Larsen, Gunnar 72, 175, 256
Larsen, Helge 70, 198
Lawaetz, J. Fr. 12, 67 ff, 112
Lund, Hans 55
Løgstrup, K. E. 269, 271 f, 274

Marcussen, P. 93, 164
Meissner, Gustav 96 f
Monrad, Johs. 108, 149, 186
Mortensen, Tage 213, 215, 276

BESÆTTELSESTIDEN

TERKEL ENGBERG

DANSK SAMLING

JOHAN HVIDTFELDT

WESERÜBUNG

POLITIKERNE UNDER BESÆTTELSEN

JØRGEN HÆSTRUP

DEPARTEMENTS-CHEFSSTYRET

HANS KIRCHHOFF

DEN 29. AUGUST 1943

FINN LØKKEGAARD

DANMARK OG U. S. A.

HENRIK S. NISSEN

DEN POLITISKE UDVIKLING I DANMARK 1940-1941

HENNING POULSEN

NAZISMEN I DANMARK

VIGGO SJØQVIST

DANMARKS UDENRIGS-

Henrik S. Nissen og Henning Poulsen: På dansk Friheds Grund, *der handler om Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd 1940-45, er første bind af en planlagt bogserie, der udsendes af Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie (DNH), der blandt sine medlemmer tæller en række af vore betydeligste historikere.*

Udgivelsen af serien vil antagelig komme til at strække sig over 6-8 år. De bind, der for øjeblikket er under udarbejdelse, står nævnt i spalten til venstre. Bindene sælges enkeltvis.

GYLDENDAL